

PAŠNODARBINĀTĪBA LATVIJĀ UN TIESISKĀ REGULĒJUMA PILNVEIDE PAŠNODARBINĀTO DARBA APSTĀKĻU UZLABOŠANAI

PĒTĪJUMA GALA ZIŅOJUMS

Rīga, 2018

NACIONĀLAIS
ATTĪSTĪBAS
PLĀNS 2020

EIROPAS SAVIENĪBA

Eiropas Sociālais
fonds

I E G U L D Ī J U M S T A V Ā N Ā K O T N Ē

Pētījums “Pašnodarbinātība Latvijā un tiesiskā regulējuma pilnveide pašnodarbināto darba apstākļu uzlabošanai” ir veikts ar Eiropas Savienības Eiropas Sociālā fonda un Latvijas valsts finansiālu atbalstu Darbības programmas “Izaugsme un nodarbinātība” 7.3.1. specifiskā atbalsta mērķa “Uzlabot darba drošību, it īpaši bīstamo nozaru uzņēmumos” projekta “Darba drošības normatīvo aktu praktiskās ieviešanas un uzraudzības pilnveidošana” (Nr. 7.3.1.0/16/l/001) ietvaros pēc Valsts darba inspekcijas pasūtījuma.

PAŠNODARBINĀTĪBA LATVIJĀ UN TIESISKĀ REGULĒJUMA PILNVEIDE PAŠNODARBINĀTO DARBA APSTĀKĻU UZLABOŠANAI

SIA “Baltijas Konsultācijas”
Elizabetes iela 51-12
Rīga, LV-1010

SIA “Konsorts”
Olīvu iela 9
Rīga, LV-1004

SATURS

Terminu skaidrojums un lietotie sāsinājumi	5
Kopsavilkums.....	7
Ievads	9
1. Pētījuma metodoloģija	10
1.1. Datu ieguve.....	10
1.2. Datu apstrāde un analīze.....	11
1.3. Tiesiskā regulējuma analīze.....	11
2. Pašnodarbinātības tiesiskais regulējums ārvalstīs un Latvijā	13
2.1. Pašnodarbinātības tiesiskais regulējums Somijā.....	13
2.2. Pašnodarbinātības tiesiskais regulējums Nīderlandē.....	19
2.3. Pašnodarbinātības tiesiskais regulējums Lielbritānijā.....	26
2.4. Pašnodarbinātības tiesiskais regulējums Amerikas Savienotajās Valstīs	32
2.5. Pašnodarbinātības tiesiskais regulējums Austrālijā	37
2.6. Pašnodarbinātības tiesiskais regulējums Latvijā	43
2.7. Latvijas pašnodarbinātības tiesiskā regulējuma un institucionālā mehānisma novērtējums.....	54
2.8. Kopsavilkums un secinājumi.....	65
2.9. Priekšlikumi pašnodarbinātības tiesiskā regulējuma pilnveidošanai	71
3. Pašnodarbinātības situācija Latvijā	76
3.1. Apmierinātība ar pašnodarbinātā statusu un motivācija un iemesli par labu pašnodarbinātībai ..	77
3.2. Darba laika organizācija.....	81
3.3. Darba apstākļi, darba vides riski un to novēršanas pasākumi.....	92
3.4. Sociāli ekonomiskā situācija un sociālais nodrošinājums.....	119
3.5. Viltus pašnodarbinātība un ēnu ekonomikas izplatība pašnodarbināto vidū	132
3.6. Citi aspekti	133
3.7. Kopsavilkums un secinājumi.....	135
3.8. Priekšlikumi	140
4. Ekonomiskie ieguvumi un zaudējumi, iestājoties nelaiemes gadījumam darbā vai arodslimībai pašnodarbinātības gadījumā	142
4.1. Nelaiemes gadījumi darbā un arodslimības	142
4.2. Valsts sociālās apdrošināšanas vispārīgs raksturojums.....	143
4.3. Ieguvumu un zaudējumu nelaiemes gadījumā identifikācija	146
4.4. Pašnodarbināto ieguvumu un zaudējumu vērtējums	147
4.5. Darba aizsardzība: izmaksas un ieguvumi	150
4.6. Kopsavilkums un secinājumi.....	156

4.7. Priekšlikumi	157
5. Secinājumi un priekšlikumi	158
5.1. Tiesiskais regulējums	158
5.2. Citi preventīvie un informēšanas pasākumi	161
6. Izmantotais datu avotu un literatūras saraksts	166
Pielikumi	172

TERMINU SKAIDROJUMS UN LIETOTIE SAĪSINĀJUMI

LIETOTIE SAĪSINĀJUMI

ANO	Apvienoto Nāciju Organizācija
ASV	Amerikas Savienotās Valstis
CSP	Centrālā statistikas pārvalde
EDS	VID Elektroniskās deklarēšanas sistēma
EM	Ekonomikas ministrija
ES	Eiropas Savienība
EU – OUSHA	Eiropas Darba drošības un veselības aizsardzības aģentūra
Eurofound	Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonds
IAL	Individuālie aizsardzības līdzekļi
IEK	Industriālās energoefektivitātes klasteris
IIN	Iedzīvotāju ienākuma nodoklis
IK	Individuālais komersants
IKP	Iekšzemes kopprodukts
IKT	Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas
IT	Informācijas tehnoloģijas
LAD	Lauku atbalsta dienests
LAD EPS	LAD Elektroniskā pieteikšanās sistēma
LBA	Latvijas Būvnieku asociācija
LBAS	Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība
LDDK	Latvijas Darba devēju konfederācija
LLKC	Latvijas Lauku konsultāciju un izglītības centrs
LM	Labklājības ministrija
LNMA	Latvijas Neatkarīgo mežizstrādātāju asociācija
LR	Latvijas Republika
MK	Ministru Kabinets
MUN	Mikrouzņēmuma nodoklis
NACE	Saimniecisko darbību statistiskā klasifikācija Eiropas Kopienā
Obligātās iemaksas	Valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas
OiRA	Interaktīvs rīks darba vides risku novērtēšanai, kuru izstrādāja un uztur EU – OSHA sadarbībā ar VDI
PVD	Pārtikas un veterinārais dienests
RSU DDVVI	Rīgas Stradiņa universitātes Darba drošības un vides veselības institūts
SDO	Starptautiskā darba organizācija
SIA	Sabiedrība ar ierobežotu atbildību
UR	Uzņēmumu reģistrs
VAAD	Valsts augu aizsardzības dienests
VDI	Valsts darba inspekcija
VID	Valsts ieņēmumu dienests
VSA	Valsts sociālā apdrošināšana
VSAA	Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra

TERMINU SKAIDROJUMS

Arodslimības	Arodslimības ir atsevišķām darbinieku kategorijām raksturīgas slimības, kuru vienīgais vai galvenais cēlonis ir darba vietas fizikālie, ķīmiskie, bioloģiskie, psiholoģiskie un citi faktori. ¹
Bīstamās nozares	Nozares, kas ir norādītas 2005. gada 8. februāra MK noteikumos Nr. 99 "Noteikumi par komercdarbības veidiem, kuros darba devējs iesaista kompetentu institūciju" pielikumā Nr. 1 "Komerccdarbības veidi atbilstoši vispārējās saimnieciskās darbības klasifikācijai NACE, kuros darba devējam darba aizsardzības sistēmas izveidē un uzturēšanā jāiesaista kompetenta institūcija".
Darba aizsardzība	Nodarbināto drošība un veselība darbā. ²
Darba aizsardzības pasākumi	Preventīvi tiesiski, saimnieciski, sociāli, tehniski un organizatoriski pasākumi, kuru mērķis ir izveidot drošu un veselībai nekaitīgu darba vidi, kā arī novērst nelaimes gadījumus darbā un arodslimības. ³
Darba vide	Darba vieta ar tās fizikālajiem, ķīmiskajiem, psiholoģiskajiem, bioloģiskajiem, fizioloģiskajiem un citiem faktoriem, kuriem nodarbinātais pakļauts, veicot savu darbu. ⁴
Darba vides risks	Varbūtība, ka nodarbināto drošībai vai veselībai darba vidē var rasties kaitējums, un šā kaitējuma iespējamā smaguma pakāpe. ⁵
Individuālie aizsardzības līdzekļi	Individuālie aizsardzības līdzekļi ir izstrādājumi, ierīces un iekārtas, kuras nodarbinātais izmanto, lai aizsargātu savu drošību un veselību pret bīstamu vai kaitīgu darba vides risku faktoru iedarbību. ⁶
Nelaiemes gadījums darbā	Nelaiemes gadījums darbā ir apdrošinātā cilvēka veselībai nodarītais kaitējums vai nāve, ja to cēlonis ir vienas darbadienas (maiņas) laikā noticis ārkārtējs notikums. Tas varētu būt radies, pildot darba pienākumus, kā arī rīkojoties, lai glābtu jebkuru personu vai īpašumu un novērstu tiem draudošās briesmas. ⁷
Obligātās iemaksas	Obligātās iemaksas ir ar likumu noteikts obligāts maksājums speciālā budžeta kontā, kas dod tiesības sociāli apdrošinātai personai saņemt likumā noteiktos sociālās apdrošināšanas pakalpojumus. ⁸
Pašnodarbinātais	Persona, kura veic savu uzņēmējdarbību, profesionālo praksi vai vada lauku saimniecību ar mērķi gūt ienākumus vai labumus atbilstoši likuma "Par valsts sociālo apdrošināšanu" 1. panta 3. daļai, ir reģistrējies VID teritoriālajā iestādē pēc savas dzīvesvietas un nenodarbina nevienu darbinieku.
Preventīvie pasākumi	Rīcība vai pasākumi, ko uzņēmumā veic vai plāno visos darba posmos, lai novērstu vai mazinātu darba vides risku. ⁹
Viltus pašnodarbinātība	Personas, kuras ir reģistrējušās kā pašnodarbinātas personas, tomēr strādā pie viena (vai pārsvarā viena) darba devēja.

¹ Labklājības ministrija. Arodslimību noteikšana. Lm.gov.lv. Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/text/551> [skatīts 22.11.2017.]

² Darba aizsardzības likums. LR likums.

³ Turpat Darba aizsardzības likums. LR likums.

⁴ Darba aizsardzības likums. LR likums.

⁵ Darba aizsardzības likums. LR likums.

⁶ Labklājības ministrija. Individuālie aizsardzības līdzekļi. Lm.gov.lv. Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/text/449> [skatīts 22.11.2017.]

⁷ Labklājības ministrija. Nelaiemes gadījumu izmeklēšana un uzskaitē. Lm.gov.lv. Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/text/442> [skatīts 22.11.2017.]

⁸ Valsts ieņēmumu dienests (2018). Valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas. Vid.gov.lv. Pieejams: <https://www.vid.gov.lv/lv/valsts-socialas-apdrosinasanas-obligatas-iemaksas> [skatīts 10.01.2018.]

⁹ Darba aizsardzības likums. LR likums.

KOPSAVILKUMS

Tehnoloģiju straujā attīstība, demogrāfijas tendences un izmaiņas darba tirgos, kā arī nodarbināto vēlme pēc lielākas autonomijas un pašnoteikšanās attiecībā uz darba organizēšanu pasaulē ir veicinājuši jaunu nodarbinātības formu attīstību un pašnodarbinātības pieaugumu. Tas savukārt ir radījis nepieciešamību pārskatīt tiesisko regulējumu gan Latvijā, gan citās ES un pasaules valstīs, lai integrētu šīs personas sociālās aizsardzības sistēmā, nodrošinātu darba tiesību normās paredzētās tiesības un aizsardzību, kā arī novērstu šīs formas ļaunprātīgu izmantošanu nodokļu apiešanas nolūkos.

Atšķirībā no darba ņēmēja pašnodarbinātais pats ir atbildīgs par nodokļu nomaksu, darba laika organizāciju, drošas un veselībai nekaitīgas darba vides veidošanu un darba aizsardzības prasību ievērošanu. Līdz šim Latvijā padziļināti nav pētīta pašnodarbinātības joma, taču pētījuma "Darba apstākļi un riski Latvijā, 2012–2013" ietvaros ir secināts, ka pašnodarbinātie nepievērš pienācīgu uzmanību savai drošībai un veselības aizsardzībai darbā, nenodrošina pietiekamu atpūtas laiku, un to vidū ir vērojams zems izpratnes un informētības līmenis par darba aizsardzības un sociālās apdrošināšanas jautājumiem. Šie aspekti rada paaugstinātu nelaimes gadījumu risku, var veicināt veselības problēmu attīstību nākotnē un negatīvi ietekmēt viņu dzīves kvalitāti un materiālo labklājību.

Pētījuma mērķis ir apzināt situāciju attiecībā uz pašnodarbināto darba apstākļiem un rast risinājumus pašnodarbinātības tiesiskā regulējuma praktiskās ieviešanas uzlabošanai, lai veicinātu darba aizsardzības prasību ievērošanu pašnodarbinātības gadījumos. Izvirzītā mērķa sasniegšanai ir analizēts pašnodarbinātības tiesiskais regulējums Latvijā un 5 citās valstīs, it īpaši darba aizsardzības jomā, veikta pašnodarbinātības situācijas izpēte Latvijā un noteikti ekonomiskie ieguvumi un zaudējumi, iestājoties nelaimes gadījumam darbā vai arodslimībai pašnodarbinātības gadījumā.

Iegūtie pētījuma rezultāti liecina, ka, salīdzinot ar 2013. gadu, situācija darba aizsardzības jomā ir pasliktinājusies. Pašnodarbinātie maz ievēro darba aizsardzības prasības, nepietiekami veic pasākumus darba vides riska faktoru novēršanai vai mazināšanai un maz izmanto individuālos aizsardzības līdzekļus. Vien aptuveni katrs piektais uzlabo savu darba vidi vai veic veselības pārbaudi (bez polises), tikai katrs desmitais iegādājas veselības apdrošināšanas polisi vai vakcinējas (bez polises), bet pavisam neliels skaits – iegādājas pirmās palīdzības aptieciņu un ugunsdzēsības līdzekļus vai novērtē savas darba vietas riska faktorus. Par darba aizsardzības prasību neievērošanu liecina arī pētījumā iegūtie rezultāti par notikušo nelaimes gadījumu skaitu, no kuriem trešdaļu veidoja smagie nelaimes gadījumi. Tāpat arī salīdzinoši liela daļa pašnodarbināto ir saskārušies ar darba nespēju, kad slimības vai veselības problēmu dēļ nevarēja pildīt savus darba pienākumus.

Galvenais iemesls, kas traucē vai kavē darba aizsardzības prasību ievērošanu, ir zināšanu un izpratnes trūkums par darba aizsardzības jautājumiem. Vairākums nenovērtē darba aizsardzības nozīmīgumu savā darbā, neapzinās darba vides riska faktoru ietekmi uz veselību un darba aizsardzības prasību neievērošanas sekas, kā arī saista darba aizsardzības prasību ievērošanu ar finansiāliem zaudējumiem. Situāciju pasliktina arī darba aizsardzības tiesiskā regulējuma trūkums. Darba aizsardzības likumā noteiktie darba aizsardzības vispārīgie principi attiecībā uz pašnodarbināto pienākumiem ir diezgan nekonkrēti. Atsevišķs regulējums ir paredzēts tikai būvniecībā vai mežsaimniecībā, taču arī tajā noteiktās specifiskās darba aizsardzības prasības attiecībā uz pašnodarbinātajiem nav pietiekami skaidri formulētas. Turklāt Latvijā - pretēji analizētajai ārvalstu pieredzei - VDI funkcijās neietilpst uzraudzīt un kontrolēt normatīvo aktu prasību ievērošanu pašnodarbināto vidū un konsultēt viņus darba aizsardzības jautājumos.

Vēl viens būtisks faktors, kas var negatīvi ietekmēt pašnodarbināto dzīves kvalitāti dažādās sociālā riska situācijās un materiālo labklājību nākotnē, ir tas, ka daļa pašnodarbināto izvairās veikt obligātās iemaksas vai veic tās no obligāto iemaksu objekta minimālā apmēra. Pašnodarbināto vidū ir vērojama zema motivācija maksāt nodokļus, kā arī trūkst informētības un izpratnes par obligāto iemaksu veikšanas nozīmīgumu un sociālo nodrošinājumu vecumdienās. Būtiska daļa pašnodarbināto uzskata, ka obligāto iemaksu veikšana nav svarīga dažādu sociālo apdrošināšanas pakalpojumu saņemšanai, un neapzinās, ka

aprēķinātā sociālā pakalpojuma apmērs ir atkarīgs no veiktajām obligātajām iemaksām. Vien neliela daļa veic noteiktus pasākumus, lai nodrošinātos pret ienākumu samazinājumu iepriekš minētajos gadījumos. Turklāt situāciju pasliktina sabiedrībā kopumā valdošā neticība godprātīgai nodokļu iekasēšanai un izlietošanai un pensiju sistēmai.

Lai uzlabotu pašnodarbināto darba apstākļus, nodrošinātu darba aizsardzības prasību ievērošanu un nodrošinātu sociālo aizsardzību, pētījumā ir izvirzīti sekojoši galvenie priekšlikumi:

- noteikt pienākumu pašnodarbinātajiem atsevišķās bīstamajās nozarēs (primāri lauksaimniecībā, mežsaimniecībā un būvniecībā) iegādāties apdrošināšanas polisi pret nelaimes gadījumiem un arodslimībām un izvērtēt iespējas nodrošināt šo polisi ar valsts atbalstu un centralizēti, iesaistot dažādas attiecīgo nozaru organizācijas.
- iestrādāt Darba likumā atsevišķu nodaļu par pašnodarbinātību bīstamajās nozarēs, kurā ir noteikta prasība pašnodarbinātajiem, kuri darbus veic savā labā un strādā kādā no bīstamajām nozarēm, ievērot Darba likuma prasības attiecībā uz maksimālo darba laiku un minimālo atpūtas laiku, kā arī drošību, veselības aizsardzību un higiēnu darbā.
- papildināt Darba aizsardzības likumu vai izstrādāt atsevišķu normatīvo aktu pašnodarbinātajiem par darba aizsardzības prasībām, kurā ir:
 - precizēti Darba aizsardzības likumā noteiktie darba aizsardzības vispārīgie principi attiecībā uz pašnodarbināto pienākumiem un noteiktas konkrētākas un stingrākas darba aizsardzības prasības, it īpaši bīstamajās nozarēs un gadījumos, kad pašnodarbinātais strādā dalītā darba vietā, viņa darbība var pakļaut riskam citu personu veselību un drošību vai pašnodarbinātā darbs ir saistīts ar augstu bīstamību.
 - noteiktas nozares, kurās darbu veikšanai ir nepieciešams apliecinājums par darba aizsardzības apmācību pamatkursa noklausīšanos atbilstošajā darbības nozarē.
 - noteikts pienākums uzņēmumam (darba devējam), kurš ir nolīdzis darbam pašnodarbināto, nodrošināt viņam tikpat drošu darba vidi kā uzņēmuma darbiniekiem. Minētā norma attiecas uz gadījumiem, kad pašnodarbinātais kā izpildītājs veic savu darbu uzņēmuma (pasūtītāja) darba vidē.
- veikt grozījumus Valsts darba inspekcijas likumā, nosakot, ka VDI funkcijās un uzdevumos ietilpst pašnodarbināto uzraudzība darba aizsardzības jomā un statistikas datu apkopošana par nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām pašnodarbinātības gadījumos.

Nozares, kurās prioritāri ir nepieciešams nodrošināt atbilstošu tiesisko regulējumu darba aizsardzības jomā, ir lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība, būvniecība un apstrādes rūpniecība. Papildus ir nepieciešams valstiskā līmenī veicināt pašnodarbināto interešu pārstāvniecības organizācijas izveidi vai kolektīvo pārstāvību caur arodbiedrībām un citām organizācijām, kā arī nodrošināt pašnodarbinātajiem informatīvo un konsultatīvo atbalstu par dažāda veida jautājumiem, rīkot informatīvos seminārus vai apmācības darba aizsardzības jomā, izstrādāt informatīvos materiālus un rīkus, kā arī veikt citus pasākumus pašnodarbināto informētības un izpratnes veicināšanai par darba aizsardzības un sociālās apdrošināšanas jautājumiem.

IEVADS

Mūsdienās arvien lielāku popularitāti gan darba ņēmēju, gan darba devēju vidū gūst elastīgas nodarbinātības formas, tai skaitā arī pašnodarbinātība, kurai ir vairākas priekšrocības. Šī nodarbinātības forma darba ņēmējiem sniedz lielāku rīcības brīvību un personīgo neatkarību, rada iespējas iekļūt vai palikt darba tirgū un gūt papildus ienākumus līdzās pamatdarbam. Darba devējiem tā palīdz līdzsvarot darbaspēka plūsmu atkarībā no darbu sezonālītes un ražošanas procesiem, mazināt kvalificēta personāla trūkumu un pielāgoties mainīgajiem ekonomiskajiem apstākļiem un pārmaiņām darba tirgū.

Vienlaikus pašnodarbinātībai ir arī ēnas puse. Pašnodarbinātas personas statuss var tikt ļaunprātīgi izmantots, lai izvairītos no nodokļu maksāšanas un darba tiesību ievērošanas. Tas var būtiski pasliktināt pašnodarbināto iespējas saņemt sociālo aizsardzību un negatīvi ietekmēt viņu dzīves kvalitāti un materiālo labklājību dažādās sociālās riska situācijās, sākot no darba nespējas un invaliditātes līdz pensijas vecuma iestāšanās gadījumam. Pašnodarbinātais atšķirībā no darba ņēmēja pats ir atbildīgs par nodokļu nomaksu, darba laika organizāciju, drošas un veselībai nekaitīgas darba vides veidošanu un darba aizsardzības prasību ievērošanu. Pētījumā “Darba apstākļi un riski Latvijā, 2012–2013” secināts, ka pašnodarbinātie nepievērš pienācīgu uzmanību savai drošībai un veselības aizsardzībai darbā, nenodrošina pietiekamu atpūtas laiku un to vidū ir vērojams zems izpratnes un informētības līmenis par darba aizsardzības un sociālās apdrošināšanas jautājumiem. Šie aspekti rada paaugstinātu nelaimes gadījumu risku un var veicināt veselības problēmu attīstību nākotnē. Turklāt pašnodarbinātie netiek apdrošināti bezdarba gadījumam, pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām.

Līdz šim Latvijā padziļināti pētījumi pašnodarbinātības jomā nav veikti. Tādēļ, jo īpaši svarīgi ir apzināt esošo situāciju, lai nodrošinātu pietiekamu sociālo aizsardzību pašnodarbinātajiem sociālās riska situācijās, uzlabotu darba aizsardzības prasību ievērošanu darba vietā un novērstu iespējamās sekas.

Šī pētījuma mērķis ir apzināt situāciju attiecībā uz pašnodarbināto darba apstākļiem un rast risinājumus pašnodarbinātības tiesiskā regulējuma praktiskās ieviešanas uzlabošanai. Izvirzītā mērķa sasniegšanai ir analizēts pašreizējais pašnodarbinātības tiesiskais regulējums Latvijā un 5 citās valstīs, it īpaši darba aizsardzības jomā, un apskatītas tā attīstības tendences. Ir veikta pašreizējās pašnodarbinātības situācijas izpēte Latvijā, lai identificētu problēmas un noskaidrotu, kurās nozarēs vai attiecībā uz kurām profesijām būtu nepieciešamas izmaiņas normatīvajos aktos un jāierobežo vai jāpaplašina pašnodarbinātības regulējums attiecībā uz konkrēto nozari vai profesiju, ņemot vērā darba aizsardzības prasības. Papildus pašnodarbinātības gadījumā ir noteikti ekonomiskie ieguvumi un zaudējumi, iestājoties nelaimes gadījumam darbā un arodslimībai. Balstoties uz pētījuma rezultātiem, ir sagatavoti priekšlikumi politikas veidotājiem un ieviešajiem par nepieciešamajām izmaiņām normatīvajos aktos un citiem veicamajiem pasākumiem, lai veicinātu darba aizsardzības prasību ievērošanu pašnodarbināto vidū, padarītu efektīvāku pašnodarbinātības regulējumu attiecībā uz konkrēto nodarbinātības jomu vai nozari, kā arī informētu pašnodarbinātos par darba vides kaitīgo faktoru ietekmi, iespējamajām sekām un pasākumiem, ko ir iespējams veikt, lai pašnodarbinātie paši sevi pasargātu un novērstu darba vides kaitīgo faktoru ietekmi, it sevišķi bīstamajās nozarēs.

Pētījums sastāv no vairākām daļām. Vispirms ir sniegts neliels ieskats pētījuma metodoloģijā. Otrajā nodaļā ir analizēts pašreizējais pašnodarbinātības tiesiskais regulējums ārvalstīs un Latvijā, it īpaši darba aizsardzības un sociālās apdrošināšanas jomā. Trešajā nodaļā ir izziņāta pašnodarbinātības situācija Latvijā, kurā ir aplūkoti tādi aspekti kā pašnodarbināto apmierinātība ar izvēlēto nodarbinātības formu, darba laika organizācija, darba apstākļi, darba vides riski un to novēršanas pasākumi, darba aizsardzības prasību ievērošana, informētības un izpratnes līmenis par darba aizsardzības prasībām, sociāli ekonomisko situāciju un sociālās garantijas u.c. aspekti. Ceturtajā nodaļā ir aprēķināti ekonomiskie ieguvumi un zaudējumi, iestājoties nelaimes gadījumam darbā vai arodslimībai pašnodarbinātības gadījumā. Visbeidzot pētījuma beigu daļā ir apkopoti secinājumi un sniegti priekšlikumi situācijas uzlabošanai.

1. PĒTĪJUMA METODOĻĪJA

Pētījuma ietvaros ir izmantotas vairākas pētījuma metodes, lai iegūtu pilnīgu un visaptverošu informāciju no visām iesaistītajām pusēm, sasniegtu izvirzīto pētījuma mērķi un uzdevumus, kā arī nodrošinātu augstu pētījuma ticamību un atbilstību.

1.1. DATU IEGUVE

Pētījumā izmantotās primārās datu ieguves metodes ir aptauja, padziļinātas intervijas (turpmāk – intervijas) un fokusa grupu diskusijas (turpmāk – diskusijas), kuras ir izvēlētas atkarībā no to piemērotības pētāmajam jautājumam, iegūstamajiem kvantitatīvajiem un/vai kvalitatīvajiem datiem, datu ieguvei nepieciešamajiem resursiem un iespējām (skatīt attēlu Nr. 1).

Attēls Nr. 1. Izmantotās datu ieguves metodes

Aptauja

- Aptaujas mērķis: iegūt detalizētu informāciju par pašnodarbināto darba organizāciju, darba vidi un apstākļiem un noskaidrot pašnodarbināto viedokļus, informētības un izpratnes līmeni par sociālās apdrošināšanas sistēmu, darba aizsardzības prasībām u.c. aspektiem.
- Aptaujas mērķa grupa: pašnodarbinātie, personas, kuras (1) minētas Likuma "Par valsts sociālo apdrošināšanu" 1. panta 3. daļā, (2) reģistrējušās kā saimnieciskās darbības veicēji un izvēlējušās kādu no normatīvajos aktos noteiktajiem nodokļu maksāšanas režīmiem, un (3) nenodarbina nevienu darbinieku.
- Aptaujas veikšanas metode: datorizētās telefonintervijas
- Izlases metode: kvotu izlase
- Sasniegtās izlases apjoms: 510 derīgas intervijas
- Ģeogrāfiskais pārklājums: visa Latvija
- Aptaujas veikšanas laiks: 2017. gada novembris – 2018. gada janvāris

Padziļinātās intervijas

- Interviju mērķis: iegūt dziļāku izpratni par pašnodarbinātības situāciju Latvijā darba aizsardzības jomā, noskaidrot problēmas un šķēršļus, kas kavē darba aizsardzības prasību ievērošanu un drošas darba vides nodrošināšanu pašnodarbināto vidū, it īpaši bīstamajās nozarēs, kā arī atrast nepieciešamos risinājumus situācijas uzlabošanai.
- Interviju mērķa grupa: darba tiesību un/vai nodarbinātības eksperti, eksperti nodokļu politikas un sociālās apdrošināšanas jautājumos, darba aizsardzības eksperti un speciālisti no tādām organizācijām kā LM, VDI, VID, LDDK, LBAS, RSU DDVVI, LLKC u.c.
- Kopējais interviju skaits: 17
- Interviju veikšanas laiks: 2017. gada decembris – 2018. gada janvāris

Fokusa grupu diskusijas

- Diskusiju mērķis: noskaidrot darba devēju, t.sk. darba devēju organizāciju un nozaru asociāciju pārstāvju, un pašnodarbināto viedokļus par pašnodarbinātību Latvijā un pašnodarbināto darba apstākļiem.
- Diskusiju mērķa grupa: darba devēji, darba devēju organizāciju/ nozaru asociāciju pārstāvji (piemēram, LDDK, LBAS, IEK, LBA, LNMA) un pašnodarbinātie, kuru darbības nozare ir galvenokārt saistīta ar kādu no bīstamajām nozarēm.
- Kopējais diskusiju dalībnieku skaits: 32
- Diskusiju veikšanas laiks: 2018. gada janvāris

Avots: Autoru veidots.

Primārās izpētes instrumentārijs ir izstrādāts, balstoties uz rūpīgu sekundāro datu un informācijas avotu priekšizpēti. Ir apskatīti un analizēti tādu Eiropas un starptautisko organizāciju kā Eurofound, EU – OUSHA, SDO u.c. pētījumi, publikācijas un izdotie materiāli, kā arī Latvijā veiktie pētījumi darba aizsardzības jomā. Sekundāro avotu atlase ir veikta, kritiski izvērtējot informācijas un datu avotus,

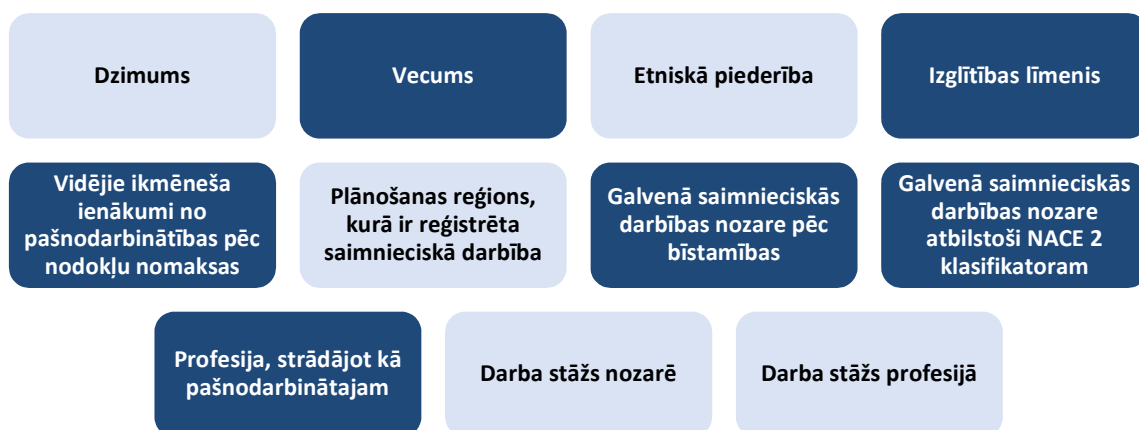
publikāciju autorus, atsauksmes u.c. aspektus, lai izmantotu tikai pārbaudītus avotus, augstas ticamības un validitātes līmeņa pētījumus.

Sīkāku informāciju par datu ieguves metodēm, t.sk. pašnodarbināto aptaujas anketu, skatīt pielikumā Nr. 1 “Lauka darba metodoloģijas apraksts”.

1.2. DATU APSTRĀDE UN ANALĪZE

Pētījuma gaitā iegūto datu analīze ir veikta, izmantojot statistiskās analīzes metodes un kvalitatīvo un kvantitatīvo saturu analīzi. Aptaujas rezultāti ir analizēti atbilstoši vairākiem datu griezumiem, īpaši pievēršot uzmanību aptaujātā vecumam, izglītības līmenim, vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības, galvenajai darbības nozarei atbilstoši NACE 2 klasifikatoram un tās bīstamībai, kā arī profesijai (skatīt attēlu Nr. 2). Profesijas ir sagrupētas pa kvalifikācijas profesiju grupām (zemas, vidējas un augstas kvalifikācijas profesijas), un pēc vajadzības iegūto atbilžu procentuālais sadalījums ir sīkāk apskatīts arī profesiju pamatgrupās. Lai iegūtu ticamākus datus par pašnodarbināto ienākumiem un atvieglotu aptaujas atbildēšanas procesu, pētījumā ir skatīti vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības, nevis vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli.

Attēls Nr. 2. Aptaujas datu analīzes griezumi

Avots: Autoru veidots.

Analizējot un interpretējot aptaujas rezultātus, ir ņemta vērā zināma statistiskās kļūdas varbūtība, kuras noteikšanai ir izmantota statistiskās kļūdas novērtēšanas tabula (skatīt pielikumu Nr. 1 “Lauka darba metodoloģijas apraksts”). Šī pētījuma ietvaros ir apskatīti datu griezumi, kuros respondentu skaits pārsniedz 30, un iegūto atbilžu procentuālais sadalījums ir padziļināti analizēts tajos datu griezumos, kuros atbilžu rezultāti svārstās par 6% vai vairāk. Atbilžu procentuālais sadalījums griezumos, kuros atbilžu rezultātu svārstības ir lielākas par statistisko kļūdu 4%, bet mazākas par 6%, vairumā gadījumu nav norādīts un ir apskatāms pielikumā (skatīt pielikumu Nr. 2 “Aptaujas rezultātu tabulu un grafiku datne”).

Aptaujas datu analīze ir papildināta ar informāciju no sekundārajiem datu avotiem, kā arī interviju un diskusiju rezultātiem, norādot kopīgās un atšķirīgās iezīmes un sakarības.

1.3. TIESISKĀ REGULĒJUMA ANALĪZE

Pētījuma ietvaros ir veikta Latvijas, Somijas, Nīderlandes, Lielbritānijas, ASV un Austrālijas normatīvo aktu analīze attiecībā uz pašnodarbinātības jomu, lai identificētu pašreizējo regulējumu saistībā ar pašnodarbināto sociālo un darba aizsardzību. Sociālās aizsardzības regulējuma analīze ir papildināta, veicot sociālās aizsardzības salīdzinājumu starp pašnodarbinātajiem un darba ņēmējiem, lai uzskatāmi parādītu atšķirīgo sociālās aizsardzības nodrošinājumu dažādām nodarbinātības formām. Tāpat arī ir apskatītas iesaistītās institūcijas un to funkcijas, kā arī pašnodarbinātā statusa ļaunprātīgas izmantošanas

jeb viltus pašnodarbinātības problēma. Analīze ir veikta, balstoties uz normatīvo aktu redakciju 2017. gada 1. decembrī, taču jomās, kur 2018. gada 1. janvārī stājās spēkā būtiski normatīvo aktu grozījumi, ir apskatīts arī jaunākais regulējums.

Analizējamās ārvalstis ir izvēlētas, balstoties gan uz ģeogrāfisko principu, gan arī valstu atšķirīgo tiesiskā nodrošinājuma pieeju sociālās un darba aizsardzības jomās, tomēr visas analizētās valstis ir ar ļoti augstu ANO Tautas attīstības indeksu (angļu val. *Human Development Index*)¹⁰, lai priekšlikumi, kas sagatavoti, balstoties uz ārvalstu tiesiskā regulējuma analīzi, izrietētu no ārvalstu labās prakses piemēriem.

Jāatzīmē, ka visām ES valstīm, no kurām pētījuma ietvaros ir analizētas četras (Latvija, Somija, Nīderlande, Lielbritānija) ir obligāti jāievēro kopējie ES tiesību principi, proti, konkrētajai jomai piekritīgās ES direktīvas un regulas, kas nodrošina, ka visā ES teritorijā darbojas līdzīgi sociālās un darba aizsardzības principi – katra valsts var pieņemt stingrākas prasības kāda konkrēta jautājuma risināšanā, bet tai ir obligāti jāievēro vismaz minimālais noteiktais aizsardzības līmenis.

Sociālās un darba aizsardzības jomā darbojas arī vairākas starptautiskas organizācijas, no kurām svarīgākā ir SDO, kas izdod konvencijas par dažādiem ar sociālo un darba aizsardzību saistītiem jautājumiem. SDO ir ANO aģentūra, kuras uzdevums ir saskaņot dalībvalstu valdību, darba devēju un nodarbināto intereses. Šīs organizācijas konvencijas ir saistošas tām dalībvalstīm, kuras tās ir ratificējušas. No pētījumā analizētajām valstīm visas četras ES valstis ir ratificējušas astoņas SDO pamatkonvencijas un četras pārvaldības konvencijas, kamēr analizētā Austrālija, kas nav ES dalībvalsts, ir ratificējusi attiecīgi septiņas un trīs konvencijas, bet ASV – attiecīgi divas un vienu.¹¹

Pētījumam nepieciešamā informācija ir iegūta, analizējot attiecīgo valstu pašnodarbinātību regulējošos normatīvos aktos sociālās un darba aizsardzības jomās, kā arī par šīm jomām atbildīgo iestāžu sniegto informāciju un SDO un Eurofound apkopoto informāciju. Latvijas tiesiskā regulējuma un institucionālā mehānisma novērtējums pašnodarbinātības jomā ir veikts, balstoties uz primārās izpētes – pašnodarbināto aptaujas, interviju un diskusiju rezultātiem.

¹⁰ United Nations Development Programme (2017). 2016 Human Development Report. Hdr.undp.org. Pieejams: <http://hdr.undp.org/en/2016-report> [skatīts 08.01.2018.]

¹¹ International Labour Organization. Information System on International Labour Standards. Ratifications by country. Ilo.org. Pieejams: <http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11001:::NO::> [skatīts 08.01.2018.]

2. PAŠNODARBINĀTĪBAS TIESISKAIS REGULĒJUMS ĀRVALSTĪS UN LATVIJĀ

Tehnoloģiju straujā attīstība, demogrāfijas tendences un izmaiņas darba tirgos, kā arī nodarbināto vēlme pēc lielākas autonomijas un pašnoteikšanās attiecībā uz darba organizēšanu pasaulē ir veicinājuši jaunu nodarbinātības formu attīstību un pašnodarbinātības pieaugumu. Tas savukārt ir radījis nepieciešamību pārskatīt tiesisko regulējumu gan Latvijā, gan citās ES un pasaules valstīs, lai integrētu šīs personas sociālās aizsardzības sistēmā un nodrošinātu darba tiesību normās paredzētās tiesības un aizsardzību. Pēc Eurostat datiem ES vien 2016. gadā bija 30,6 miljoni jeb 14% nodarbināto personu vecumā no 15 līdz 64 gadiem. Turklāt pašnodarbinātība ir viens no uzņēmējdarbību un nodarbinātību veicinošiem faktoriem, tādēļ politikas dienaskārtībā tai ir pievērsta liela uzmanība.

Šajā nodaļā vispirms ir apskatīts un analizēts pašnodarbinātības tiesiskais regulējums, rīcības virzieni un tendences pašnodarbinātības jomā trīs ES valstīs – Somijā, Nīderlandē un Lielbritānijā un tādās lielās, attīstītās valstīs kā ASV un Austrālija. Pēc šo valstu izpētes ir analizēti Latvijas normatīvie akti attiecībā uz pašnodarbinātības jomu un to tendences. Tiesiskā regulējuma analīze ir strukturēta pa vairākām tēmām, padziļināti izvērtējot esošo regulējumu sociālās drošības un darba aizsardzības jomās un, attiecīgā gadījumā veicot sociālās aizsardzības regulējuma salīdzinājumu ar darba ņēmējiem. Nodaļas turpinājumā, balstoties uz primārās izpētes rezultātiem, ir veikts Latvijas tiesiskā regulējuma un institucionālā mehānisma novērtējums pašnodarbinātības jomā, it īpaši attiecībā uz sociālo aizsardzību un garantijām, kā arī darba aizsardzību. Nodaļas nobeigumā ir apkopoti secinājumi un sniegti priekšlikumi par nepieciešamajām izmaiņām normatīvajos aktos, lai padarītu efektīvāku pašnodarbinātības tiesisko regulējumu attiecībā uz konkrēto jomu un veicinātu darba aizsardzības prasību ievērošanu pašnodarbinātības gadījumos.

2.1. PAŠNODARBINĀTĪBAS TIESISKAIS REGULĒJUMS SOMIJĀ

2.1.1. Pašnodarbinātā definīcija un saistošie normatīvie akti

Somijā terminu “pašnodarbinātais” regulē Pašnodarbināto pensiju likums (angļu valodā: *Self-employed Persons' Pensions Act (YEL 1272/2006)*)¹², kas nosaka, ka pašnodarbinātais ir:

- persona, kura strādā, neesot darba ņēmēja statusā;
- partneris, kurš ir atbildīgs ar visu savu mantu;
- sabiedrības ar ierobežotu atbildību (vai citas uzņēmējdarbības formas) partneris, kuram pieder vairāk nekā 30% uzņēmuma daļu vai balsu, vai vairāk nekā 50% kopā ar ģimenes locekļiem;
- uzņēmumā strādājošs ģimenes loceklis.

Pašnodarbinātības jomu regulē sekojoši normatīvie akti:

1. Sociālās aizsardzības jomā:

- 1.1. Pašnodarbināto pensiju likums (angļu valodā: *Self-employed Persons' Pensions Act (YEL 1272/2006)*);¹³
- 1.2. Strādnieku kompensācijas likums (angļu valodā: *Worker's Compensation Act (459/2015)*);¹⁴
- 1.3. Veselības apdrošināšanas likums (angļu valodā: *Health Insurance Act (1224/2004)*);¹⁵
- 1.4. Darba veselības likums (angļu valodā: *The Occupational Health Care Act (1383/2001)*).¹⁶

2. Darba aizsardzības jomā:

¹² Self-Employed Workers' Pensions Act (1272/2006). Somijas likums.

¹³ Turpat

¹⁴ Workers' Compensation Act (459/2015). Somijas likums.

¹⁵ Health Insurance Act (1224/2004). Somijas likums.

¹⁶ Occupational Health Care Act (1383/2001). Somijas likums.

- 2.1. Darba drošības un veselības likums (angļu valodā: *The Occupational Safety and Health Act 738/2002*);¹⁷
- 2.2. Valdības dekrēts par būvdarbu drošību (angļu valodā: *Government Decree on the Safety of Construction Work (205/2009)*);¹⁸
- 2.3. Valdības dekrēts par drošību darbā ar azbestu (angļu valodā: *Government Decree on the Safety of Asbestos Work (798/2015)*).¹⁹

2.1.2. Saimnieciskā darbība un nodokļu maksāšanas režīmi

2.1.2.1. Reģistrācija

Pašnodarbinātie reģistrē savu saimniecisko darbību Komercreģistrā (somu valodā: *Patentti – Ja Rekisterihallitus*)²⁰, kā arī reģistrējas nodokļu maksājumiem Somijas nodokļu administrācijā (somu valodā: *Veroskatt*)²¹, aizpildot vienu formu tiešsaistē *YTJ* tīklā. Pašnodarbinātais nodokļu maksātāja numuru saņem pāris dienu laikā.

Pašnodarbinātajiem ir pienākums reģistrēt savu saimniecisko darbību Komercreģistrā tikai sekojošos gadījumos:

- pašnodarbinātais nodarbosies ar saimniecisko darbību, kuras veikšanai ir nepieciešama atļauja;
- saimnieciskā darbība tiek veikta noteiktā vietā, ieskaitot gadījumu, kad pašnodarbinātais ir atvēlējis daļu savas dzīvesvietas saimnieciskās darbības veikšanai;
- tiks nodarbināti darbinieki, kuri nav dzīvesbiedrs vai bērns vai mazbērns, kurš jaunāks par 18 gadiem;
- pašnodarbinātais vēlas aizsargāt (neļaut citiem izmantot) savu firmas nosaukumu.²²

2.1.2.2. Obligāto iemaksu likmes un objekts

Somijas sociālās apdrošināšanas sistēma paredz trīs obligāto iemaksu veidus: pensiju apdrošināšanu, apdrošināšanu bezdarba gadījumam un veselības apdrošināšanu. Katram obligāto iemaksu veidam ir atšķirīgas likmes un nosacījumi kā pašnodarbinātajiem, tā darba ņēmējiem (skatīt tabulu Nr. 1).

Tabula Nr. 1. Obligāto iemaksu likme un objekts 2017. gadā

Iemaksu veids	Obligāto iemaksu likme un objekts pēc nodarbinātības veida	
	Pašnodarbinātais	Darba ņēmējs
Pensiju apdrošināšana	<ul style="list-style-type: none"> • 18-52 gadi 24,10%, 53-62 gadi 25,60%, vecāki par 63 gadiem 24,10% • Pirmos četru darbības gadus tiek piemērota par 22% mazāka likme (18,80%/ 19,97%/ 18,80%) 	<ul style="list-style-type: none"> • Darba ņēmēja daļa: 17-52 gadi 6,15%, 53-62 gadi 7,65%, vecāki par 63 gadiem 6,15% • Darba devēja daļa: 17,95% • Pastāv minimālie un maksimālie iemaksu objekti
Apdrošināšana bezdarba gadījumam	Brīvprātīgi - 3,7%	<ul style="list-style-type: none"> • Darba ņēmēja daļa: 1,60% • Darba devēja daļa: 0,8% no visu darba ņēmēju bruto algām kopā, kas < 2'059'500 eiro; 3,30% no daļas, kas > 2'059'500 eiro
Veselības apdrošināšana	1,64%	<ul style="list-style-type: none"> • Darba ņēmēja daļa: 1,58% • Darba devēja daļa: 1,08%

Avots: Autoru veidots.

¹⁷ Occupational Safety and Health Act (738/2002). Somijas likums.

¹⁸ Government Decree on the Safety of Construction Work (205/2009). Somijas dekrēts.

¹⁹ Government Decree on the Safety of Asbestos Work (798/2015). Somijas dekrēts.

²⁰ Finnish Patent and Registration Office. Prh.fi. Pieejams: <https://www.prh.fi/fi/index.html> [skatīts 11.01.2018.]

²¹ Finnish Tax Administration. Vero.fi. Pieejams: <https://www.vero.fi/en/individuals/> [skatīts 11.01.2018.]

²² Finnish Tax Administration (2016). New enterprise – self-employed (private trader). Vero.fi. Pieejams: https://www.vero.fi/en/businesses-and-corporations/business-life-cycle/setting_up_a_business/new_enterprise_selfemployed_private_tr/ [skatīts 11.01.2018.]

Papildus darba devējam ir pienākums darba ņēmēja vārdā iegādāties apdrošināšanas polisi nelaimes gadījumiem un arodslimībām (prēmija – vidēji 0,8% gadā atkarībā no darbības nozares) un dzīvības apdrošināšanas polisi (prēmija – vidēji 0,07% gadā atkarībā no nozares). Pašnodarbinātajam ir tiesības, bet nav pienākums, iegādāties iepriekš minētās apdrošināšanas polises priekš sevis, izņemot gadījumu, kad pašnodarbinātais strādā lauksaimniecības nozarē, un tad apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem un arodslimībām ir obligāta.

2.1.3. Sociālā aizsardzība un garantijas

2.1.3.1. Sociālā aizsardzība

Somijā obligātais sociālās aizsardzības līmenis ir atšķirīgs darba ņēmējiem un pašnodarbinātajiem, taču pašnodarbinātajam ir tiesības brīvprātīgi sevi apdrošināt vairākiem apdrošināšanas veidiem (skatīt tabulu Nr. 2).

Tabula Nr. 2. Sociālā aizsardzība atkarībā no nodarbinātības veida 2017. gadā

Apdrošināšanas veids	Nodarbinātības veids	
	Darba ņēmējs	Pašnodarbinātais
Pensijas apdrošināšana	Jā	Jā
Veselības apdrošināšana	Jā	Jā
Invaliditātes apdrošināšana	Jā	Jā
Dzīvības apdrošināšana	Jā*	Jā**
Apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām	Jā*	Jā**
Apdrošināšana pret bezdarbu	Jā	Jā**
Maternitātes apdrošināšana	Jā	Jā
Vecāku apdrošināšana	Jā	Jā
Apdrošināšana dzīvesbiedra/vecāka nāves gadījumā	Jā	Jā
Ilgtermiņa aprūpes apdrošināšana	Jā	Jā

* Privāta obligātā apdrošināšana; atbalsts tiek saņemts apdrošināšanas prēmijas veidā.

** Privāta izvēles apdrošināšana; atbalsts tiek saņemts apdrošināšanas prēmijas veidā (bezdarba gadījumā ir iespēja saņemt pamata pabalstu no valsts).

Avots: Autoru veidots.

Lai gan obligātās iemaksas pašnodarbinātajiem nenodrošina sociālo aizsardzību virknē gadījumu (apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām, dzīvības apdrošināšanu, bezdarba apdrošināšanu), minēto sociālo aizsardzību pašnodarbinātais var nodrošināt sev pats, iegādājoties atbilstošu apdrošināšanas polisi. Turklāt bezdarba gadījumā pašnodarbinātajam ir tiesības saņemt pamata pabalstu no valsts, kas 2017./2018. gadā ir 32,40 eiro dienā (pabalsts ir lielāks, ja personai ir bērni, kā arī pastāv citi nosacījumi)²³, bet, ja viņš vēlas lielāku sociālu aizsardzību bezdarba gadījumā, viņam ir tiesības brīvprātīgi veikt iemaksas Bezdarba fondā.

2.1.3.2. Citas sociālās garantijas

Darba tiesību normatīvais regulējums vispārējā gadījumā neattiecas uz pašnodarbinātajiem, izņemot atsevišķus gadījumus, kā, piemēram, ja pašnodarbinātais strādā transporta nozarē, kad likums nosaka prasību ievērot regulējumu attiecībā uz darba stundām un atpūtas laiku.

2.1.4. Darba aizsardzība

2.1.4.1. Darba aizsardzības vispārīgie principi

Darba aizsardzības normatīvais regulējums ir saistošs pašnodarbinātajiem, kuriem nav darbinieku, tikai tad, ja viņi veic darbu dalītā darba vietā (angļu valodā: *shared workplace*). Dalītas darba vietas skaidrojumu sniedz Somijas galvenā darba aizsardzības uzraudzības iestāde (somu valodā: *Työsuojelu*),

²³ The Social Insurance Institution of Finland (2017). Amount and payment. Kela.fi. Pieejams: <http://www.kela.fi/web/en/amount-and-payment-basic-unemployment-allowance> [skatīts 12.01.2018.]

norādot, ka par dalītu darba vietu ir uzskatāma darba vieta, kur vienlaicīgi vai viens pēc otra strādā galvenā darba devēja darbinieks(-i) un pašnodarbinātais un/vai cita darba devēja darbinieks(-i).²⁴

Ja pašnodarbinātais strādā dalītā darba vietā, viņam ir pienākums ievērot Darba drošības un veselības likuma prasības attiecībā uz:

- darbinieku kompetenci, nepieciešamajām atļaujām un minimālo vecumu;
- tehniku, darba aprīkojumu, personīgajiem aizsardzības līdzekļiem, citām ierīcēm, kā arī to obligātajām sākotnējām un periodiskām pārbaudēm;
- darbu ar bīstamajām vielām, to uzglabāšanu un marķēšanu;

Minētais likums nosaka sekojošus papildus pienākumus, kā arī tiesības pašnodarbinātajiem dalītās darba vietās:

- pienākumu ievērot darba vietas drošības instrukcijas, kuras viņš ir saņēmis no dalītās darba vietas galvenā darba devēja;
- pienākumu katram individuāli un sadarbībā ar pārējiem dalītās darba vietas darba devējiem nodrošināt, ka viņu darbība nepakļauj riskam darbinieku drošību un veselību;
- tiesības no dalītās darba vietas galvenā darba devēja saņemt nepieciešamo informāciju un instrukcijas attiecībā uz veicamā darba iespējamiem riskiem un bīstamību, kā arī norādījumus attiecībā uz veicamajām darbībām drošas darba vietas nodrošināšanai, ieskaitot norādījumus par pasākumiem ugunsgrēka gadījumā, pirmo palīdzību, evakuāciju un par personām, kuru kompetencē ir minēto pasākumu veikšana;
- pienākumu informēt dalītās darba vietas galveno darba devēju, kā arī citus darba devējus par iespējamiem riskiem un bīstamību, kas var rasties pašnodarbinātā darbības rezultātā.

2.1.4.2. Darba aizsardzības principi dažādās nozarēs

Darba aizsardzības normatīvie akti paredz īpašu regulējumu pašnodarbinātajiem, kuri:

1. veic būvdarbus;
2. veic azbesta demontāžu.

Valdības dekrēts par būvdarbu drošību paredz papildus normatīvo regulējumu attiecībā uz drošību būvlaukumā, tostarp arī pašnodarbinātajiem, kuri strādā dalītā darba vietā būvlaukumā. Minētais dekrēts pašnodarbinātajiem nosaka sekojošus pienākumus:

- individuāli un sadarbībā ar klientu (fiziska vai juridiska persona, kura ir ierosinājusi būvniecības projektu, cita persona, kura vada vai uzrauga būvniecības projektu, vai, ja nepastāv neviens no iepriekš minētajiem, pircējs), dizaineri un darba devēju nodrošināt, ka būvdarbu gaitā nerodas briesmas personām, kuras strādā būvlaukumā vai tajā atrodas;
- ievērot projekta uzrauga (klienta ieceltais galvenais būvdarbu veicējs, galvenais darba devējs, vai, ja nepastāv neviens no iepriekš minētajiem, klients) sniegtās drošības instrukcijas;
- individuāli un sadarbībā ar projekta uzraugu un darba devēju nodrošināt informācijas plūsmu un komunikāciju attiecībā uz jautājumiem, kas ietekmē drošību būvlaukumā;
- informēt projekta uzraugu par savu atrašanos būvlaukumā;

²⁴ Occupational Safety and Health Administration (2014). Occupational Safety and Health Guides and Instructions 5. The role of the small enterprise work environment as a profit enhancer 2014. Tampere, p.7. Pieejams: https://www.tyosuojelu.fi/documents/95118/2556216/Pienyryityksen_Possu_EN_2014.pdf/b499ad7b-7b47-4b0d-9aa6-9170eec0265a [skatīts 12.01.2018.]

- atrodies būvlaukumā, nēsāt labi saredzamu identifikācijas karti ar fotoattēlu, kas ietver informāciju par personas vārdu un uzvārdu, statusu (pašnodarbinātais) un nodokļu maksātāja numuru.

Ja pašnodarbinātais veic azbesta demontāžu dalītā darba vietā, Valdības dekrēts par drošību darbā ar azbestu pašnodarbinātajam paredz sekojošas tiesības un pienākumus:

- tiesības no atbildīgās personas saņemt pārskatu par demontējamo azbestu, kas satur informāciju par azbestu saturošajiem priekšmetiem, azbesta daudzumu un kvalitāti, kā arī iespējamiem putekļiem, kas varētu rasties azbesta demontāžas laikā;
- balstoties uz minēto pārskatu, tiesības no atbildīgās personas saņemt plānu par drošu azbesta demontāžu;
- pienākumu pēc azbesta demontāžas pabeigšanas veikt darba vietas uzkopšanas darbus, pārbaudīt gaisa kvalitāti, kā arī sadarbībā ar uzņēmumu (darba devēju) sagatavot rakstisku dokumentu par veiktajiem darbiem, iespējamām azbesta atliekām, kā arī norādījumus personām, kuras lietos konkrēto telpu.

Īpaša atļauja no *Tyosuojelu* ir nepieciešama, ja persona vēlas strādāt uz celtni, veikt būvniecību zem ūdens, veikt azbesta demontāžu, strādāt ar sprāgstvielām.

No normatīvo aktu analīzes secināms, ka Somijā darba aizsardzības regulējums ir saistošs pašnodarbinātajiem, kuriem nav darbinieku, tikai tad, ja viņi strādā dalītās darba vietās, kā arī īpašs regulējums ir paredzēts gadījumos, kad pašnodarbinātais veic būvdarbus vai azbesta demontāžu.

2.1.5. Viltus pašnodarbinātība

Somijā, līdzīgi kā citās pētījumā analizētajās valstīs, viltus pašnodarbinātība ir izplatīta problēma. Papildus finansiāla rakstura ieguvumiem viltus pašnodarbinātību veicina arī nenoteiktība nodokļu piemērošanas jomā, proti, ja persona tiek uzskatīta par pašnodarbināto Pensiju likuma izpratnē (angļu valodā: *Self-employed Persons' Pensions Act (YEL 1272/2006)*), tas nedod garantiju, ka arī Somijas nodokļu administrācija personu uzskatīs par pašnodarbināto algas nodokļu izpratnē (saskaņā ar Likumu par iepriekšēju samaksu (angļu valodā: *Prepayment Act (1118/1996)*).²⁵ Tāpēc pašnodarbinātajam, balstoties uz faktiskajiem nodarbinātības apstākļiem, ir iespējams savlaicīgi iegūt sava statusa apliecinājumu no *Veroskatt*.

Nosakot personas faktisko nodarbinātības statusu, *Veroskatt* ņem vērā tradicionālās pazīmes, proti, personas integrācija uzņēmumā, tiesības deleģēt darbu citiem, finansiālā riska uzņemšanās, ekonomiskā atkarību no uzņēmuma, u.c. pazīmes. Tādējādi, ja, piemēram, visi pašnodarbinātie ieņēmumi tiek gūti no viena avota (uzņēmuma), tad nodokļu izpratnē *Veroskatt* personu uzskatīs par šī uzņēmuma darbinieku, par kuru ir jāmaksā algas nodokļi. *Veroskatt* ir tiesības pieprasīt samaksāt nenomaksātos nodokļus par pieciem iepriekšējiem gadiem.²⁶

Somijā viltus pašnodarbinātība ir īpaši izplatīta būvniecības sektorā, tāpēc darba aizsardzības normatīvajā regulējumā ir iekļauta prasība, ka visām personām, kuras strādā būvlaukumā, pie apgērba ir jāpiestiprina identifikācijas karte ar fotoattēlu, kas satur informāciju par personas vārdu un uzvārdu, statusu (darba ņēmējs, pašnodarbinātais), nodokļu maksātāja numuru, ka arī darba devējam ir jābūt sagatavotam sarakstam ar visām personām, kuras strādā būvlaukumā.

²⁵ Finnish Tax Administration (2011). Do I work as an employee or self-employed? Vero.fi. Pieejams: https://www.vero.fi/en/businesses-and-corporations/business-life-cycle/employee_or_selfemployed/ [skatīts 12.01.2018.]

²⁶ European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2009). Finland: Self-employed workers. Eurofound.europa.eu. Pieejams: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/national-contributions/finland/finland-self-employed-workers> [skatīts 12.01.2018.]

Darba aizsardzības jomā ar viltus pašnodarbinātības gadījumu samazināšanu nodarbojas *Tyosuojeļu* un Darba padome (somu valodā: *Työneuvoston tehtävät*)²⁷, kuras kompetencē ietilpst personas faktisko darba apstākļu izvērtēšana, lai noteiktu, vai personas nodarbinātība atbilst darba ņēmēja vai pašnodarbinātā pazīmēm.²⁸

2.1.6. Iesaistītās institūcijas un to funkcijas

2.1.6.1. Kolektīvā pārstāvība

Somijā pastāv labi attīstīts arodbiedrību un darba devēju organizāciju tīkls, kuri savu biedru rindās labprāt uzņem arī pašnodarbinātos. Kaut arī arodbiedrības savus pašnodarbinātos biedrus lielākoties nepārstāv sarunās par kolektīvo vienošanos (angļu valodā: *collective bargaining*), tās piedāvā virkni noderīgu pakalpojumu, tostarp iespēju iesaistīties arodbiedrības individuālajā Bezdarba fondā.

Ievērojamākā pašnodarbināto kolektīvās pārstāvības organizācija ir Somijas uzņēmumu federācija (somu valodā: *Suomen Yrittäjät*)²⁹, kura sastāv no 21 reģionālās organizācijas, 49 nozaru organizācijām un 417 lokālām asociācijām. Tās biedri pārstāv praktiski visas Somijas ekonomikas nozares. Atsevišķas *Suomen Yrittäjät* reģionālās organizācijas pašnodarbinātos biedrus ir pārstāvējušas sarunās par kolektīvo vienošanos (angļu valodā: *collective bargaining*) un sarunu rezultātā noslēgušas vienošanos.

Visas federācijā ietilpstošās organizācijas un asociācijas ir aktīvi iesaistījušās politikas veidošanā valstī visos līmeņos – lokālas asociācijas nodarbojas ar biedru interešu lobiju pašvaldību un apgabalu līmenī, reģionālās organizācijas lobē reģionālā līmenī, un federācija strādā ar valdību, parlamentu, ministriem un citām organizācijām, kā arī lobē biedru intereses ES līmenī. *Suomen Yrittäjät* prioritātes publiskajā sektorā ir nodokļu politika, darba politika, starptautiskā tirdzniecības un investīciju politika, dažādi juridiski jautājumi, kā arī uzņēmēju apmācība.³⁰

2.1.6.2. Uzraugošās institūcijas

Pašnodarbināto nodokļu saistību izpildi uzrauga Somijas nodokļu administrācija (somu valodā: *Veroskatt*). Darba aizsardzības jomā atbildīgā iestāde ir Darba drošības un veselības administrācija (somu valodā: *Tyosuojeļu*), kura savas kompetences ietvaros:

- veido drošu un veselīgu darba praksi;
- uzrauga darba aizsardzības normatīva regulējuma ievērošanu;
- nodrošina, ka tiek veikti nepieciešamie pasākumi darba drošības un veselības plānošanai un attīstībai;
- nodrošina konsultācijas, informāciju un apmācības darba drošības un veselības jomā, kā arī veic pētījumus;
- izdod instrukcijas un sniedz uzziņu attiecībā uz darba aizsardzības un veselības normatīvā regulējuma piemērošanu;
- izdod instrukcijas, sniedz padomu un apmācības darba drošības un veselības jomā pašnodarbinātajiem, kā arī veido pašnodarbināto vajadzībām piemērotu darba drošības un veselības politiku;

²⁷ Ministry of Economic Affairs and Employment. Tasks of the Labour Council. Tem.fi. Pieejams: <http://tem.fi/en/tasks-of-the-labour-council> [skatīts 12.01.2018.]

²⁸ International Labour Organization, International Labour Office, Governance and Tripartism Department (2013). Regulating the employment relationship in Europe: a guide to Recommendation No. 198. Geneva, p.54. Pieejams: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---dialogue/documents/publication/wcms_209280.pdf [skatīts 12.01.2018.]

²⁹ Federation of Finnish Enterprises. Yrittajat.fi. Pieejams: <https://www.yrittajat.fi/en> [skatīts 12.01.2018.]

³⁰ European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2009). European Observatory of Working Life. Finland: Self-employed workers. Eurofound.europa.eu. Pieejams: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/national-contributions/finland/finland-self-employed-workers> [skatīts 12.01.2018.]

- darba drošības un veselības jomā cieši sadarbojas ar darba devēju un darba ņēmēju organizācijām.

Tyosuojelu darbība sastāv no divām galvenajām sastāvdaļām – darba vietu uzraudzības un tirgus uzraudzības. Darba vietu uzraudzības ietvaros tiek pārbaudīti darba apstākļi un normatīvā regulējuma ievērošana. *Tyosuojelu* ir tiesības izvērtēt personas faktiskos darba apstākļus, lai noteiktu, vai personas nodarbinātība atbilst darba ņēmēja vai pašnodarbinātības pazīmēm. Inspektoru pārbaudes parasti tiek iepriekš paziņotas darba devējam, izņemot gadījumu, kad inspektors uzskata, ka iepriekš neizziņota pārbaude ir piemērotāka konkrētajam gadījumam. Pēc pārbaudes inspektors sagatavo savu galveno novērojumu kopsavilkumu un informē darba devēju par veicamajiem pasākumiem. Tiek sagatavota arī pārbaudes atskaite.

Tirgus uzraudzības ietvaros *Tyosuojelu* pārbauda tirgū pieejamās tehniskās ierīces, lai noteiktu to atbilstību prasībām.

Savas darbības ietvaros *Tyosuojelu* arī pārbauda, vai tiek ievērotas kolektīvo vienošanos normas. Minētais uzdevums tiek veikts sadarbībā ar kolektīvās vienošanās pusēm – attiecīgajām darba devēju un darba ņēmēju organizācijām.³¹

Pašnodarbinātā darba apstākļus pārbauda arī Darba padome (*somu valodā: Työneuvoston tehtävät*), kas darbojas pēc trīspusējās sadarbības principa, proti, tā sastāv no valdības pārstāvjiem, kā arī darba devēju un darba ņēmēju pārstāvjiem. Darba padome sniedz uziņu darba un darba aizsardzības normatīvā regulējuma piemērošanas jomā.³²

Darba aizsardzības jomas tendences ir atspoguļotas Somijas Sociālo jautājumu un veselības ministrijas izdotajā brošūrā “Darba drošība un veselība Somijā” (angļu valodā: *Occupational Safety and Health in Finland*)³³, kas paredz līdz 2020. gadam samazināt:

- arodslimību skaitu par 10%;
- nelaimes gadījumu skaitu par 25%;
- fiziskās pārpūles gadījumu skaitu par 20%;
- psihiskās pārpūles gadījumu skaitu par 20%.

Minētais dokuments neparedz atsevišķus mērķus attiecībā uz pašnodarbinātajiem, bet atspoguļo kopējās tendences darba aizsardzības jomā.

2.2. PAŠNODARBINĀTĪBAS TIESISKAIS REGULĒJUMS NĪDERLANDĒ

2.2.1. Pašnodarbinātā definīcija un saistošie normatīvie akti

Saskaņā ar Likumu par darba apstākļiem (nīderlandiešu valodā: *Arbowet 1999*), pašnodarbinātais (nīderlandiešu valodā: *zelfstandige zonder personeel*) ir persona, kura veic darbu, neesot darba devēja vai darba ņēmēja statusā minētā likuma izpratnē. Arī uzņēmuma direktors vai galvenais akcionārs/daļu turētājs, kurš ir savā uzņēmumā vienīgais darbinieks, tiek uzskatīts par pašnodarbināto.

Pašnodarbinātības jomu regulē sekojoši normatīvie akti:

1. Sociālās aizsardzības jomā:

³¹ Ministry of Social Affairs and Health (2016). Occupational Safety and Health in Finland. Helsinki, p.8. Pieejams: http://stm.fi/documents/1271139/1332445/STM_esite_Tyosuojelu_suomessa_verkkoonUK.pdf/a2bd9c8c-6de8-43c7-8516-c149840498e1 [skatīts 12.01.2018.]

³² Ministry of Economic Affairs and Employment. Tasks of the Labour Council. Tem.fi. Pieejams: <http://tem.fi/en/tasks-of-the-labour-council> [skatīts 12.01.2018.]

³³ Ministry of Social Affairs and Health (2016). Occupational Safety and Health in Finland. Helsinki. Pieejams: http://stm.fi/documents/1271139/1332445/STM_esite_Tyosuojelu_suomessa_verkkoonUK.pdf/a2bd9c8c-6de8-43c7-8516-c149840498e1 [skatīts 12.01.2018.]

- 1.1. Vispārējās vecuma pensijas likums (angļu valodā: *General Old Age Pensions Act*);³⁴
- 1.2. Veselības apdrošināšanas likums (angļu valodā: *Health Insurance Law*);³⁵
- 1.3. Bezdarba apdrošināšanas likums (angļu valodā: *Unemployment Insurance Law*);³⁶
- 1.4. Invaliditātes likums (angļu valodā: *Disability Act*);³⁷
- 1.5. Apdrošināšanas radnieka nāves gadījumā likums (angļu valodā: *General Surviving Relatives Act*);³⁸
- 1.6. Ilgtermiņa aprūpes likums (angļu valodā: *Long-term Care Act*);³⁹
2. Darba aizsardzības jomā:
 - 2.1. Likums par darba apstākļiem (angļu valodā: *Working Conditions Act*);⁴⁰
 - 2.2. Dekrēts par darba apstākļiem (angļu valodā: *Working Conditions Decree*);⁴¹
 - 2.3. Noteikumi par darba apstākļiem (angļu valodā: *Working Conditions Regulations*);⁴²
 - 2.4. Likums par darba stundām (angļu valodā: *The Working Hours Act*).⁴³

2.2.2. Saimnieciskā darbība un nodokļu maksāšanas režīmi

2.2.2.1. Reģistrācija

Lai pašnodarbinātais varētu nodarboties ar saimniecisko darbību, viņam ir jāreģistrējas Nīderlandes Tirdzniecības kamerā (nīderlandiešu valodā: *Kamer van Koophandel*)⁴⁴, izvēloties atbilstošāko saimnieciskās darbības formu – individuālais komersants vai biedrs personālsabiedrībā. Pašnodarbinātais var veidot arī sabiedrību ar ierobežotu atbildību (nīderlandiešu valodā: *Besloten Vennootschap/ BV*). Kamēr viņš kā BV direktors vai galvenais akcionārs/daļu turētājs būs vienīgais uzņēmuma darbinieks, viņš tiks uzskatīts par pašnodarbināto. Pašnodarbinātais reģistrējas kā obligāto iemaksu veicējs reizē ar saimnieciskās darbības reģistrāciju.

2.2.2.2. Obligāto iemaksu likmes un objekts

Nīderlandes sociālās apdrošināšanas sistēma sastāv no valsts apdrošināšanas un darbinieku apdrošināšanas. Pašnodarbinātajiem ir pieejama tikai valsts apdrošināšana (skatīt tabulu Nr. 3).

Tabula Nr. 3. Obligāto iemaksu likme un objekts 2017. gadā

Iemaksu veids	Obligāto iemaksu likme un objekts pēc nodarbinātības veida	
	Pašnodarbinātais	Darba ņēmējs
Valsts apdrošināšana (angļu valodā: <i>National Insurance</i>)	<ul style="list-style-type: none"> • Vecuma pensija: 17,9% no apliekamā ienākuma • Dzīvesbiedra/vecāka nāves gadījuma apdrošināšana: 0,6% no apliekamā ienākuma 	<ul style="list-style-type: none"> • Vecuma pensija: 17,9% no bruto algas • Dzīvesbiedra/vecāka nāves gadījuma apdrošināšana: 0,1% no bruto algas • Ilgtermiņa aprūpes apdrošināšana: 9,65% no bruto algas

³⁴ General Old Age Pensions Act. Nīderlandes likums.

³⁵ Judex. Wat regelt de Zorgverzekeringswet (Zvw)? Judex.nl. Pieejams: <https://www.judex.nl/rechtsgebied/uitkeringen-sociale-zekerheid/zorgverzekeringswet/artikelen/wat-regelt-de-zorgverzekeringswet-zvw/> [skatīts 16.01.2018.]

³⁶ Werkloosheidswet. Nīderlandes likums.

³⁷ WIA. Nīderlandes likums.

³⁸ Judex. Hoe werkt de Algemene Nabestaandenwet (Anw)? Judex.nl. Pieejams: <https://www.judex.nl/rechtsgebied/uitkeringen-sociale-zekerheid/algemene-nabestaandenwet/artikelen/hoe-werkt-de-algemene-nabestaandenwet-anw/> [skatīts 16.01.2018.]

³⁹ Judex. Wat is de AWBZ en ben ik hiervoor verzekerd? Judex.nl. Pieejams: <https://www.judex.nl/rechtsgebied/uitkeringen-sociale-zekerheid/awbz/artikelen/wat-is-de-awbz-en-ben-ik-hiervoor-verzekerd/> [skatīts 16.01.2018.]

⁴⁰ Working Conditions Act. Nīderlandes likums.

⁴¹ Working Conditions Decree. Nīderlandes dekrēts.

⁴² Netherlands Focal Point (2017). Dutch Working Conditions Legislation. Arboineuropa.nl. Pieejams: <https://www.arboineuropa.nl/en/legislation/wetgeving-in-het-engels> [skatīts 16.01.2018.]

⁴³ Hours of work, weekly rest and paid leave. Nīderlandes likums.

⁴⁴ Dutch Chamber of Commerce. Kvk.nl. Pieejams: <https://www.kvk.nl/english/> [skatīts 16.01.2018.]

Iemaksu veids	Obligāto iemaksu likme un objekts pēc nodarbinātības veida	
	Pašnodarbinātais	Darba ņēmējs
	<ul style="list-style-type: none"> Ilgtermiņa aprūpes apdrošināšana: 9,65% no apliekamā ienākuma Pastāv maksimālie iemaksu objekti un summas 	<ul style="list-style-type: none"> Pastāv maksimālie iemaksu objekti un summas. Iemaksas veic tikai darba ņēmējs
Darbinieku apdrošināšana (angļu valodā: <i>Employee Insurance</i>)	-	<ul style="list-style-type: none"> Apdrošināšana pret bezdarbu: 4% no bruto algas Invaliditātes apdrošināšana: 7,82% no bruto algas Iemaksas veic tikai darba devējs

Avots: Autoru veidots

Darba devējam ir pienākums iegādāties darba ņēmējiem medicīniskās apdrošināšanas polisi, kas sedz ārsta apmeklējumu, recepšu medikamentus, uzturēšanos slimnīcā u.tml. Apdrošināšanas prēmija sastāv no fiksētas prēmijas (vidēji 1'362 eiro gadā), ko maksā darba ņēmējs, kā arī papildus prēmijas (6,90% no bruto algas), ko sedz darba devējs. Šo apdrošināšanu piedāvā privātās apdrošināšanas sabiedrības. Arī pašnodarbinātajiem ir pienākums iegādāties medicīniskās apdrošināšanas polisi.

Pašnodarbinātajiem nav pieejama darbinieku apdrošināšana, taču viņiem ir tiesības iegādāties privātas apdrošināšanas sabiedrības piedāvātu polisi, lai sevi apdrošinātu pret bezdarbu, nelaimes gadījumu darbā, slimībām, arodslimībām un/vai invaliditāti.

2.2.3. Sociālā aizsardzība un garantijas

2.2.3.1. Sociālā aizsardzība

Nīderlandē obligātais sociālās aizsardzības līmenis ir atšķirīgs darba ņēmējiem un pašnodarbinātajiem. Valsts sociālā apdrošināšanas sistēma pašnodarbinātajiem nenodrošina vairākus sociālās apdrošināšanas veidus (skatīt tabulu Nr. 4).

Tabula Nr. 4. Sociālā aizsardzība atkarībā no nodarbinātības veida 2017. gadā

Apdrošināšanas veids	Nodarbinātības veids	
	Darba ņēmējs	Pašnodarbinātais
Pensijas apdrošināšana	Jā	Jā
Veselības apdrošināšana	Jā*	Jā*
Slimības apdrošināšana	Jā	Jā**
Invaliditātes apdrošināšana	Jā	Jā**
Apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām	Jā	Jā**
Apdrošināšana pret bezdarbu	Jā	Jā**
Maternitātes apdrošināšana	Jā	Jā
Vecāku apdrošināšana	Jā	Jā
Apdrošināšana dzīvesbiedra/vecāka nāves gadījumā	Jā	Jā
Ilgtermiņa aprūpes apdrošināšana	Jā	Jā

* Privāta obligātā apdrošināšana; atbalsts tiek saņemts apdrošināšanas prēmijas veidā.

** Privāta izvēles apdrošināšana; atbalsts tiek saņemts apdrošināšanas prēmijas veidā.

Avots: Pētījuma autori

Lai gan obligātās iemaksas pašnodarbinātajiem nenodrošina sociālo aizsardzību virknē gadījumu (slimības, invaliditātes apdrošināšanu, kā arī apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām, kā arī bezdarbu), minēto sociālo aizsardzību pašnodarbinātais var nodrošināt sev pats, iegādājoties atbilstošu apdrošināšanas polisi.

2.2.3.2. Citas sociālās garantijas

Darba likuma normatīvais regulējums vispārējā gadījumā neattiecas uz pašnodarbinātajiem, izņemot sekojošus gadījumus, kad likums nosaka prasību ievērot regulējumu attiecībā uz darba stundām un atpūtas laiku:

- pašnodarbinātā darbība var radīt risku trešajām pusēm (transporta sektorā vai ieguves rūpniecībā, strādājot ar darba aprīkojumu);
- pašnodarbinātais strādā citas personas uzraudzībā un kontrolē (šajā gadījumā pašnodarbinātais tiks uzskatīts par darba ņēmēju darba tiesiskā regulējuma izpratnē).

No analīzes secināms, ka Nīderlandes darba likuma normatīvais regulējums paredz lielākas sociālās garantijas pašnodarbinātajiem, kuru darbību faktiski kontrolē un uzrauga cita persona, kas ir viena no darba attiecību pazīmēm, kā arī gadījumos, kad pašnodarbinātais strādā darbu, kas var kļūt bīstams apkārtējiem pašnodarbinātā pārslodzes vai noguruma rezultātā.

2.2.4. Darba aizsardzība

2.2.4.1. Darba aizsardzības vispārīgie principi

Nīderlandes darba aizsardzības normatīvie akti nosaka sekojošu regulējumu attiecībā uz pašnodarbinātajiem:

- 1) Pašnodarbinātajam tāpat kā darbiniekiem ir pienākums rūpēties par savu drošību un veselību, kā arī par to personu drošību un veselību, kuras ietekmē viņa darbs. Pašnodarbinātajam un darbiniekiem ir īpašs pienākums:
 - lietot darbarīkus un bīstamas vielas atbilstoši instrukcijām;
 - lietot personiskos aizsardzības līdzekļus atbilstoši instrukcijām;
 - neveikt izmaiņas aizsargierīcēm, kas piestiprinātas darbarīkiem vai citiem priekšmetiem, tās nenoņem bez vajadzības un lietot saskaņā ar instrukcijām;
 - piedalīties apmācībā;
 - nekavējoties informēt darba devēju vai citu atbildīgo personu par jebkādiem pamanītiem draudiem drošībai un veselībai;
 - nepieciešamības gadījumā palīdzēt darba devējam, darbiniekiem un citām personām viņu pienākumu un uzdevumu izpildē.
- 2) Pašnodarbinātajam ir aizliegts veikt darbības, kas ir pretrunā ar darba aizsardzības normatīvo regulējumu, vai neveikt darbības, kas viņam būtu jāveic saskaņā ar minēto regulējumu, ja viņš apzinās vai viņam būtu pamatoti jāapzinās, ka šo darbību attiecīgi veikšana vai neveikšana var pakļaut vai pakļaus riskam viena vai vairāku darbinieku drošību un veselību vai radīs tiem nopietnus ievainojumus.
- 3) Pašnodarbinātajam ir pienākums veikt savu darbību tādā veidā, kas nepakļauj riskam ne pašam pašnodarbinātā, ne citu personu, kas nav viņa darbinieki (trešo pušu), drošību un veselību. Ja pašnodarbinātā darbības rezultātā rodas šāda apdraudējuma risks, viņam ir pienākums veikt attiecīgus pasākumus, lai novērstu apdraudējumu trešajām pusēm darbības vietā un/vai tuvākajā apkārtnē.
- 4) Pašnodarbinātajam ir pienākums ievērot darba inspekcijas inspektora lēmumu attiecībā uz darba aizsardzības pārkāpumiem Likuma par darba apstākļiem ietvaros un iekļauties lēmumā noteiktajos termiņos.
- 5) Uzņēmumam (darba devējam), kurš darbam nolīdzis pašnodarbināto, ir pienākums nodrošināt pašnodarbinātajam drošu darba vidi tikpat lielā mērā, kā uzņēmuma darbiniekiem.
- 6) Pašnodarbinātajiem ir pienākums ievērot darba aizsardzības regulējuma prasības attiecībā uz:
 - nīderlandiešu valodas zināšanām reglamentētajās profesijās;

- ēku un darba vietu izveidošanu un uzturēšanu tādā kārtībā, lai minimizētu darbinieku drošības un veselības riskus;
- drošu darbu ar elektriskajām ierīcēm;
- preventīviem pasākumiem, lai izvairītos no sprādzienbīstamas vides radīšanas;
- evakuācijas ceļu un avārijas izeju uzturēšanu brīvus no šķēršļiem;
- krišanas riska novēršanu;
- dažādu priekšmetu un to daļu, šķidrumu vai gāzu radīto apdraudējumu novēršanu;
- darba aprīkojumu (droša darba veikšana ar aprīkojumu, tā uzturēšana, remonts, izjaukšana, savākšana, tīrīšana).

2.2.4.2. Darba aizsardzības principi dažādās nozarēs

Attiecībā uz nozarēm Nīderlandes darba aizsardzības regulējums atsevišķi izdala tikai prasības būvniecības nozarē, proti:

- būvlaukuma uzturēšanu atbilstošā kārtībā, kas pienācīgi aizsargā veselību un drošību;
- darba vietu izvēli, ņemot vērā nepieciešamību brīvi piekļūt būvlaukumam un tam pienākošajiem ceļiem;
- dažādu materiālu iekšējo transportēšanu būvlaukumā;
- iekārtu un aprīkojuma apkopi un pārbaudi, uzsākot ekspluatāciju, kā arī regulāras pārbaudes ekspluatācijas laikā, lai novērstu trūkumus, kas varētu apdraudēt veselību un drošību;
- zonu ierīkošanu un marķēšanu dažādu materiālu ilgtermiņa vai īstermiņa uzglabāšanai, jo īpaši bīstamu materiālu un vielu gadījumā;
- izmantoto bīstamo materiālu un vielu savākšanu;
- atkritumu un būvgružu glabāšanu, savākšanu un pārvietošanu;
- dažādiem darbiem vai darba posmiem paredzētā izpildes termiņa maiņu atkarībā no darba progresa būvlaukumā;
- sadarbību ar citiem darba devējiem un pašnodarbinātajiem;
- sadarbību ar citām rūpnieciskām aktivitātēm būvlaukumā vai tā tuvumā.

Papildus normatīvie akti nosaka regulējumu, kas ir saistošs arī pašnodarbinātajiem, attiecībā uz darbu ar konkrētām vielām un materiāliem, kā arī specifiskos darba apstākļos, proti:

- darbs ar azbestu;
- darbs ar augu aizsardzības līdzekļiem;
- darbs ar bioloģiskajiem aģentiem;
- darbs augstumā;
- darbs ar sprāgstvielām un profesionālo pirotehniku;
- darbs ar bīstamām vielām;
- darbs bīstamā trokšņu līmenī;
- darbs ar pacēlājiem;
- nirēja vai cits līdzīgs darbs, kas saistīts ar lielu spiedienu.

Ir noteikti arī vairāki aizliegumi, kas ir saistoši arī pašnodarbinātajiem:

1. Aizliegumi grūtniecības laikā:
 - 1.1. darbs, kas saistīts ar risku nonākt saskarē ar atsevišķiem bioloģiskajiem aģentiem, ja vien nav pierādījumu par personas imunitāti pret šiem bioloģiskajiem aģentiem;
 - 1.2. nirēja vai cits līdzīgs darbs, kas saistīts ar nonākšanu liela spiediena ietekmē.
2. Aizliegumi grūtniecības laikā un krūts barošanas periodā:
 - 2.1. darbs, kas saistīts ar risku nonākt saskarē ar bīstamām vielām (piemēram, svinu);
 - 2.2. darbs pazemes ieguves rūpniecībā.

Normatīvais regulējums neizdala bīstamās nozares, taču nosaka darbības jomas, kurās ir nepieciešams sertifikāts darba veikšanai:

- elektroinženieri, metinātāji, nirēji;
- darbs ar pacēlājiem, celtniem, augstspiediena iekārtām;
- darbs ar sprāgstvielām un profesionālo pirotehniku;
- darbs ar azbestu, u.c.

No normatīvo aktu analīzes secināms, ka Nīderlandē darba aizsardzības tiesiskais regulējums pašnodarbinātajam ir praktiski tikpat labvēlīgs kā darbiniekam, jo gan pašnodarbinātajam, gan arī darbiniekam ir saistoši lielākoties tie paši darba drošības un veselības noteikumi, kā arī normatīvie akti uzliek par pienākumu uzņēmumiem (darba devējiem) nodrošināt drošu darba vidi ne tikai uzņēmuma darbiniekam, bet arī nolīgtajam pašnodarbinātajam.

2.2.5. Viltus pašnodarbinātība

Lai mazinātu viltus pašnodarbinātību, līdz 2016. gada 1.maijam Nīderlandē pirms sadarbības uzsākšanas ar klientu pašnodarbinātajam pastāvēja prasība iegūt neatkarīga pašnodarbinātā statusa deklarāciju (nīderlandiešu valodā: *Verklaring Arbeidsrelatie*), ko izsniedza Nīderlandes nodokļu administrācija (nīderlandiešu valodā: *Belastingdienst*)⁴⁵ pēc iepazīšanās ar pašnodarbinātā plānotā darba apstākļiem. Minētais dokuments bija apliecinājums tam, ka sadarbība ar klientu nav uzskatāma par darba attiecībām un tādējādi nav apliekama ar algas nodokļiem.

Pēc 2016. gada 1. maija minēto deklarāciju aizstāja Nīderlandes nodokļu administrācijas sastādīti trīs sadarbības modeļa līgumi, vienu no kuriem (atbilstoši sadarbības specifikai un darbības nozarei) bija jāparaksta pašnodarbinātajam ar klientu un jāiesniedz apstiprināšanai Nīderlandes nodokļu administrācijā, taču šobrīd šī prasība ir apturēta, un Nīderlandes valdība plāno izstrādāt jaunu regulējumu līdz 2020. gada 1. janvārim, kas aizstātu modeļa līgumus. Kamēr nav ieviests jauns regulējums, Nīderlandes nodokļu administrācija nepiemēro administratīvo sodu gadījumos, kad sadarbība starp pašnodarbināto un klientu atbilst darba attiecību pazīmēm, izņemot situācijas, kad tā uzskata, ka puses tīši un ar nodomu ir stājušās viltus pašnodarbinātības attiecībās.⁴⁶

Papildu aizsardzību pret viltus pašnodarbinātību nodrošina Nīderlandes Civillikums, kas nosaka, ka, ja persona ir strādājusi citas personas (darba devēja) labā katru nedēļu nepārtraukti 3 mēnešu laikā vai vismaz 20 stundas mēneša laikā, tiek uzskatīts, ka starp abām pusēm pastāv darba tiesiskās attiecības (darba līgums). Tomēr personai, kura tiek uzskatīta par darba devēju konkrētajā situācijā, ir tiesības šīs

⁴⁵ Tax and Customs Administration. Belastingdienst.nl. Pieejams: <https://www.belastingdienst.nl/wps/wcm/connect/bldcontenten/belastingdienst/individuals/individuals> [skatīts 17.01.2018.]

⁴⁶ Staffing Industry Analysts (2018). Netherlands – cabinet suspends the enforcement of false self-employment legislation until 2020. Staffingindustry.com. Pieejams: <https://www2.staffingindustry.com/eng/Editorial/Daily-News/Netherlands-Cabinet-suspends-the-enforcement-of-false-self-employment-legislation-until-2020-45024> [skatīts 17.01.2018.]

pieņemtās darba tiesiskās attiecības apstrīdēt un pierādīt, ka sadarbība ir uzskatāma par uzņēmuma līgumu.⁴⁷

2.2.6. Iesaistītās institūcijas un to funkcijas

2.2.6.1. Kolektīvā pārstāvība

Nīderlandei raksturīgs plašs dažādu kolektīvās pārstāvības organizāciju tīkls, ieskaitot arodbiedrības, darba devēju organizācijas un citas privāta un komerciāla rakstura iniciatīvas. Minētās organizācijas piedāvā saviem biedriem plašu pakalpojumu klāstu, taču attiecībā uz pašnodarbinātajiem nepiedalās sarunās par kolektīvo vienošanos (angļu valodā: *collective bargaining*), jo tā tiktu uzskatīta par nelegālu vienošanos par cenu konkurences tiesiskā regulējuma izpratnē.⁴⁸

Divas lielākās pašnodarbināto arodbiedrības ir *FNV Zelfstandige Bondgenoten*⁴⁹ un *FNV Zelfstandigen Bouw*⁵⁰ (tikai būvniecības sektors). Pastāv atsevišķas arodbiedrības, kas darbojas tikai noteiktās ekonomikas nozarēs, proti, radošajās sfērās un žurnālistikā.

Ievērojamākā darba devēju organizācija ir *PZO-ZZP*⁵¹, kas darbojas virknē ekonomikas sektoru un aktīvi piedalās politikas veidošanā valstī, lai panāktu labvēlīgāku normatīvo regulējumu attiecībā uz pašnodarbinātajiem.

2.2.6.2. Uzraugošās institūcijas

Pašnodarbināto saistību izpildi nodokļu jomā kontrolē Nīderlandes nodokļu administrācija (nīderlandiešu valodā: *Belastingdienst*).⁵² Galvenā institūcija, kas ir atbildīga par darba aizsardzības prasību ieviešanu Nīderlandē ir Darba inspekcija (nīderlandiešu valodā: *Inspectorate SZW*), kuras kompetencē ietilpst arī darba normatīvā regulējuma ieviešanas uzraudzība (minimālā alga, neregistrētā nodarbinātība u.c.), kā arī krāpšanas, personu ekspluatācijas un organizētās noziedzības gadījumu atklāšana nodarbinātības jomā (sadarbībā ar atbildīgajām tiesībsargājošām iestādēm).⁵³

Darba aizsardzības jomā Darba inspekcija par prioritārām ir noteikusi:

- darbinieku darba drošību un veselību;
- uzraudzību augsta riska uzņēmumos, kas ražo, apstrādā, uzglabā vai transportē lielu daudzumu bīstamu vielu;
- darbinieku darba laika un pārtraukumu uzraudzību.

Normatīvie akti paredz, ka Darba inspekcija ir tiesīga savas kompetences ietvaros piemērot administratīvo sodu ne tikai darba devējiem, bet arī darba ņēmējiem un pašnodarbinātajiem normatīvo aktu prasību neieviešanas gadījumā. Tādējādi Darba inspekcijas kompetencē ietilpst arī pašnodarbināto uzraudzība tiktāl, ciktāl uz pašnodarbinātajiem attiecas Darba inspekcijas pārraudzībā esošie jautājumi.

⁴⁷ International Labour Organization, International Labour Office, Governance and Tripartism Department (2013). Regulating the employment relationship in Europe: a guide to Recommendation No. 198. Geneva, p.45. Pieejams: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---dialogue/documents/publication/wcms_209280.pdf [skatīts 17.01.2018.]

⁴⁸ European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2007). Trade union extends membership to self-employed workers. Eurofound.europa.eu. Pieejams: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/articles/trade-union-extends-membership-to-self-employed-workers> [skatīts 17.01.2018.]

⁴⁹ FNV Zelfstandige Bondgenoten. Fnvzfp.nl. Pieejams: <https://fnvzfp.nl/> [skatīts 11.01.2018.]

⁵⁰ FNV Zelfstandigen Bouw. Zelfstandigenbouw.nl. Pieejams: <https://www.zelfstandigenbouw.nl/> [skatīts 11.01.2018.]

⁵¹ PZO-ZZP. Pzo-zzp.nl. Pieejams: <https://www.pzo-zzp.nl/> [skatīts 11.01.2018.]

⁵² Belastingdienst. Belastingdienst.nl. Pieejams: <https://www.belastingdienst.nl/wps/wcm/connect/nl/home/home> [skatīts 11.01.2018.]

⁵³ Inspectorate SZW. Supervision and investigation tasks. Inspectorateszw.nl. Pieejams: <https://www.inspectorateszw.nl/about-inspectorate-szw/supervision-and-investigation-tasks> [skatīts 17.01.2018.]

2.3. PAŠNODARBINĀTĪBAS TIESISKAIS REGULĒJUMS LIELBRITĀNIJĀ

2.3.1. Pašnodarbinātā definīcija un saistošie normatīvie akti

Lielbritānijā termins “pašnodarbinātais” saimnieciskās darbības un nodokļu izpratnē nav nodefinēts nevienā normatīvajā aktā, bet gan tiek lietots pēc būtības, balstoties uz personas faktiskajiem nodarbinātības apstākļiem. Strīdus situācijā personas nodarbinātības statusu nosaka tiesa katram gadījumam atsevišķi, izmantojot testu, kas ietver četrus kritērijus⁵⁴:

1. Kontrole (personas pienākums ievērot rīkojumus, iespēja izvēlēties darba stundas utt.);
2. Integrācija (pienākums ievērot uzņēmuma iekšējās kārtības noteikumus utt.);
3. Ekonomiskā atkarība (samaksas metode, iespēja piesaistīt savu personālu, sava aprīkojuma nodrošināšana);
4. Līgumiskie pienākumi (nodarbinātības ilgums, nodarbinātības regularitāte utt.).

Papildus, oficiālais Lielbritānijas valdības portāls⁵⁵ sniedz pazīmes, kas liecina par to, ka persona ir pašnodarbinātais, proti⁵⁶:

- persona vada savu uzņēmējdarbību un uzņemas atbildību par uzņēmējdarbības panākumiem vai neveiksmi;
- personai vienlaicīgi ir vairāki klienti;
- persona var izlemt, kā, kur un kad dara savu darbu;
- persona var pieņemt darbā darbiniekus;
- personai darba veikšanai ir jānodrošina aprīkojums;
- persona par veikto darbu saņem fiksētu samaksu;
- persona pārdod preces vai pakalpojumus, lai gūtu peļņu.

Ņemot vērā, ka termins “pašnodarbinātais” saimnieciskās darbības un nodokļu izpratnē nav definēts nevienā normatīvajā aktā, ja personai vai sadarbības partnerim (darba devējam) rodas šaubas par faktisko personas nodarbinātības veidu, ir iespējams iegūt skaidrojumu (uzziņu) no Lielbritānijas leņēmumu un muitas pārvaldes (angļu valodā: *HMRC*)⁵⁷, kas ir minētajai iestādei saistoša.

Darba aizsardzības izpratnē termina “pašnodarbinātais” definīcija ir sniegta Likumā darba drošību un veselību (angļu valodā: *Health and Safety at Work etc. Act 1974*), kas nosaka, ka pašnodarbinātais ir fiziska persona, kura strādā, lai gūtu labumu balstoties uz vienošanos, kas nav darba līgums, neatkarīgi no tā, vai viņš nodarbina darbiniekus vai nē.

Pētījuma ietvaros tika analizēti sekojoši normatīvie akti:

1. Attiecībā uz pašnodarbināto sociālo aizsardzību: Nacionālās apdrošināšanas likums (angļu valodā: *National Insurance Act 1911*).⁵⁸
2. Attiecībā uz pašnodarbināto darba aizsardzību:
 - 2.1. Likums par darba drošību un veselību (angļu valodā: *Health and Safety at Work etc. Act 1974*).⁵⁹

⁵⁴ Eurofound (2017). Fraudulent contracting of work: Bogus self-employment (Czech Republic, Spain and UK). Dublin, p.4. Pieejams: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1717en1_0.pdf [skatīts 22.01.2018.]

⁵⁵ Saite uz portālu: www.gov.uk [skatīts 22.01.2018.]

⁵⁶ Working for yourself. Gov.uk. Pieejams: <https://www.gov.uk/working-for-yourself> [skatīts 22.01.2018.]

⁵⁷ HM Revenue & Customs. Gov.uk. Pieejams: <https://www.gov.uk/government/organisations/hm-revenue-customs> [skatīts 22.01.2018.]

⁵⁸ National Insurance Act 1911. Lielbritānijas likums.

⁵⁹ Health and Safety at Work etc. Act 1974. Lielbritānijas likums.

- 2.2. Valsts sekretāra noteikumi Nr. 1583 "Likuma par darba drošību un veselību (Pašnodarbināto vispārīgie pienākumi) (Noteiktie pienākumi) noteikumi" (angļu valodā: *Health and Safety at Work etc. Act 1974 (General Duties of Self-Employed Persons) (Prescribed Undertakings) Regulations 2015*);⁶⁰
- 2.3. Valsts sekretāra noteikumi Nr. 3242 "Noteikumi par darba drošības un veselības vadību" (angļu valodā: *Management of Health and Safety at Work Regulations 1999*);⁶¹
- 2.4. Valsts sekretāra noteikumi Nr. 735 "Darbs augstumā" (angļu valodā: *The Work at Height Regulations 2005*).⁶²

2.3.2. Saimnieciskā darbība un nodokļu maksāšanas režīmi

2.3.2.1. Reģistrācija

Nacionālās apdrošināšanas likums un uz tā pamata izdotie noteikumi nosaka kārtību, saskaņā ar kuru pašnodarbinātie reģistrējas kā obligāto iemaksu veicēji, kā arī saistošās obligāto iemaksu likmes.

Pašnodarbinātie reģistrējas kā obligāto iemaksu veicēji *HMRC*. Reģistrācija ir jāveic tiklīdz persona uzsāk saimniecisko darbību kā pašnodarbinātais, bet ne vēlāk kā trīs mēnešu laikā. Reģistrēties var gan *HMRC* mājas lapā, gan arī pa telefonu.

2.3.2.2. Obligāto iemaksu likmes un objekts

Lielbritānijā pastāv četras obligāto iemaksu klases (angļu valodā: *classes*), katrai no tām ir noteikta atšķirīga obligāto iemaksu likme un objekts. Pašnodarbinātie veic iemaksas saskaņā ar 2. klases likmi, ja ienākumu apjoms taksācijas gadā ir 6'838–9'264 eiro⁶³ vai 4. klases likmi, ienākumiem pārsniedzot 9'264 eiro (skatīt tabulu Nr. 5).

Tabula Nr. 5. Obligāto iemaksu likme un objekts 2017. gadā

Nodarbinātības veids	Likme un objekts
1.klase – darba ņēmējs	<ul style="list-style-type: none"> • 12%, ja bruto alga ir 772 – 4'256 eiro mēnesī • 2% virs 4'256 eiro mēnesī
2. klase – pašnodarbinātais (< 6'838 eiro gadā)	Nav jāveic, bet var izvēlēties veikt brīvprātīgi 3,23 eiro nedēļā
2. klase – pašnodarbinātais (6'838–9'264 eiro gadā)	3,23 eiro nedēļā
4. klase – pašnodarbinātais (> 9'264 eiro gadā)	<ul style="list-style-type: none"> • 9%, ja ienākumi ir 9'265–51'070 eiro gadā • 2% virs 51'070 eiro gadā

Avots: Autoru veidots.

Lielbritānijā pašnodarbināto obligāto iemaksu likme ir atkarīga no ienākumu apjoma, bet personas ar salīdzinoši zemu ienākumu līmeni var izvēlēties iemaksas neveikt vispār.

2.3.3. Sociālā aizsardzība un garantijas

2.3.3.1. Sociālā aizsardzība

Lielbritānijā sociālās aizsardzības līmenis ir atšķirīgs darba ņēmējiem un pašnodarbinātajiem. Zemāk ir norādīti apdrošināšanas veidi, kuriem ir apdrošināti darba ņēmēji (1. klase) un pašnodarbinātie (2. klase) (skatīt tabulu Nr. 6). Pašnodarbinātie, kuru ienākumu apjoms taksācijas gadā sasniedz un/vai pārsniedz 9'265 eiro un kuri veic iemaksas saskaņā ar 4. klases likmi, paliek sociāli apdrošināti 2. klasē, jo 4. klase nenodrošina papildus sociālo atbalstu.

⁶⁰ The Health and Safety at Work etc. Act 1974 (General Duties of Self-Employed Persons) (Prescribed Undertakings) Regulations 2015. Lielbritānijas valsts sekretāra noteikumi.

⁶¹ The Management of Health and Safety at Work Regulations 1999. Lielbritānijas valsts sekretāra noteikumi.

⁶² The Work at Height Regulations 2005. Lielbritānijas valsts sekretāra noteikumi.

⁶³ Šeit un citviet nodaļā par pašnodarbinātības tiesisko regulējumu Lielbritānijā summas uz euro ir aprēķinātas pēc LB kursa 1 EUR = 0.88115 GBP (01.12.2017.).

Tabula Nr. 6. Sociālā aizsardzība atkarībā no nodarbinātības veida 2017. gadā

Apdrošināšanas veids	Nodarbinātības veids	
	1. klase - darba ņēmējs	2. klase - pašnodarbinātais
Valsts pamatpensiju apdrošināšana	Jā	Jā
Valsts papildpensiju apdrošināšana	Jā	Nē
Valsts jaunās sistēmas pensiju apdrošināšana	Jā	Jā
Apdrošināšana pret bezdarbu	Jā	Nē
Slimības apdrošināšana	Jā	Jā
Apdrošināšana pret darba negadījumiem un arodslimībām	Jā*	Jā**
Invaliditātes apdrošināšana	Jā	Jā
Maternitātes apdrošināšana	Jā	Jā
Vecāku apdrošināšana	Jā	Jā
Apdrošināšana dzīvesbiedra nāves gadījumā	Jā	Jā

* Obligāta apdrošināšana; atbalsts tiek saņemts apdrošināšanas prēmijas veidā.

** Privāta izvēles apdrošināšana; atbalsts tiek saņemts apdrošināšanas prēmijas veidā.

Avots: Autoru veidots.

Darba devējam ir pienākums iegādāties darba ņēmējiem nelaimes gadījumu apdrošināšanas polisi (*angļu valodā: Workers Compensation Insurance*), kas sedz izdevumus nelaimes gadījumos, kas notikuši darba laikā. Pašnodarbinātajam minētās polises iegāde nav obligāta. Ja pašnodarbinātais strādā darba devēja kontrolē vai uzraudzībā, šim darba devējam ir pienākums minēto apdrošināšanu nodrošināt arī pašnodarbinātajam.

Pašnodarbinātie, atšķirībā no darba ņēmējiem, nav apdrošināti bezdarba gadījumam, kā arī viņiem nav tiesību uz valsts papildpensiju. Valsts papildpensija pienākas vīriešiem, kuri ir dzimuši līdz 1951. gada 6. aprīlim, un sievietēm, kuras ir dzimušas līdz 1953. gada 6. aprīlim, un tā tiek uzkrāta tikai par to periodu, kad personas ir strādājušas kā darba ņēmēji. Personām, kuras ir dzimušas pēc minētajiem datumiem, ir tiesības uz valsts jaunās sistēmas pensiju (*angļu valodā: New State Pension*).

2.3.3.2. Citas sociālās garantijas

Normatīvie akti darba tiesību jomā pašnodarbinātajiem, atšķirībā no darba ņēmējiem, neparedz tiesības uz pārtraukumiem darbā, piemaksām, darba laika ierobežojumiem u.tml., taču nosaka, ka pašnodarbinātajam ir tiesības uz drošu un veselību neapdraudošu vidi, atrodoties pie klienta, kā arī tiesības netikt diskriminētam.

Ņemot vērā, ka Lielbritānijā neviens normatīvais akts nenosaka termina "pašnodarbinātais" definīciju saimnieciskās darbības un nodokļu izpratnē, atsevišķos gadījumos persona var tikt uzskatīta par pašnodarbināto nodokļu izpratnē un darba ņēmēju darba tiesību izpratnē, ja faktiskie darba apstākļi konkrētajā gadījumā liecina par darba devēja kontroli pār pašnodarbināto. Šāds lēmums ir tiesas kompetencē, un šajā situācijā personai būs tiesības uz sociālajām garantijām darba tiesību izpratnē tādā pašā mērā kā darba ņēmējam.

2.3.4. Darba aizsardzība

2.3.4.1. Darba aizsardzības vispārīgie principi

Lielbritānijā galvenais darba aizsardzības jomu regulējošais likums ir 1974. gada 31. jūlijā pieņemtais Likums par darba drošību un veselību (*angļu valodā: Health and Safety at Work etc. Act 1974*), kura regulējums ir vienlīdz saistošs darba devējiem un pašnodarbinātajiem, kuri nodarbina darbiniekus.

Ja pašnodarbinātais nenodarbina darbiniekus, minētā likuma 3. panta 2. daļa paredz, ka pašnodarbinātā pienākums ir veikt savu saimniecisko darbību tādā veidā, kas nepakļauj riskam ne paša pašnodarbinātā, ne citu personu (kuras nav pašnodarbinātā darbinieki) drošību un veselību tiktāl, cik tas ir praktiski iespējams (*angļu valodā: reasonably practicable*). Ja pašnodarbinātā saimnieciskā darbība tomēr var

ietekmēt citu personu (kuras nav pašnodarbinātā darbinieki) drošību un veselību, tad pašnodarbinātajam ir pienākums minētās personas informēt par savas darbības aspektiem, kas var izraisīt šādu ietekmi. Pašnodarbinātajam pašam ir pienākums izvērtēt, vai viņa darbība var pakļaut riskam citas personas drošību un veselību.

Attiecībā uz darba vides risku novērtējumu ir izdoti Valsts sekretāra noteikumi Nr. 3242 "Noteikumi par darba drošības un veselības vadību" (angļu valodā: *Management of Health and Safety at Work Regulations 1999*), kas pašnodarbinātajiem paredz pienākumu veikt atbilstošu un pietiekamu darba vides risku novērtējumu attiecībā uz riskiem:

- pašnodarbinātā paša drošībai un veselībai, atrodoties darbā;
- citu personu, kuras nav pašnodarbinātā darbinieki, drošībai un veselībai, kas rodas saistībā ar pašnodarbinātā saimniecisko darbību.

Darba aizsardzības normatīvais regulējums ir saistošs pašnodarbinātajam divos gadījumos, proti, ja:

- 1) Pašnodarbinātajam ir darbinieki;
- 2) Pašnodarbinātajam nav darbinieku, taču viņa darbība rada risku citu personu drošībai un veselībai un/vai viņš veic darbību kādā no bīstamajām darbības sfērām (nozarēm) (skatīt 2.3.4.2. apakšnodaļu).

No darba aizsardzības vispārīgo principu analīzes secināms, ka Lielbritānijā ikvienam pašnodarbinātajam ir jāveic darba vides risku novērtējums gan attiecībā uz sevi, gan citām personām, kuras var ietekmēt viņa darbs. Darba aizsardzības pamatlikuma normas ir saistošas pašnodarbinātajam tikai iepriekš minētajos gadījumos. Attiecībā uz pašnodarbinātajiem darba aizsardzības tiesiskā regulējuma prasības pēdējo gadu laikā ir kļuvušas mazāk stingras, jo līdz 2015. gada 1. oktobrim minētais darba aizsardzības likums attiecās gan uz darba devējiem, gan visiem pašnodarbinātajiem neatkarīgi no īpašiem apstākļiem.

2.3.4.2. Darba aizsardzības principi dažādās nozarēs

Noteikumi Nr. 1583 nosaka darbības sfēras (nozares), kas ir uzskatāmas par bīstamām un kurās pašnodarbinātajam ir pienākums ievērot darba aizsardzības regulējuma prasības, proti:

1. Lauksaimniecība un mežsaimniecība (jebkura darbība, kas ir uzskatāma par lauksaimniecības un mežsaimniecības darbību saskaņā ar 1998. gada 2. martā pieņemtajiem Noteikumiem Nr. 494 (angļu valodā: *The Health and Safety (Enforcing Authority) Regulations 1998 (a)*) – dārzkopība, augļkopība, sēklu audzēšana, piena lopkopība, lopkopība un lopu turēšana, tai skaitā ganāmpulka apsaimniekošana līdz kaušanai vai izvešanai no Lielbritānijas, mežsaimniecība, zemes izmantošana ganībām, stādu audzēšana un zemes sagatavošana izmantošanai lauksaimniecībā);
2. Būvniecība (jebkura darbība, kas tiek veikta būvlaukumā vai tiek veikta, izpildot dizainera, galvenā dizainera, klienta, būvdarbu veicēja vai galvenā būvdarbu veicēja norādījumus saskaņā ar 2015. gada 22. janvārī pieņemtajiem noteikumiem Nr. 51 (angļu valodā: *Construction (Design and Management) Regulations 2015(a)*);
3. Dzelzceļa pārvadājumi (vilciena vadīšana, tīrīšana, remontēšana, renovēšana, kravu iekraušana un izkraušana, dzelzceļa infrastruktūras uzturēšana un remontēšana, darbs dzelzceļa pārbrauktuvju punktos saskaņā ar 2006. gada 2. marta Noteikumiem Nr. 557 (angļu valodā: *The Health and Safety (Enforcing Authority for Railways and Other Guided Transport Systems) Regulations 2006(d)*);
4. Darbs ar azbestu (jebkurš tiešs darbs ar azbestu, kā arī netiešs – gaisa kvalitātes kontrole, gaisa parauga ņemšana un analīze, lai noteiktu azbesta šķiedru klātbūtni gaisā un/vai to koncentrāciju saskaņā ar 2012. gada 27. februāra Noteikumiem Nr. 632 (angļu valodā: *The Control of Asbestos Regulations 2012 (b)*);

5. Darbs ar gāzi (gāzes iekārtu, skaitītāju u.tml. ierīkošana, apkalpošana, uzturēšana un remontēšana saskaņā ar 1998. gada 3. oktobra Noteikumiem Nr. 2451 (angļu valodā: *The Gas Safety (Installation and Use) Regulations 1998 (b)*);
6. Darbs ar ģenētiski modificētiem organismiem (ģenētiski modificētu organismu ierobežota izmantošana saskaņā ar 2014. gada 23. jūnija Noteikumiem Nr. 1663 (angļu valodā: *The Genetically Modified Organisms (Contained Use) Regulations 2014 (c)*) – ierobežota izmantošana nozīmē darbību, kuras rezultātā organisms tiek ģenētiski modificēts vai kurā ģenētiski modificēti organismi tiek audzēti, uzglabāti, transportēti, iznīcināti, izmesti vai tiek izmantoti kādā citā veidā, un attiecībā uz kuriem tiek izmantotas fiziskas, ķīmiskas vai bioloģiskas barjeras vai kāda šādu barjeru kombinācija, lai ierobežotu ģenētiski modificētu organismu saskarsmi ar cilvēkiem, kā arī nodrošinātu augstu aizsardzības līmeni cilvēkiem un videi).

Ja darbs tiek veikts augstumā, Noteikumi Nr. 735 “Darbs augstumā” (angļu valodā: *The Work at Height Regulations 2005*) nosaka, ka tajos paredzētie darba devēja pienākumi attiecībā uz darba drošību augstumā ir vienlīdz saistoši arī pašnodarbinātajam attiecībā uz darbu, ko veic viņš pats, kā arī darbu, ko veic personas, kuras atrodas pašnodarbinātā kontrolē.

Normatīvo aktu analīze liecina, ka Lielbritānijas darba aizsardzības tiesiskais regulējums nosaka vairākas darbības sfēras (nozares), kuras tiek uzskatītas par īpaši bīstamām, un, tajās darbojoties, darba aizsardzības prasības ir svarīgi ievērot gan darba devējiem un darbiniekiem, gan arī pašnodarbinātajiem.

2.3.5. Viltus pašnodarbinātība

Viltus pašnodarbinātība tiek uzskatīta par ievērojamu problēmu Lielbritānijā, jo saskaņā ar *Eurofound* pētījumu⁶⁴, Lielbritānijā ir apmēram 460'000 personu, kuras uzskatāmas par viltus pašnodarbinātajiem, un liela daļa no viņiem strādā būvniecības nozarē.

Viltus pašnodarbinātību veicina sekojoši faktori:

- Juridiskā nenoteiktība – nevienā Lielbritānijas normatīvajā aktā nav termina “pašnodarbinātais” definīcijas un katru gadījumu izskata tiesa, tādējādi dodot iespēju interpretācijai;
- Apgrūtināta uzraudzība – *HMRC* ir atbildīga par viltus pašnodarbināto identificēšanu un sodīšanu, kā arī viltus pašnodarbinātības novēršanu, taču *HMRC* ilgstoši ir bijis nepietiekošs finansējums, lai efektīvi cīnītos ar viltus pašnodarbinātību. 2016. gadā un 2017. gadā finansējums gan tika palielināts, kā rezultātā tika sekmīgāk identificēti viltus pašnodarbinātības gadījumi.
- Imigrantu daudzums – liela daļa viltus pašnodarbināto ir imigranti, kuriem ir nepietiekošas angļu valodas prasmes, tie nepārzina nacionālos normatīvos aktus, nav iestājušies arodbiedrībās un nezina, kur meklēt juridisko palīdzību.

Lai cīnītos ar viltus pašnodarbinātību, kuru lielā mērā veicina arī aģentūras – personāla iznomātājas, kas slēdz ar iznomājamo personālu uzņēmuma līgumus darba līgumu vietā, 2014. gadā stājās spēkā izmaiņas normatīvajos aktos, kas paredz aģentūrām pienākumu ar iznomājamo personālu slēgt darba līgumus un ieturēt nodokļus kā no darbiniekiem.

Viltus pašnodarbinātības identificēšanā un novēršanā aktīvi piedalās sociālie partneri, īpaši arodbiedrības, sadarbojoties ar *HMRC* šādu gadījumu atklāšanā. Tāpat arī atsevišķas pašvaldības publisko iepirkumu procedūrās iekļauj prasību par piesaistīto speciālistu nodarbināšanu darba ņēmēju statusā.

⁶⁴ Eurofound (2017). Fraudulent contracting of work: Bogus self-employment (Czech Republic, Spain and UK). Dublin, p.5. Pieejams: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1717en1_0.pdf [skatīts 22.01.2018.]

2.3.6. Iesaistītās institūcijas un to funkcijas

2.3.6.1. Kolektīvā pārstāvība

Lielbritānijā arodbiedrības ir organizētas gan pēc profesiju (nozaru) principa, gan arī apvienojot viena uzņēmuma darbiniekus. Tomēr lielākā daļa nodarbināto ir izvēlējušies kļūt par lielo arodbiedrību biedriem, kuras par tādām ir kļuvošas arodbiedrību saplūšanas rezultātā un pārstāv plašu nozaru klāstu. Pašnodarbinātajiem ir brīvas tiesības pievienoties arodbiedrībām, tai skaitā tām, kuras apvieno dažādu nodarbinātības formu un nozaru pārstāvjus (piemēram, *Unite*⁶⁵, kas ir Lielbritānijā lielākā arodbiedrība) un arodbiedrības, kuras pārstāv tikai noteiktās nozarēs darbojošos pašnodarbinātos (pārsvarā izklaides un radošajās nozarēs (*Equity*⁶⁶, *BECTU*⁶⁷), u.c.).

Arodbiedrības saviem biedriem piedāvā plašu pakalpojumu klāstu, tostarp:

- interešu pārstāvību attiecībā ar uzņēmumu (darba devēju) (labāki līguma nosacījumi attiecībā uz darba apstākļiem un sociālajām garantijām, biedra pārstāvība Nodarbinātības apelācijas tiesā (angļu valodā: *Employment Appeal Tribunal*)⁶⁸, kolektīvā atļaušana, u.c.);
- juridiskās konsultācijas (darba tiesības, īpašumtiesības, mantojuma tiesības, palīdzība nelaiemes gadījumā u.c.);
- finanšu konsultācijas;
- apdrošināšanas pakalpojumus (civiltiesiskā apdrošināšana, apdrošināšana pret nelaiemes gadījumiem);
- apmācību un darbnīcas;
- īpašus pakalpojumus biedriem, kuri devušies pensijā, tostarp pensiju plānu;
- palīdzību potenciālo sadarbības partneru atrašanā u.c. pakalpojumus.

Arodbiedrības arī aktīvi iesaistās biedru interešu pārstāvības aktivitātēs valsts un pašvaldību institūcijās, kā arī politikas plānošanas dokumentu un normatīvo aktu izstrādē. Piemēram, kad 2017. gada 1. janvārī *Unite* apvienojās ar būvniecības nozares arodbiedrību *UCATT*, par vienu no apvienošanās mērķiem tika izvirzīta viltus pašnodarbinātības izskaušana, galvenokārt būvniecības nozarē, kur lielā daļā gadījumu darba ņēmēji kļūst par pašnodarbinātajiem darba devēja spiediena rezultātā. *Unite* apstrīd biedra statusu Nodarbinātības apelācijas tiesā (*Employment Appeal Tribunal*), ja viņa faktiskie darba apstākļi atbilst darba ņēmēja statusam, bet darba devējs nemaksā atbilstošos nodokļus, tādējādi uzliekot par pienākumu darba devējam ar biedru noslēgt darba līgumu uzņēmuma līguma vietā.

Viena no ievērojamākajām pašnodarbināto arodbiedrībām ir *Equity*, kuras stratēģijas pamatā ir tās biedru sociālā aizsardzība. Minētā arodbiedrība iestājas par to, lai darba tiesību likumu izpratnē tās biedri tiktu uzskatīti par darba ņēmējiem un saņemtu atbilstošas sociālās garantijas, bet nodokļu likumu izpratnē viņi tiktu uzskatīti par pašnodarbinātajiem.⁶⁹ Tas savukārt dod iespēju biedriem slēgt koplīgumus un saņemt labākus darba nosacījumus un sociālās garantijas.

Arodbiedrības Lielbritānijā aktīvi iesaistās savu biedru interešu pārstāvībā gan attiecībā ar uzņēmumiem (darba devējiem), gan arī valsts un pašvaldību iestādēm. Papildus tās piedāvā plašu citu pakalpojumu klāstu, tādējādi kļūstot par vienas pieturas aģentūru biedru profesionālo vajadzību apmierināšanai. Arī pašnodarbināto intereses ir pārstāvētas, ieskaitot vienošanos panākšanu par labākiem darba

⁶⁵ Unite. Unitetheunion.org. Pieejams: <http://www.unitetheunion.org/> [skatīts 22.01.2018.]

⁶⁶ Equity. Equity.org.uk. Pieejams: <https://www.equity.org.uk/home> [skatīts 22.01.2018.]

⁶⁷ BECTU. Bectu.org.uk. Pieejams: <https://www.bectu.org.uk/home> [skatīts 22.01.2018.]

⁶⁸ Employment Appeal Tribunal. Gov.uk. Pieejams: <https://www.gov.uk/courts-tribunals/employment-appeal-tribunal> [skatīts 22.01.2018.]

⁶⁹ European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2009). UK: Self-employed workers. Eurofound.europa.eu. Pieejams: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/national-contributions/united-kingdom/uk-self-employed-workers> [skatīts 23.01.2018.]

nosacījumiem un sociālajām garantijām, nepieciešamības gadījumā konfliktus ar uzņēmumu (darba devēju) risinot caur tiesu.

2.3.6.2. Uzraugošās institūcijas

Pašnodarbināto nodokļu nomaksu uzrauga *HMRC*⁷⁰, kas ne tikai pārbauda nodokļu saistību izpildi, bet arī palīdz personām un viņu sadarbības partneriem noteikt personai atbilstošāko nodarbinātības formu, ņemot vērā faktiskos darba apstākļus.

Darba aizsardzības jomā galvenā institūcija, kas ir atbildīga par darba aizsardzības prasību nodrošināšanu, ir Veselības un drošības izpildinstitūcija (angļu valodā: *Health and Safety Executive/HSE*).⁷¹ Daļa atbildības ir reģionālo izpildinstitūciju kompetencē, piemēram, attiecībā uz darba aizsardzības prasību ievērošanu veikalos, viesnīcās, restorānos, bērnudārzos u.tml.

HSE un reģionālās izpildinstitūcijas uzrauga tikai to pašnodarbināto darbību, kuriem ir pienākums ievērot darba aizsardzības prasības saskaņā ar darba aizsardzības likumu.

Uzraudzības ietvaros *HSE* un reģionālās izpildinstitūcijas periodiski veic pārbaudes pie darba devējiem un pašnodarbinātajiem, kuri ir pakļauti darba aizsardzības regulējuma prasībām. Pārbaudes primāri tiek veiktas:

- Pie bīstamo nozaru darba devējiem un pašnodarbinātajiem;
- Uzņēmumos un pie pašnodarbinātajiem, kur pastāv darba un veselības riski, balstoties uz iepriekšējiem darbības rezultātiem, saņemto informāciju no darba ņēmējiem vai citām personām, izmeklētajiem incidentiem, ziņām par nelaimes gadījumiem, slimībām vai dzīvību apdraudošām situācijām.

HSE periodiski izstrādā dažādus plānošanas dokumentus, kas atspoguļo tendences darba aizsardzības jomā un sastāv no:

- *HSE* darba aizsardzības politikas pamatnostādņem, kas tiek sagatavotas katru gadu un atspoguļo nākošā gada prioritātes darba aizsardzības jomā;
- *HSE* nozaru plāniem, kas identificē trīs galvenās *HSE* prioritātes nākošos 3-5 gadus dažādās nozarēs;
- *HSE* veselības aizsardzības plāna, kas identificē trīs jomas, kuras *HSE* ir izvirzījis par prioritārām, proti, plaušu un skeleta-muskuļu slimību skaita samazināšana un ar darbu saistīta stresa samazināšana.⁷²

Taču neviens no šobrīd aktuālajiem plānošanas dokumentiem neizdala stratēģiju pašnodarbinātības jomā, bet gan atspoguļo kopējās darba aizsardzības tendences.

2.4. PAŠNODARBINĀTĪBAS TIESISKAIS REGULĒJUMS AMERIKAS SAVIENOTAJĀS VALSTĪS

2.4.1. Pašnodarbinātā definīcija un saistošie normatīvie akti

Termins "pašnodarbinātais" nav definēts nevienā ASV normatīvajā aktā, tāpēc termina skaidrojumu sniedz Ieņēmumu dienests (angļu valodā: *Internal Revenue Service/IRS*), kas norāda, ka par pašnodarbināto nodokļu izpratnē tiek uzskatīta persona, kura:

- veic uzņēmējdarbību kā individuālā darba veicējs (angļu valodā: *sole proprietor*) vai neatkarīgais darbuņēmējs (angļu valodā: *independent contractor*);

⁷⁰ HM Revenue & Customs. Gov.uk. Pieejams: <https://www.gov.uk/government/organisations/hm-revenue-customs> [skatīts 23.01.2018.]

⁷¹ Health and Safety Executive. Hse.gov.uk. Pieejams: <http://www.hse.gov.uk/index.htm> [skatīts 23.01.2018.]

⁷² Health and Safety Executive. Strategies and plans. Hse.gov.uk. Pieejams: <http://www.hse.gov.uk/aboutus/strategiesandplans/index.htm> [skatīts 23.01.2018.]

- ir personālsabiedrības biedrs.⁷³

Pētījuma ietvaros tika analizēti sekojoši normatīvie akti:

1. Attiecībā uz pašnodarbināto sociālo aizsardzību: Pašnodarbināto iemaksu likums (angļu valodā: *Self Employed Contributions Act*);⁷⁴
2. Attiecībā uz pašnodarbināto darba aizsardzību: Darba drošības un veselības likums (angļu valodā: *Occupational Safety and Health Act*).⁷⁵

2.4.2. Saimnieciskā darbība un nodokļu maksāšanas režīmi

2.4.2.1. Reģistrācija

Visām nodarbinātajām personām ASV, ieskaitot pašnodarbinātos, uzsākot darba gaitas, tiek piešķirts nodokļu maksātāja (sociālās aizsardzības) numurs (angļu valodā: *Social Security Number*). Minēto numuru piešķir IRS uz iesnieguma pamata. Ja persona maina nodarbinātības statusu un kļūst par pašnodarbināto, tad personai atsevišķi nav jāreģistrējas kā obligāto iemaksu veicējam, ja tai jau ir piešķirts sociālās aizsardzības numurs.

Atsevišķos gadījumos, piemēram, ja pašnodarbinātais plāno pieņemt darbā darba ņēmējus vai veidot personālsabiedrību, viņam ir jāreģistrējas un jāsaņem arī darba devēja identifikācijas numurs (angļu valodā: *Employer Identification Number/EIN*), ko piešķir IRS.

Pašnodarbinātais ziņo par gūtajiem ienākumiem un no tiem izrietošajiem nodokļu maksājumiem, tostarp arī obligātajām iemaksām, reizi gadā līdz 15. aprīlim par iepriekšējo taksācijas gadu.

2.4.2.2. Obligāto iemaksu likmes un objekts

ASV sociālās apdrošināšanas sistēma sastāv no vispārējās sociālās apdrošināšanas, sociālās apdrošināšanas bezdarba gadījumam un veselības apdrošināšanas. Katrā no tām ir atšķirīgs obligāto iemaksu likmes, objekti un nosacījumi pašnodarbinātajiem un darba ņēmējiem (skatīt tabulu Nr. 7).

Tabula Nr. 7. Obligāto iemaksu likme un objekts 2017. gadā ⁷⁶

Iemaksu veids	Obligāto iemaksu likme un objekts pēc nodarbinātības veida	
	Pašnodarbinātais	Darba ņēmējs
Vispārējā sociālā apdrošināšana (angļu valodā: <i>Social security</i>) – federālais līmenis	<ul style="list-style-type: none"> • 12,4% no ienākumiem • Maksimālais iemaksu objekts: 107'026 eiro gadā • Obligātās iemaksas nav jāveic, ja ienākumi < 337 eiro gadā 	<ul style="list-style-type: none"> • 12,4% no bruto algas (darba devēja daļa – 6,2%, darba ņēmēja daļa – 6,2%) • Maksimālais iemaksu objekts: 107'026 eiro gadā
Sociālā apdrošināšana bezdarba gadījumam (angļu valodā: <i>Unemployment insurance</i>) – federālais un štatu līmenis	-	<ul style="list-style-type: none"> • Federālajā līmenī: 0,6% no bruto algas (maksā darba devējs) • Maksimālais iemaksu objekts: 5'890 eiro gadā • Štatu līmenī: 0%– 10% no bruto algas atkarībā no štata (maksā darba devējs) • Maksimālais iemaksu objekts: 5'890–35'423 eiro atkarībā no štata
Veselības apdrošināšana (angļu valodā: <i>Medicare</i>)	<ul style="list-style-type: none"> • 2,9% no ienākumiem par daļu, kas < 168'279 eiro gadā • 3,8% no ienākumiem par daļu, kas > 168'279 eiro gadā 	<ul style="list-style-type: none"> • 2,9% no bruto algas, kas < 168'279 gadā (darba devēja daļa – 1,45%, darba ņēmēja daļa – 1,45%) • Par daļu, kas > 168'279 eiro gadā, darba

⁷³ IRS (2017). Self-Employed Individuals Tax Center. Irs.gov. Pieejams: <https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/self-employed-individuals-tax-center> [skatīts 25.01.2018.]

⁷⁴ Self-Employment Contributions Act of 1954. ASV likums.

⁷⁵ OSH Act of 1970. ASV likums.

⁷⁶ Šeit un citviet nodaļā par pašnodarbinātības tiesisko regulējumu ASV summas uz euro ir aprēķinātas pēc LB kursa 1 EUR = 1.18850 USD (01.12.2017.).

Iemaksu veids	Obligāto iemaksu likme un objekts pēc nodarbinātības veida	
	• Obligātās iemaksas nav jāveic, ja ienākumi < 337 eiro gadā	ņēmējs maksā papildus 0,9%

Avots: Autoru veidots

ASV pašnodarbinātie un darba ņēmēji obligātās iemaksas lielākoties veic pēc vienotas likmes, taču, ja pašnodarbinātā ienākumu līmenis ir ļoti zems, tad iemaksas nav jāveic.

2.4.3. Sociālā aizsardzība un garantijas

2.4.3.1. Sociālā aizsardzība

ASV sociālās aizsardzības līmenis ir atšķirīgs darba ņēmējiem un pašnodarbinātajiem. Pašnodarbinātie, salīdzinot ar darba ņēmējiem, nav apdrošināti vairākiem sociālās apdrošināšanas veidiem (skatīt tabulu Nr. 8).

Tabula Nr. 8. Sociālā aizsardzība atkarībā no nodarbinātības veida 2017. gadā

Apdrošināšanas veids	Nodarbinātības veids	
	Darba ņēmējs	Pašnodarbinātais
Pensijas apdrošināšana	Jā	Jā
Veselības apdrošināšana (ACA, cita)	Jā*	Jā*
Veselības apdrošināšana (Medicare)	Jā**	Jā**
Apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām	Jā/Nē***	Jā*
Invaliditātes apdrošināšana	Jā	Jā
Apdrošināšana pret bezdarbu	Jā	Nē
Maternitātes apdrošināšana	Jā/Nē****	Nē
Vecāku apdrošināšana	Nē	Nē
Apdrošināšana dzīvesbiedra nāves gadījumā	Jā	Jā

* Privāta izvēles apdrošināšana; atbalsts tiek saņemts apdrošināšanas prēmijas veidā.

** Atbalsts pieejams tikai no 65 gadu vecuma, izņemot gadījumus, kad ir iestājusies invaliditāte un/vai pastāvīga nieru mazspēja.

*** Privāta izvēles apdrošināšana; atbalsts tiek saņemts apdrošināšanas prēmijas veidā, ja darba devējs ir darba ņēmējam iegādājies atbilstošu apdrošināšanas polisi.

**** Atbalsts pieejams tikai no darba devēja, ja darba devējs ir izvēlējies sniegt šādu atbalstu.

Avots: Autoru veidots.

Pašnodarbinātajiem ASV nav pieejama virkne sociālo garantiju, tostarp valsts atbalsts bezdarba gadījumā, maternitātes pabalsts, vecāku pabalsts, bet atbalsts nelaimes gadījumu un arodslimību gadījumā ir pieejams tikai tad, ja pašnodarbinātais pats ir noslēdzis atbilstošu apdrošināšanas līgumu, taču šādu iespēju pieļauj tikai atsevišķu štatu normatīvo aktu regulējums.

Jāatzīmē, ka arī darba ņēmējiem nav pieejama vecāku apdrošināšana, bet maternitātes pabalstu viņi saņem tikai tad, ja darba devējs ir izvēlējies sniegt šādu atbalstu darba ņēmējam. Tāpat arī apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām darba ņēmējam ir pieejama tikai tad, ja darba devējs ir iegādājies darba ņēmējam atbilstošu apdrošināšanas polisi, kas gan, jāatzīmē, ir ierasta prakse ASV.

2.4.3.2. Citas sociālās garantijas

Pašnodarbinātajiem normatīvie akti darba tiesību jomā neparedz sociālās garantijas, kas pienākas darba ņēmējiem (tiesības uz pārtraukumiem darbā, piemaksām, darba laika ierobežojumiem u.tml.).

2.4.4. Darba aizsardzība

2.4.4.1. Darba aizsardzības vispārīgie principi

ASV galvenais darba aizsardzības jomu regulējošais likums ir 1970. gadā pieņemtais Darba drošības un veselības likums (angļu valodā: *Occupational Safety and Health Act*), kas ir vienlīdz saistošs gan darba devējiem, gan pašnodarbinātajiem, ja viņiem ir darbinieki. Papildus Darba drošības un veselības administrācija (angļu valodā: *Occupational Safety and Health Administration*), kas ir galvenā par darba

aizsardzības principu ievērošanu atbildīgā iestāde, ir izdevusi direktīvas, no kurām Vairāku darba devēju direktīva (angļu valodā: *Multi-Employer Directive*) nosaka, ka pašnodarbinātajam arī tad, ja viņam nav darbinieku, ir pienākums savu darbību organizēt tā, lai viņš nepakļautu riskam citu personu drošību un veselību.

Tādējādi darba aizsardzības regulējums ir saistošs pašnodarbinātajam, ja viņam ir darbinieki vai viņa darbība rada risku citu personu drošībai un veselībai.

2.4.4.2. Darba aizsardzības principi dažādās nozarēs

Darba aizsardzības regulējums neparedz īpašus nosacījumus pašnodarbinātajiem atsevišķās nozarēs. Tajā atsevišķi nav izdalītas arī bīstamās nozares, taču ir noteikta virkne profesiju, kurās persona drīkst strādāt tikai tad, ja viņai ir atbilstoša izglītība un profesionālā kvalifikācija, ko apliecina profesionālās kvalifikācijas sertifikāts. Reglamentētās profesijas tiek regulētas štatu, nevis federālā līmenī, tādējādi katrs štats ir tiesīgs lemt par reglamentētajām profesijām.

2.4.5. Viltus pašnodarbinātība

Viltus pašnodarbinātība ir izplatīta problēma ASV. 2015. gadā veiktais pētījums liecina, ka vidēji 10 - 20% darba devēju ar nodomu vai nejauši vismaz vienu personu ir nolīguši kā pašnodarbināto, kaut gan persona ir atbildusi darba ņēmēja pazīmēm. Minētais pētījums arī secina, ka:

- Viltus pašnodarbinātība ir visizplatītākā nozarēs, kur personas nolīgšana pašnodarbinātā statusā ir finansiāli visizdevīgākā (īpaši būvniecības sektorā, kur ir augstas nelaimes gadījumu apdrošināšanas prēmijas (darbinieka gadījumā prēmiju maksā darba devējs)), kā arī nozarēs, kur darbs tiek veikts izolēti vairākās vietās (biroju un māju uzkopšana, aprūpe mājās, transporta pārvadājumi);
- Darba devējiem ir finansiāli izdevīgi nodarbināt personu kā pašnodarbināto, jo viņam nav jāveic algas nodokļa un obligāto iemaksu maksājumi, kā arī nav jāiegādājas nelaimes gadījumu apdrošināšana un nav jāievēro darba normatīvā regulējuma prasības (minimālā alga, virsstundu darbs, utt.);
- Viltus pašnodarbinātajiem nav tiesības uz bezdarba apdrošināšanu, kompensāciju nelaimes gadījuma rezultātā, uz viņiem neattiecas darba normatīvā regulējuma prasības, kā arī pašnodarbinātajiem pašiem ir jāveic obligātās iemaksas pilnā apmērā un jāiegādājas veselības apdrošināšana;
- Ierobežotas kolektīvās pārstāvības dēļ daudzos gadījumos viltus pašnodarbinātība mazina darba ņēmēja iespēju vienoties ar darba devēju par godīgu samaksu.⁷⁷

Lai cīnītos ar viltus pašnodarbinātību, ASV valdība ir izvērsusi informācijas kampaņu, palielinājusi pārbažu skaitu un paaugstinājusi sodus (paredzot arī kriminālatbildību) par darba ņēmēju nodarbināšanu pašnodarbinātā statusā. Tāpat arī federālās un štatu iestādes aktīvi dalās ar informāciju savā starpā, kā rezultātā, piemēram, darba aizsardzības iestādes pārbaudei var sekot arī nodokļu audits vai otrādi.

IRS ir identificējusi kritērijus, saskaņā ar kuriem tiek noteikta personas faktiskā nodarbinātības forma, proti:

- Darba izpildes veids – vai uzņēmums kontrolē un vai tam ir tiesības kontrolēt, ko persona dara un kādā veidā persona strādā;
- Finansiālais kritērijs – vai uzņēmums kontrolē personas darba finansiālos aspektus, piemēram, samaksas kārtību, izdevumu kompensāciju, darba rīku nodrošināšanu u.tml.;

⁷⁷ Economic Policy Institute (2015). (In)dependent Contractor Misclassification. Epi.org. Pieejams: <http://www.epi.org/publication/independent-contractor-misclassification/> [skatīts 25.01.2018.]

- Darījuma attiecību veids – vai ir noslēgts līgums un persona saņem darba ņēmējam raksturīgus labumus, piemēram, apmaksāts atvaļinājums, apdrošināšana, iemaksas pensiju plānā u.tml.⁷⁸

Ja uzņēmumam vai personai ir šaubas par atbilstošāko nodarbinātības formu, aizpildot attiecīgu pieprasījumu un norādot faktiskos personas darba apstākļus, ir iespēja iegūt oficiālu IRS viedokli.

Lai mazinātu viltus pašnodarbinātību, kopš 2011. gada uzņēmumiem ir tiesības pieteikties IRS administrētai Brīvprātīgai klasifikācijas vienošanās programmai (angļu valodā: *Voluntary Classification Settlement Program*)⁷⁹, kas paredz iespēju uzņēmumiem klasificēt līdz šim uz uzņēmuma līguma pamata nodarbinātos (pašnodarbinātos) kā darba ņēmējus, noslēdzot ar viņiem darba līgumus un tādējādi saņemot daļēju nenomaksāto algas nodokļu samazinājumu par iepriekšējo taksācijas gadu. Uzņēmumam, kas piedalās šajā programmā, ir valstij jāsamaksā tikai 10% no nenomaksātajiem algas nodokļiem, tiem netiek piemēroti soda procenti un netiek veikts nodokļu audits attiecībā uz pārklasificētajiem darbiniekiem.

Ņemot vērā, ka ASV normatīvais regulējums lielai daļai pašnodarbināto personu neuzliek par pienākumu par tādām reģistrēties un pastāv virkne finansiāla rakstura faktoru, kas veicina uzņēmumu interesi par personu nodarbināšanu pašnodarbinātā statusā, viltus pašnodarbinātība ir plaši izplatīta problēma ASV. Tomēr valdība aktīvi ar to cīnās, informējot sabiedrību par viltus pašnodarbinātību, aicinot uzņēmumus brīvprātīgi pārklasificēt nodarbinātos, kā arī paredzot ievērojamus sodus par viltus pašnodarbinātību.

2.4.6. Iesaistītās institūcijas un to funkcijas

2.4.6.1. Kolektīvā pārstāvība

Arodbiedrības ASV ir plaši izplatītas un pārstāvētas praktiski visos ekonomikas sektoros. Līdzīgi kā citās pētījuma ietvaros analizētajās valstīs, tās piedāvā saviem biedriem plašu pakalpojumu klāstu. Lielākā daļa arodbiedrību ir saistītas ar vienu no divām lielajām "lietussarga" arodbiedrībām, proti, *AFL-CIO*⁸⁰ vai *Change to Win Federation*.⁸¹ Abas arodbiedrības ir aktīvi iesaistītas biedru interešu pārstāvības aktivitātēs federālajās un štatu pārvaldes institūcijās, kā arī politikas plānošanas dokumentu un normatīvo aktu izstrādē.

ASV lielākā un ietekmīgākā organizācija, kas nodarbojas ar pašnodarbināto interešu pārstāvību ir *The Freelancers Union*.⁸² Minētā organizācija saviem biedriem piedāvā ne tikai virkni dažādu pakalpojumu, bet arī aktīvi iesaistās politikas veidošanā. Tomēr federālie normatīvie akti nedod *The Freelancers Union* tiesības iesaistīties pārrunās par kopīgumiem attiecībā uz tās biedru samaksas un darba apstākļu nosacījumiem. Otra ietekmīgākā organizācija, kas apvieno pašnodarbinātos, ir *National Association for the Self-Employed (NASE)*⁸³, kas saviem biedriem piedāvā arī mācību stipendijas un kolektīvos iepirkumus par samazinātām cenām, kā arī iesaistās politikas veidošanā, īpaši attiecībā uz nodokļu atvieglojumiem un sociālo aizsardzību pašnodarbinātajiem.

2.4.6.2. Uzraugošās institūcijas

Pašnodarbināto darbību nodokļu nomaksas jomā uzrauga IRS. Darba aizsardzības jomā galvenā institūcija, kas ir atbildīga par darba aizsardzības prasību nodrošināšanu ASV, ir Darba drošības un veselības administrācija (angļu valodā: *Occupational Safety and Health Administration*), kas ir pakļauta Nodarbinātības ministrijai (angļu valodā: *Department of Labor*). Tomēr ne minētās institūcijas, ne citu iestāžu kompetencē nav to pašnodarbināto darbības uzraudzība, kuri nav pakļauti darba aizsardzības normatīvo aktu prasībām.

⁷⁸ IRS (2018). Independent Contractor (Self-Employed) or Employee? Irs.gov. Pieejams: <https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/independent-contractor-self-employed-or-employee> [skatīts 25.01.2018.]

⁷⁹ IRS (2017). Voluntary Classification Settlement Program (VCSP). Irs.gov. Pieejams: <https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/voluntary-classification-settlement-program> [skatīts 25.01.2018.]

⁸⁰ AFL-CIO. Aflcio.org. Pieejams: <https://aflcio.org/> [skatīts 25.01.2018.]

⁸¹ Change to Win Federation. Changetowin.org. Pieejams: <http://www.changetowin.org/> [skatīts 25.01.2018.]

⁸² The Freelancers Union. Freelancersunion.org. Pieejams: <https://www.freelancersunion.org/> [skatīts 26.01.2018.]

⁸³ National Association for the Self-Employed (NASE). Nase.org. Pieejams: <http://www.nase.org/about-us/about-the-nase> [skatīts 26.01.2018.]

Lai nodrošinātu darba aizsardzības prasību ievērošanu, Darba drošības un veselības administrācija veic pārbaudes, par to iepriekš nebrīdinot. Pārbaudes tiek veiktas gan darba vietā, gan iztaujājot pa telefonu. Minētā iestāde prioritāri veic pārbaudes vietās, kur ir gaidāmas nenovēršamas katastrofas, notikuši letāli nelaiemes gadījumi, ir saņemtas darba ņēmēju sūdzības, kā arī pie darba devējiem, kuri ir atkārtoti pārkāpuši darba aizsardzības noteikumus un kur ir bieži notikuši darba negadījumi vai arodsaslimšanas. Tāpat arī tiek veiktas atkārtotas pēcpārbaudes vizītes.

2.5. PAŠNODARBINĀTĪBAS TIESISKAIS REGULĒJUMS AUSTRĀLIJĀ

2.5.1. Pašnodarbinātā definīcija un saistošie normatīvie akti

Attiecībā uz pašnodarbinātajiem Austrālijas nodokļu likumos tiek lietoti divi termini “pašnodarbinātais” (angļu valodā: *self-employed*) un “individuālais komersants” (angļu valodā: *sole trader*). Normatīvajos aktos sociālās aizsardzības jomā lietots termins “individuālais komersants”. Austrālijas valdības izdots Sociālās aizsardzības likuma ceļvedis (angļu valodā: *Guide to Social Security Law*)⁸⁴, kas pats par sevi nav juridiski saistošs, taču tiek uzskatīts par nozīmīgu tiesiskā regulējuma sastāvdaļu, sniedz sekojošu individuālā komersanta definīciju:

Individuālā komersanta darbība ir saimnieciskā darbība:

- 1) kas nav atsevišķa juridiska vienība no tās īpašnieka;
- 2) kurai netiek veikta atsevišķa grāmatvedības uzskaitē, jo īpašnieks iesniedz tikai gada ienākumu deklarāciju;
- 3) kuru var nosaukt tās īpašnieka vārdā vai reģistrēt citu nosaukumu;
- 4) kurā var būt un var nebūt darbinieki;
- 5) kur īpašnieks ir personīgi atbildīgs par visiem saimnieciskās darbības parādiem;
- 6) kur īpašniekam ir tiesības uz visu saimnieciskās darbības peļņu.

Pašnodarbinātības jomu regulē sekojoši normatīvie akti:

1. Sociālās aizsardzības jomā:

- 1.1. Sociālās aizsardzības likums (angļu valodā: *Social Security Act 1991*);⁸⁵
- 1.2. Sociālās aizsardzības pārvaldes likums (angļu valodā: *Social Security (Administration) Act 1999*);⁸⁶
- 1.3. Sociālās aizsardzības starptautisko līgumu likums (angļu valodā: *Social Security (International Agreements) Act 1999*);⁸⁷

2. Darba aizsardzības jomā:

- 2.1. Darba drošības un veselības likums (angļu valodā: *Work Health and Safety Act 2011*);⁸⁸
- 2.2. Darba veselības un drošības noteikumi (angļu valodā: *Work Health and Safety Regulations 2011*).⁸⁹

⁸⁴ Australian Government (2016). Using the Guide to Social Security Law. Guides.dss.gov.au. Pieejams: <http://guides.dss.gov.au/guide-social-security-law> [skatīts 29.01.2018.]

⁸⁵ Social Security Act 1991. Austrālijas likums.

⁸⁶ Social Security (Administration) Act 1999. Austrālijas likums.

⁸⁷ Social Security (International Agreements) Act 1999. Austrālijas likums.

⁸⁸ Work Health and Safety Act 2011. Austrālijas likums.

⁸⁹ Work Health and Safety Regulations 2011. Austrālijas noteikumi.

2.5.2. Saimnieciskā darbība un nodokļu maksāšanas režīmi

2.5.2.1. Reģistrācija

Pašnodarbinātajam ir elektroniski jāreģistrē sava saimnieciskā darbība Austrālijas Uzņēmumu reģistrā (angļu valodā: *Australian Business Register*)⁹⁰, lai iegūtu Austrālijas saimnieciskās darbības numuru (angļu valodā: *Australian Business Number*). Obligātajām iemaksām atsevišķi nav jāreģistrējas.

2.5.2.2. Obligāto iemaksu likmes un objekts

Austrālijas sociālās apdrošināšanas sistēma sastāv no pensiju apdrošināšanas un slimības apdrošināšanas. Slimības apdrošināšanas iemaksas ir obligātas gan pašnodarbinātajiem, gan darba ņēmējiem, savukārt pensiju apdrošināšanai pašnodarbinātie var pievienoties brīvprātīgi (skatīt tabulu Nr. 9).

Tabula Nr. 9. Obligāto iemaksu likme un objekts 2017. gadā

Iemaksu veids	Obligāto iemaksu likme un objekts pēc nodarbinātības veida	
	Pašnodarbinātais	Darba ņēmējs
Pensiju apdrošināšana (angļu valodā: <i>Superannuation contributions</i>)	Brīvprātīgi (ja nav darbinieku)	<ul style="list-style-type: none">• 9,5% no bruto algas, ja alga ≥ 287 eiro⁹¹ mēnesī (maksā tikai darba devējs)• Pastāv maksimālais iemaksu objekts
Slimības apdrošināšana (angļu valodā: <i>Medicare levy</i>)	<ul style="list-style-type: none">• 2% no apliekamā ienākuma• Nav jāmaksā, ja apliekamais ienākums ≤ 13'799 eiro gadā• Papildus 1–1,5% likme, ja apliekamais ienākums > 56'076 eiro gadā un personai nav privātās veselības apdrošināšanas	<ul style="list-style-type: none">• 2% no bruto algas (maksā tikai darba ņēmējs)• Nav jāmaksā, ja bruto alga ≤ 13'799 eiro gadā• Papildus 1–1,5% likme, ja bruto alga > 56'076 eiro gadā un personai nav privātās veselības apdrošināšanas

Avots: Autoru veidots.

Darba devējam ir pienākums iegādāties darba ņēmējiem nelaimes gadījumu apdrošināšanas polisi (angļu valodā: *Workers Compensation Insurance*), kas sedz nelaimes gadījumu izmaksas, kas notikuši darba laikā. Apdrošināšanas prēmijas apjoms ir atkarīgs no darba ņēmēja algas un nozares, kurā persona strādā. Šo apdrošināšanu piedāvā štatu un teritoriju izveidotas un to pakļautībā esošas institūcijas.

Pašnodarbinātie nevar iegādāties minēto nelaimes gadījumu apdrošināšanas polisi, taču viņiem ir tiesības noslēgt nelaimes gadījumu, dzīvības apdrošināšanas vai citus līdzīgus apdrošināšanas līgumus ar privātajām apdrošināšanas sabiedrībām.

2.5.3. Sociālā aizsardzība un garantijas

2.5.3.1. Sociālā aizsardzība

Austrālijā sociālās aizsardzības līmenis ir atšķirīgs darba ņēmējiem un pašnodarbinātajiem (skatīt tabulu Nr. 10).

Tabula Nr. 10. Sociālā aizsardzība atkarībā no nodarbinātības veida 2017. gadā

Apdrošināšanas veids	Nodarbinātības veids	
	Darba ņēmējs	Pašnodarbinātais
Pensijas apdrošināšana	Jā	Brīvprātīgi
Vecuma pensijas apdrošināšana	Jā*	Jā*
Slimības apdrošināšana	Jā	Jā
Invaliditātes apdrošināšana	Jā*	Jā*

⁹⁰ Australian Business Register. Abr.gov.au. Pieejams: <https://abr.gov.au/> [skatīts 29.01.2018.]

⁹¹ Šeit un citviet nodaļā par pašnodarbinātības tiesisko regulējumu Austrālijā summas uz euro ir aprēķinātas pēc LB kursa 1 EUR = 1.56930 AUD (01.12.2017.).

Apdrošināšanas veids	Nodarbinātības veids	
Apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām	Jā**	Jā***
Apdrošināšana pret bezdarbu	Jā*	Jā*
Maternitātes apdrošināšana	Jā	Jā
Vecāku apdrošināšana	Jā*	Jā*
Apdrošināšana dzīvesbiedra nāves gadījumā	Jā*	Jā*

*Valsts atbalsta lielums nav atkarīgs no veiktajām obligātajām iemaksām, bet gan no personas ienākumu un īpašumu apjoma (angļu valodā: *income and assets testing*), kuru izvērtējumu veic atbildīgā iestāde.

**Privāta obligāta apdrošināšana; atbalsts tiek saņemts apdrošināšanas prēmijas veidā.

***Privāta izvēles apdrošināšana; atbalsts tiek saņemts apdrošināšanas prēmijas veidā.

Avots: Autoru veidots.

Vairums sociālās aizsardzības pabalstu ir atkarīgi nevis no personas veiktajām obligātajām iemaksām, bet gan no tās ienākumu un īpašumu apjoma, kuru izvērtējumu veic atbildīgā valsts iestāde. Apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem un arodslimībām tiek nodrošināta nevis no obligātajām iemaksām, bet balstoties uz darba devēja iegādātu obligāto apdrošināšanas polisi. Arī pašnodarbinātajiem ir tiesības sev brīvprātīgi iegādāties minēto apdrošināšanas polisi. Tāpat pašnodarbinātajiem normatīvais regulējums paredz brīvprātīgu pievienošanos pensiju apdrošināšanai. Tādējādi Austrālijā pašnodarbinātajiem ir iespēja sev nodrošināt sociālo aizsardzību tikpat lielā mērā kā darba ņēmējiem.

2.5.3.2. Citas sociālās garantijas

Pašnodarbinātajiem normatīvie akti darba tiesību jomā neparedz sociālās garantijas, kas pienākas darba ņēmējiem (tiesības uz pārtraukumiem darbā, piemaksām, darba laika ierobežojumiem u.tml.).

2.5.4. Darba aizsardzība

2.5.4.1. Darba aizsardzības vispārīgie principi

Līdz 2012. gada 1. janvārim Austrālijā nepastāvēja vienots darba aizsardzības tiesiskais regulējums, jo katrs no Austrālijas sešiem štatiem un divām teritorijām bija tiesīgs lemt par savu regulējumu. Lai harmonizētu normatīvos aktus darba aizsardzības jomā, Austrālijas valdība pieņēma modeļa likumu – Darba veselības un drošības likums (angļu valodā: *Work Health and Safety Act 2011*) un noteikumus – Darba veselības un drošības noteikumi (angļu valodā: *Work Health and Safety Regulations 2011*), kas detalizētāk atrunā likuma regulējumu, tostarp attiecībā uz atsevišķām nozarēm.

Balstoties uz minētā modeļa normatīvo aktu regulējumu, štatu un teritoriju valdības pieņem savus normatīvos aktus. Atšķirības no modeļa regulējuma var būt tikai nenozīmīgas. Vietējās valdības var veikt modeļa pielāgošanu tiktāl, cik tas nepieciešams, lai nodrošinātu tā efektīvu mijiedarbību ar vietējiem likumiem. Papildus likumam un noteikumiem ir izdoti arī 27 Prakses kodeksi (angļu valodā: *Codes of Practice*), kas sniedz praktisku informāciju attiecībā uz darba aizsardzības likumā un noteikumos noteikto darba aizsardzības standartu piemērošanu, tostarp arī atsevišķās nozarēs.

Pats svarīgākais jauninājums, kas tika ieviests, pieņemot modeļa likumu, ir termins “persona, kas vada uzņēmējdarbību vai projektu” (angļu valodā: *person conducting a business or undertaking/ PCBU*). Pirms tam minētā termina vietā tika lietots termins “darba devējs”, taču modeļa likums šo terminu ievērojami paplašināja, nosakot, ka *PCBU* var būt arī pašnodarbinātie, komersanti, personālsabiedrības biedri, biedrības, kooperatīvi, universitātes u.c. Personas, kuras strādā *PCBU* vadībā, tiek uzskatītas par strādniekiem (angļu valodā: *worker*). Pašnodarbinātais var tikt uzskatīts gan par *PCBU*, gan par strādnieku. Ja pašnodarbinātais tiek uzskatīts par strādnieku, tad viņam ir visas tās pašas tiesības kā citiem nodarbinātajiem (darbiniekiem).

Pašnodarbinātais tiek uzskatīts par *PCBU* tikai tad, ja viņš vada uzņēmējdarbību vai projektu savā labā un tikai attiecībā uz sekojošiem pienākumiem:

- 1) Primārais *PCBU* pienākums ir nodrošināt, ciktāl tas ir “praktiski iespējams” (angļu valodā: *reasonably practicable*), viņa nolīgto vai ietekmē vai kontrolē esošo strādnieku drošību un veselību.

- 2) Likuma ietvaros “praktiski iespējams” nozīmē to, ko ir iespējams vai bija iespējams praktiski izdarīt, lai nodrošinātu veselību un drošību, ņemot vērā visus atbilstošos apstākļus, tostarp:
- attiecīgā apdraudējuma vai attiecīgā riska iespējamību; un
 - kaitējuma pakāpi, kas varētu rasties apdraudējuma vai riska rezultātā; un
 - to, ko attiecīgā persona zina vai tai vajadzētu pamatoti zināt attiecībā uz apdraudējumu vai risku, kā arī veidiem, kā novērst vai samazināt risku; un
 - riska novēršanas vai samazināšanas veidu iespējamību un atbilstību; un
 - pēc riska pakāpes un iespējamo risku novēršanas vai samazināšanas veidu novērtēšanas – izmaksas, kas saistītas ar iespējamiem risku novēršanas vai samazināšanas veidiem, ieskaitot izmaksu samērīgumu attiecībā pret risku izvērtēšanu.
- 3) *PCBU* ir pienākums nodrošināt, ciktāl tas ir “praktiski iespējams”, ka riskam netiek pakļauta citu personu drošība un veselība;
- 4) *PCBU* ir pienākums, ciktāl tas ir “praktiski iespējams”:
- nodrošināt un uzturēt drošu darba vidi;
 - nodrošināt un uzturēt iekārtu un konstrukciju drošību;
 - nodrošināt un uzturēt drošas darba sistēmas;
 - nodrošināt, ka ar iekārtām, konstrukcijām un vielām tiek strādāts drošā veidā un tās tiek atbilstoši uzglabātas;
 - nodrošināt atbilstošu telpu stāvokli;
 - nodrošināt instruktāžu, apmācību, informāciju un uzraudzību; un
 - uzraudzīt strādnieku veselības stāvokli un darba apstākļus.

Attiecībā uz savu veselību un drošību pašnodarbinātajam, ciktāl tas ir “praktiski iespējams”, ir jānodrošina viņa paša veselība un drošība darba laikā.

2.5.4.2. Darba aizsardzības principi dažādās nozarēs

Uz modeļa likuma un noteikumu pamata izdotie Prakses kodeksi attiecībā uz dažādām nozarēm konkretizē iesaistīto personu pienākumus un atbildību darba aizsardzības jomā, taču attiecībā uz pašnodarbinātajiem atsevišķs regulējums ir paredzēts tikai divos Prakses kodeksos:

1. būvniecības jomā – Būvniecības prakses kodekss paredz, ka:
 - Visiem *PCBU*, ieskaitot pašnodarbinātos, ir jānodrošina visiem būvdarbos iesaistītajiem strādniekiem atbilstoša informācija, apmācība un uzraudzība, lai viņus aizsargātu no iespējamiem riskiem viņu drošībai un veselībai;
 - Savas uzņēmējdarbības vai projekta ietvaros pašnodarbinātie *PCBU* ir uzskatāmi arī par strādniekiem, un kā tādiem viņiem ir jānodrošina sev IAL.
2. darbā ar azbestu – Prakses kodekss, ņemot azbestu, nosaka gadījumus, kuros pašnodarbinātajiem nav nepieciešama speciāla licence, veicot azbesta noņemšanu.

Normatīvais regulējums nenosaka bīstamās nozares, taču paredz virkni jomu (nozaru), kurās darbu var veikt tikai tad, ja ir iegūta speciāla licence, proti, būvniecība, darbs ar azbestu, augsta riska darbs (celtnis, iekrāvējs, pacelājs u.c.), demontēšana, darbs ar sprāgstvielām un pirotehniku, satiksmes kontrole, dezinficēšana.

Kā liecina veiktā normatīvo aktu analīze, Austrālijā darba aizsardzības regulējums ir ievērojami iekļaujotāks attiecībā uz pašnodarbinātajiem un nosaka, ka pašnodarbinātajam, kurš vada uzņēmējdarbību vai projektu savā labā (PCBU), ir virkne pienākumu gan attiecībā uz citu personu drošību un veselību, gan arī attiecībā uz darba vietas nodrošināšanu un uzturēšanu atbilstošā stāvoklī. Ja pašnodarbinātais nav uzskatāms par PCBU, bet gan strādā PCBU labā, tad darba aizsardzības regulējums ir ļoti labvēlīgs pašnodarbinātajam, jo nosaka, ka viņš ir uzskatāms par strādnieku un kā tādām viņam ir visas tās pašas tiesības, kā citiem nodarbinātajiem (darba ņēmējiem).

2.5.5. Viltus pašnodarbinātība

Līdzīgi kā citās pētījumā analizētajās valstīs, Austrālijā viltus pašnodarbinātība ir izplatīta. Lai cīnītos ar viltus pašnodarbinātību, īpašs regulējums ir iekļauts Godīga darba likumā (angļu valodā: *Fair Work Act 2009*)⁹², kas nosaka, ka darba devējs nedrīkst:

- maldināt darba ņēmēju, uzņēmuma līgumu uzdodot par darba līgumu;
- atbrīvot vai draudēt atbrīvot darba ņēmēju no darba, lai viņu nodarbinātu kā pašnodarbināto;
- apzināti sniegt nepatiesu informāciju, lai piespiestu vai pamudinātu darba ņēmēju kļūt par pašnodarbināto.

Minētais likums paredz ievērojamu administratīvo sodu darba devējam, kā arī pienākumu samaksāt nenomaksāto algu un algas nodokļus, ja persona tiek nodarbināta kā pašnodarbinātais, bet faktiski atbilst darba ņēmēja statusam.

Lai noteiktu personas faktisko nodarbinātības formu, galvenais kritērijs, kas tiek pielietots, ir uzņēmuma (darba devēja) kontrole pār personas darbību. Papildus tiek izsvērti sekojoši kritēriji:

- vai persona pati nodrošina savu aprīkojumu un instrumentus;
- vai persona uzņemas finansiālu risku par darba izpildi;
- vai personai ir brīvas tiesības veikt darbu citu fizisku vai juridisku personu labā;
- vai personai ir brīvas tiesības deleģēt darbu citiem;
- vai personai tiek maksāta alga; un
- vai persona ir integrēta uzņēmumā.

Ja atbilde uz visiem jautājumiem, izņemot pēdējos divus, ir pozitīva, tad persona ir uzskatāma par pašnodarbināto. Pozitīva atbilde uz pēdējiem diviem jautājumiem norāda, ka persona atbilst darba ņēmēja statusam.

Vēl viens normatīvais akts, kas vērsts uz viltus pašnodarbinātības mazināšanu, ir Jaunās uzņēmējdarbības nodokļu sistēmas likums (*angļu valodā: New Business Tax System Act 2000*)⁹³, kas nosaka, ka, ja pašnodarbinātais vairāk kā 80% savu ieņēmumu gūst no viena klienta, tad šim klientam ir jāmaksā nodokļi par pašnodarbināto kā par darba ņēmēju.

No normatīvo aktu analīzes ir secināms, ka Austrālijā, lai cīnītos ar viltus pašnodarbinātību, ir iestrādāts īpašs regulējums vairākos likumos, kas ne tikai paredz kritērijus faktiskās nodarbinātības formas noteikšanai, bet arī ievērojami mazina uzņēmumu (darba devēju) interesi nodarbināt viltus pašnodarbinātos gan finansiāla izdevīguma trūkuma dēļ, gan arī iespējamo administratīvo sankciju riska dēļ.

⁹² Fair Work Act 2009. Austrālijas likums.

⁹³ New Business Tax System (Integrity Measures) Act 2000. Austrālijas likums.

2.5.6. Iesaistītās institūcijas un to funkcijas

2.5.6.1. Kolektīvā pārstāvība

Austrālijā ir plašs arodbiedrību tīkls, kas aptver lielu daļu ekonomikas nozaru, tomēr arodbiedrību biedru skaits turpina samazināties, 2016. gadā sasniedzot tikai 15% no nodarbinātajiem, kas ir viens zemākajiem rādītājiem attīstīto valstu vidū.⁹⁴ Austrālijā Arodbiedrības lielākoties piedāvā saviem biedriem ierobežotāku pakalpojumu klāstu nekā citās analizētajās valstīs, taču daļa aktīvi iesaistās valsts politikas veidošanā. Liela daļa Austrālijas arodbiedrību ir saistītas ar lielāko "lietussarga" arodbiedrību organizāciju, proti, *The Australian Council of Trade Unions (ACTU)*⁹⁵, kas nav reģistrēta arodbiedrība, bet gan arodbiedrību pārstāve nacionālā līmenī, kas piedalās valsts politikas veidošanā un politikas plānošanas dokumentu un normatīvo aktu izstrādē.

Atsevišķas arodbiedrības biedru rindās uzņem arī pašnodarbinātos, tomēr tās nepārstāv pašnodarbinātos sarunās par kolektīvo vienošanos (angļu valodā: *collective bargaining*). ACTU savas stratēģijas⁹⁶, kuras mērķis ir nodarbināto darba apstākļu uzlabošana, ietvaros paredz darbu pie virknes normatīvo aktu grozījumu attiecībā uz pašnodarbinātajiem, proti:

- nodrošināt pašnodarbinātajiem tiesības uz kolektīvo vienošanos, kā arī nodrošināt, ka pašnodarbinātie tiek pārstāvēti sarunās par kolektīvo vienošanos;
- nodrošināt pašnodarbinātajiem pieeju efektīviem un izmaksu ziņā pieejamiem tiesiskās aizsardzības līdzekļiem negodīgu uzņēmumu līgumu gadījumā;
- radīt efektīvus mehānismus, lai novērstu viltus pašnodarbinātības gadījumus un sodītu iesaistītos uzņēmumus (darba devējus);
- grozīt pensiju apdrošināšanas un nelaimes gadījumu un arodslimību apdrošināšanas normatīvo regulējumu, lai minētā sociāla aizsardzība būtu nodrošināta arī visiem pašnodarbinātajiem;
- paredzēt, ka gadījumos, kad pašnodarbinātā darba apstākļi atbilst darba ņēmēja darba apstākļiem, pašnodarbinātais tiek uzskatīts par darba ņēmēju nodokļu izpratnē.

Austrālijā pastāv arī vairākas organizācijas, kuru darbība ir vērsta uz pakalpojumu sniegšanu tikai pašnodarbinātajiem. Ievērojamākā no tām ir *Self Employed Australia*⁹⁷, kas saviem biedriem piedāvā dažādus juridiskos un nodokļu pakalpojumus, kā arī iesaistās valsts politikas veidošanā attiecībā uz pašnodarbinātajiem.

2.5.6.2. Uzraugošās institūcijas

Pašnodarbināto nodokļu saistību izpildi uzrauga Austrālijas Nodokļu administrācija (angļu valodā: *Australian Taxation Office*).⁹⁸ Attiecībā uz darba aizsardzības regulējuma ieviešanu modeļa likumu ietvaros galvenā atbildīgā institūcija ir *Comcare*⁹⁹, taču katram štatam un teritorijai ir savs regulators, kas ir atbildīgs par prasību izpildi konkrētajā jurisdikcijā.

Darba aizsardzības regulatoriem ir plašs uzdevumu klāsts, tostarp:

- uzraudzīt un nodrošināt modeļa likuma un noteikumu prasību izpildi, ieskaitot regulatora veiktās vizītes, kas var būt gan kā sadarbības vizītes ar nolūku palīdzēt uzlabot darba vidi, gan arī kā atbilstības pārbaudes;

⁹⁴ Organisation for Economic Co-operation and Development (2018). OECD.Stat. Trade Union. Stats.oecd.org. Pieejams: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TUD#> [skatīts 29.01.2018.]

⁹⁵ Australian Council of Trade Unions. Actu.org.au. Pieejams: <https://www.actu.org.au/> [skatīts 26.01.2018.]

⁹⁶ Australian Council of Trade Unions (2011). The future of work in Australia: dealing with insecurity and risk. Melbourne. Pieejams: <https://www.actu.org.au/media/125289/Future%20of%20work%20in%20industrial%20options%20paper.pdf> [skatīts 26.01.2018.]

⁹⁷ Self Employed Australia. Selfemployedaustralia.com.au. Pieejams: <http://www.selfemployedaustralia.com.au/> [skatīts 26.01.2018.]

⁹⁸ Australian Taxation Office. Ato.gov.au. Pieejams: <https://www.ato.gov.au/> [skatīts 26.01.2018.]

⁹⁹ Australian Government Comcare. Comcare.gov.au. Pieejams: <https://www.comcare.gov.au/> [skatīts 29.01.2018.]

- sniegt iesaistītajām pusēm un sabiedrībai padomus un informāciju par darba aizsardzības jautājumiem;
- veicināt un atbalstīt izglītību un apmācību jautājumos, kas saistīti ar darba aizsardzību;
- iesaistīties, veicināt un koordinēt informācijas apmaiņu, lai sasniegtu modeļa likuma mērķus, tostarp informācijas apmaiņu ar citiem aizsardzības regulatoriem;
- apkopot, analizēt un publicēt statistiku par darba aizsardzību.

Minētie uzdevumi tieši un netieši attiecas arī uz pašnodarbinātajiem, jo modeļa likumi regulē arī pašnodarbināto darbību.

Austrālijas darba aizsardzības tendences ir atspoguļotas politikas plānošanas dokumentā – Austrālijas darba drošības un veselības stratēģija 2012.–2022. gadam (angļu valodā: The Australian Work Health and Safety Strategy 2012–2022), kas nosaka trīs nacionālos mērķus līdz 2022. gadam:

- Samazināt strādnieku traumas izraisīto nāves gadījumu skaitu par vismaz 20%;
- Samazināt nelaimes gadījumu un arodslimību, kuru rezultātā persona nevar strādāt 1–2 nedēļas, skaitu par vismaz 30%;
- Samazināt skeleta-muskuļu arodslimību skaitu, kuru rezultātā persona nevar strādāt 1–2 nedēļas, skaitu par vismaz 30%.¹⁰⁰

Minētā stratēģija neparedz atsevišķus mērķus attiecībā uz pašnodarbinātajiem, bet atspoguļo kopējās tendences darba aizsardzības jomā.

2.6. PAŠNODARBINĀTĪBAS TIESISKAIS REGULĒJUMS LATVIJĀ

2.6.1. Pašnodarbinātā definīcija un saistošie normatīvie akti

Pētījuma ietvaros par pašnodarbinātajiem tiek uzskatītas visas personas saskaņā ar likuma “Par valsts sociālo apdrošināšanu” 1. panta 3. daļā noteikto definīciju, izņemot individuālos komersantus, kuras nodarbina vienu vai vairāk darbiniekus:

“pašnodarbinātais — persona, kura gūst ienākumu (vai ieņēmumus) kā:

a) persona, kas veic individuālo darbu,

b) (izslēgts ar 25.11.1999. likumu),

c) persona, kuras pastāvīgā dzīvesvieta ir Latvijas Republikā un kura saņem autoratlīdzību (autortiesību un blakustiesību atlīdzību), izņemot autortiesību mantinieku un citu autortiesību pārņēmēju,

d) zvērināts notārs,

e) zvērināts advokāts,

f) zvērināts revidents,

g) prakses ārsts, prakses farmaceits, prakses veterinārārsts, prakses optometrists,

h) cita fiziskā persona, kuras pastāvīgā dzīvesvieta ir Latvijas Republikā un kura reģistrējusies kā saimnieciskajā darbībā gūtā ienākuma nodokļa maksātāja,

i) zemnieku (zvejnieku) saimniecības īpašnieks, kas, nebūdams darba tiesiskajās attiecībās ar savas zemnieku (zvejnieku) saimniecības pārvaldes institūciju, veic šīs zemnieku (zvejnieku) saimniecības vadības funkciju, ja šajā zemnieku (zvejnieku) saimniecībā likumā noteiktajā kārtībā nav iecelts

¹⁰⁰ Safe Work Australia Australian (2012). Work Health and Safety Strategy 2012-2022. p.7. Pieejams: <https://www.safeworkaustralia.gov.au/doc/australian-work-health-and-safety-strategy-2012-2022> [skatīts 29.01.2018.]

(ievēlēts) pārvaldnieks (direktors),

j) persona, kuras pastāvīgā dzīvesvieta ir Latvijas Republikā un kuras darbu apmaksā no Latvijas Republikai piešķirtajiem ārvalstu tehniskās palīdzības vai starptautisko finanšu institūciju aizdevuma līdzekļiem,

k) zvērināts tiesu izpildītājs,

l) individuālais komersants.”

Normatīvie akti, kas regulē pašnodarbināto darbību, ir sekojoši:

1. Sociālās aizsardzības jomā:

- 1.1. Likums “Par valsts sociālo apdrošināšanu” (pieņemts 01.10.1997., spēkā no 01.01.1998.);
- 1.2. MK noteikumi Nr. 827 “Noteikumi par valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu veicēju reģistrāciju un ziņojumiem par valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām un iedzīvotāju ienākuma nodokli” (pieņemti 07.09.2010., spēkā no 15.09.2010.);
- 1.3. MK noteikumi Nr. 1478 “Noteikumi par valsts sociālās apdrošināšanas obligāto un brīvprātīgo iemaksu objekta minimālo un maksimālo apmēru” (pieņemti 17.12.2013., spēkā no 01.01.2014.);
- 1.4. MK noteikumi Nr. 759 “Noteikumi par valsts sociālās apdrošināšanas iemaksu likmes sadalījumu pa valsts sociālās apdrošināšanas veidiem” (pieņemti 06.12.2016., spēkā no 01.01.2017., zaudē spēku 01.01.2018.);
- 1.5. MK noteikumi Nr. 786 “Noteikumi par valsts sociālās apdrošināšanas iemaksu likmes sadalījumu pa valsts sociālās apdrošināšanas veidiem” (pieņemti 19.12.2017., spēkā no 01.01.2018.);
- 1.6. MK 2015. gada 22. septembra noteikumi Nr. 537 “Noteikumi par nodokļu maksātāju un nodokļu maksātāju struktūrvienību reģistrāciju Valsts ieņēmumu dienestā” (pieņemti 22.09.2015., spēkā no 01.01.2016.);

2. Saimnieciskās darbības un nodokļu jomā:

- 2.1. Likums “Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” (pieņemts 11.05.1993., spēkā no 01.01.1994.);
- 2.2. Likums “Par nodokļiem un nodevām” (pieņemts 02.02.1995., spēkā no 01.04.1995.);
- 2.3. MK noteikumi Nr. 1531 “Kārtība, kādā piemērojama patentmaksā un tās apmēri fiziskās personas saimnieciskajai darbībai noteiktā profesijā” (pieņemti 17.12.2013., spēkā no 01.01.2014.);
- 2.4. Mikrouzņēmumu nodokļa likums (pieņemts 09.08.2010., spēkā no 01.09.2010.);
- 2.5. Likums “Par Valsts ieņēmumu dienestu” (pieņemts 28.10.1993., spēkā no 25.11.1993.);
- 2.6. Likums “Par reglamentētajām profesijām un profesionālās kvalifikācijas atzīšanu” (pieņemts 20.06.2001., spēkā no 06.07.2001.);

3. Darba aizsardzības jomā:

- 3.1. Darba aizsardzības likums (pieņemts 20.06.2001., spēkā no 01.01.2002.);
- 3.2. MK noteikumi Nr. 92 “Darba aizsardzības prasības, veicot būvdarbus” (pieņemti 25.02.2003., spēkā no 01.03.2003.);
- 3.3. MK noteikumi Nr. 310 “Darba aizsardzības prasības mezsaimniecībā” (pieņemti 02.05.2012., spēkā no 09.05.2012.).

2.6.2. Saimnieciskā darbība un nodokļu maksāšanas režīmi

Terminu “pašnodarbinātais” definē likums “Par valsts sociālo apdrošināšanu”, bet citos nodokļu likumos tiek izmantots termins “saimnieciskās darbības veicējs”. Tādēļ terminu “pašnodarbinātais” juridiski lieto tad, ja fiziska persona saimnieciskās darbības veikšanai ir reģistrējusies arī kā sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu veicēja.

Pašnodarbināto profesionālās darbības jomā termina definīciju paredz arī likums “Par reglamentētajām profesijām un profesionālās kvalifikācijas atzīšanu”, kas nosaka, ka pašnodarbināta persona ir “*persona, kas darba ienākumus gūst patstāvīgi, neiesaistoties kā darbinieks darba tiesiskajās attiecībās ar darba devēju un neieņemot amatu, kas dod tiesības uz atlīdzību*”.

2.6.2.1. Reģistrācija

Fiziska persona, kura vēlas kļūt par pašnodarbināto un nodarboties ar saimniecisko darbību, pirms tās uzsākšanas reģistrējas VID kā nodokļu maksātāja – saimnieciskās darbības veicēja – norādot jomu, kurā persona veiks saimniecisko darbību. Par fiziskās personas saimniecisko darbību ir uzskatāma jebkura darbība, kas vērsta uz preču ražošanu, darbu izpildi, tirdzniecību un pakalpojumu sniegšanu par atlīdzību.

Fiziskās personas darbību uzskata par saimniecisko darbību, ja tā atbilst vismaz vienam no šādiem kritērijiem:

1. Darījumu regularitāte un sistemātiskums – trīs un vairāk darījumi gadā vai pieci un vairāk darījumi trijos gados;
2. Ieņēmumi no darījuma sasniedz vai pārsniedz 14'229 eiro gadā, izņemot ienākumus no personiskā īpašuma atsavināšanas (personiskai lietošanai paredzēto kustamo lietu – mēbeļu, apģērba un citu lietu);
3. Darbības ekonomiskā būtība vai personas īpašumā esošo lietu apjoms norāda uz sistemātisku darbību ar mērķi gūt atlīdzību.

Pēc dokumentu saņemšanas VID ne vēlāk kā triju darbdienu laikā pašnodarbināto personu reģistrē nodokļu maksātāju reģistrā vai pieņem lēmumu par atteikumu reģistrēt.

Pašnodarbinātajiem saistošās obligāto iemaksu likmes, kā arī likmes atsevišķiem apdrošināšanas veidiem ir mainīgas, un tās katru gadu nosaka MK noteikumos.

2.6.2.2. Obligāto iemaksu likmes un objekts

Pašnodarbinātais var izvēlēties vienu no vairākiem nodokļu maksāšanas režīmiem: IIN no saimnieciskās darbības ienākuma, MUN, patentmaksa (arī samazinātā) par atsevišķu veidu saimniecisko darbību vai autoratlīdzība. Katrā no tiem ir noteikta atšķirīga IIN un obligāto iemaksu likme (skatīt tabulu Nr. 11).

Tabula Nr. 11. Ienākuma nodokļa un obligāto iemaksu regulējums un likme 2017. un 2018. gadā¹⁰¹

Nodokļa maksāšanas režīms	Gads	Nodokļa likme (par saimn. darbību)	Sociālā apdrošināšana	
			Regulējums	Obligāto iemaksu likme
Ienākumi no saimnieciskās darbības	2017	23%	<ul style="list-style-type: none">• Iemaksas nav jāveic, ja ienākumi < 380 eiro mēnesī.• Iemaksas ir jāveic no brīvi izraudzīta objekta, kas nav mazāks par 380 eiro mēnesī, ja ienākumi ≥ 380 eiro mēnesī.• No tā mēneša, kad gada ienākumi sasniedz	31,13%

¹⁰¹ Ņemot vērā, ka 2018. gada 1. janvārī stājās spēkā būtiski grozījumi gan nodokļu likmēs, gan piemērošanas nosacījumos, ir apskatīts normatīvo aktu regulējums par 2017. un 2018. gadu.

Nodokļa maksāšanas režīms	Gads	Nodokļa likme (par saimn. darbību)	Sociālā apdrošināšana	
			Regulējums	Obligāto iemaksu likme
			obligāto iemaksu objekta gada minimālo apmēru (4'560 eiro), obligātās iemaksas veic par visiem turpmākajiem mēnešiem vismaz no 380 eiro līdz kalendāra gada beigām vai pašnodarbinātā statusa zaudēšanai (obligātās iemaksas veic arī par tiem mēnešiem, kuros ir bijuši zaudējumi vai kuros nav ienākumu, vai arī mēneša ienākumi ir mazāki nekā obligāto iemaksu objekts mēnesim).	
	2018	20%/23%/31,4%	<ul style="list-style-type: none"> • Iemaksas nav jāveic, ja ienākumi taksācijas gadā < 50 eiro. • Iemaksas veic tikai 5% apmērā pensiju apdrošināšanai, ja ienākumi < 430 eiro mēnesī. • Iemaksas ir jāveic vispārējā kārtībā no brīvi izraudzīta objekta, kas nav mazāks par 430 eiro, ja ienākumi ≥ 430 eiro mēnesī. No starpības starp ienākumiem un brīvi izraudzīta objekta veic iemaksas 5% apmērā pensiju apdrošināšanai. • No tā mēneša, kad gada ienākumi sasniedz obligāto iemaksu objekta gada minimālo apmēru (5'160 eiro), obligātās iemaksas veic par visiem turpmākajiem mēnešiem vismaz no 430 eiro līdz kalendāra gada beigām vai pašnodarbinātā statusa zaudēšanai (obligātās iemaksas veic arī par tiem mēnešiem, kuros ir bijuši zaudējumi vai kuros nav ienākumu, vai arī mēneša ienākumi ir mazāki nekā obligāto iemaksu objekts mēnesim). 	32,15% + 5% pensiju apdrošināšana
Patentmaksa	2017	50 – 100 eiro	• 67% no samaksātās patentmaksas tiek ieskaitīti obligāto iemaksu kontā. Obligāto iemaksu objekts tiek noteikts, balstoties uz obligāto iemaksu likmi.	26,38%
	2018	50 – 100 eiro	Bez grozījumiem	26,27%
Autoratlīdzība	2017	23%	<ul style="list-style-type: none"> • Iemaksas var izvēlēties neveikt, ja autoratlīdzības saņēmējs ir darba ņēmējs un vienlaikus saņem arī autoratlīdzību vai ir sasniedzis vecumu, kas dod tiesības saņemt valsts vecuma pensiju (arī priekšlaicīgi). • Iemaksas ir jāveic, ja autoratlīdzība ≥ 380 eiro mēnesī un nav darba ņēmēja statuss. 	31,13%
	2018	20%/23%/31,4%	<ul style="list-style-type: none"> • Iemaksas nav jāveic, ja: <ol style="list-style-type: none"> 1) saņemtā autoratlīdzība < 430 eiro mēnesī; 2) autoratlīdzības saņēmējs pie viena vai vairākiem darba devējiem saņem algu > 430 eiro mēnesī. • Iemaksas ir jāveic, ja: <ol style="list-style-type: none"> 1) saņemtā autoratlīdzība ≥ 430 eiro mēnesī. 2) autoratlīdzības saņēmējs nav darba ņēmējs vai darba alga < 430 eiro mēnesī. 	32,15% + 5% pensiju apdrošināšana, ko autoratlīdzības izmaksātājs maksā no saviem līdzekļiem
MUN	2017	12%/15%	70,4% no samaksātā MUN tiek ieskaitīti obligāto iemaksu kontā.	34,09%
	2018	15%	80% no samaksātā MUN tiek ieskaitīti obligāto iemaksu kontā.	Bez grozījumiem

Avots: Autoru veidots.

Ja persona, vienlaikus gūstot vairākus (dažādus) ienākumus, atbilst gan pašnodarbinātā, gan darba ņēmēja statusam, obligātās iemaksas tā veic no abos statusos gūtajiem ienākumiem atbilstoši katram statusam noteiktajai likmei un kārtībai.

2.6.3. Sociālā aizsardzība un garantijas

2.6.3.1. Sociālā aizsardzība

Pašnodarbinātā sociālā aizsardzība ir tieši atkarīga no izvēlēta nodokļu maksāšanas režīma, jo sociālās apdrošināšanas veidi, kuriem ir apdrošināta persona, korelē ar apdrošinātās personas statusu. Zemāk redzamajā tabulā ir norādītas obligāto iemaksu likmes pa apdrošināšanas veidiem, kas ir saistošas pašnodarbinātajiem un darba ņēmējiem vispārējā gadījumā, proti, neizdalot īpašus apstākļus (piemēram, persona ir sasniegusi vecumu, kas dod tiesības saņemt vai kuram ir piešķirta valsts vecuma pensija, persona veic nekustamā īpašuma apsaimniekošanu, u.c.) (skatīt tabulu Nr. 12).

Tabula Nr. 12. Obligāto iemaksu likmes sadalījums pa apdrošināšanas veidiem 2017. un 2018. gadā

Apdrošināšanas veids	Pašnodarbinātais						Darba ņēmējs, kurš ir apdrošināts visiem sociālās apdrošināšanas veidiem	
	Ienākumi no saimnieciskās darbības, autoratlīdzība		Patentmaksas		MUN		2017	2018
	2017	2018	2017	2018	2017	2018		
Pensiju apdrošināšana	24,54%	24,50%	24,54%	24,50%	24,54%	24,50%	24,54%	24,50%
Apdrošināšana pret bezdarbu	-	-	-	-	1,90%	1,84%	1,90%	1,84%
Darba negadījumu un arodslimību apdrošināšana	-	-	-	-	0,48%	0,53%	0,48%	0,53%
Invaliditātes apdrošināšana	1,84%	1,77%	1,84%	1,77%	2,30%	2,23%	2,30%	2,23%
Maternitātes un slimības apdrošināšana	3,37%	3,54%	-	-	3,49%	3,65%	3,49%	3,65%
Vecāku apdrošināšana	1,38%	1,34%	-	-	1,38%	1,34%	1,38%	1,34%
Veselības apdrošināšana	-	1,00%	-	-	-	-	-	1,00%
LIKME KOPĀ:	31,13%	32,15% + papildus 5% pensiju apdr.	26,38%	26,27%	34,09%	34,09%	34,09% ¹⁰²	35,09% ¹⁰³

Avots: Autoru veidots.

Pašnodarbinātie, kuri gūst ienākumus no saimnieciskās darbības, maksā autoratlīdzību¹⁰⁴ vai patentmaksu, netiek apdrošināti pret bezdarbu, darba negadījumiem un arodslimībām, turklāt pašnodarbinātie, kuri maksā patentmaksu, netiek apdrošināti arī maternitātes un slimības gadījumam, un viņiem nav tiesību uz vecāku un veselības apdrošināšanu. Minētajiem apdrošināšanas veidiem šīs personas nevar pievienoties arī brīvprātīgi. Tādējādi pašnodarbinātajiem (izņemot MUN maksātājus) ir liegtas atbilstošas valsts sociālās garantijas iepriekš minēto gadījumu iestāšanās rezultātā, kas ir īpaši kritiski bīstamajās nozarēs strādājošām personām. Turklāt daļa pašnodarbināto nav obligāti sociāli apdrošināmas personas un neveic obligātās iemaksas, kas vēl vairāk pasliktina šo personu sociālās aizsardzības stāvokli. Tomēr jāatzīmē divi pozitīvi sociālās aizsardzības jauninājumi, kas stājās spēkā ar 2018. gada 1. janvāri, proti, veselības apdrošināšana, kas pieejama gan daļai pašnodarbināto, gan darba ņēmējiem, un dod tiesības saņemt no valsts budžeta līdzekļiem apmaksājamus veselības aprūpes

¹⁰² Darba devēja daļa - 23.59 %, darba ņēmēja daļa – 10.50 %.

¹⁰³ Darba devēja daļa – 24.09%, darba ņēmēja daļa – 11%.

¹⁰⁴ Autoratlīdzības saņēmēji, kuri neveic obligātās iemaksas kā pašnodarbinātie un par kuriem autoratlīdzības izmaksātājs no saviem līdzekļiem veic iemaksas 5% apmērā pensiju apdrošināšanai, nav uzskatāmi par pašnodarbinātajiem, bet gan par sociāli apdrošinātām personām pensiju apdrošināšanai.

pakalpojumus, gan arī papildus obligāto iemaksu likme 5% apmērā pensijas apdrošināšanai pašnodarbinātajiem.

Atšķirībā no pašnodarbinātajiem, darba ņēmējiem šobrīd spēkā esošais tiesiskais regulējums nodrošina daudz plašākas sociālās garantijas, proti, darba ņēmējiem, kuri ir apdrošināti visiem sociālās apdrošināšanas veidiem (visbiežāk izplatītais darba ņēmēju veids), ir pieejamas valsts sociālās garantijas gan bezdarba gadījumā, gan arī tad, ja darbā ir noticis nelaimes gadījums, piemēklējusi arodslimība un/vai ir iestājusies invaliditāte. Turklāt daļa obligāto iemaksu sloga tiek pārnesta uz darba devēju, jo darba ņēmējs veic iemaksas tikai 10,5% apmērā (darba devēja daļa – 23,59%) (2017. gads).

Svarīgi uzsvērt, ka pavisam citā sociālās aizsardzības situācijā atrodas pašnodarbinātie, kuri ir izvēlējušies kļūt par MUN maksātājiem. Pašnodarbinātie – MUN maksātāji tiek uzskatīti par darba ņēmējiem likuma “Par valsts sociālo apdrošināšanu” izpratnē. Tas izriet no divu normatīvo aktu regulējuma, proti, Mikrouzņēmuma nodokļa likuma, kas nosaka, ka mikrouzņēmuma kritērijiem atbilstoša fiziska persona, kura reģistrēta VID kā saimnieciskās darbības veicēja, ir uzskatāma par mikrouzņēmuma īpašnieku, un mikrouzņēmuma īpašnieks ir uzskatāms arī par mikrouzņēmuma darbinieku, savukārt likums “Par valsts sociālo apdrošināšanu” nosaka, ka mikrouzņēmuma darbinieks likuma izpratnē ir darba ņēmējs. Tādējādi pašnodarbinātais, kurš izvēlas kļūt par MUN maksātāju, tiesiski iegūst tādu pašu sociālo aizsardzību, kā darba ņēmējs vispārējā gadījumā (izņemot 2018. gada regulējumu, kas nosaka, ka mikrouzņēmuma darbiniekam nav pieejama veselības apdrošināšana), tomēr MUN maksātājiem saistošā normatīvā regulējuma rezultātā pašnodarbinātā – MUN maksātāja faktiskais sociālās aizsardzības apjoms ir neliels.

Savukārt attiecībā uz zemnieku (zvejnieku) saimniecības īpašniekiem likuma “Par valsts sociālo apdrošināšanu” regulējums nosaka, ka zemnieku (zvejnieku) saimniecības īpašnieks var kļūt par darba ņēmēju savā saimniecībā tikai tad, ja saimniecībā ir normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā iecelts pārvaldnieks. Pretējā gadījuma saimniecības īpašnieks ir uzskatāms par pašnodarbināto likuma “Par valsts sociālo apdrošināšanu” izpratnē. Jāatzīmē, ka pārvaldnieka iecelšana var radīt uzņēmējdarbības riskus saimniecības īpašniekam, jo pārvaldnieks kļūst par paraksttiesīgo personu, bet saimniecības īpašnieks par savām saistībām atbild ar visu savu mantu. Minētā likuma norma tādējādi ievērojami apgrūtina zemnieku (zvejnieku) saimniecības īpašnieka iespējas kļūt par darba ņēmēju savā saimniecībā un iegūt atbilstošu sociālo aizsardzību.

Ne tikai Latvijā, bet arī citur Eiropā un pasaulē valdības sastopas ar problēmu, ka pašnodarbinātos ir grūti integrēt sociālās apdrošināšanas sistēmā, jo pašnodarbinātajiem sociālā apdrošināšana ir dārgāka nekā darba ņēmējam, daļa pašnodarbināto veic nelielas obligātās iemaksas un daļa obligātās iemaksas neveic vispār. Lai kaut nedaudz risinātu šo problēmu, sociālās aizsardzības jomā 2018. gadā stājās spēkā vairāki grozījumi, kas vērsti uz sociālās aizsardzības palielināšanu gan darba ņēmējiem, gan pašnodarbinātajiem. Attiecībā uz pašnodarbinātajiem tika veikti sekojoši grozījumi:

- 1) Pašnodarbinātajiem ir jāveic obligātās iemaksas 5% apmērā pensiju apdrošināšanai arī tad, ja pašnodarbinātā mēneša ienākumi nesasniedz minimālās algas apmēru (izņēmums – ja ienākumi, rēķinot no gada sākuma, ir mazāki par 50 eiro).
- 2) Ieviests jauns sociālās apdrošināšanas veids – veselības apdrošināšana (1% no obligāto iemaksu likmes), ko regulē 2017. gada 14. decembrī pieņemtais Veselības aprūpes finansēšanas likums un kas dod tiesības saņemt no valsts budžeta līdzekļiem apmaksājamus veselības aprūpes pakalpojumus. Minētās obligātās iemaksas ir saistošas pašnodarbinātajiem, kuru mēneša ienākumi sasniedz vai pārsniedz minimālās algas apmēru (2018. gadā – 430 eiro mēnesī) un kuri nav MUN maksātāji.

Šie grozījumi nodrošinās, ka pensiju kapitālu uzkrās arī tie pašnodarbinātie, kuru mēneša ienākumi nesasniedz minimālās algas apmēru, un tādējādi obligātās iemaksas vispārējā kārtībā netiek veiktas. Rezultātā palielināsies šo personu sociālā aizsardzība vecumdienās. Savukārt veselības apdrošināšana palielinās pašnodarbināto darba ņēmēju sociālo aizsardzību jau darbības vecumā, nodrošinot, ka personas papildus valsts apmaksātās medicīniskās palīdzības minimumam saņems arī primāros, sekundāros un terciāros veselības aprūpes pakalpojumus, kā arī ambulatorajai ārstēšanai paredzētās

zāles un medicīniskās ierīces saskaņā ar normatīvajiem aktiem par ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtību.

Minētie grozījumi pašnodarbināto sociālās aizsardzības jomā ir vērtējami kā pozitīva tendence šo personu sociālās aizsardzības palielināšanā. Tomēr pagaidām netiek risināta problēma, ka pašnodarbinātie, atšķirībā no darba ņēmējiem, netiek apdrošināti pret darba negadījumiem un arodslimībām, kas ir īpaši būtiski bīstamajās nozarēs strādājošām personām (minēto apdrošināšanu ir iespējams iegādāties no privātām apdrošināšanas sabiedrībām Latvijā).

2.6.3.2. Citas sociālās garantijas

Pašnodarbinātajiem, atšķirībā no darba ņēmējiem, kuriem virkni sociālo garantiju (piemaksas, darba laika ierobežojumi, pārtraukumi darbā, papildu atvaļinājums u.c.) nodrošina Darba likums, normatīvo aktu regulējums neparedz šāda veida garantijas. Tādējādi pašnodarbinātajiem pašiem ir jā rūpējas par darba kārtību un laika organizāciju, kas neatstātu nelabvēlīgu iespaidu uz viņu veselību un drošību.

2.6.4. Darba aizsardzība

2.6.4.1. Darba aizsardzības vispārīgie principi

Darba aizsardzības likums nosaka darba aizsardzības vispārīgos principus. Šobrīd spēkā esošā likuma redakcija detalizēti uzskaita darba aizsardzības vispārīgos principus, saskaņā ar kuriem darba devējam jāveic darba aizsardzības pasākumi (4. panta 1. daļa):

“(1) Darba aizsardzības pasākumus darba devējs veic saskaņā ar šādiem darba aizsardzības vispārīgajiem principiem:

- 1) darba vidi izveido tā, lai izvairītos no darba vides riska vai mazinātu nenovēršama darba vides riska ietekmi;*
- 2) novērš darba vides riska cēloņus;*
- 3) darbu pielāgo indivīdam, galvenokārt darba vietas iekārtojuma, darba aprīkojuma, kā arī darba un ražošanas metožu izvēles ziņā, īpašu uzmanību pievērš tam, lai atvieglotu vienmuļu darbu un darbu ar iepriekš noteiktu ritmu un mazinātu tā negatīvo ietekmi uz veselību;*
- 4) ņem vērā tehnikas, higiēnas un medicīnas attīstību;*
- 5) bīstamo aizstāj ar drošo vai mazāk bīstamo;*
- 6) izveido saskaņotu un visaptverošu darba aizsardzības pasākumu sistēmu;*
- 7) dod priekšroku kolektīvajiem darba aizsardzības pasākumiem salīdzinājumā ar individuālajiem darba aizsardzības pasākumiem;*
- 8) novērš darba vides riska ietekmi uz to nodarbināto drošību un veselību, kuriem saskaņā ar normatīvajiem aktiem noteikta īpaša aizsardzība;*
- 9) veic nodarbināto instruktāžu un apmācību darba aizsardzības jomā;*
- 10) darba aizsardzības jomā sadarbojas ar nodarbinātajiem un uzticības personām.”*

Minētā panta 2.daļa nosaka darba aizsardzības vispārīgos principus attiecībā uz pašnodarbinātajiem:

“(2) Pašnodarbinātajam ir pienākums rūpēties par savu drošību un veselību darbā, kā arī par to personu drošību un veselību, kuras ietekmē vai var ietekmēt viņa darbs.”

Kā liecina iepriekš minētais regulējums, Darba aizsardzības likumā noteiktie darba aizsardzības vispārīgie principi ir ļoti konkrēti darba devēja gadījumā, taču ievērojami nenoteiktāki attiecībā uz pašnodarbināto pienākumiem un tādējādi dažādi interpretējami.

2.6.4.2. Darba aizsardzības principi dažādās nozarēs

Uz Darba aizsardzības likuma pamata izdotie MK noteikumi attiecībā uz dažādām nozarēm konkrētā iesaistīto personu pienākumus un atbildību darba aizsardzības jomā, taču attiecībā uz pašnodarbinātajiem atsevišķs regulējums ir paredzēts tikai divās nozarēs:

1. Būvniecība (MK noteikumi Nr. 92 "Darba aizsardzības prasības, veicot būvdarbus", kas pieņemti 2003. gada 25. februārī);
2. Mežsaimniecība (MK noteikumi Nr. 310 "Darba aizsardzības prasības mežsaimniecībā", kas pieņemti 2012. gada 2. maijā).

MK noteikumi Nr. 92 "Darba aizsardzības prasības, veicot būvdarbus" nosaka sekojošus pienākumus pašnodarbinātajiem:

- 1) pirms darbu vai darbības uzsākšanas būvlaukumā informēt projekta izpildes koordinātoru vai citas atbildīgās personas par attiecīgo darbības veidu, kā arī koordinēt savu darbību darba aizsardzības jomā;
- 2) ievērot normatīvajos aktos noteiktās prasības par darba aprīkojuma un individuālo aizsardzības līdzekļu lietošanu;
- 3) ievērot projekta sagatavošanas koordinātoru, projekta izpildes koordinātoru, galvenā būvdarbu veicēja un atsevišķu būvdarbu veicēju norādījumus.

MK noteikumi paredz papildus prasības, kas ir saistošas pašnodarbinātajiem pastarpināti, t.i., kā darbuņēmējiem, proti, prasības ievērot Darba aizsardzības likumā noteiktos darba aizsardzības vispārīgos principus arī attiecībā uz:

- būvlaukuma norobežošanu un tīrības un kārtības uzturēšanu tajā;
- darba vietu izvēli; nosakot pārvietošanās un kustības maršrutus un iekārtu izvietojuma zonas, ņem vērā nepieciešamību brīvi piekļūt katrai darba vietai;
- dažādu materiālu izmantošanas apstākļiem;
- mašīnu, iekārtu un instalāciju tehnisko apkalpi un pārbaudēm, uzsākot ekspluatāciju, kā arī regulārām pārbaudēm ekspluatācijas laikā, lai novērstu defektus, kas rada risku nodarbināto drošībai un veselībai;
- dažādu materiālu uzglabāšanas zonu ierīkošanu un marķēšanu (īpaši bīstamiem materiāliem un vielām);
- izmantoto bīstamo materiālu un vielu savākšanu un pārvietošanu;
- atkritumu un būvgružu glabāšanu, savākšanu, pārvietošanu un likvidēšanu;
- dažādiem darbiem vai darba posmiem paredzētā izpildes termiņa maiņu, pamatojoties uz darba gaitu būvlaukumā;
- sadarbību ar pašnodarbinātajiem;
- sadarbību un darbu saskaņošanu ar citām rūpnieciskām ražotnēm būvlaukumā vai tā tuvumā (14., 15., 26. punkts);

MK noteikumi Nr. 310 "Darba aizsardzības prasības mežsaimniecībā" paredz sekojošu regulējumu attiecībā uz pašnodarbinātajiem:

- 1) Pašnodarbinātais, ja ir iegūta atbilstoša kvalifikācija vai apgūts attiecīgs mācību kurss, drīkst veikt šādus mežsaimniecības darbus:
 - mašīnizētu stādīšanu un sēšanu;

- jaunaudžu kopšanu ar motorzāģi, krūmgriezi ar ripu vai krūmgriezi ar ķēdes pievadu;
- darbu ar ķīmiskām vielām;
- augošu koku atzarošanu ar motorinstrumentu;
- koku gāšanu, atzarošanu, sagarumošanu ar motorzāģi vai ar meža mašīnām;
- mašīnizētu pievešanu ar meža mašīnām vai treilēšanu;
- iekraušanu autotransportlīdzeklī (2. punkts);

2) Pašnodarbinātajam ir pienākums:

- nodrošināt sevi ar IAL;
- ierīkot sev atsevišķu vietu, kur patverties no nelabvēlīgiem laikapstākļiem, sasildīties, atpūsties, uzsildīt ēdienu, paēst, ja pašnodarbinātais atrodas darba vietā nepārtraukti ilgāk par astoņām darba stundām;
- vakcinēties pret ērcu encefalītu saskaņā ar normatīvajiem aktiem par vakcināciju (5., 6. punkts);

3) Pirms mežizstrādes darbu sākšanas pašnodarbinātais aizpilda cirsmas izstrādes tehnoloģisko karti divos eksemplāros. Viens cirsmas izstrādes tehnoloģiskās kartes eksemplārs glabājas cirmā, un par tās atrašanās vietu informē visus darba veicējus. Otrs cirsmas izstrādes tehnoloģiskās kartes eksemplārs glabājas pie pašnodarbinātā (14. punkts).

No apskatīto normatīvo aktu analīzes secināms, ka būvniecība un mežsaimniecība ir šobrīd vienīgās no bīstamajām nozarēm (MK noteikumi Nr. 99 "Noteikumi par komercdarbības veidiem, kuros darba devējs iesaista kompetentu institūciju"), kurās ir paredzēts īpašs regulējums pašnodarbinātajiem.

Lai nodrošinātu profesionālās darbības atbilstību noteiktām kvalitātes prasībām un kritērijiem, ja šī darbība ir saistīta ar sabiedrības interešu aizsardzību, tās drošību un veselības aizsardzību, likums "Par reglamentētajām profesijām un profesionālās kvalifikācijas atzīšanu" nosaka virkni profesiju (reglamentētās profesijas), kurās ir atļauts veikt saimniecisko darbību tikai tad, ja personai ir atbilstoša izglītība un profesionālā kvalifikācija, un to apliecina profesionālās kvalifikācijas sertifikāts. Likums regulē virkni profesiju, attiecībā uz bīstamajām nozarēm tiek reglamentētās sekojošas profesijas:

- būvniecības jomā: būvdarbu vadītājs, būvinženieris;
- slimnīcu darbībā: ārsts, ārsta palīgs, medicīnas māsa, medicīnas māsas palīgs, vecmāte, fizioterapeits, tehniskais ortopēds, audiologopēds, radiologa asistents, podologs, radiogrāfers, masieris, u.c.;
- sauszemes transporta jomā: mehāniskā transportlīdzekļa vadītājs, bīstamu kravu pārvadāšanas transportlīdzekļa vadītājs, bīstamo kravu pārvadājumu drošības konsultants (padomnieks), vilces līdzekļa vadītājs (mašīnists) instruktors, vilces līdzekļa vadītājs (mašīnists), vilces līdzekļa vadītāja (mašīnista) palīgs;
- ūdens transporta jomā: kuģa vadītājs, kuģa mehāniķis, ierindas jūrniece, radio speciālists;
- gaisa transporta jomā: pilots, stūrmanis, lidotājs radiotelefona operators, lidotājs inženieris, gaisa satiksmes vadības dispečers, gaisa kuģu tehniskās apkopes speciālists, lidostas aviadrošības dienesta darbinieks, civilās aviācijas drošības uzraudzības inspektors;
- elektroenerģētikas jomā: elektroinženieris, elektrotehniķis elektrisko iekārtu speciālists, elektrotehniķis, elektromontieris.

Likums paredz īpašus noteikumus pašnodarbinātajiem, kuri pirmo reizi uzsāk darbu reglamentētajā profesijā, nosakot, ka ar likumu vai MK noteikumiem var ierobežot tiesības uz darba uzsākšanu, nosakot prasību darboties sertificēta (licencēta) speciālista uzraudzībā vai darboties bez tiesībām izmantot

profesijai atbilstošu nosaukumu vai arī nosakot ierobežojumus darbībai pašnodarbinātās personas statusā uz laiku, kas nepārsniedz piecus gadus. Tāpat arī likums nosaka, ka darba uzsākšanai, patstāvīgai darbībai profesijā vai darbībai pašnodarbinātās personas statusā likumā vai MK noteikumos atsevišķām reglamentētajām profesijām var izvirzīt dažādas papildu prasības, tostarp, papildu noteikumus darbībai pašnodarbinātās personas statusā, to skaitā speciālas licences nepieciešamību atsevišķiem darbības veidiem.

Minētais regulējums nodrošina, ka personas, kuras darbojas bīstamajās nozarēs, ir atbilstoši kvalificētas un nepakļauj riskam ne savu drošību un veselību, ne arī to personu drošību un veselību, kuras ietekmē vai var ietekmēt viņa darbs, kas ir īpaši svarīgi gadījumos, kad pašnodarbinātais strādā savā kontrolē un uzraudzībā.

2.6.5. Viltus pašnodarbinātība

Viltus pašnodarbinātais ir persona, kura ir reģistrējusies kā pašnodarbinātais, taču faktiski ir uzskatāma par darba ņēmēju un ir noslēgusi uzņēmuma līgumu ar uzņēmumu (faktiski – darba devēju).

Lai mazinātu viltus pašnodarbinātības gadījumus, likumā “Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” ir noteiktas pazīmes, kad persona ir faktiski uzskatāma par darba ņēmēju un tai ir jāmaksā algas nodoklis:

“Uzskata, ka fiziskā persona (maksātājs) gūst ienākumu, par kuru jāmaksā algas nodoklis, ja tiek konstatēta vismaz viena no šādām pazīmēm:

- 1) maksātāja ekonomiskā atkarība no personas, kurai tas sniedz pakalpojumus;
- 2) finansiālā riska neuzņemšanās peļņu nenesoša darba izpildes vai zaudētu debitoru parādu gadījumā;
- 3) maksātāja integrācija uzņēmumā, kuram viņš sniedz savus pakalpojumus. Integrācija uzņēmumā šā panta izpratnē ir darba vai atpūtas vietas esamība, pienākums ievērot uzņēmuma iekšējās kārtības noteikumus un citas līdzīgas pazīmes;
- 4) maksātāja faktisko brīvdienu un atvaļinājumu esamība un to ņemšanas kārtības saistība ar uzņēmuma iekšējo darba kārtību vai citu uzņēmumā nodarbināto fizisko personu darba grafiku;
- 5) maksātāja darbība notiek citas personas vadībā vai kontrolē, maksātājam nav iespējas piesaistīt darbu izpildē savu personālu vai izmantot apakšuzņēmējus;
- 6) maksātājs nav pamatlīdzekļu, materiālu un citu saimnieciskajā darbībā izmantoto aktīvu īpašnieks (šis kritērijs neattiecas uz personīgo autotransportu vai atsevišķiem personīgajiem instrumentiem, kas izmantoti darba uzdevumu izpildei).”

Minētā norma ir uzskatāma par efektīvu instrumentu viltus pašnodarbinātības mazināšanai, jo detalizēti uzskaita kritērijus faktiskās nodarbinātības formas noteikšanai, un tādējādi palīdz gan fiziskajai personai un uzņēmumam vienoties par atbilstošāko sadarbības formu, gan arī VID atklāt viltus pašnodarbinātības gadījumus. Turklāt Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss paredz naudas sodu par darba līguma nenoslēgšanu rakstveida formā, tomēr soda uzlikšana darba devējam ir apgrūtināta, jo vispirms būtu jāpierāda, ka starp uzņēmumu un pašnodarbināto faktiski pastāv darba tiesiskās attiecības.

Tomēr, neskatoties uz likumā skaidri definētajiem darba tiesisko attiecību kritērijiem, kā arī iespējamo administratīvo atbildību, viltus pašnodarbinātība ir izplatīta parādība darba tirgū. To veicina vairāki faktori, kas aptver gan nodokļu un sociālās aizsardzības likumus, gan arī darba aizsardzības tiesisko regulējumu, proti:

1. Darba devējam ir izdevīgi nodarbināt darba ņēmēju kā pašnodarbināto, jo:
 - 1.1. uz pašnodarbinātajiem neattiecas Darba likums un tātad nav noteikts darba laiks, nav jāpiemaksā par darbu brīvdienās, svētku dienās, naktīs, nav jāpiemaksā par virsstundu darbu, nav jāpiešķir un jāapmaksā atvaļinājumi, nav jāizmaksā atlaišanas pabalsts;
 - 1.2. attiecībā uz pašnodarbināto darba devējam ir mazāks nodokļu slogs;

- 1.3. darba devējam nav jānodrošina pašnodarbinātais ar IAL, nav jāveic instruktāžas, nav jāapmaksā obligātās veselības pārbaudes, nav jāveic riska novērtējums attiecībā uz pašnodarbinātajiem.
2. Darba ņēmējam ir izdevīgi būt nodarbinātam kā pašnodarbinātajam, jo:
 - 2.1. persona pati nosaka savu darba kārtību un darba laiku;
 - 2.2. ir iespēja brīvi izvēlēties obligāto iemaksu objekta lielumu un tādējādi maksāt mazāk;
 - 2.3. IIN slogs ir mazāks (atkarībā no izvēlēta maksāšanas režīma).

Tādējādi iepriekš minētie faktori veicina viltus pašnodarbinātības izplatību, jo ir finansiāli un praktiski izdevīgi abām iesaistītajām pusēm.

2.6.6. Iesaistītās institūcijas un to funkcijas

2.6.6.1. Kolektīvā pārstāvība

Latvijā šobrīd nepastāv neviena arodbiedrība, kas apvienotu pašnodarbinātos un pārstāvētu šīs nodarbinātības formas intereses. Taču pašnodarbinātajiem ir tiesības stāties citās arodbiedrībās kā individuālajiem biedriem, tādējādi nodrošinot savu interešu pārstāvību attiecībās ar sadarbības partneriem, kā arī nozaru un valsts līmenī.

2.6.6.2. Uzraugošās institūcijas

Pašnodarbināto saistību izpildi nodokļu jomā, kā arī viltus pašnodarbinātību uzrauga VID saskaņā ar likumiem "Par nodokļiem un nodevām", "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli", "Par Valsts ieņēmumu dienestu" un citiem normatīvajiem aktiem. Darba aizsardzības jomā pašnodarbināto uzraudzību un kontroli neveic neviena institūcija, jo saskaņā ar Valsts darba inspekcijas likumu pašnodarbinātais nav pakļauts VDI uzraudzībai un kontrolei.

Valdošās tendences darba aizsardzības jomā Latvijā nosaka Darba aizsardzības politikas pamatnostādnes, ko periodiski izstrādā LM, sadarbojoties ar sociālajiem partneriem – LDDK un LBAS. Jaunākās pamatnostādnes paredz darba aizsardzības politiku 2016.–2020. gadam un ir *"izstrādātas ar mērķi nodrošināt drošu un veselībai nekaitīgu darba vidi un tādējādi veicināt kvalitatīvu darba vietu veidošanu un nodarbināto darba mūža pagarināšanos, līdz ar to valsts un uzņēmumu ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu un visas sabiedrības labklājības līmeņa paaugstināšanos."*¹⁰⁵ Tajās ir identificētas esošās problēmas darba aizsardzības jomā un noteikti sekojoši rīcības virzieni:

- Sabiedrības informēšana;
- Darba aizsardzības prasību efektīvas ieviešanas veicināšana;
- Nodarbināto veselības aizsardzības veicināšana;
- Darba aizsardzības jomas uzraudzība un kontrole;
- Drošas darba vides nodrošināšana nestandarta nodarbinātības formu ietvaros, kā arī pašnodarbināto darbā.

Kā lielākās problēmas attiecībā uz pašnodarbinātajiem ir minētas zemā pašnodarbināto informētība un ieinteresētība darba aizsardzības jautājumos, kā arī pašnodarbināto sadzīves apstākļu nepietiekamība darbavietā. Tāpat arī ir norādīts, ka nav apkopota un viegli pieejama specifiska informācija par darba aizsardzības jautājumiem pašnodarbināto darbā. Lai risinātu konstatētās problēmas, kā viens no rīcības virzieniem ir izvirzīts drošas darba vides nodrošināšana pašnodarbinātajiem, ko ir plānots sasniegt līdz 2020. gada 4. ceturksnim.

¹⁰⁵ Labklājības ministrija (2016). Darba aizsardzības politikas pamatnostādnes 2016.–2020.gadam. 2.lpp. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/aktualitates/5/lm_190116_darba_aizsardz_polit_pamatnost_2016-2020.pdf [skatīts 20.12.2017.]

Balstoties uz Darba aizsardzības politikas pamatnostādņēm 2016.–2020. gadam, ir izstrādāts Darba aizsardzības jomas attīstības plāns 2016.–2018. gadam¹⁰⁶, kurā noteikti konkrēti pasākumi pamatnostādņu īstenošanai. Tas paredz veikt sekojošus pasākumus drošas darba vides nodrošināšanai pašnodarbināto darbā:

- 1) Informatīvi izglītojošu pasākumu organizēšana pašnodarbinātām personām (semināri, diskusijas, apmācības), tiks noorganizēti trīs pasākumi.
- 2) Elektroniski viegli pieejamas, apkopotas informācijas par pašnodarbināto darbā aktuāliem darba aizsardzības jautājumiem nodrošināšana. Pasākuma ietvaros tiks izstrādāta un ievietota LM, VDI un citās ar darba aizsardzību saistītās mājaslapās un informatīvās vietnēs aktuāla un apkopota informācija par darba aizsardzības jautājumiem pašnodarbināto darbā.

Atbildīgā institūcija par abu pasākumu veikšanu ir LM, par līdzatbildīgajām institūcijām ir nozīmētas VDI un RSU DDVVI.

Kā liecina iepriekš minētie darba aizsardzības politikas plānošanas dokumenti, periodā līdz 2020. gadam pašnodarbinātības jomā galvenais veicamais uzdevums ir pašnodarbināto izglītošana darba aizsardzības jautājumos, lai veicinātu šo personu informētību un ieinteresētību savas drošības un veselības aizsardzības nodrošināšanā.

2.7. LATVIJAS PAŠNODARBINĀTĪBAS TIESISKĀ REGULĒJUMA UN INSTITUCIONĀLĀ MEHĀNISMA NOVĒRTĒJUMS

2.7.1. Kopējā valsts politika un tiesiskais regulējums pašnodarbinātības jomā

Gan intervijās, gan diskusijās valdība pārliecība, ka pašnodarbinātība ir nepieciešama nodarbinātības forma vairāku iemeslu dēļ. Tas ir likumīgs veids, kā sevi nodrošināt, strādāt vairākiem klientiem vai uzsākt savu mazo uzņēmējdarbību, it īpaši vietās, kur trūkst darba vietu. Saskaņā ar LDDK Izglītības un nodarbinātības jomas vadītājas teikto, pašnodarbinātība arī nodrošina iespēju pievienoties sociālās apdrošināšanas sistēmai un pretendēt uz pensiju vecumdienās personām, kuras veic nelielu saimniecisko darbību, piemēram, dzīvokļa izīrēšanu, un nekur nestrādā vai kuras ir sezonāli nodarbinātas.

Pašnodarbinātība palīdz integrēt darba tirgū personas ar īpašām vajadzībām, jaunās māmiņas, mazkvalificēto darbaspēku, kā arī gados vecākus cilvēkus (40–50 gadus vecus) ar zemu izglītības līmeni u.tml. Vairāki mežsaimniecības un būvniecības pārstāvji norādīja, ka šī forma tiek izmantota, lai piesaistītu mazkvalificētu darbaspēku, lai kaut daļēji mazinātu darbaspēka iztrūkumu šajās nozarēs, it īpaši sezonas laikā. Šiem cilvēkiem pašnodarbinātība ir vienīgais veids, kā gūt ienākumus, un viņi ir gatavi strādāt par to algu, kas ir. Demogrāfiskās izmaiņas valstī un nozares specifika ir radījušas situāciju, ka šajās nozarēs pēc LNMA izpilddirektora teiktā “tūlīt darbā ņems tos, kuriem zīlītes reagēs uz gaismu, nerunājot par kaut kādu kvalifikāciju [...]”. Jaunā paaudze un cilvēki ar augstāko izglītību nevēlas darīt smagu, fizisku darbu, kas ir raksturīgs mežsaimniecības un būvniecības nozarēs, un strādāt par mazāku samaksu. LDDK sociālās drošības un veselības aizsardzības eksperts norāda: “Vai mūsu mežizstrāde, pārdodot koku, varēs maksāt normālas algas tiem, kas nāks citas paaudzes vietā [...] Pie esošām algām nenāks.”

Pašnodarbinātība sniedz lielāku elastību gan darba ņēmējam, gan darba devējam. Cilvēki var mainīt nozares un veikt dažādus darbus, savukārt darba devējam nav jāmaksā par dīkstāvi, ja darbam ir sezonāls raksturs. Viens no darba devējiem mežsaimniecības nozarē min: “Viņi bieži strādā pie mums trīs/četrus mēnešus, pēc tam lasa ogas un sēnes divus/trīs mēnešus un ir atpakaļ pie mums, tas ir fleksibili.” Taču pašnodarbinātība var tikt ļaunprātīgi izmantota nodokļu optimizācijai, tāpēc ir jāparedz arī kontroles mehānismi (sīkāk skatīt 2.7.4. apakšnodaļā).

¹⁰⁶ Labklājības ministrija (2016). Darba aizsardzības jomas attīstības plāns 2016.–2018.gadam. 1.lpp. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/aktualitates/5/lm_260116_darba_aizsardz_jomas_att_plans_2016-2018.pdf [skatīts 20.12.2017.]

Ekspertu un diskusiju dalībnieku viedokļi par valsts kopējo politiku un tiesisko regulējumu pašnodarbinātības jomā atšķiras. Atbildīgo valsts institūciju pārstāvji galvenokārt uzskata, ka kopējā valsts politika pašnodarbinātības jomā ir samērīga un tiesiskais regulējums – skaidrs. Pašnodarbinātajam ir nodrošinātas iespējas izvēlēties sev vēlamu nodokļu maksāšanas režīmu, t.sk. vienkāršotos nodokļu nomaksas režīmus, un integrēties sociālās aizsardzības sistēmā. Savukārt tiesiskais regulējums paredz skaidru juridisko ietvaru. Tajā ir definēts, kas ir pašnodarbinātā persona un kuros gadījumos persona par tādu uzskatāma. Tajā pašā laikā citi eksperti, darba devēji un pašnodarbinātie norāda, ka nodokļu politikai attiecībā uz pašnodarbinātajiem ir jābūt sabalansētākai un pārdomātākai. Pašnodarbināto darbību būtiski ietekmē nodokļu politika un saimnieciskās darbības veikšanas nosacījumi, kas ir mainīgi, neparedzami un sarežģīti. Vairākkārt izskanēja viedoklis, ka obligāto iemaksu likme pašnodarbinātajiem ir par augstu. Tā ir tuvu darba ņēmēju un darba devēju obligāto iemaksu kopējai likmei, lai gan pašnodarbinātie nav apdrošināti visiem sociālās apdrošināšanas veidiem un ir neaizsargātāki, jo par savām saistībām juridiski atbild ar visu savu mantu. Pēc vairāku pašnodarbināto domām, jaunās nodokļu reformas ir palielinājušas nodokļu slogu vēl vairāk. Situāciju apgrūtina arī IIN avansa maksājums, kas tiek aprēķināts par nezināmiem un neprognozējamiem ienākumiem nākotnē, pamatojoties uz iepriekšējā periodā gūtiem ienākumiem no saimnieciskās darbības. Turklāt nodokļa aprēķinā nav ņemtas vērā saimnieciskās darbības izmaksas. Tādējādi pašnodarbinātie ir neizdevīgākā pozīcijā nekā SIA vai IK.

Pēc diskusiju dalībnieku teiktā, pašnodarbinātā statusam vajadzētu būt pašam vienkāršākajam veidam, kā uzsākt saimniecisko darbību, taču tas tā nav. Zemnieku saeimas pārstāve norāda: “Ļoti komplicēts tiesiskais regulējums. Ja skatās uz dažādajiem likumdošanas aktiem, beigās rodas jautājums – kurā brīdī lai strādā, ja viss ir jāaptver un jātiek galā, jāsaprot.” Pastāv liela birokrātija gan nodokļu administrēšanā, gan grāmatvedības uzskaitē un aprēķinos. Lielākā daļa pašnodarbināto ir cilvēki bez īpašām zināšanām, tādēļ, lai izprastu esošo regulējumu, nepieciešams algot juristu, grāmatvedi vai citus speciālistus. Vienā no diskusijām tika uzdots jautājums, vai Latvijā ir nepieciešamas tik daudzas saimnieciskās darbības formas un nodokļu maksāšanas režīmi, ko var izvēlēties fiziska persona. Piemēram, fiziska persona var būt IK vai saimnieciskās darbības veicējs (pašnodarbinātais), vieni reģistrē savu saimniecisko darbību VID, otri – UR. Līdzīgi ir pieejami vairāki nodokļu maksāšanas režīmi - IIN no saimnieciskās darbības ienākuma, MUN, patentmaksā (arī samazinātā) par atsevišķu veidu saimnieciskās darbības veikšanu vai autoratlīdzība. Darba devēja profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē atzīmē, ka nav skaidrs pamatojums, kāpēc autoratlīdzību saņēmēji ir izdalīti kā atsevišķa kategorija. Bieži vien cilvēkiem trūkst informācijas un izpratnes par to, kādas ir atšķirības starp šīm daudzajām saimnieciskās darbības formām un vairākiem nodokļu maksāšanas režīmiem, kāda ir atbildība un riski vienā vai otrā gadījumā. Kā norāda LBAS eksperte izglītības un nodarbinātības jautājumos, tiesiskajā regulējumā nav skaidri nodalītas atšķirības starp dažādām saimnieciskās darbības vai komercdarbības formām, lai persona, uzsākot uzņēmējdarbību, varētu novērtēt, kura no tām ir izdevīgāka vai atbilstošāka veicama darbu specifikai. Pie tam vienas valsts iestādes ietvaros darbinieki var sniegt atšķirīgus un pretrunīgus skaidrojumus par tiesību aktiem, jo nav vienotas prakses vai vadlīnijas to piemērošanā.

Kopumā eksperti uzskata, ka tiesiskais regulējums pašnodarbinātības jomā ir pietiekams, taču tajā ir vairākas nepilnības. Saskaņā ar LDDK darba tiesību eksperta teikto darba attiecību tiesiskajā regulējumā pašnodarbinātība nav izdalīta kā atsevišķa joma, tāpēc darba devējam – pašnodarbinātajam ir jāievēro tās pašas tiesības un pienākumi pret darba ņēmējiem kā darba devējam – uzņēmumam. Šādos gadījumos ir nepieciešams elastīgāks regulējums attiecībā uz pašnodarbinātajiem un darba tiesiskajām attiecībām. Tiesisko regulējumu ir svarīgi pilnveidot arī attiecībā uz nestandarta nodarbinātības formām, kas Latvijā ir maz regulēta joma un kurā pastāv daudz neskaidrības. Zemnieku saeimas pārstāve savukārt norāda uz būtisku nepilnību tiesiskajā regulējumā attiecībā uz zemnieku (zvejnieku) saimniecības īpašniekiem. Šīs personas var kļūt par darba ņēmējiem savā saimniecībā un iegūt atbilstošu sociālo aizsardzību tikai tad, ja saimniecībā normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā ir iecelts pārvaldnieks. Tas rada situāciju, ka zemnieku (zvejnieku) saimniecības īpašnieki nodod paraksta tiesības citai personai, lai gan zemnieku (zvejnieku) saimniecības īpašnieki ir atbildīgi par saistībām ar visu savu mantu. LBAS eksperte izglītības un nodarbinātības jautājumos uzsver, ka tiesiskā regulējuma darbības efektivitāte ir

atkarīga arī no tiesību aktu piemērošanas, īstenošanas un izpildes nodrošināšanas, kas ir cieši saistīta ar valsts uzraugošo institūciju kapacitāti. Pēc ekspertes domām, pašreiz tā ir samērā ierobežota.

Vairāki pašnodarbinātie kā nozīmīgu problēmu min to, ka apkopotā veidā, vienuviet nav pieejama informācija par pašnodarbinātā pienākumiem, iespējamiem nodokļu maksāšanas režīmiem un citām prasībām. Latvijā nav arī nevienas iestādes vai organizācijas, kur persona var griezties pēc padoma. Vienā no diskusijām publiskās pārvaldes institūcijas minēja LAD kā labo piemēru, kas cenšas viegli saprotamā veidā sniegt informāciju par normatīvo aktu prasībām maziem un lieliem lauku uzņēmējiem.

Eksperti un diskusiju dalībnieki ir izvirzījuši šādus galvenos ieteikumus tiesiskā regulējuma pilnveidošanai pašnodarbinātības jomā:

- Padarīt elastīgāku darba tiesisko attiecību regulējumu attiecībā uz pašnodarbinātajiem, kuri algo darba ņēmējus, piemēram, iestrādāt Darba likumā atsevišķu nodaļu, kurā ir noteikta tiesiskā bāze, kas pašnodarbinātajiem kā darba devējiem ir jāievēro.
- Pilnveidot tiesisko regulējumu attiecībā uz jaunajām nestandarta nodarbinātības formām;
- Pārskatīt esošo tiesisko regulējumu par zemnieku (zvejnieku) saimniecību īpašnieku darba ņēmēja statusa iegūšanu savā saimniecībā, t.sk. juridiskās atbildības sadalījumu starp pārvaldes institūciju un zemnieku (zvejnieku) saimniecību īpašnieku;
- Vienkāršot grāmatvedības uzskaiti un nodokļu nomaksu pašnodarbinātajiem, piemēram, ieviest nodokli, kas jāmaksā reizi gadā vai kas tiek aprēķināts, pamatojoties uz tekošajiem, nevis iepriekšējā perioda ienākumiem.

Gan eksperti, gan diskusiju dalībnieki ir vienisprātis, būtisks solis situācijas uzlabošanai ir veicināt pašnodarbināto informētību un izpratni par saimnieciskās darbības uzsākšanu un saimnieciskās darbības veicēja atbildību, tiesībām un pienākumiem. Informētības un izpratnes uzlabošanai eksperti un diskusiju dalībnieki ierosina:

- Izveidot struktūru, institūciju vai konsultāciju centru, piemēram, EM, LM vai VID pakļautībā, kas sniegtu informatīvo atbalstu pašnodarbinātajiem par neskaidriem jautājumiem, t.sk. saimnieciskās darbības uzsākšanu un iespējamiem saimnieciskās darbības veidiem, nodokļu maksāšanas režīmiem un to nomaksas kārtību, atbildību, tiesībām, pienākumiem un riskiem atkarībā no saimnieciskās darbības veida, darba drošību u.c. jautājumiem un normatīvo aktu prasībām. Jāatzīmē, ka VID darbības joma ir nodokļu iekasēšana, tāpēc konsultēšana citos jautājumos būtu ierobežota.
- Nodrošināt īsus, informatīvus seminārus pirms reģistrēšanās par saimnieciskās darbības vai komercdarbības veicēju, pēc kuru noklausīšanās katrs dalībnieks parakstītos, ka ir informēts par atbildību, tiesībām un pienākumiem, kas iestājas, reģistrējoties kādā no saimnieciskās darbības vai komercdarbības veidiem. Kurša apmeklējums būtu obligāts, un tajos sniegtu ieskatu tiesiskajā regulējumā, nodokļu jomā, darba drošības jomā, pārtikas un veterinārijas jomā u.c. jautājumos, kā arī pastāstītu, kur pašnodarbinātie var griezties pēc padoma neskaidrību gadījumā. Seminārus vadītu atbildīgo iestāžu pārstāvji, piemēram, VID, VDI, PVD u.c. Šādus seminārus var rīkot arī pašnodarbinātajiem neilgi pēc reģistrēšanās kā saimnieciskās darbības veicējam, piemēram, vietējā pašvaldībā.
- Apkopot visu informāciju, kas attiecas uz pašnodarbinātajiem un viņu darbību, vienuviet e-vidē. Informācijai ir jābūt uzskatāmai, saprotamai, ērti un viegli atrodamai.
- Izstrādāt elektroniskus un drukātus informatīvos materiālus par pašnodarbinātajiem aktuāliem jautājumiem, kurus varētu izplatīt iestādes, kurām ir saskarsme ar šo mērķa grupu, kā, piemēram, VID, VSAA vai vietējā pašvaldība. Viens no izplatīšanas kanāliem varētu būt EDS, kurā pašnodarbinātajiem parādītos informatīvi paziņojumi, iesniedzot ceturkšņa atskaites, vai tīktu

nosūtītas elektroniskas vēstules par aktuāliem jautājumiem, piemēram, sniegts vienkāršots pārskats par nodokļiem – kādus, kad un kur jāmaksā.

Informatīvā un konsultatīvā atbalsta pasākumu nodrošināšana pašnodarbinātajiem palīdzēs izvairīties no gadījumiem, kad cilvēks izvēlas kļūt par pašnodarbināto piespiedu kārtā, kā arī atvieglos pašnodarbināto darbību.

2.7.2. Sociālā aizsardzība un garantijas

Tiesiskais regulējums nodrošina pašnodarbinātajiem pietiekamu piekļuvi sociālajai aizsardzībai. Problēmas rada apstākļi, ka pašnodarbinātais ir sociāli apdrošināts, ja faktiski ir veiktas obligātās iemaksas. Kā norāda LBAS eksperte izglītības un nodarbinātības jautājumos, VID reģistrēto pašnodarbināto skaits, kuri veic obligātās iemaksas, ir gandrīz četras reizes mazāks nekā pašnodarbināto skaits pēc CSP datiem. Šie skaitļi liecina, ka tikai neliels skaits pašnodarbināto saņem vismaz minimālo algu vai vairāk, kamēr pārējie visticamāk neuzrāda savus patiesos ienākumus un paliek ēnu ekonomikas segmentā. Raugoties no šāda aspekta, eksperti ir vienprātīgi, pašnodarbināto sociālā aizsardzība ir ļoti vāja, it īpaši, ja pašnodarbinātība ir pamatnodarbošanās. Viskritiskākā situācija attiecībā uz sociālo aizsardzību ir pašnodarbinātajiem, kuri ir MUN maksātāji, kuriem obligātās iemaksas ir vismazākās. Savukārt darba devēja profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē atzīmē, ka būtisks trūkums tiesiskajā regulējumā ir autoratlīdzību saņēmēju kā atsevišķas kategorijas nodalīšana. Līdz jaunajai nodokļu reformai šīm personām sociālās garantijas un sociālā apdrošināšana nebija paredzētas, kam trūkst skaidra pamatojuma. Eksperti pauž cerību, ka 2018. gada nodokļu reforma nedaudz uzlabos situāciju, taču tās ietekmi uz pašnodarbināto sociālo aizsardzību varēs novērtēt tikai pēc zināma laika. LBAS eksperte izglītības un nodarbinātības jautājumos norāda, ka 1% novirzīšana no sociālajām iemaksām veselības apdrošināšanai ir viens no instrumentiem, kas varētu sekmēt pašnodarbinātos veikt obligātās iemaksas vismaz no minimālās algas un uzrādīt, ja ne visus ienākumus, tas vismaz daļu no ienākumiem. Vienlaikus VID Galvenās nodokļu pārvaldes Metodikas piemērošanas nodaļas priekšiece norāda, ka ir jāizsver, vai valsts ir tiesīga uzlikt par pienākumu maksāt daļu no ienākumiem nodokļos tikai tāpēc, lai šīm personām būtu adekvāta pensija. Šīs jomas politika Latvijā nav pilnīga un to varētu uzlabot, taču apskatot, piemēram, Lietuvu, Igauniju vai citas valstis – politika ir samēra līdzīga. No vienas puses pašnodarbinātajiem ir iespējas izvēlēties, cik lielas obligātās iemaksas veikt un kā parūpēties par savu sociālo nodrošinājumu, piemēram, brīvprātīgi pievienojoties privātajiem pensiju fondiem vai iegādājoties nelaiemes gadījumu apdrošināšanu. No otras puses tas ir jautājums par to, cik lielā mērā pašnodarbinātie paši spēj izvērtēt un uzņemt atbildību par savu nodrošinājumu vecumdienās. Turpretim vairāki pašnodarbinātie norāda, ka obligātās iemaksas ieviešana pensiju apdrošināšanai 5% apmērā nav risinājums, jo sociālais nodrošinājums tāpat nebūs pietiekams. Drīzāk ir nepieciešama iespēja pievienoties tādiem sociālās apdrošināšanas veidiem kā apdrošināšana pret bezdarbu, nelaiemes gadījumiem darbā un arodslimībām.

Saskaņā ar vairāku ekspertu un diskusiju dalībnieku viedokli pašnodarbināto sociālā aizsardzība, salīdzinot ar darba ņēmējiem, ir krietni zemāka, neskatoties uz to, ka nodokļu slogs ir gandrīz tikpat liels kā darba ņēmējam un darba devējam kopā. Vairāki diskusiju dalībnieki – darba devēji un pašnodarbinātie norāda, ka nav skaidrs pamatojums, kāpēc pašnodarbinātie nav apdrošināti pret bezdarbu, nelaiemes gadījumiem darbā un arodslimībām. Tas ir viens no aspektiem, kas demotivē pašnodarbinātos veikt sociālās iemaksas. Pat ja pašnodarbinātais uzņemas atbildību un izvēlas veikt obligātās iemaksas tādā apmērā, kā pats vēlas, tajā nav iekļauti minētie gadījumi. Kā norāda viens no diskusiju dalībniekiem: "Ja es zaudēju darbu, es tāpat no tā neko negūšu". Turklāt sociālā apdrošināšana pret nelaiemes gadījumiem darbā un arodslimībām ir īpaši svarīga pašnodarbinātajiem bīstamajās nozarēs. VSAA Pabalstu metodiskās vadības daļas pārstāvji skaidro, ka pašnodarbinātie nav apdrošināti bezdarba gadījumam, nelaiemes gadījumiem darbā un arodslimībām tā iemesla dēļ, ka pašnodarbinātie paši sevi nodarbina un atbild par savu darba organizāciju, darba apstākļiem un drošību. Iespējams, apdrošināšanas likums būtu jāpārskata un jāaktualizē, jo tas stājās spēkā 1997. gadā, kad pašnodarbināto skaits bija krietni zemāks. Taču jāņem vērā, ka šo apdrošināšanas veidu pievienošana

nozīmētu nodokļu likmes paaugstināšanu un papildus izdevumus. Tas ir diskutabls jautājums, jo pašnodarbināto ienākumu līmenis ir atšķirīgs. Nodokļu sloga palielināšana var samazināt obligāto iemaksu veicēju skaitu vēl vairāk un veicināt ēnu ekonomikas un neregistrētās nodarbinātības pieaugumu. Šajā sakarā būtisks ir dialogs ar nozarēm un pašnodarbinātajiem, lai noskaidrotu to vajadzības un nepieciešamību pēc konkrētajiem apdrošināšanas veidiem. Jāatzīmē, ka daļa pašnodarbināto lauksaimniecības nozarē norāda, ka darba nespējas vai slimības gadījumā darbi tāpat ir jāveic ar pašu vai palīgu spēkiem, līdz ar to viņi nepaļaujas uz sociālajām garantijām.

Viens no iemesliem, kāpēc pašnodarbinātie izvairās veikt obligātas iemaksas vai veic tās nelielā apmērā, ir zemā motivācija un vēlme maksāt nodokļus. Vairāki eksperti un diskusiju dalībnieki min, ka sabiedrībā kopumā valda neticība godprātīgai nodokļu iekasēšanai un izlietošanai, kā arī dominē uzskats, ka uz valsts pensiju sistēmu nevar paļauties. Liela daļa izvēlas nemaksāt nodokļus, jo ir dzirdēti tādi stāsti kā "es līdz pensijai nenodzīvošu, un pat, ja nodzīvošu, mana pensija būs tik maza, ka es nomiršu badā". VID Galvenās nodokļu pārvaldes Metodikas piemērošanas nodaļas priekšiece norāda, ka publiskajā telpā trūkst informācijas, kā iemaksātie nodokļi uzkrājas valsts pensiju sistēmā, kādas ir atšķirības starp pensiju līmeņiem un iespējas katrā no tiem. Izveidotie pensiju kalkulatori, kas ir pieejami banku mājas lapās un Latvija.lv mājas lapā, vairāk ir orientēti uz darba ņēmējiem, nevis pašnodarbinātajiem. Šo iemeslu dēļ iemaksas trešajā pensiju līmenī cilvēkiem varētu šķist saprotamāks, sasniedzamāks un pievilcīgāks uzkrājuma veids nekā iemaksas valsts pensiju apdrošināšanā, turklāt ir iespējams atgūt daļu no samaksātā nodokļa.

Situāciju pasliktina arī pašnodarbināto informētības un izpratnes trūkums par obligāto iemaksu veikšanas nozīmīgumu. Cilvēkiem ir raksturīga īstermiņa domāšana un vēlme vairāk saņemt šodien nekā domāt par rītdienu. Pensija var šķist kaut kas tāls un nerasniedzams. Izskanēja viedoklis, ka vēlme un gatavība maksāt obligātās iemaksas pieaug līdz ar vecumu un ir saistīta ar izglītības līmeni. Turklāt pašnodarbinātie diskusiju laikā bieži vien nebija pārliecināti, kādus sociālās apdrošināšanas pakalpojumus var saņemt. Viens no pašnodarbinātajiem arī minēja, ka sociālais nodrošinājums darba nespējas vai slimības gadījumā ir tik neliels, ka ir ekonomiski neizdevīgi ņemt slimības lapu. Taču tas ir tiešā mēra atkarīgs no veikto obligāto iemaksu apmēra. Citkārt darba devēja profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē min, ka dažkārt pašnodarbinātie nezina, kā aprēķināt un veikt obligātās iemaksas un baidās izdarīt kaut ko nepareizi, tāpēc izvēlas labāk strādāt nelegāli. VSAA Pabalstu metodiskās vadības daļas pārstāvji savukārt norāda, ka VSAA ārējā mājas lapā ir pieejama ļoti plaša un sīka informācija par visiem sociālās apdrošināšanas pakalpojumiem un tiesībām tos saņemt, taču tā ir pašu pašnodarbināto atbildība atrast un iepazīties ar šo informāciju.

Attiecībā uz citu sociālo garantiju nodrošināšanu pašnodarbinātajiem, kā, piemēram, tiesības uz atpūtu, atvaļinājumu, u.c. aspektiem, tiesisko regulējumu nav nepieciešams uzlabot. Pēc ekspertu domām, pašnodarbinātība ir elastīga darba forma, kas paredz, ka pašnodarbinātie paši ir sava darba un atpūtas laika organizētāji. LDDK darba tiesību eksperts arī norāda, ka, pat ja normatīvajos aktos tiktu noteikts, ka pašnodarbinātajiem ir jāizmanto atvaļinājums četras kalendārās nedēļas gadā, to nebūtu iespējams kontrolēt.

Apkopojot ekspertu un diskusiju dalībnieku paustos viedokļus, pašnodarbināto sociālās aizsardzības uzlabošanai būtiskākais ir veicināt pašnodarbināto informētību un izpratni par sociālās aizsardzības jautājumiem. Ir izteikti sekojoši ieteikumi:

- Izveidot struktūru, institūciju vai konsultāciju centru, piemēram, EM, LM vai VID pakļautībā, kas papildus citiem neskaidriem jautājumiem sniegtu informatīvo atbalstu pašnodarbinātajiem par viņu tiesībām saņemt sociālās apdrošināšanas pakalpojumus un sociālo nodrošinājumu atkarībā no veikto obligāto iemaksu apmēra;
- Nodrošināt īsus, informatīvus seminārus pirms vai neilgi pēc registrēšanās par pašnodarbināto, kuros stāstītu arī par obligāto iemaksu veikšanas nozīmīgumu un iespējām saņemt sociālās apdrošināšanas pakalpojumus;

- Rīkot informatīvās kampaņas pašnodarbinātajiem par obligāto iemaksu veikšanas svarīgumu un sociālo nodrošinājumu vecumdienās un veikt citas informēšanas aktivitātes, kā, piemēram, izveidot pensiju aprēķināšanas rīku pašnodarbinātajiem;
- Izglītēt sabiedrību kopumā par ieguvumiem no nodokļu maksāšanas, salīdzot ar situāciju, kad persona izvēlas nemaksāt nodokļus, un valsts pensiju sistēmu.

Attiecībā uz tiesisko regulējumu sociālās aizsardzības jomā ir nepieciešams to pārskatīt un izvērtēt iespējas nodrošināt pašnodarbinātajiem tādas sociālās apdrošināšanas veidus kā apdrošināšanu pret bezdarbu, nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām, savukārt autoratlīdzību saņēmējiem – vienlīdzīgu piekļuvi sociālās apdrošināšanas pakalpojumiem. Vienlaikus citi eksperti norāda, ka pirms izmaiņu veikšanas ir jāsaņem, kādu ietekmi radīs 2018. gada nodokļu reforma.

2.7.3. Darba aizsardzība

Lielākā daļa ekspertu uzskata, ka kopējā valsts politika un rīcības virzieni darba aizsardzības jomā pašnodarbinātajiem ir pārāk vispārīgi. Valsts uzstādījums ir, ka pašnodarbinātais pats ir atbildīgs par saviem darba apstākļiem un drošību, attiecīgi valsts neuzņemas atbildību šajā jautājumā. LM darba attiecību un darba aizsardzības politikas departamenta eksperte min, ka Darba aizsardzības politikas pamatnostādnes 2016.–2020. gadam ir skaidri definēti valsts kopējie mērķi un uzdevumi darba aizsardzības jomā attiecībā uz pašnodarbinātajiem, piebilstot, ka ir diskutabli, vai ar tiem pietiks situācijas uzlabošanai. Savukārt LDDK darba aizsardzības eksperte atzīmē, ka kopumā darba aizsardzības politika Latvijā attiecībā uz pašnodarbinātajiem iet pareizajā virzienā, un pēdējos pāris gados situācija ir ievērojami uzlabojusies. Ir jomas, kurās ir grūti panākt vēlamo rezultātu, un ir jāpaiet ilgākam laikam, lai izmaiņas būtu redzamas.

Eksperti ir vienprātis, valsts tiesiskais regulējums pašnodarbinātajiem šajā jomā ir gandrīz neeksistējošs un nav nepietiekams. Pašnodarbināto darba aizsardzību regulē netieša norāde Darba aizsardzības likumā, kamēr attiecībā uz darba devējiem un nodarbinātajiem Latvijā ir sīki un smalki noteiktas darba aizsardzības prasības. Tikai atsevišķās nozarēs, kā, piemēram, būvniecības nozarē, ir minēts, kādas specifiskas darba aizsardzības prasības pašnodarbinātajiem ir jāievēro, taču, pēc LM darba aizsardzības ekspertes domām, arī tās pašnodarbinātajiem nav pietiekami skaidri formulētas. Arī diskusiju dalībnieki uzsver, ka pašnodarbinātajiem darba aizsardzības prasības ir ieteikuma rakstura, nevis obligātas. Pašnodarbinātajam nav noteikta atbildība ievērot darba drošību, kamēr uzņēmumi algo darba drošības speciālistus, lai izpildītu šīs prasības. Vienlaikus pašnodarbinātie lauksaimniecības nozarē norāda, ka šī nozare ir pārāk regulēta un apgrūtina mazo lauksaimnieku darbību. Ir jāskata darba drošība, uguns drošība, PVD, VID un VAAD, jāpilda žurnāli, jāseko līdzi likumdošanai, regulāri ierodas inspekcijas u.tml. Kopumā eksperti secina, ka tiesiskā regulējuma trūkums var radīt būtiskas negatīvas sekas nākotnē, it īpaši ņemot vērā, ka pašnodarbinātie ir vairāk orientēti uz peļņas gūšanu un mazāk pievērš uzmanību drošas un veselībai nekaitīgas darba vides nodrošināšanai un darba aizsardzības prasību ievērošanai. Lai risinātu šo problēmu, pašreiz Darba aizsardzības likums tiek pārskatīts, un ir plānots noteikt skaidrākas un konkrētākas prasības pašnodarbinātajiem.

Vairāki eksperti pauž, ka tiesiskais regulējums ir jāpārskata attiecībā uz jaunākajām tendencēm darba organizācijā, t.i., nestandarta nodarbinātības formām un pašnodarbinātību. Cilvēki arvien biežāk strādā attālināti, publiskās vietās vai mājās, tādēļ ir grūtāk izkontrolēt viņu darba apstākļus un darba laiku. Turklāt LBAS darba aizsardzības eksperts atzīmē, ka tiesiskajā regulējumā nav atrunāts, kas šādos gadījumos ir uzskatāma par darba vietu. Tas ir īpaši svarīgi, lai noteiktu, kurā brīdī, ja darbs tiek veikts attālināti vai no mājām un notiek nelaimes gadījums, to var uzskatīt par nelaimes gadījumu darbā. VDI darba aizsardzības nodaļas vadītāja norāda, ka tiesiskais regulējums darba aizsardzības jomā ir nemitīgi jāpaplašina un jāpielāgo, jo darba procesi nemitīgi mainās. Tiklīdz darba aizsardzībā nenosaka normas atbilstoši jaunākajām tendencēm, darba drošība pasliktinās.

Ekspertu un diskusiju dalībnieku vidū dominēja viedoklis, ka kopumā tiesību aktos nav paredzēti arī pietiekami kontroles un preventīvie pasākumi pašnodarbināto uzraudzībai darba aizsardzības jomā.

Galvenais iemesls ir tas, ka šajā jomā nav nevienas atbildīgās institūcijas, kuras uzdevums ir pašnodarbināto uzraudzība, un normatīvajos aktos tas nav noteikts. VDI uzrauga un kontrolē darba tiesisko attiecību un darba aizsardzības normatīvo aktu prasību ievērošanu tikai darba devēju un nodarbināto vidū. Vienīgais gadījums, kad var konstatēt, vai pašnodarbinātie ievēro darba drošību, ir tad, kad VDI veic pārbaudi darba vietā, kur vienkopus strādā darba ņēmēji un pašnodarbinātie, kā, piemēram, būvlaukumā. Šajā sakarā LBAS darba aizsardzības eksperts min būtisku aspektu. Pašnodarbināto kontrole darba aizsardzības jomā ir apgrūtināta, ja pašnodarbinātais veic darbību savā privātīpašumā. Lai iekļūtu personas privātīpašumā un veiktu pārbaudi, ir nepieciešams pamatojums ar juridisku spēku, ko ir izsniedzis prokurors vai tiesībsargājošās instances. Jāatzīmē, ka pašnodarbinātie lauksaimniecības nozarē nepiekrīt, ka kontroles pasākumi ir par maz. Tieši pretēji, kontroles ir par daudz, un tas apgrūtina viņu darbību.

Liela nozīme pašnodarbināto darba drošības veicināšanā ir pasūtītājam vai klientam. Daļa ekspertu un diskusiju dalībnieku uzsver, ka daļu problēmu darba aizsardzības jomā risina lielle ģenerāluzņēmēji vai sertificēti meža apsaimniekotāji, kuri pieprasa ievērot darba drošību visā apakšuzņēmēju ķēdē un kontrolē, vai tas tiek pildīts. Vairāki diskusiju dalībnieki min labās prakses piemērus būvniecības nozarē, kad ģenerāluzņēmums veic pašnodarbinātajiem darba drošības instruktāžu un nepieciešamības gadījumā nodrošina individuālos aizsardzības līdzekļus. Vienā no uzņēmumiem ir stingri iekšējās kārtības noteikumi, kas paredz, ka ikvienam ir pienākums ziņot par darba drošības pārkāpumiem būvobjektā tiešajam darba vadītājam un aizrādīt konkrētajam cilvēkam. Mežsaimniecības nozarē situāciju palīdz sakārtot mežu sertifikācijas sistēmas, kā, piemēram, PEFC (angļu valodā: *Programme for the Endorsement of Forest Certification*) un FSC (angļu valodā: *Forest Stewardship Council*), kurās ir atsevišķa sadaļa par darba drošību. Tās paredz, ka sertificētais meža īpašnieks ir atbildīgs, lai visi iesaistītie – gan darbinieki, gan apakšuzņēmēji – ievēro darba drošības, dabas un vides aizsardzības prasības. Ja tiks konstatēts, ka, piemēram, pašnodarbinātais – zāģeris nav ievērojis darba drošības prasības, uzņēmējs saņems sodu. Šos sertifikātus ir saņēmuši skandināvu investori un valsts uzņēmums “Latvijas valsts meži”, kuram, pēc diskusiju dalībnieku aplēsēm, pieder puse no tirgus šajā nozarē. Turpretim otra daļa ekspertu un diskusiju dalībnieku norāda, ka šāda prakse ir uzņēmuma labā griba un rūpes par savu reputāciju, kas vairumā gadījumu tā nav. Viņuprāt, būtisks trūkums pašreizējā tiesiskajā regulējumā ir tas, ka pasūtītājam vai klientam nav paredzēta atbildība pakalpojuma sniedzēja, t.sk. pašnodarbinātā, nolīgšanas gadījumā. Šī joma netiek regulēta, tādēļ pasūtītājs vai klients var panākt sev izdevīgākus nosacījumus pakalpojuma līgumā, uzveļot visu atbildību pakalpojuma sniedzējam, t.sk. par darba drošību. Viens no pašnodarbinātajiem būvniecības nozarē uzsver, ka šādos gadījumos, kad par pašnodarbināto neatbild uzņēmums, kas viņu ir uzaicinājis, un ar viņu notiek kāda nelaime, pašnodarbinātais nav aizsargāts un iestājas sekas. Situācija ir jo īpaši nelabvēlīga, ja pašnodarbinātajam nav iegādāta polise pret nelaimes gadījumiem.

Būvniecības nozares asociāciju pārstāvji pauž, ka situāciju darba aizsardzības jomā, it īpaši privātajā būvniecībā, būtiski pasliktina iepirkumi ar izvēles kritēriju zemākā cena un pasūtītāju vai klientu vēlme atrast pakalpojumu sniedzēju ar zemāko cenu. Savukārt mežsaimniecības nozarē darba drošība ir kritiska privātajos mežos, kuros meža pakalpojumu sniedzējiem netiek uzstādītas tādas prasības un noteikumi kā sertificētos mežos. Šiem uzņēmējiem nav tādu resursu, lai būtu sociāli atbildīgi. Pēc LLKC Meža konsultāciju pakalpojumu centra filiāles vadītāja aplēsēm, sertificēta ir tikai viena trešdaļa no privātajiem mežiem.

Gandrīz visi eksperti sliecas domāt, ka esošais tiesiskais regulējums nenodrošina pašnodarbināto pienācīgu aizsardzību pret nelaimes gadījumiem un arodslimībām. Ja ir konstatēta arodslimība, nav sociālā nodrošinājumā pat minimālā līmenī. Daži eksperti norāda, ka tiesiskais regulējums attiecībā uz sociālo drošību nav tas veiksmīgākais. Iespējams, jaunā nodokļu reforma uzlabos situāciju, taču, salīdzinot ar darba ņēmējiem, pašnodarbinātais nav pietiekami aizsargāts, it īpaši, ja nav veicis obligātās iemaksas. LBAS darba aizsardzības eksperts norāda, ka situācija par nelaimes gadījumu un arodslimību skaitu pašnodarbināto vidū nav apzināta, jo šie dati netiek vākti un apkopoti.

Situāciju darba aizsardzības jomā būtiski pasliktina pašnodarbināto informētības un izpratnes trūkums par darba aizsardzības jautājumiem. Pašnodarbināto darbība ir orientēta uz īstermiņa rezultātu un peļņu, un viņiem nav motivācijas ievērot darba aizsardzību. Pēc ekspertu domām, pašnodarbinātie darba drošību saista ar finansiālajiem zaudējumiem, jo ir jāiegādājas aprīkojums, IAL, darba apģērbs u.tml. Ja pašnodarbinātajam nav izpratnes, ka, ieguldot savā darba drošībā, ilgtermiņā viņš būs ieguvējs (saglabās savas darba spējas un samazinās iespējamo nelaimes gadījuma varbūtību), viņš uzskatīs, ka izdevīgāk ir nelietot individuālais aizsardzības līdzekļus vai centīsies uz to rēķina ietaupīt. Būvniecības un mežsaimniecības nozares asociāciju pārstāvji norāda, ka šajās nozarēs bieži vien tiek nolīgts mazkvalificēts darbspēks, kuriem nav ne zināšanas, ne izpratnes par darba aizsardzības prasībām. Vairāki bīstamajās nozarēs strādājošie pašnodarbinātie diskusijās atzina, ka darba drošības prasības nepārzina vai zina tikai daļēji. Viens no pašnodarbinātajiem būvniecības nozarē norāda, ka bieži ir saskāries ar aizrādījumiem darba drošības jomā, un tā ir izplatīta problēma būvniecības objektos. Viņaprāt, pašnodarbinātie kopumā nepievērš uzmanību darba drošībai, kā vienu no iemesliem minot resursu trūkumu radīt sev drošus darba apstākļus. Vēl viens būtisks aspekts pašnodarbināto informētības un izpratnes trūkumam ir tas, ka vienkopus nav pieejama informācija par darba drošības prasībām, kas attiektos uz pašnodarbinātajiem, un nav institūcijas, pie kuras griezties pēc padoma. Tas ir jo īpaši svarīgi iesācējiem. Vairāki eksperti min, ka ir izstrādāti materiāli pašnodarbinātajiem par darba drošību, taču tie nesasniedz auditoriju. Savukārt Zemnieku saeimas pārstāve uzsver, ka pietrūkst vienkārša un praktiski pielietojama instrumenta, kā sakārtot darba drošību. EU-OSHA izstrādātais bezmaksas rīks OiRA ir vairāk teorētisks nekā praktiski pielietojams.

Darba aizsardzības sistēmas sakārtošanai pašnodarbinātības jomā eksperti un diskusiju dalībnieki min, ka ir nepieciešamas vairākas izmaiņas likumdošanā:

- Noteikt normatīvajos aktos skaidrākas un stingrākas darba aizsardzības prasības pašnodarbinātajiem. Vienlaikus tām ir jābūt samērīgām, pretējā gadījumā var palielināties birokrātiskais slogs, un tas var veicināt pašnodarbinātības un mazo lauksaimnieku samazināšanos. Vairāki eksperti min, ka tiesiskais regulējums ir jāpaplašina attiecībā uz tādām profesijām kā metinātājs, ārsts, masieris u.c. veselības aprūpes darbinieki.
- Noteikt normatīvajos aktos dalītu atbildību starp pasūtītāju vai klientu un pakalpojuma izpildītāju. Arī šajā gadījumā prasībām ir jābūt samērīgām. Ja visa atbildība tiks novelta uz pasūtītāju vai klientu, paaugstināsies slogs darba devējam un pašnodarbinātais neuzņemsies nekādu atbildību par notiekošo. Turklāt tas var samazināt pieprasījumu pēc pašnodarbinātības.
- Pārskatīt tiesisko regulējumu attiecībā uz nestandarta nodarbinātības formām un pašnodarbinātību, lai nodrošinātu drošus darba apstākļus un sociālo aizsardzību gadījumos, kad darbs tiek veikts attālināti, publiskās vietās vai no mājām.

Ekspertu vidū kā viens no iespējamajiem risinājumiem situācijas sakārtošanai ir minēta pašnodarbinātības aizliegšana kādā no nozarēm, taču tas ir diskutabls jautājums. Viena daļa ekspertu uzskata, ka pašnodarbinātība ir jāierobežo, it īpaši būvniecības nozarē, otra – tam nepiekrīt. LM Darba attiecību un darba aizsardzības politikas departamenta eksperte norāda, ka nevajadzētu dalīt pašnodarbinātos pa nozarēm, jo ne vienmēr vienā konkrētā nozarē strādājošie ir pakļauti vienādam riska apmēram. Būtu jākoncentrējas uz tādām nozarēm, kur viena pašnodarbinātā darbs un riski nesaraucjami saistīti ar citiem cilvēkiem un tos var ietekmēt. Piemēram, būvniecība, kur ir daudz un dažādi darba vides riski. Darba aizsardzības likumā ir jāparedz specifiskākas prasības pašnodarbinātā sadarbībai ar pasūtītāju/darba devēju, kur ir iesaistīti citi nodarbinātie – darba ņēmēji. Daži eksperti pauž līdzīgu viedokli, sakot, ka pašnodarbinātību būtu jāierobežo gadījumos, kad darbi tiek veikti divatā vai kāda uzraudzībā. Mežsaimniecības un būvniecības jomu asociāciju un darba devēju pārstāvji ir pret pašnodarbinātības aizliegšanu kādā no nozarēm, norādot, ka tas var pasliktināt situāciju vēl vairāk un veicināt ēnu ekonomiku un neregistrēto nodarbinātību. LBA prezidents iesaka noteikt papildus prasības pašnodarbinātajiem attiecībā uz kvalifikāciju, t.i., ieviest kvalifikācijas apliecinājumus. Arī citi asociāciju pārstāvji piekrīt šim viedoklim. Tiklīdz pašnodarbinātā darbs var radīt kaitējumu un sekas citiem un

pašnodarbinātais strādā jomā, kurā neprasa augstāko izglītību, ir nepieciešams apliecināt savas iemaņas un zināšanas, t.sk. darba aizsardzības jomā, neatkarīgi no profesijas.

Attiecībā uz sociālo aizsardzību daži eksperti un diskusiju dalībnieki norāda, ka ir nepieciešams pārskatīt sociālās apdrošināšanas likumdošanu, nodrošinot iespēju pašnodarbinātajiem apdrošināties pret bezdarbu, nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām. Citkārt ir minēts, ka ir jāievieš obligātās iemaksas, lai nodrošinātu sociālās garantijas. Viena diskusijas dalībniece ierosina noteikt profesijas, kurām ir jāapdrošina sava darbība pret nelaimes gadījumiem. Tas varētu būt kā starprisinājums starp valsti un uzņēmējdarbību.

Gandrīz visi intervētie eksperti un diskusiju dalībnieki ir vienprātis, ka kontroles un preventīvo pasākumu jomā būtiskākais ir pašnodarbināto zināšanu un izpratnes līmeņa palielināšana par darba drošību. Soda sankciju noteikšana ir galējais līdzeklis, jo tās neko daudz neatrisinās. Saskaņā ar ekspertu un diskusiju dalībnieku viedokli sekojoši pasākumi varētu uzlabot pašnodarbināto izpratni par darba aizsardzības prasību neievērošanas sekām un darba drošību:

- Izveidot struktūru, institūciju vai konsultāciju centru, piemēram, EM, LM vai VID pakļautībā, kas papildus citiem neskaidriem jautājumiem sniegtu informatīvo atbalstu par darba aizsardzības jautājumiem;
- Nodrošināt īsus, informatīvus seminārus pirms vai neilgi pēc reģistrēšanās par pašnodarbināto, kuros stāstītu arī par darba aizsardzības jautājumiem;
- Nodrošināt bezmaksas informatīvos seminārus vai kursus pašnodarbinātajiem un pašnodarbinātajiem – darba devējiem par darba aizsardzības jautājumiem. Daži eksperti puda radikālāku viedokli, norādot, ka pašnodarbinātajiem ir nepieciešams noteikt darba drošības apmācību minimumu un ieviest obligātas apmācības;
- Subsidēt apmācības pašnodarbinātajiem darba drošībā ar praktisku ievirzi, piemēram, lauksaimniecībā;
- Apkopot visu informāciju, kas attiecas uz pašnodarbinātajiem un viņu darbību, t.sk. darba drošību, vienuviet e-vidē. Informācijai ir jābūt uzskatāmai, saprotamai, ērti un viegli atrodamai.
- Pārskatīt un pielāgot informatīvos materiālus un rīkus pašnodarbināto vajadzībām, kā arī izstrādāt jaunus. Šajos procesos ieteicams piesaistīt darba aizsardzības speciālistus, kuriem ir praktiskas zināšanas un pieredze konkrētajā jomā.
- Rīkot informatīvās kampaņas sabiedrībai kopumā un veikt citus informēšanas pasākumus, kā, piemēram, izplatīt informatīvos paziņojumus par darba drošību EDS atbilstoši pašnodarbinātā reģistrētajai galvenās saimnieciskās darbības nozarei.

Šiem preventijas un izglītošanas pasākumiem ir jābūt mērķtiecīgiem un vēršoties tieši uz pašnodarbinātajiem. Šajās aktivitātēs ir būtiski ietvert arī labās prakses piemērus un parādīt sliktās prakses sekas, kā arī informēt par veiktajām darba aizsardzības pārbaudēm un rezultātiem, uzsākt tiesvedību par darba drošības jautājumu pārkāpumiem un nelaimes gadījumiem darbā. Papildus ir jānodrošina šīs jomas monitorings un jāveic preventīvās pārbaudes, jo pretējā gadījumā jaunievedumiem nav vērtības. Lai preventīvie pasākumi būtu efektīvāki, viens no risinājumiem ir iesaistīt nozaru asociācijas un reģionālās pārvaldes, kuras nodotu informāciju pašnodarbinātajiem. Seminārus, apmācības un informatīvos materiālus varētu nodrošināt arī RSU DDVVI vai LLKC, savukārt informatīvos materiālus varētu izplatīt VID, kad pašnodarbinātais veic reģistrāciju.

Viena no svarīgām darbībām situācijas uzlabošanai darba aizsardzības jomā ir darba drošības mācīšana skolās un profesionālās izglītības iestādēs. To min vairāki eksperti un būvniecības nozares asociāciju pārstāvji, norādot, ka ir nepieciešams pilnveidot mācību programmas un nodrošināt darba drošības jautājumu iekļaušanu mācību saturā.

2.7.4. Viltus pašnodarbinātība un ēnu ekonomika

Saskaņā ar ekspertu viedokli pašreizējais tiesiskais regulējums ir pietiekams, lai apkarotu viltus pašnodarbinātību. Tajā ir skaidri noteiktas darba attiecību pazīmes, pēc kurām var nošķirt tiešo nodarbinātību no pašnodarbinātības. Vienā gadījumā personu reģistrē darba devējs, otrā gadījumā persona pati reģistrējas VID kā saimnieciskās darbības veicējs. Vēl viena svarīga pazīme ir, vai pašnodarbinātais darba veikšanai izmanto savus vai darba devēja resursus. Slēptās darba attiecības ir grūtāk noteikt, ja ir slēgts uzņēmuma vai pakalpojuma līgums, it īpaši, ņemot vērā, ka ir situācijas, kad pašnodarbinātais tāpat kā darba ņēmējs ir atkarīgs no darba devēja (pasūtītāja/klienta), no kura gūst ienākumus.

Viltus pašnodarbinātības izplatība ir lielā mērā saistīta ar nodokļu politiku valstī un iespējamiem vairākiem saimnieciskās darbības statusiem. Kā norāda LBA prezidents, tiklīdz kādā valstī ir saimnieciskās darbības veids, caur kuru var ekonomēt uz nodokļu rēķina, pastāv liela iespēja, ka tas tiks negodprātīgi izmantots. Diskusiju dalībnieki kā piemēru min arī MUN režīmu, kas tikai daļēji pilda savu sākotnējo mērķi – samazināt ēnu ekonomiku un kalpot par trampīnu uzņēmējdarbības uzsākšanai. Bieži vien tas tiek izmantots, lai optimizētu nodokļus un īstermiņā gūtu maksimālu peļņu. Savukārt LBAS eksperte izglītības un nodarbinātības jautājumos uzsver, ka nozīmīgs faktors viltus pašnodarbinātības pastāvēšanā ir, vai pašnodarbinātie paši apzinās, ka ir pakalpojuma sniedzēji, nevis darba ņēmēji, un ka uz viņiem neattiecas Darba likums. LM Darba tirgus politikas departamenta pārstāvji arī min, ka tas ir jautājums par to, cik aktīvi paši pašnodarbinātie iebilst pret šādu darbības veidu un nebaidās pazaudēt darbu.

Saskaņā ar vairāku ekspertu viedokli tiesiskajā regulējumā ir paredzētas sankcijas un kontroles pasākumi viltus pašnodarbinātības apkarošanai, taču jautājums, cik lielā mērā tie tiek piemēroti un īstenoti. Tas ir cieši saistīts ar valsts uzraugošo institūciju kapacitāti, kas, pēc LBAS ekspertes izglītības un nodarbinātības jautājumos domām, trūkst. VDI Darba aizsardzības nodaļa viltus pašnodarbinātības gadījumus atklāj pastarpināti, kad veic pārbaudes kādā no darba vietām. Turklāt nav skaidrs, kādas darbības tiek veiktas, kad pārbaudes rezultātā tiek konstatēts pārkāpums sakarā ar pašnodarbināto.

Attiecībā uz tiesisko regulējumu ēnu ekonomikas ierobežošanai ekspertu viedoklis nav viendabīgs. LBAS eksperte izglītības un nodarbinātības jautājumos raksturo, ka tā ir valsts, nevis pašnodarbināto problēma. Pēc viņas teiktā, skaitliski ēnu ekonomika veido salīdzinoši lielu daļu no IKP – aptuveni 23%. Arī vairāki diskusiju dalībnieki norāda, ka tas ir saistīts ar sabiedrībā kopumā valdošo toleranci pret iesaistīšanos ēnu ekonomikā un zemo motivāciju maksāt nodokļus. Saskaņā ar LBAS ekspertes izglītības un nodarbinātības jautājumos viedokli, ir zināmi valsts centieni uzlabot situāciju šajā jomā, tostarp jaunā nodokļu reforma, kas paredz 1% no obligātajām iemaksām novirzīt veselības apdrošināšanai. Tas, iespējams, stimulēs pašnodarbinātos uzrādīt ja ne visus, tad vismaz daļu no saviem patiesajiem ienākumiem un veikt obligātas iemaksas. Taču tā ir tikai viena no iniciatīvām, un nākotnē, iespējams, tādas būs vairāk.

Viens no aspektiem, kas veicina gan viltus pašnodarbinātības, gan ēnu ekonomikas izplatību, it sevišķi privātajā būvniecībā, ir tas, ka pasūtītājs nav gatavs maksāt visus nodokļus un meklē izpildītājus, kas var veikt pakalpojumu pēc iespējas lētāk. IEK vadītāja papildina, ka abas parādības būvniecības nozarē veicina arī iepirkumi ar izvēles kritēriju zemākā cena.

Viltus pašnodarbinātības un ēnu ekonomikas samazināšanai eksperti un diskusiju dalībnieki sniedz sekojošus ieteikumus:

- Nodrošināt efektīvāku valsts uzraudzību un kontroli viltus pašnodarbinātības jomā, ko varētu īstenot VDI;
- Vienoties par sistēmisku pieeju valstiskā līmenī viltus pašnodarbinātības apkarošanai un noteikt skaidrāku soda piemērošanas politiku;
- Īstenot pašnodarbināto informēšanas aktivitātes, kā, piemēram, rīkot informatīvās kampaņas vai izstrādāt informatīvos materiālus par viltus pašnodarbinātību, kā to atpazīt, kādas ir sekas u.tml.

Šo funkciju varētu nodrošināt struktūra vai institūcija, kas nodrošinātu konsultatīvo vai informatīvo atbalstu pašnodarbinātajiem.

- Izglītot sabiedrību kopumā par ieguvumiem no nodokļu maksāšanas, salīdzot ar situāciju, kad persona izvēlas nemaksāt nodokļus.

Daži eksperti izteica viedokli, ka viens no risinājumiem viltus pašnodarbinātības apkarošanai ir pašnodarbinātā statusa iegūšanas sašaurināšana atkarībā no profesijas vai citiem kritērijiem, piemēram, darba stāža nozarē. VDI darba tiesību nodaļas vadītāja min, ka Slovērijā pastāv ierobežojums attiecībā uz pašnodarbinātā darba stāžu, piemēram, pašnodarbinātais nevar būt celtnieks 10 gadus. Vienlaikus vairāki nozaru asociāciju pārstāvji norāda, ka drīzāk ir nepieciešams izvirzīt prasības attiecībā uz pašnodarbinātā izglītību vai kvalifikāciju, it īpaši jomās, kurās izglītības, pieredzes vai zināšanu trūkums var izraisīt būtiskas sekas. Tieši pretēji, pašnodarbinātības ierobežošana kādā jomā var veicināt ēnu ekonomiku un darbaspēka trūkumu.

2.7.5. Institucionālais mehānisms

Ekspertu viedokļi par to, vai valsts pārvaldes, uzraudzības un kontroles sistēma pašnodarbinātības jomā ir pietiekama, nav viennozīmīgi. Pēc ekspertu domām, galvenās institūcijas, kas nodrošina pašnodarbināto tiesību aizsardzību, piemēram, piedalās pašnodarbinātības politikas veidošanā un īstenošanā, uzrauga pašnodarbināto tiesību ievērošanu u.tml., ir LM, VID, VSAA un daļēji VDI. Vienlaikus ekspertu vidū nav vienprātības, vai tā ir efektīva un starp iesaistītajām institūcijām ir skaidrs atbildības un funkciju sadalījums. Ir jomas, kuras nav pilnībā nosegtas, kā, piemēram, viltus pašnodarbinātība. Viens no ekspertiem atzīmē, ka neviena no institūcijām nenodrošina pašnodarbināto tiesību aizsardzību, jo pašnodarbinātais ir "pats par sevi". Pašnodarbinātais nav Darba likuma subjekts, līdz ar to vienīgā institūcija, kas var nodrošināt pašnodarbināto tiesību aizsardzību, ir tiesa. Turklāt valsts uzraudzība un kontrole šajā jomā nav nepieciešama, jo pašnodarbinātajam ir minimāli tiesību aizskārums riski, kas ir ārpus civiltiesiskajiem strīdiem. Šajā sakarā kā būtiska problēma ir minēta pašnodarbināto arodbiedrības trūkums, kas varētu aizstāvēt viņu intereses.

Atbildīgo iestāžu pārstāvji sociālās drošības un nodokļu politikas jomā norāda, ka atbildības un funkciju sadalījums starp iesaistītajām institūcijām šajā jomā ir skaidri nodalīts, kā arī institūciju darbība un savstarpējā sadarbība ir vērtējama kā laba. VID nodrošina pašnodarbināto reģistrāciju, nodokļu administrēšanu un iekasēšanu, savukārt VSAA piešķir sociālās apdrošināšanas pakalpojumus. Starp abām institūcijām notiek cieša sadarbība un intensīva informācijas apmaiņa sociālās apdrošināšanas jautājumos. VSAA Pabalstu Metodiskās vadības daļas pārstāvji atzīmē, ka nav bijuši tādi jautājumi, kas ir viņu kompetencē un radītu bažas. Attiecībā uz pašnodarbināto kontroli un uzraudzību VID Galvenās nodokļu pārvaldes Metodikas piemērošanas nodaļas priekšniece uzskata, ka valsts uzraudzība un kontrole ne vienmēr ir risinājums, tādēļ ir jāizvērtē, vai tas ir nepieciešams.

Daļa ekspertu norāda, ka būtiska problēma ir tā, ka pašnodarbināto uzraudzība un kontrole darba aizsardzības jomā normatīvajos aktos nav paredzēta, kā arī nav noteikta nevienas institūcijas pienākumos. Lai gan VDI ir galvenā un faktiski vienīgā kontroles institūcija darba aizsardzības jomā, tās darbība ir vērsta uz valsts uzraudzības un kontroles īstenošanu, darba tiesisko attiecību un darba aizsardzības normatīvo aktu prasību ievērošanu darba devēju un darba ņēmēju vidū. Līdz ar to var teikt, ka valsts uzraudzība un kontrole šajā jomā nepastāv un to nav iespējams novērtēt.

Vērtējot iesaistīto institūciju savstarpējo sadarbību un informācijas apmaiņu, ekspertu viedoklis lielākoties ir pozitīvs. LM un VDI sadarbība ir vērtēta kā laba, tāpat kā VID sadarbība ar VSAA un VDI. Arī šo institūciju mijiedarbība ar arodbiedrībām, profesionālajām un nozaru asociācijām kopumā ir pozitīvi novērtēta, taču pašnodarbinātības jomā tā nenotiek. Sociālie partneri galvenokārt pārstāv nozaru vai darba devēju un darba ņēmēju intereses. Tas ir saistīts ar pašnodarbināto pārstāvniecības un ieinteresētības trūkumu. Līdz ar to šajā jomā vēl ir daudz darba.

Institucionālā mehānisma pilnveidei eksperti iesaka noteikt VDI uzdevumus pašnodarbināto uzraudzību darba aizsardzības jomā un darba tiesisko attiecību jomā, ja pašnodarbinātais ir darba devējs kādam

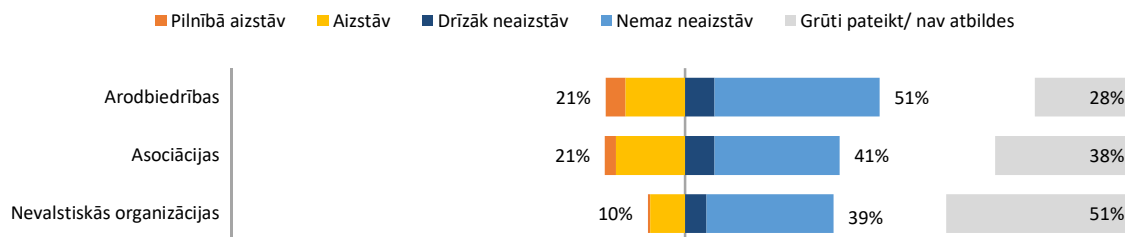
darbiniekam. Tāpat arī VDI pienākumos ir nepieciešams ietvert viltus pašnodarbinātības kontroles nodrošināšanu. Taču šo funkciju pievienošanu lielā mērā ietekmē VDI kapacitāte, kas, pēc vairāku ekspertu domām, ir neliela. Savukārt ēnu ekonomikas uzraudzību pašnodarbināto darbībā varētu veikt VID. Šo jautājumu risināšanā svarīgi ir stiprināt VDI un VID sadarbību. Svarīgs solis situācijas sakārtošanai ir pašnodarbināto arodbiedrības vai atbalsta iestādes izveide pašnodarbinātajiem, kura nodrošinātu pašnodarbināto interešu aizstāvību un veicinātu sadarbību un informācijas apmaiņu starp atbildīgajām valsts iestādēm un pašnodarbinātajiem. Lai apzinātu situāciju par nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām pašnodarbināto vidū, darba aizsardzības eksperte iesaka valsts pārvaldes iestādēm veidot sadarbību ar medicīnas iestādēm, kuras varētu reģistrēt šos gadījumus un ziņot par tiem VDI.

2.7.6. Kolektīvā pārstāvība

Pēc vairāku ekspertu domām, Latvijā pašnodarbināto interešu pārstāvība ir vāja. Latvijā pašnodarbinātie nav apvienojušies arodbiedrībā, kas pārstāvētu savas kopīgās intereses valsts līmenī. Esošās arodbiedrības un profesionālās nozaru asociācijas pārsvarā apvieno darba devējus vai nodarbinātos, bet pašnodarbinātie tajās ir reti pārstāvēti. Ja pašnodarbinātie ir iesaistījušies, tad tās ir profesionālo jomu nevalstiskās organizācijas vai biedrības, piemēram, ārstu biedrība un juristu biedrība. Taču šajās organizācijās pašnodarbinātie ir apvienojušies profesionālo mērķu vārdā, nevis lai risinātu pašnodarbinātības jautājumus.

Pašnodarbināto aptauja apliecina, ka esošās arodbiedrības, asociācijas un nevalstiskās organizācijas neaizstāv pašnodarbināto intereses. Vien katrs piektais aptaujātais uzskatīja, ka pašnodarbināto intereses aizstāv (aizstāv vai pilnībā aizstāv) arodbiedrības un asociācijas, savukārt tikai katrs desmitais – nevalstiskās organizācijas (skatīt attēlu Nr. 3). Vienlaikus salīdzinoši liela daļa aptaujāto nevarēja sniegt atbildi.

Attēls Nr. 3. Pašnodarbināto vērtējums, cik lielā mērā noteiktas organizācijas aizstāv viņu intereses

Bāze: Visi respondenti (n=510).
Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Saskaņā ar LM Darba attiecību un darba aizsardzības politikas departamenta ekspertes teikto šādas pašnodarbināto arodbiedrības izveide palīdzētu atbildīgajām valsts pārvaldes iestādēm apzināt esošo situāciju pašnodarbinātības jomā un efektīvāk risināt ar pašnodarbinātību saistītos jautājumus. LBAS eksperte izglītības un nodarbinātības jautājumos pauž, ka pašnodarbināto arodbiedrība varētu pildīt konsultatīvā atbalsta funkciju pašnodarbinātajiem par viņiem neskaidriem jautājumiem un organizēt informatīvos pasākumus pašnodarbināto informētības un izpratnes veicināšanai.

2.8. KOPSAVILKUMS UN SECINĀJUMI

Kopējā politika un tiesiskais regulējums pašnodarbinātības jomā

1. Latvijā nodokļu politika attiecībā uz saimnieciskās darbības veikšanu un nosacījumiem ir neprognozējama un mainīga, kas apgrūtina pašnodarbināto darbību. Izveidotā nodokļu sistēma un saimnieciskās darbības tiesiskais regulējums ir sarežģīts un grūti izprotams pašnodarbinātajiem, kā arī pastāv liela birokrātija nodokļu administrēšanā un grāmatvedībā. Pašnodarbināto obligāto iemaksu

likme tiek noteikta, balstoties uz sociālas apdrošināšanas pakalpojumu izmantošanas intensitāti, un rezultātā ir gandrīz tikpat augsta kā darba ņēmējam un darba devējam kopā, tomēr pašnodarbinātie nav apdrošināti pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām. Jaunās nodokļu reformas ir palielinājušas nodokļu slogu vēl vairāk. Situāciju apgrūtina arī IIN avansa maksājums, kas tiek aprēķināts, pamatojoties uz iepriekšējā periodā gūtiem ienākumiem no saimnieciskās darbības un neatkarīgi no saimnieciskās darbības izmaksām.

2. Pašnodarbinātība ir svarīga un nepieciešama nodarbinātības forma, un tās ierobežošana kādā no nozarēm vai profesijām var radīt negatīvu ietekmi uz uzņēmējdarbības vidi un ekonomiku kopumā. Šo formu gan Latvijā, gan ārvalstīs plaši izmanto, lai uzsāktu uzņēmējdarbību, integrētu darba tirgū personas, kuru izredzes atrast algotu darbu ir pavisam nelielas, kā arī nodrošinātu iespējas pievienoties sociālās apdrošināšanas sistēmai personām, kuras ir sezonāli vai nelegāli nodarbinātas. Pašnodarbinātība palīdz daļēji mazināt darbaspēka iztrūkumu mežsaimniecības un būvniecības nozarēs, it īpaši sezonas laikā.

3. Latvija ir vienīgā no analizētajām valstīm, kur persona, kura reģistrējusies kā pašnodarbinātais, tiek par tādu uzskatīta gan nodokļu, gan Darba likuma, gan darba aizsardzības regulējuma izpratnē. Tas palielina pašnodarbinātības kā saimnieciskās darbības veida nenoteiktību, kā arī veicina viltus pašnodarbinātību. Pārējās analizētajās valstīs par personas statusu attiecīgās jomas izpratnē lemī kompetentā iestāde un/vai tiesa, attiecīgi persona, kura, piemēram, tiek uzskatīta par pašnodarbināto nodokļu izpratnē, var tikt uzskatīta par darbinieku darba aizsardzības izpratnē un otrādi.

4. Latvijas Darba likumā pašnodarbinātība nav izdalīta kā atsevišķa joma, tādēļ pašnodarbinātajiem, kuri veic darbus individuāli, nav jāievēro nekādas tiesību normas attiecībā pašam uz sevi, kas ir īpaši kritiski bīstamajās nozarēs, kamēr pašnodarbinātajiem, kuri nodarbina vienu vai vairākus darbiniekus, ir jāievēro tajā noteiktās tiesības un pienākumi attiecībā uz darba ņēmējiem tikpat lielā mērā kā uzņēmumam (darba devējam).

Sociālā aizsardzība un sociālās garantijas

5. Latvijā tiesiskais regulējums pašnodarbinātajiem nodrošina pietiekamu piekļuvi sociālajai aizsardzībai, bet problēmas rada apstākļi, ka tikai neliels skaits pašnodarbināto veic atbilstošas obligātās iemaksas. Šī iemesla dēļ pašnodarbināto sociālā aizsardzība ir ļoti vāja, it īpaši, ja pašnodarbinātība ir pamatnodarbošanās. Arī pārējās analizētajās valstīs pastāv problēma ar pašnodarbināto integrēšanu sociālās apdrošināšanas sistēmā, jo pašnodarbinātajiem sociālā apdrošināšana ir dārgāka nekā darba ņēmējam, daļa pašnodarbināto veic nelielas obligātās iemaksas un daļa obligātās iemaksas neveic vispār.

6. Normatīvais regulējums attiecībā uz obligāto iemaksu likmēm un nosacījumiem, kā arī pieejamie sociālās apdrošināšanas veidi atšķiras analizēto valstu vidū. Austrālijā pašnodarbinātajiem ir iespēja nodrošināt sev sociālo aizsardzību tikpat lielā mērā kā darba ņēmējiem, kamēr ASV – lielākā daļa sociālās apdrošināšanas veidu nav nodrošināta. Vairumā gadījumu, līdzīgi kā Latvijā, valsts sociālās apdrošināšanas sistēma pašnodarbinātajiem neparedz apdrošināšanu pret bezdarbu, nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām. Apdrošināšanu pret bezdarbu nodrošina Austrālijā un daļēji Somijā, kurā bezdarba gadījumā pašnodarbinātajam ir tiesības saņemt pamata pabalstu no valsts un brīvprātīgi veikt iemaksas Bezdarba fondā, lai saņemtu lielāku atbalstu. Apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām nav nodrošināta nevienā no analizētajām valstīm, kas ir īpaši būtiski bīstamajās nozarēs strādājošām personām. Taču lielākajā daļā analizēto valstu pašnodarbinātajam ir iespēja sev nodrošināt attiecīgo sociālo aizsardzību, iegādājoties atbilstošu apdrošināšanas polisi no privātajām apdrošināšanas sabiedrībām. Jāatzīmē, ka Somijā pašnodarbinātajiem lauksaimniecības nozarē ir pienākums iegādāties apdrošināšanas polisi pret

nelaimes gadījumiem un arodslimībām.

7. Latvijā valsts sociālās apdrošināšanas sistēmā vismazāk ir integrēti pašnodarbinātie, par kuriem maksā autoratlīdzību un kuru autoratlīdzības apmērs mēnesī nesasniedz minimālās algas apmēru, kā arī patentmaksas maksātāji, jo viņiem nav pieejama lielākā daļa valsts sociālās apdrošināšanas veidu: apdrošināšana pret bezdarbu, apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām, maternitātes un slimības apdrošināšana, vecāku apdrošināšana, veselības apdrošināšana. Turklāt minētajiem apdrošināšanas veidiem šīs personas nevar pievienoties arī brīvprātīgi.

8. Pašnodarbināto sociālo aizsardzību potenciāli var uzlabot 2018. gada nodokļu reforma, kas paredz obligātās iemaksas ieviešanu 5% apmērā pensiju apdrošināšanai un 1% novirzīšanu no obligāto iemaksu likmes veselības apdrošināšanai. Šie grozījumi nodrošinās, ka pensiju kapitālu uzkrās arī tie pašnodarbinātie, kuru mēneša ienākumi nesasniedz minimālās algas apmēru un kuri neveic obligātās iemaksas vispārējā kārtībā, kā arī dos tiesības saņemt valsts apmaksātus veselības aprūpes pakalpojumus papildus medicīniskās palīdzības minimumam. Taču obligātās iemaksas ieviešana 5% apmērā pensiju apdrošināšanai ir tikai daļējs risinājums, jo sociālais nodrošinājums vecumdienās tāpat nebūs pietiekams.

9. Ne Latvijā, ne citās analizētajās valstīs normatīvie akti darba tiesību jomā neparedz citas sociālās garantijas, kas pienākas darba ņēmējiem, kā, piemēram, tiesības uz pārtraukumiem darbā, piemaksām, darba laika ierobežojumiem, papildu atvaļinājumu u.tml. Tas skaidrojams ar to, ka pašnodarbinātība ir elastīga nodarbinātības forma, kas pēc būtības nozīmē, ka pašnodarbinātie paši ir sava darba un atpūtas laika organizētāji. Taču Nīderlandē un Somijā ir paredzēts izņēmums darbam atsevišķās nozarēs, kā, piemēram, transporta nozarē, kurā pašnodarbinātā darbība var radīt risku trešajām pusēm. Tajās ir noteikts pienākums ievērot prasības attiecībā uz darba stundām un atpūtas laiku.

10. Latvijas sociālās apdrošināšanas regulējums paredz, ka zemnieku (zvejnieku) saimniecības īpašnieks var kļūt par darba ņēmēju savā saimniecībā tikai tad, ja saimniecībā ir normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā iecelts pārvaldnieks. Pretējā gadījuma saimniecības īpašnieks ir uzskatāms par pašnodarbināto. Minētā likuma norma ievērojami apgrūtina zemnieku (zvejnieku) saimniecības īpašnieka iespējas kļūt par darba ņēmēju savā saimniecībā un iegūt atbilstošu sociālo aizsardzību. Turklāt pārvaldnieka iecelšana var radīt uzņēmējdarbības riskus saimniecības īpašniekam, jo pārvaldnieks kļūst par paraksttiesīgo personu, bet saimniecības īpašnieks par savām saistībām atbild ar visu savu mantu.

11. Latvijā pašnodarbināto sociālo aizsardzību būtiski pasliktina zemais pašnodarbināto informētības un izpratnes līmenis par obligāto iemaksu veikšanas nozīmīgumu, kā arī sabiedrībā valdošā neticība valsts pensiju sistēmai un godprātīgai nodokļu iekasēšanai un izlietošanai. No vienas puses pašnodarbinātajiem ir sniegtas iespējas izvēlēties, cik lielas obligātas iemaksas veikt un kā parūpēties par savu sociālo nodrošinājumu. No otras puses tas ir jautājums par to, cik lielā mērā pašnodarbinātie paši spēj izvērtēt un uzņemties atbildību par savu nodrošinājumu vecumdienās. Viens no iemesliem, kas iespējams mazina pašnodarbināto vēlmi veikt obligātās iemaksas, ir salīdzinoši augstā obligāto iemaksu likme, kas ir gandrīz tikpat liela kā darba ņēmējam un darba devējam kopā, lai gan pašnodarbinātie nav apdrošināti bezdarba gadījumam, nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām.

Tiesiskais regulējums darba aizsardzības jomā

12. Darba aizsardzības tiesiskais regulējums Latvijā un analizētajās valstīs paredz pienākumu pašnodarbinātajiem parūpēties par savu drošību un veselību, kā arī par to personu drošību un veselību, kuras ietekmē vai var ietekmēt viņa darbs. Vairākās analizētajās valstīs darba aizsardzības tiesiskais regulējums attiecībā uz pašnodarbinātajiem, kuriem nav darbinieku, ir ievērojami stingrāks

un nosaka konkrētākas prasības:

- Somijā darba aizsardzības regulējums ir saistošs pašnodarbinātajiem, ja viņi strādā dalītā darba vietā, kur vienlaicīgi vai viens pēc otra strādā arī citi pašnodarbinātie un/vai darbinieki, un īpašs normatīvais regulējums ir paredzēts gadījumos, kad pašnodarbinātais veic būvdarbus vai azbesta demontāžu.
- Nīderlandē neatkarīgi no tā, vai pašnodarbinātā darbs var pakļaut riskam citu personu drošību un veselību, vairums darba aizsardzības normatīvo aktu ir saistoši pašnodarbinātajiem, t.sk. attiecībā uz atsevišķām nozarēm, darbu ar konkrētām vielām vai materiāliem vai darbu specifiskos apstākļos. Pašnodarbinātajiem ir noteikti arī vairāki aizliegumi un izdalītas darbības jomas, kurās ir nepieciešams sertifikāts darba veikšanai.
- Lielbritānijā darba aizsardzības regulējums ir saistošs pašnodarbinātajiem, ja pašnodarbinātā darbība rada risku citu personu drošībai un veselībai un/vai viņš veic darbību kādā no bīstamajām nozarēm, kā, piemēram, lauksaimniecībā, mežsaimniecībā, būvniecībā, dzelzceļa pārvadājumos u.c. Šajos gadījumos pašnodarbinātajam ir jāveic darba vides risku novērtējums attiecībā uz sevi un citām personām, kuras var ietekmēt viņa darbs. Papildus darba drošības prasības ir noteiktas, veicot darbu augstumā, un tās ir vienlīdz saistošas gan pašnodarbinātajam, gan citām personām, kuras atrodas pašnodarbinātā kontrolē.
- Austrālijā darba aizsardzības regulējums pašnodarbinātajiem, kuri vada uzņēmējdarbību vai projektu savā labā, nosaka virkni pienākumu attiecībā uz darba vietas nodrošināšanu un uzturēšanu atbilstošā stāvoklī un citu personu drošību un veselību. Ja pašnodarbinātais ir uzskatāms par strādnieku, tad darba aizsardzības regulējums nosaka, ka viņam ir visas tās pašas tiesības, kas citiem nodarbinātajiem (darba ņēmējiem). Normatīvais regulējums paredz arī virkni nozaru vai jomu, kurās darbu var veikt tikai tad, ja ir iegūta speciāla licence, kā, piemēram, būvniecība, darbs ar azbestu, augsta riska darbs (celtnis, iekrāvējs, pacēlājs u.c.), demontēšana, u.c.

ASV darba aizsardzības regulējums neparedz īpašu regulējumu pašnodarbinātajiem atsevišķās nozarēs un tajā nav izdalītas bīstamās nozares, taču ir noteikta virkne profesiju, kurās persona drīkst strādāt tikai tad, ja viņai ir atbilstoša izglītība un profesionālā kvalifikācija, ko apliecina profesionālās kvalifikācijas sertifikāts. Līdzīgi arī Latvijā ir noteikta virkne profesiju, t.sk. bīstamajās nozarēs, kurās ir atļauts veikt saimniecisko darbību tikai tad, ja personai ir atbilstoša izglītība un profesionālā kvalifikācija, un to apliecina profesionālās kvalifikācijas sertifikāts.

13. Latvijā Darba aizsardzības likumā noteiktie darba aizsardzības vispārīgie principi attiecībā uz pašnodarbināto pienākumiem ir diezgan nekonkrēti, un atsevišķs regulējums ir paredzēts tikai divās bīstamajās nozarēs, proti, būvniecībā vai mežsaimniecībā. Turklāt arī šajās nozarēs specifiskas darba aizsardzības prasības attiecībā uz pašnodarbinātajiem nav pietiekami skaidri formulētas. Šie aspekti apvienojumā ar nepietiekamu sociālo aizsardzību un zemo pašnodarbināto izpratni un informētību par darba drošības jautājumiem var radīt negatīvas sekas nākotnē. Tajā pašā laikā pašnodarbinātie lauksaimniecības nozarē norāda, ka šī nozare ir pārāk regulēta un kontrolēta, kas apgrūtina viņu darbību. Pašreiz Darba aizsardzības likums tiek pārskatīts, un ir plānots veikt tajā izmaiņas, lai nodrošinātu darba aizsardzības prasību ievērošanu pašnodarbināto vidū.

14. Darba aizsardzības tiesiskais regulējums Latvijā ir jāpielāgo jaunākajām tendencēm darba organizācijā un nemitīgi mainīgajiem darba izpildes procesiem. Nestandarta nodarbinātības formas kļūst arvien populārākas, un cilvēki biežāk strādā attālināti, publiskās vietās vai mājās, tādēļ ir grūtāk izkontrolēt viņu darba apstākļus un darba laiku. Turklāt tiesiskajā regulējumā nav atrunāts, kas šādos gadījumos ir uzskatāma par darba vietu. Tas ir īpaši svarīgi, lai noteiktu, kurā brīdī nelaimes gadījums tiek uzskatīts par nelaimes gadījumu darbā, ja darbs tiek veikts attālināti vai no mājām. Līdzīgi arī darba aizsardzības prasības mainās atkarībā no jaunākajām tehnoloģijām, u.c. jauninājumiem darba

izpildes procesos, tāpēc tiesiskais regulējums ir regulāri jāatjauno atbilstoši jaunākajām tendencēm.

15. Latvijā normatīvie akti neuzliek par pienākumu uzņēmumam (darba devējam), kurš darbam nolīdzis pašnodarbināto, nodrošināt viņam drošu darba vidi un apstākļus. Pašreiz abu pušu pienākumus un atbildību regulē pakalpojuma līgums, kura nosacījumi ir atkarīgi no tā, kā abas puses savstarpēji vienojas. Tas var nostādīt pašnodarbinātos nelabvēlīgākā situācijā, jo uzņēmums (darba devējs) var panākt sev izdevīgākus nosacījumus, uzveļot visu atbildību pakalpojuma sniedzējam. Analizēto valstu vidū Somijā un Nīderlandē darba aizsardzības normatīvajos aktos ir noteikta gan uzņēmuma (darba devēja), gan pašnodarbinātā atbildība, tiesības un pienākumi.

16. Latvija ir vienīgā no analizētajām valstīm, kurā normatīvajos aktos nav noteikta neviena institūcija, kuras funkcijās ietilptu uzraudzīt un kontrolēt darba aizsardzības normatīvo aktu prasību ievērošanu pašnodarbināto vidū, un konsultēt viņus darba aizsardzības jautājumos. Vienīgais gadījums, kad tiek pārbaudīts, vai pašnodarbinātais ievēro normatīvo aktu prasības, ir tad, kad VDI veic pārbaudi dalītā darba vietā, kur vienkopus strādā darbinieki un pašnodarbinātie. Pārējās analizētajās valstīs atbildīgā iestāde darba aizsardzības jomā nodrošina arī pašnodarbināto uzraudzību gadījumos, kad pašnodarbinātajam ir pienākums ievērot normatīvo aktu prasības (skatīt 12. punktu). Atsevišķās valstīs atbildīgās iestādes savas kompetences ietvaros veic arī pārbaudes pašnodarbināto darba vietā. Lielbritānijā tās primāri tiek veiktas pie pašnodarbinātajiem, kuri darbojas bīstamajās nozarēs vai kuru darba vietās iepriekš ir konstatēti darba un veselības riski un ir saņemtas sūdzības vai ziņas par nelaimes gadījumiem, slimībām vai dzīvību apdraudošām situācijām. ASV pārbaudes veic pašnodarbināto darba vietā vai iztaujājot pa telefonu, par to iepriekš nebrīdinot. Tās galvenokārt notiek darba vietās, kur ir notikuši nelaimes gadījumi vai iepriekš ir konstatēti pārkāpumi un saņemtas sūdzības. Jāatzīmē, ka Latvijā šādu pārbažu veikšana būtu grūti īstenojama. Lai iekļūtu personas privātīpašumā, ir nepieciešams pamatojums ar juridisku spēku, ko ir izsniedzis prokurors vai tiesībsargājošās instances.

17. Situāciju darba aizsardzības jomā, it īpaši būvniecībā privātajā sektorā, būtiski pasliktina iepirkumi ar izvēles kritēriju zemākā cena. Mežsaimniecības nozarē darba drošība ir kritiska privātajos mežos, kuros nav tādu resursu, lai rūpētos par darba drošību. Daļu problēmu darba aizsardzības jomā Latvijā risina lielie ģenerāluzņēmēji vai sertificēti meža apsaimniekotāji, kuri pieprasa ievērot darba drošību visā apakšuzņēmēju ķēdē un kontrolē, vai tas tiek pildīts. Taču šāda prakse ir uzņēmuma labā griba un rūpes par savu reputāciju, nevis tiesību aktos noteikta uzņēmuma (darba devēja) atbildība pašnodarbinātā nolīgšanas gadījumā.

Viltus pašnodarbinātība un ēnu ekonomika

18. Latvijā, līdzīgi kā pārējās analizētajās valstīs, pastāv viltus pašnodarbinātības problēma, kas, lai gan var būt izdevīga pašnodarbinātajam, tomēr lielākoties ir finansiāli un praktiski izdevīga darba devējam, un ievērojami samazina pašnodarbinātā sociālo un/vai darba aizsardzību. Lai cīnītos ar viltus pašnodarbinātību, atbildīgās valsts iestādes, nosakot personas faktisko nodarbinātības formu, vadās pēc virknes kritēriju jeb pazīmju. Arī Latvijas pašreizējā tiesiskajā regulējumā ir skaidri noteiktas darba tiesisko attiecību pazīmes, kas ir uzskatāmas par efektīvu instrumentu viltus pašnodarbinātības mazināšanai.

19. Atsevišķās analizētajās valstīs papildus kritērijiem jeb pazīmēm faktiskās nodarbinātības formas noteikšanai pastāv dažādi tiesiski ierobežojumi viltus pašnodarbinātībai. Nīderlandē civillikumā ir noteikts, ka, ja persona ir strādājusi citas personas (darba devēja) labā katru nedēļu nepārtraukti 3 mēnešu laikā vai vismaz 20 stundas mēneša laikā, tiek uzskatīts, ka starp abām pusēm pastāv darba tiesiskās attiecības (darba līgums). Lielbritānijā normatīvie akti paredz aģentūrām (personāla iznomātajām) pienākumu ar iznomājamo personālu slēgt darba līgumus un ieturēt nodokļus kā no darbiniekiem. Savukārt Austrālijā ir iestrādāts īpašs regulējums vairākos likumos, no kuriem viens

nosaka, ka, ja pašnodarbinātais vairāk kā 80% savu ieņēmumu gūst no viena klienta, tad šim klientam ir jāmaksā nodokļi par pašnodarbināto kā par darba ņēmēju.

20. Viltus pašnodarbinātības mazināšanai Latvijā un analizētajās valstīs tiek īstenoti dažādi kontroles un prevencijas pasākumi, kā, piemēram:

- Somijā darba aizsardzības normatīvajā regulējumā būvniecības nozarē ir iekļauta prasība, ka visām personām, kuras strādā būvlaukumā, pie apģērba ir jāpiestiprina identifikācijas karte ar fotoattēlu, kas satur informāciju par personas vārdu un uzvārdu, statusu (darba ņēmējs, pašnodarbinātais), nodokļu maksātāja numuru, ka arī darba devējam ir jābūt sagatavotam sarakstam ar visām personām, kuras strādā būvlaukumā.
- Lielbritānijā viltus pašnodarbinātības identificēšanā un novēršanā aktīvi piedalās sociālie partneri, īpaši arodbiedrības. Tāpat arī atsevišķas pašvaldības publisko iepirkumu procedūrās iekļauj prasību par piesaistīto speciālistu nodarbināšanu darba ņēmēju statusā.
- ASV valdība ir izvērsusi plašu sabiedrības informācijas kampaņu, kā arī palielinājusi pārbaūžu skaitu un paaugstinājusi sodus (paredzot arī kriminālatbildību) par darba ņēmēju nodarbināšanu pašnodarbinātā statusā. Uzņēmumiem ir radīts papildus stimuls brīvprātīgi pārkvalificēt līdz šim uz uzņēmuma līguma pamata nodarbinātos (pašnodarbinātos) kā darba ņēmējus, noslēdzot ar viņiem darba līgumus un tādējādi saņemot daļēju nenomaksāto algas nodokļu samazinājumu par iepriekšējo taksācijas gadu. Uzņēmumam, kas piedalās šajā programmā, ir valstij jāsamaksā tikai 10% no nenomaksātajiem algas nodokļiem, tiem netiek piemēroti soda procenti un netiek veikts nodokļu audits attiecībā uz pārklassificētajiem darbiniekiem. Tāpat arī federālās un štatu iestādes aktīvi dalās ar informāciju savā starpā, kā rezultātā, piemēram, darba aizsardzības iestādes pārbaudei var sekot arī nodokļu audits vai otrādi.
- Austrālijā normatīvie akti paredz ievērojamu administratīvo sodu darba devējam, kā arī pienākumu samaksāt nenomaksāto algu un algas nodokļus, ja persona tiek nodarbināta kā pašnodarbinātais, bet faktiski atbilst darba ņēmēja statusam.
- Latvijā tiesiskais regulējums paredz naudas sodu par darba līguma nenoslēgšanu rakstveida formā, ja tiek pierādīts, ka starp uzņēmumu un pašnodarbināto faktiski pastāv darba tiesiskās attiecības.

Neskatoties uz to, ka Latvijā ir paredzēti sankcijas un kontroles pasākumi, viltus pašnodarbinātības novēršanu kavē sistēmiskas pieejas trūkums valstiskā līmenī un trūkstošā valsts uzraugošo institūciju kapacitāte, no kuras ir atkarīgs, cik lielā šie pasākumi tiek piemēroti un īstenoti.

21. Viltus pašnodarbinātības izplatība Latvijā ir lielā mērā saistīta ar nodokļu politiku valstī un iespējamiem vairākiem saimnieciskās darbības statusiem, kurus izmantojot var optimizēt nodokļus. To it īpaši veicina iepirkumi būvniecības nozarē ar izvēles kritēriju zemākā cena. Tāpat arī nozīmīgs faktors viltus pašnodarbinātības pastāvēšanā ir, vai pašnodarbinātie apzinās, ka ir pakalpojuma sniedzēji, nevis darba ņēmēji, un cik aktīvi viņi iebilst pret šādu darbības veidu.

22. Ēnu ekonomika Latvijā skaitliski veido salīdzinoši lielu daļu no IKP un ir uzskatāma par problēmu valstiskā līmenī. Tās lielumu ietekmē sabiedrībā valdošā tolerance pret nodokļu saistību neizpildi un zemā motivācija maksāt nodokļus. Ievērojamā atšķirība starp VID reģistrēto pašnodarbināto skaitu, kuri veic obligātās iemaksas, un CSP datiem par pašnodarbināto skaitu iespējams liecina, ka daļa pašnodarbināto visticamāk neuzrāda savus patiesos ienākumus un paliek ēnu ekonomikas segmentā, taču pētījumi šajā jomā nav veikti un precīzi dati nav pieejami. 2018. gada nodokļu reforma potenciāli var veicināt pašnodarbinātos uzrādīt vismaz daļu no saviem patiesajiem ienākumiem un veikt obligātās iemaksas, lai saņemtu valsts apmaksātus veselības aprūpes pakalpojumus papildus medicīniskas palīdzības minimumam.

Institucionālais mehānisms un kolektīvā pārstāvība

23. Latvijā valsts pārvaldes, uzraudzības un kontroles sistēma pašnodarbinātības jomā nav pilnvērtīga. Vienīgā iestāde, kuras uzmanības lokā ir pašnodarbinātie, ir VID, kas uzrauga saistību izpildi nodokļu jomā un viltus pašnodarbinātību. Pārējās analizētajās valstīs arī atbildīgā iestāde darba aizsardzības jomā savas kompetences ietvaros nodrošina pašnodarbināto uzraudzību (skatīt 16. punktu). Dažās valstīs uzraugošās institūcijas sniedz informatīvo un konsultatīvo atbalstu pašnodarbinātajiem. Piemēram, Lielbritānijā atbildīgā valsts iestāde nodokļu jomā palīdz personām un to sadarbības partneriem noteikt personai atbilstošāko nodarbinātības formu, ņemot vērā faktiskos darba apstākļus, savukārt Somijā atbildīgā darba aizsardzības iestāde ir īpaši aktīvi iesaistījusies pašnodarbināto informēšanā un apmācībā.

24. Latvijā šobrīd nepastāv neviena arodbiedrība vai kāda cita organizācija, kas apvienotu pašnodarbinātos un pārstāvētu šīs nodarbinātības formas intereses. Esošās arodbiedrības, profesionālās un nozaru asociācijas galvenokārt pārstāv darba devēju un darba ņēmēju vai nozares un profesionālās intereses. Attiecīgi valsts pārvaldes institūciju mijiedarbība ar sociālajiem partneriem šajā jomā nenotiek, un pašnodarbināto interešu pārstāvība Latvijā ir vāja. Visās pārējās analizētajās valstīs pašnodarbināto intereses pārstāv gan arodbiedrības, gan darba devēju organizācijas, gan neatkarīgas pašnodarbināto organizācijas (atkarībā no valsts). Minētās arodbiedrības un organizācijas vairumā gadījumu aktīvi piedalās politikas veidošanā, kā arī saviem biedriem piedāvā plašu pakalpojumu klāstu. Piemēram, Lielbritānijā arodbiedrības sniedz tādas pakalpojumus kā interešu pārstāvība attiecībā ar uzņēmumu (darba devēju), juridiskās konsultācijas, finanšu konsultācijas, apdrošināšanas pakalpojumus, apmācības un darbnīcas, īpašus pakalpojumus biedriem, kuri devušies pensijā, palīdzību potenciālo sadarbības partnera atrašanā u.c. Savukārt ASV otra ietekmīgāka organizācija, kas apvieno pašnodarbinātos, saviem biedriem piedāvā arī mācību stipendijas un kolektīvos iepirkumus par samazinātām cenām. Sarunās par kolektīvo vienošanos attiecībā uz pašnodarbinātajiem biedriem piedalās tikai Lielbritānijas arodbiedrības un dažas Somijas pašnodarbināto organizācijas.

2.9. PRIEKŠLIKUMI PAŠNODARBINĀTĪBAS TIESISKĀ REGULĒJUMA PILNVEIDOŠANAI

Tiesiskais regulējums

1. Darba tiesisko attiecību jomā iestrādāt Darba likumā atsevišķu nodaļu par pašnodarbinātību bīstamajās nozarēs, kurā ir noteikta prasība pašnodarbinātajiem, kuri darbus veic savā labā un strādā kādā no bīstamajām nozarēm, ievērot Darba likuma prasības attiecībā uz maksimālo darba laiku un minimālo atpūtas laiku, kā arī drošību, veselības aizsardzību un higiēnu darbā. Papildus ir nepieciešams noteikt, ka situācijā, kad pašnodarbinātais uz pakalpojumu līguma pamata darbu veic uzņēmuma (darba devēja) labā un strādā kādā no bīstamajām nozarēm, uzņēmumam (darba devējam) ir pienākums pašnodarbinātajam nodrošināt tādas pašus darba apstākļus un nodarbinātības noteikumus kā darbiniekam attiecībā uz maksimālo darba laiku un minimālo atpūtas laiku, kā arī drošību, veselības aizsardzību un higiēnu darbā.

2. Sociālās aizsardzības jomā:

- izvērtēt iespējas ieviest pašnodarbinātajiem apdrošināšanu pret bezdarbu, savukārt pašnodarbinātajiem, par kuriem maksā autoratlīdzību un kuru autoratlīdzības apmērs mēnesī nesasniedz minimālās algas apmēru, un patentmaksas maksātājiem – tādas sociālās apdrošināšanas veidus kā apdrošināšanu pret bezdarbu, maternitātes un slimības apdrošināšanu, vecāku apdrošināšanu, veselības apdrošināšanu vai ļaut tiem pievienoties brīvprātīgi.

- noteikt pienākumu pašnodarbinātajiem atsevišķās bīstamajās nozarēs vai profesijās, kurās ir augsts nelaimes gadījumu un arodslimību skaits, iegādāties privāto apdrošināšanas polisi pret nelaimes gadījumiem un arodslimībām.

3. Darba aizsardzības jomā papildināt Darba aizsardzības likumu ar normu, kas paredz uzņēmumam (pasūtītājam), kurš ir nolīdzis darbam pašnodarbināto, nodrošināt viņam drošu darba vidi tikpat lielā mērā, kā uzņēmuma darbiniekiem. Minētā norma ir jāattiecinā tika uz tiem gadījumiem, kad pašnodarbinātais kā izpildītājs savu darbu veic uzņēmuma (pasūtītāja) darba vidē.

4. Darba aizsardzības jomā papildināt Darba aizsardzības likumu vai izstrādāt atsevišķu normatīvo aktu pašnodarbinātajiem par darba aizsardzības prasībām, kurā ir:

- paplašināta darba vietas definīcija, nosakot, kas ir uzskatāma par darba vietu pašnodarbinātības gadījumos;
- precizēts Darba aizsardzības likumā ietvertais vispārīgais princips, ka pašnodarbinātajam ir pienākums rūpēties par savu drošību un veselību darbā, kā arī par to personu drošību un veselību, kuras ietekmē vai var ietekmēt viņa darbs, nosakot, ka likumā noteiktās prasības attiecībā uz nodarbināto pienākumiem (17. pants) un nodarbināto tiesībām atteikties no darba veikšanas (18. pants) ir attiecināmas arī uz pašnodarbinātajiem;
- noteiktas minimālās darba aizsardzības prasības un pienākumi, it īpaši bīstamajās nozarēs un gadījumos, kad:
 - pašnodarbinātais strādā dalītā darba vietā (piemēram, būvlaukumā) vai viņa darbība var pakļaut riskam citu personu veselību un drošību;
 - pašnodarbinātā darbs ir saistīts ar augstu bīstamību – darbu ar konkrētām vielām vai materiāliem, darbu ar bīstamām iekārtām (celtnis, iekrāvējs, pacelājs u.c.) vai darbu specifiskos apstākļos (darbs augstumā);
- noteiktas jomas un nozares, kurās darbu veikšanai ir nepieciešams apliecinājums par darba aizsardzības apmācību pamatkursa noklausīšanos atbilstošajā darbības nozarē. Apmācību pamatkursa saturā ir iekļautas pamata zināšanas par darba drošības un veselības aizsardzības prasībām konkrētajā nozarē.

5. Veikt grozījumus Valsts darba inspekcijas likumā, nosakot, ka

- VDI funkcijās un uzdevumos ietilpst pašnodarbināto uzraudzība darba aizsardzības jomā;
- VDI var veikt pārbaudi, kontroli un izmeklēšanu pašnodarbināto darba vietā (vietā, kurā tiek veikta reģistrētā saimnieciskā darbība) vai pieprasīt informāciju, kas nepieciešama, lai pārliecinātos, ka normatīvo aktu prasības tiek ievērotas.
- VDI nodrošina statistikas datu apkopošanu par nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām pašnodarbinātības gadījumos.

Šo funkciju pievienošanas gadījumā nepieciešams stiprināt VDI kapacitāti un sadarbību ar atbildīgajām valsts iestādēm, piemēram, ar VID (darba aizsardzības pārbaudīšanu veikšanai un viltus pašnodarbinātības apkarošanā), privātajiem apdrošināšanas uzņēmumiem un medicīnas iestādēm (statistikas datu iegūšanai par nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām pašnodarbinātības gadījumos).

Citi preventīvie un informēšanas pasākumi

6. Valstiskā līmenī veicināt pašnodarbināto interešu pārstāvības organizācijas izveidi vai kolektīvo pārstāvību ar arodbiedrību un citu organizāciju starpniecību, kas aktīvi iesaistītos politikas veidošanā

valstī un nodrošinātu informācijas apmaiņu starp atbildīgajām valsts iestādēm un pašnodarbinātajiem. Šī organizācija nodrošinātu pašnodarbinātajiem arī tādus pakalpojumus kā interešu pārstāvību attiecībā ar uzņēmumu (darba devēju), juridiskās konsultācijas, finanšu konsultācijas, apdrošināšanas pakalpojumus, apmācības, u.c. veida palīdzību un pakalpojumus. Šīs organizācijas izveidi var rosināt un atbalstīt LM, Latvijas Pašvaldību savienība vai kāda cita organizācija.

7. Iesaistīt citas organizācijas un partnerus pašnodarbinātības situācijas apzināšanai, prevencijas un izglītošanas pasākumu īstenošanai, kā, piemēram, nozaru asociācijas, reģionālās pārvaldes, RSU DDVVI, LLKC, LAD, Valsts meža dienesta teritoriālās struktūrvienības (virsmežniecības) u.c.

8. Veikt padziļinātu izpēti par viltus pašnodarbinātības izplatību, izmantojot kvalitatīvās un kvantitatīvās metodes, lai izvērtētu tās apmēru un skartās nozarēs. Izpētes rezultātā sadarbībā ar attiecīgo nozaru ekspertiem izstrādāt sistēmisku pieeju viltus pašnodarbinātības ierobežošanai vai radīt priekšnosacījumus tās mazināšanai, padarot to nepievilcīgu tajos sektoros, kur šī forma ir visizplatītākā.

9. Ēnu ekonomikas mazināšanai īpaša rīcība attiecībā uz pašnodarbinātajām kā saimnieciskās darbības veicējiem nav nepieciešama, un to ir iespējams veikt Valsts iestāžu darba plāna ēnu ekonomikas ierobežošanai 2016.-2020. gadam ietvaros. Taču precīzākās informācijas iegūšanai par ēnu ekonomikas izplatību pašnodarbināto vidū, nepieciešams definēt un ieviest pašnodarbināto saimnieciskās darbības veicēja statusa anulēšanas jeb likvidēšanas automatisku procesu, kas ļautu identificēt faktiski esošos pašnodarbinātos, kā arī par šo tēmu veiktajos pētījumos izdalīt pašnodarbinātos kā atsevišķu mērķa grupu.

10. Nodrošināt pašnodarbinātajiem informatīvo un konsultatīvo atbalstu par dažāda veida jautājumiem: saimnieciskās darbības veikšana, nodokļu maksāšanas režīmi, to nomaksa un grāmatvedības uzskaitē, sociālā apdrošināšana un sociālais nodrošinājums atkarībā no veikto obligāto iemaksu apmēra, darba aizsardzība, pārtikas un veterinārijas prasības u.c. Ja to nav iespējams nodrošināt, izveidojot pašnodarbināto interešu pārstāvības organizāciju (skatīt 8. punktu), informatīvo un konsultatīvo atbalstu var nodrošināt kādā no sekojošiem veidiem:

- izveidot konsultāciju vienību pašnodarbinātajiem, kas tiktu veidota un uzturēta ar EM, LM, VID, Latvijas Pašvaldību savienības vai citas organizāciju atbalstu.
- nodrošināt atsevišķu konsultantu pašnodarbinātajiem par konkrēto jomu atbildīgajās valsts iestādēs, piemēram, VID un VDI, vai piesaistīt konsultantu vietējās pašvaldībās;
- nodrošināt īsus, informatīvus seminārus VID vai vietējā pašvaldībā pirms vai neilgi pēc reģistrēšanās par saimnieciskās darbības veicēju, pēc kuru noklausīšanās katrs dalībnieks parakstītos, ka ir informēts par atbildību, tiesībām un pienākumiem, kas iestājas saimnieciskās darbības veicējam. Kurša apmeklējums būtu obligāts, un tajos sniegtu ieskatu tiesiskajā regulējumā nodokļu jomā, sociālās aizsardzības un darba drošības jomā, pārtikas un veterinārijas jomā, viltus pašnodarbinātības aspektos u.c. jautājumos, kā arī pastāstītu par obligāto iemaksu veikšanas nozīmi un iespējām saņemt sociālās apdrošināšanas pakalpojumus. Seminārus vadītu atbildīgo iestāžu pārstāvji, kā, piemēram, VID, VDI, PVD u.c. Pašreiz VID nodrošina bezmaksas seminārus jaunreģistrētajiem nodokļu maksātājiem – saimnieciskās darbības veicējiem, taču tikai par nodokļu un grāmatvedības tēmām un EDS lietošanu.
- nodrošināt, ka pašnodarbinātajam, reģistrējoties par saimnieciskās darbības veicēju, ir jāiepazīstas ar informāciju par atbildību, tiesībām un pienākumiem, kas iestājas saimnieciskās darbības veicējam atbilstošajā nozarē. Tikai tad, kad persona apliecina, ka ir pilnībā iepazinies ar šo informāciju, tiek pabeigta reģistrācija. To var īstenot ar EDS starpniecību,

tajā izveidojot šādu apliecinājuma formu, kurā soli pa solim izskaidrotas vispārējās prasības un apskatītas dažādas tēmas. Ja registrācija ir veikta klātienē, papildus ir izsniegta materiālu pakete, kurā ir sniegta praktiska informācija par saimnieciskās darbības veikšanu, prasībām dažādās jomās atbilstoši nozarei, iespējām saņemt konsultāciju vai apmeklēt seminārus u.c.

- izveidot viegli atrodamu un ērti lietojamu e-vidi pašnodarbinātajiem, kurā būtu apkopota visa informācija, kas attiecas uz pašnodarbinātajiem un viņu darbību, t.sk. par darba drošību. Tās izveidi varētu nodrošināt pašnodarbināto interešu pārstāvības organizācija vai, ja tas nav iespējams, šādu sadaļu var veidot portālā Latvija.lv vai EDS lietotājiem draudzīgā un pārskatāmā formātā ar saitēm uz atbilstošo iestāžu mājas lapu sadaļām. Ieteicams turpināt attīstīt atbildīgo valsts iestāžu interneta vietnes un padarīt tās lietotājiem draudzīgākas, strukturējot tajās pieejamo informāciju un veidojot tās saturu atbilstoši mērķa grupu uztverei, izpratnei un izglītības līmenim. Interneta vietnes struktūru vēlams veidot, izdalot pašnodarbinātos kā atsevišķu mērķa grupu un aktuālāko informāciju, informatīvos un metodiskos materiālus par viņiem saistošiem jautājumiem publicēt šajās sadaļās.

Informatīvā un konsultatīvā atbalsta pasākumu nodrošināšana palīdzēs izvairīties no gadījumiem, kad persona izvēlas kļūt par pašnodarbināto piespiedu kārtā, kā arī atvieglos pašnodarbināto darbību. Taču šiem pasākumiem ir jābūt mērķtiecīgiem un paredzētiem tieši pašnodarbinātajiem. Papildus ir jāparedz informēšanas aktivitātes, lai pašnodarbinātie uzzinātu par piedāvātajām iespējām (to ir iespējams nodrošināt vairākos veidos, skatīt 11. punktu), un jānodrošina šo pasākumu rezultātu monitorings.

11. Veikt pašnodarbināto informēšanas un izglītošanas pasākumus, lai uzlabotu viņu informētības un izpratnes līmeni par sociālās aizsardzības un darba drošības jautājumiem:

- izstrādāt dažādus informatīvos materiālus par pašnodarbinātajiem aktuāliem jautājumiem;
- sadarbībā ar praktizējošiem darba aizsardzības speciālistiem ieteicams pārskatīt informatīvos materiālus un rīkus darba aizsardzības jomā un pielāgot tos pašnodarbināto vajadzībām, kā arī pēc vajadzības izstrādāt jaunus;
- pilnveidot publiskajā telpā pieejamos pensiju aprēķināšanas rīkus, nodrošinot iespējas aprēķināt prognozējamās vecuma pensijas apmēru atkarībā no nodarbinātā nodokļu maksāšanas režīma. Ir nepieciešams papildināt šos rīkus ar atbilstošu funkcionalitāti, kā arī ievietot norādes par iespējām veikt aprēķinus citos nodokļu režīmos nodarbinātajiem un skaidrojošo informāciju par to darbības principiem, t.sk. ietverot aprēķinu piemērus.
- nodrošināt bezmaksas seminārus pašnodarbinātajiem un pašnodarbinātajiem – darba devējiem par vispārīgajām darba aizsardzības prasībām vai subsidēt apmācības darba aizsardzībā ar praktisku ievirzi, piemēram, bīstamajās nozarēs.
- rīkot informatīvās kampaņas par obligāto iemaksu veikšanas svarīgumu un sociālo nodrošinājumu vecumdienās, darba aizsardzības prasību ievērošanas nozīmīgumu un ekonomiskajiem ieguvumiem, viltus pašnodarbinātības pazīmēm u.c. tematiem

Informēšanas pasākumos darba aizsardzības jomā būtiski ir ietvert labās prakses piemērus un parādīt sliktās prakses sekas, kā arī informēt par veiktajām darba aizsardzības pārbaudēm un rezultātiem, uzsāktu tiesvedību par darba drošības jautājumu pārkāpumiem un nelaimes gadījumiem darbā. Lai veicinātu obligāto iemaksu veikšanu pašnodarbināto vidū, svarīgi ir atspoguļot konkrētus piemērus par pensiju apmēru atkarībā no veikto obligāto iemaksu apmēra (t.sk. uzkrājumu pa pensiju līmeņiem).

Pašnodarbināto informēšanu un izglītošanu var īstenot, izveidojot pašnodarbināto interešu pārstāvības organizāciju, kura iekasēto biedra naudu varētu izmantot savas interneta vietnes uzturēšanai un aktuālākās informācijas publicēšanai, dažādu informatīvo materiālu izstrādei,

semināru organizēšanai, u.c. pakalpojumu nodrošināšanai. Ja šādas organizācijas izveide nav iespējama, būtiska loma šo aktivitāšu īstenošanā un informācijas izplatīšanā ir arī dažādu nozaru asociācijām un organizācijām, kā, piemēram, LLKC, Zemnieku saeima, LBA, u.c. Nepieciešams veicināt pašnodarbināto uzņemšanu to biedru rindās un to, lai veiktās informēšanas aktivitātes, t.sk. informatīvo materiālu izstrāde, ir vērstas arī uz pašnodarbinātajiem.

Atbildīgās valsts iestādes var paredzēt atsevišķus pasākumus pašnodarbinātajiem vai esošo resursu ietvaros izdalīt pašnodarbinātos kā atsevišķu mērķa grupu īstenojamās sabiedrības izglītošanas un informēšanas aktivitātēs, piemēram, LM, VID, VSAA, PVD un VDI, publicējot ziņas sociālajos tīklos, izstrādājot informatīvos materiālus vai veicot informatīvās kampaņas, konkrēto tēmu apskata arī pašnodarbinātības gadījumos. Informatīvo un metodisko materiālu izstrāde pašnodarbinātajiem var tikt ietverts kā viens no darba uzdevumiem valsts atbildīgo iestāžu pasūtīto pētījumu ietvaros. Vienlaikus gan jāatzīmē, ka papildu resursu novirzīšana šīs mērķa grupas izpratnes veicināšanai, ir valsts interesēs, lai ilgtermiņā samazinātu slogu valsts budžetam un gūtu ieņēmumus no samaksājamiem nodokļiem.

Informatīvo materiālu izplatīšanai jāizmanto esošie informācijas kanāli: atbildīgo valsts iestāžu un pašvaldību interneta vietnes un sociālo mediju konti; e-pakalpojumu sistēmas, kuras nodrošina pakalpojumus pašnodarbinātajiem, kā, piemēram, Latvija.lv, EDS, LAD EPS; citas interneta vietnes, kur var saņemt informāciju par konkrēto jomu, kā, piemēram, www.manapensija.lv, www.stradavesels.lv, <https://osha.europa.eu/lv> vai <http://osha.lv/lv>. Šo materiālu izplatīšana elektroniski būtiski samazinās izmaksas un nodrošinās iespējas aktualizēt tajos publicēto informāciju. Turklāt tādās e-pakalpojumu sistēmās kā Latvija.lv, EDS, LAD EPS var izsūtīt informatīvās vēstules pašnodarbinātajiem par aktuālākajām tēmām, iespējām apvienoties pašnodarbināto interešu pārstāvības organizācijā vai pievienoties dažādu nozaru asociācijām, organizētajiem bezmaksas semināriem vai citiem pasākumiem, izstrādātajiem informatīvajiem materiāliem u.tml. Lai nodrošinātu, ka veiktās izglītošanas un informēšanas aktivitātes sasniedz pašnodarbinātos, vēlams noskaidrot viņiem piemērotākos informācijas saņemšanas veidus un izmantotos informācijas kanālus. To ir iespējams noteikt, veicot īsu aptauju kādā no e-pakalpojumu sistēmām vai lūdzot tos norādīt, reģistrējoties par saimnieciskās darbības veicēju.

12. Veicināt, lai publiskajos iepirkumos tiktu noteikta prasība izmantot sertificētu meža apsaimniekotāju pakalpojumus, un skaidrot ieguvumus no to izmantošanas, kā arī publicēt labās prakses piemērus, kad uzņēmumi brīvprātīgi rūpējas par darba aizsardzības prasību ievērošanu visā apakšuzņēmēju ķēdē un nodrošina drošus darba apstākļus.

13. Pilnveidot mācību programmas skolās un profesionālajās izglītības iestādēs, ietverot tajās vispārīgos darba drošības jautājumus.

3. PAŠNODARBINĀTĪBAS SITUĀCIJA LATVIJĀ

Pašnodarbinātība ir nozīmīgs nodarbošanās veids un ienākumu avots daļai Latvijas iedzīvotāju. Saskaņā ar CSP datiem Latvijā pašnodarbināto skaits 2017. gadā sasniedza gandrīz 65 tūkstošus, kas ir 7% no kopējā pamatdarbā nodarbināto skaita. Pašnodarbinātība ir nedaudz vairāk izplatīta vīriešu vidū (sievietes 48%, vīrieši 52%) un biežāk sastopama tādās nozarēs kā citu pakalpojumu nozare (26% no ekonomiski aktīvajām pašnodarbinātajām personām), lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība (22%), operācijas ar nekustamo īpašumu (10%) un profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi (9%).¹⁰⁷

Latvijā un ES drošu un veselībai nekaitīgu darba vietu izveide ir noteikta kā viena no prioritātēm darba aizsardzības jomā. Ik gadu ES vairāk nekā 4 000 darba ņēmēju iet bojā nelaimes gadījumos darbā un vairāk nekā 150 000 mirst arodsaslimšanu dēļ.¹⁰⁸ Arī Latvijā būtiska problēma ir augstais nelaimes gadījumu skaits, it īpaši bīstamajās nozarēs, un pieaugošais arodslimnieku, arodslimību un ar darbu saistīto slimību skaits. 2016. gadā nelaimes gadījumos darbā kopā cieta 1 849 nodarbinātie, no kuriem 38 gāja bojā un 184 guva smagus veselības traucējumus, savukārt apstiprināto pirmreizējo arodslimnieku skaits ir pieaudzis līdz 1 364.¹⁰⁹ Turklāt šajā statistikā nav ietverti pašnodarbinātie, par kuriem informācija par nelaimes gadījumiem un arodslimībām netiek apkopota. Lai novērtētu reālo situāciju Latvijā un plānotu nepieciešamos pasākumus darba aizsardzības jomā, kā viens no galvenajiem uzdevumiem ir izvirzīts iegūt plašāku un padziļinātu informāciju par darba aizsardzības prasību ievērošanu, t.sk. pašnodarbināto vidū.

Pēdējos gados ir aktualizējušies arī jautājumi, kā apkarot pašnodarbinātā statusa ļaunprātīgu izmantošanu un nodrošināt pietiekamu sociālo aizsardzību pašnodarbinātajiem, ņemot vērā šī statusa īpatnības. Gan viltus pašnodarbinātība, gan veikto obligāto iemaksu apmērs tiešā veidā ietekmē šo personu sociālo aizsardzību. LM sniegtā informācija¹¹⁰ liecina, ka Latvijā liels skaits pašnodarbināto neveic obligātas iemaksas vai tās ir veiktas no darba algas, kas ir tuvu valstī noteiktajai minimālajai mēneša darba algai. 2016. gadā sociāli apdrošināto personu skaits pašnodarbināto vidū bija vien aptuveni 14 tūkstoši. Tīkmēr Eurofound pētījumā¹¹¹ par pašnodarbinātību ES konstatēts, ka Latvijā gandrīz pusei (47%) pašnodarbināto slimības gadījumā nav finansiālā nodrošinājuma. Tādējādi svarīgs kļūst jautājums, kā nodrošināt šo personu sociālo aizsardzību.

Šajā nodaļā ir analizēta pašnodarbinātības situācija Latvijā no dažādiem aspektiem. Vispirms ir analizēta un aprakstīta pašnodarbināto apmierinātība ar izvēlēto nodarbinātības formu un motivācija un iemesli par labu šai izvēlei, pēc kā ir sniegts ieskats pašnodarbināto darba laika organizācijā. Nodaļas turpinājumā ir padziļināti izpētīti pašnodarbināto darba apstākļi, darba vides riski un veiktie pasākumi to mazināšanai, it īpaši bīstamajās nozarēs, kā arī pašnodarbināto sociāli ekonomiskā situācija un sociālais nodrošinājums sociālā riska situācijās. Īpaša uzmanība ir pievērsta pašnodarbināto informētības un izpratnes līmenim par darba aizsardzības prasībām un valsts sociālās apdrošināšanas sistēmu. Atlikušajā nodaļas daļā ir pētīta viltus pašnodarbinātības un ēnu ekonomikas izplatība pašnodarbināto vidū un citi ar pašnodarbinātību saistīti aspekti. Nodaļas noslēgumā ir apkopoti secinājumi un izstrādāti priekšlikumi par veicamajiem pasākumiem pašnodarbināto darba apstākļu uzlabošanai.

¹⁰⁷ CSP datubāze: (1) NB09. Nodarbinātie pēc statusa un dzimuma; (2) SRG0201. Ekonomiski aktīvi uzņēmumi sadalījumā pa galvenajiem darbības veidiem (NACE 2. red.). Ar jēdzienu "pašnodarbinātais" apzīmē personu, kura strādā savā uzņēmumā, profesionālajā praksē vai zemnieku (zvejnieku) saimniecībā ar mērķi gūt ienākumus vai labumus un nenodarbina nevienu citu personu.

¹⁰⁸ Eiropas Parlamenta 2015. gada 25. novembra rezolūcija par ES stratēģisko satvaru par drošību un veselības aizsardzību darbā laikposmam no 2014. gada līdz 2020. gadam (2015/2107(INI)). Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX:52015IP0411> [skatīts 08.01.2018.]

¹⁰⁹ Valsts darba inspekcija (2017). Ziņojums Starptautiskajai Darba organizācijai par Valsts darba inspekcijas 2016. gada darbības rezultātiem.

11. lpp. Pieejams: http://www.vdi.gov.lv/files/sdo_2016_lv.pdf [skatīts 08.01.2018.]

¹¹⁰ Muižniece J. (2017). Sociālās aizsardzības sistēma Latvijā. Labklājības ministrija. Pieejams:

http://www.lm.gov.lv/upload/aktuali2/socialas_drosibas_sistema_latvija_24.05.2017.pdf [skatīts 08.01.2018.]

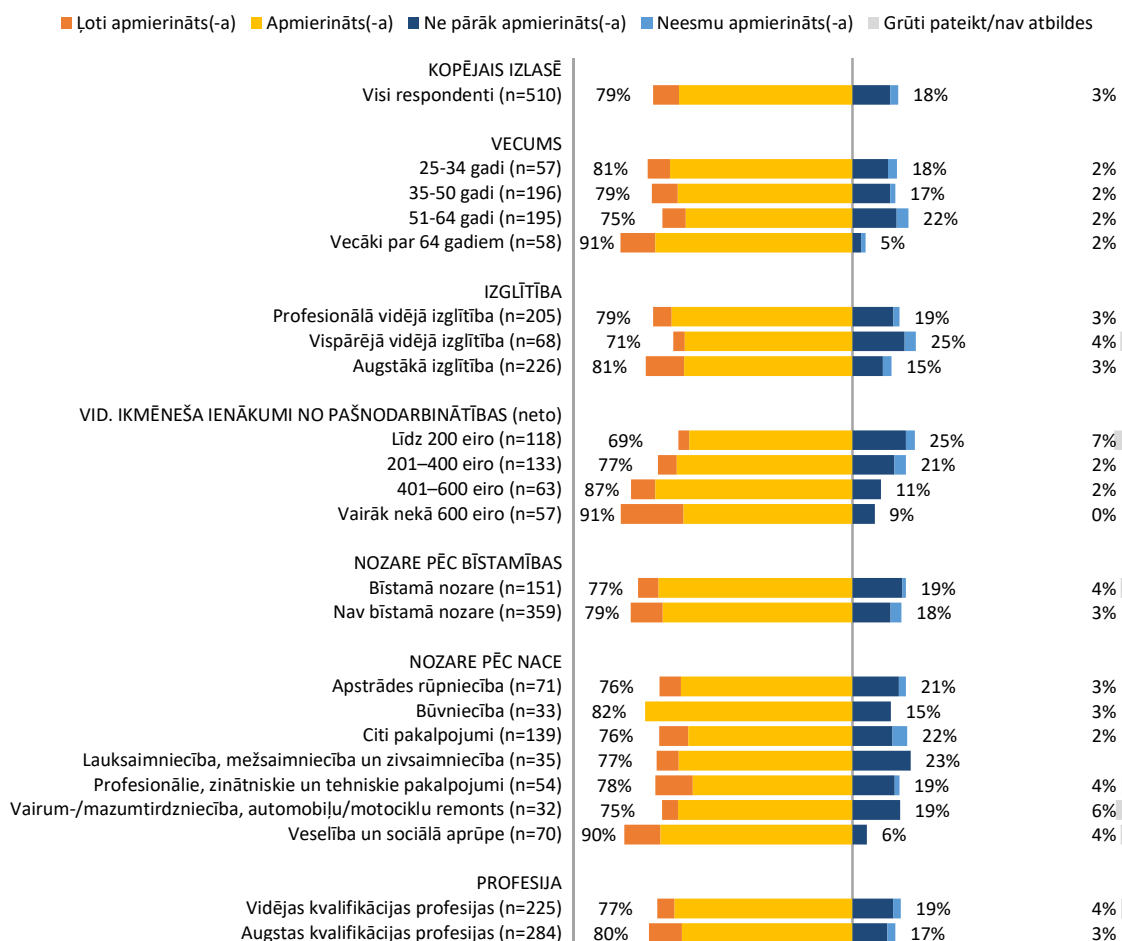
¹¹¹ Eurofound (2017). Exploring self-employment in the European Union. Eurofound.europa.eu. Pieejams:

https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1718en1.pdf [skatīts 08.01.2018.]

3.1. APMIERINĀTĪBA AR PAŠNODARBINĀTĀ STATUSU UN MOTIVĀCIJA UN IEMESLI PAR LABU PAŠNODARBINĀTĪBAI

Kopumā pašnodarbinātie ir apmierināti ar izvēlēto nodarbinātības formu. Saskaņā ar aptaujas rezultātiem 78% aptaujāto norāda, ka ir apmierināti (diezgan apmierināti vai ļoti apmierināti) strādāt kā pašnodarbinātie (skatīt attēlu Nr. 4). 2013. gadā bija vērojama līdzīga situācija, kad pētījuma “Darba apstākļi un riski Latvijā, 2012–2013” ietvaros 78% pašnodarbināto norādīja, ka ir apmierināti ar darbu, bet 20% – ka ir neapmierināti.¹¹² Visapmierinātākie ar savu izvēli ir pašnodarbinātie, kuri ir vecāki par 64 gadiem (25–34 gadi 81%, 35–50 gadi 79%, 51–64 gadi 75%, vecāki par 64 gadiem 91%), savukārt mazāk apmierināti ir pašnodarbinātie ar vispārējo vidējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 79%, vispārējā vidējā izglītība 71%, augstākā izglītība 81%). Gandrīz visos reģionos apmierināto pašnodarbināto īpatsvars ir tuvu vidējam (78%), tikai Kurzemes reģionā tas ir augstāks (84%). Analizējot atbilžu sadalījumu dažādās ienākumu grupās, redzams, ka pašnodarbināto apmierinātību ar darbu lielā mērā nosaka viņu vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības. Tiem pieaugot, pieaug arī apmierinātība ar pašnodarbinātā statusu (līdz 200 eiro 69%, 201–400 eiro 77%, 401–600 eiro 87%, vairāk nekā 600 eiro 91%).

Attēls Nr. 4. Apmierinātība strādāt kā pašnodarbinātajam

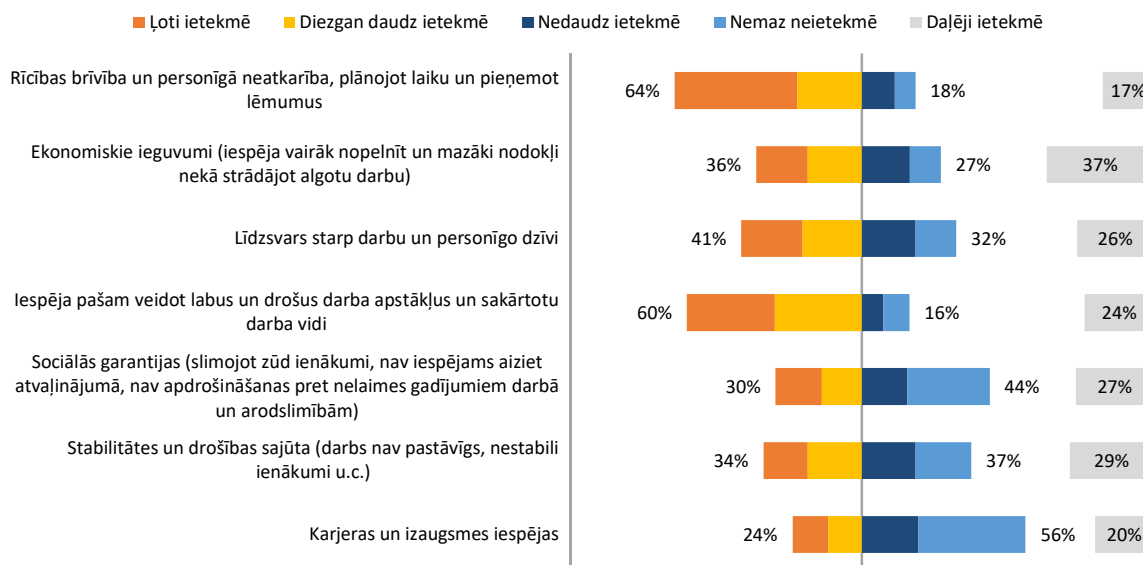
Avots: Pašnodarbināto aptauja.

¹¹² Latvijas Darba devēju konfederācija (2013). Darba apstākļi un riski Latvijā, 2012–2013. Tematiskie pielikumi: pašnodarbināto darba apstākļi. Rīga, 4.lpp.

Visvairāk apmierināto ir veselības un sociālās aprūpes nozarē (90%), savukārt neapmierināto (ne pārāk apmierināti vai neapmierināti) – tādās nozarēs kā lauksaimniecība, zivsaimniecība un mežsaimniecība (23%) un citi pakalpojumi (22%). Aptaujāto sniegtās atbildes dalījumā pēc nozares bīstamības, profesijas un darba stāža nozarē vai profesijā būtiski neatšķiras, vienīgi jānorāda, ka pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē ir līdz 2 gadiem, retāk min, ka ir apmierināti ar izvēlēto nodarbinātības formu (līdz 2 gadiem 72%, 3–5 gadi 81%, 6–10 gadi 79%, vairāk nekā 10 gadi 78%).

Apmierinātību strādāt kā pašnodarbinātajam visvairāk nosaka tādi faktori kā rīcības brīvība un personīgā neatkarība, kā arī iespēja pašam veidot labus un drošus darba apstākļus un sakārtotu darba vidi. Vairāk nekā puse (attiecīgi 64% un 60%) aptaujāto uzskata, ka šie aspekti ietekmē (diezgan daudz vai ļoti ietekmē) viņu apmierinātību ar pašnodarbinātā statusu (skatīt attēlu Nr. 5). Aptuveni katram trešajam aptaujātajam ir svarīgi arī tādi faktori kā līdzsvars starp darbu un personīgo dzīvi (41%), ekonomiskie ieguvumi (36%), stabilitātes un drošības sajūta (34%). Retāk apmierinātību strādāt kā pašnodarbinātajam ietekmē karjeras un izaugsmes iespējas (24%) un sociālās garantijas (30%). Aptaujātie biežāk norāda, ka šie faktori nedaudz ietekmē vai nemaz neietekmē apmierinātību strādāt kā pašnodarbinātajam (attiecīgi 56% un 44%). Salīdzinot ar 2013. gadā veiktā pētījuma rezultātiem, būtiski lielāks pašnodarbināto īpatsvars, kuri ir apmierināti ar pašnodarbinātā statusu, ir norādījis, ka iespēja pašam veidot labus un drošus darba apstākļus un sakārtotu darba vidi, ekonomiskie ieguvumi (kā, piemēram, iespēja vairāk nopelnīt), kā arī stabilitātes un drošības sajūta ietekmē viņu apmierinātību ar pašreizējo darbu. 2013. gadā šos iemeslus minēja vien attiecīgi 16%, 19% un 13% aptaujāto.¹¹³

Attēls Nr. 5. Faktori, kas ietekmē apmierinātību strādāt kā pašnodarbinātajam

Bāze: Visi respondenti (n=510).

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Faktoru svarīgums ir atkarīgs no aptaujāto dzimuma, vecuma, izglītības un ienākumu līmeņa. Sievietes biežāk min, ka viņu apmierinātību ar pašnodarbinātā statusu ietekmē iespēja pašam veidot labus un drošus darba apstākļus un sakārtotu darba vidi, kamēr vīriešu vidū šis faktors ir retāk novērtēts kā svarīgs (sievietes 64%, vīrieši 53%) un biežāk apmierinātību ietekmē ekonomiskie ieguvumi (sievietes 33%, vīrieši 42%). Gados jaunākajiem pašnodarbinātajiem apmierinātību ar pašreizējo darbu vairāk nosaka līdzsvars starp darbu un personīgo dzīvi (25–34 gadi 60%, 35–50 gadi 43%, 51–64 gadi 36%, vecāki par 64 gadiem 36%), karjeras un izaugsmes iespējas (25–34 gadi 37%, 35–50 gadi 27%, 51–64 gadi 19%, vecāki par 64 gadiem 17%), iespēja pašam veidot labus un drošus darba apstākļus un sakārtotu

¹¹³ Latvijas Darba devēju konfederācija (2013). Darba apstākļi un riski Latvijā, 2012-2013. Tematiskie pielikumi: pašnodarbināto darba apstākļi. Rīga, 3-4.lpp.

darba vidi (25–34 gadi 70%, 35–50 gadi 63%, 51–64 gadi 58%, vecāki par 64 gadiem 50%), kā arī rīcības brīvība un personīgā neatkarība (25–34 gadi 67%, 35–50 gadi 68%, 51–64 gadi 63%, vecāki par 64 gadiem 57%). Pieaugot aptaujāto vecumam, šie faktori kļūst mazsvarīgāki. Tāpat arī pašnodarbinātie vecuma grupā 25–34 gadi biežāk norāda, ka ekonomiskie ieguvumi ietekmē apmierinātību ar pašnodarbināta statusu (25–34 gadi 44%, 35–50 gadi 36%, 51–64 gadi 34%, vecāki par 64 gadiem 38%), vienlaikus novērtējot sociālās garantijas kā mazāk svarīgas (25–34 gadi 21%, 35–50 gadi 31%, 51–64 gadi 33%, vecāki par 64 gadiem 24%). Savukārt aptaujātajiem ar profesionālo vidējo vai vispārējo vidējo izglītību apmierinātību strādāt kā pašnodarbinātajam vairāk ietekmē rīcības brīvība un personīgā neatkarība (profesionālā vidējā izglītība 71%, vispārējā vidējā izglītība 74%, augstākā izglītība 56%), karjeras un izaugsme iespējas (profesionālā vidējā izglītība 28%, vispārējā vidējā izglītība 29%, augstākā izglītība 19%). Aptaujātie ar augstāko izglītību retāk uzskata, ka šie faktori ietekmē viņu apmierinātību.

Analizējot aptaujātos pēc vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības, vērojama tendence, ka, tiem pieaugot, pieaug aptaujāto īpatsvars, kuru apmierinātību ar pašreizējo darbu ietekmē iespēja pašam veidot sakārtotus darba apstākļus un sakārtotu darba vidi (līdz 200 eiro 58%, 201–400 eiro 60%, 401–600 eiro 63%, vairāk nekā 600 eiro 74%). Par pārējiem faktoriem aptaujāto viedokļi dalījās. Rīcības un personīgā brīvība mazāk ietekmē pašnodarbināto apmierinātību ienākumu grupā līdz 200 eiro (līdz 200 eiro 58%, 201–400 eiro 73%, 401–600 eiro 67%, vairāk nekā 600 eiro 70%), savukārt līdzsvars starp darbu un personīgo dzīvi – ienākumu grupā līdz 200 eiro vai vairāk nekā 600 eiro (līdz 200 eiro 31%, 201–400 eiro 50%, 401–600 eiro 48%, vairāk nekā 600 eiro 35%). Ekonomiskie ieguvumi biežāk ietekmē pašnodarbināto apmierinātību ar pašreizējo darbu ienākumu grupā 401–600 eiro (līdz 200 eiro 35%, 201–400 eiro 41%, 401–600 eiro 48%, vairāk nekā 600 eiro 39%), savukārt stabilitātes un drošības sajūta – ienākumu grupā 201–400 eiro (līdz 200 eiro 33%, 201–400 eiro 44%, 401–600 eiro 38%, vairāk nekā 600 eiro 26%).

Lai noskaidrotu, vai pašnodarbinātība ir iespēju vai nepieciešamības radīta, pašnodarbinātajiem tika jautāts, kādi faktori ietekmēja viņu izvēli par labu šim statusam. Lielākā daļa (58%) aptaujāto apgalvo, ka to galvenokārt noteica paša vēlēšanās, vienlaikus daļa aptaujāto kļuva par pašnodarbinātajiem nepieciešamības dēļ, jo tas bija vienīgais veids, kā gūt ienākumus (16%), vai arī bija grūtības atrast sev piemērotu algotu darbu (10%) (skatīt attēlu Nr. 6). Ceturtdaļai aptaujāto (25%) pašnodarbinātība bija veids, kā gūt papildus ienākumus pie jau esošā darba. Arī Eurofound pētījums par pašnodarbinātību ES¹¹⁴ apliecina līdzīgu tendenci. Tajā norādīts, ka Latvijā aptuveni katrs piektais kļuva par pašnodarbināto, jo nebija citas darba alternatīvas (26%), savukārt katrs otrais – par pašnodarbināto kļuva ar nodomu (51%). Svarīgi atzīmēt, ka 4% aptaujāto norādīja, ka tā bija darba devēja iniciatīva, kas ir viena no viltus pašnodarbinātības pazīmēm (sīkāk skatīt 3.5. apakšnodaļā).

Attēls Nr. 6. Galvenie faktori, kas ietekmēja izvēli kļūt par pašnodarbināto

Bāze: Visi respondenti (n=510).

Piezīme: Aptaujātie varēja atzīmēt visus atbilstošos atbilžu variantus, tāpēc kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%.

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

¹¹⁴ Eurofound (2017). Exploring self-employment in the European Union. p.1. Pieejams: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1718en1.pdf [skatīts 08.01.2018.]

Pēc paša vēlēšanās par pašnodarbinātajiem ir galvenokārt kļuvuši gados jaunāki aptaujātie (25–34 gadi 65%, 35–50 gadi 61%, 51–64 gadi 56%, vecāki par 64 gadiem 53%), aptaujātie ar profesionālo vidējo vai augstāko izglītību (profesionālā vidējā izglītība 63%, vispārējā vidējā izglītība 49%, augstākā izglītība 57%) un aptaujātie ar augstākiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības (līdz 200 eiro 54%, 201–400 eiro 61%, 401–600 eiro 59%, vairāk nekā 600 eiro 69%). Šis atbilžu variants ir biežāk minēts arī starp aptaujātajiem, kuru galvenā darbības nozare ir apstrādes rūpniecība (69%), profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi (69%) un būvniecība (67%) vai kuru darba stāžs nozarē ir līdz 2 gadiem (līdz 2 gadiem 72%, 3–5 gadi 49%, 6–10 gadi 53%, vairāk nekā 10 gadi 61%). Retāk to norāda aptaujātie bīstamajās nozarēs (bīstamā nozare 5%, nav bīstamā nozare 61%) vai tādās nozarēs kā veselība un sociālā aprūpe (47%) un vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu/motociklu remonts (50%), kā arī aptaujātie, kuru darba stāžs profesijā ir 6–10 gadi (3–5 gadi 52%, 6–10 gadi 49%, vairāk nekā 10 gadi 61%).

Pašnodarbinātība ir nepieciešamības radīta galvenokārt gados vecākiem pašnodarbinātajiem, krievu tautības pašnodarbinātajiem, pašnodarbinātajiem ar zemākiem vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības vai zemāku izglītības līmeni, kā arī vidējas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātajiem. Pieaugot aptaujāto vecumam, pieaug aptaujāto īpatsvars, kuriem pašnodarbinātība bija vienīgais veids, kā gūt ienākumus (25–34 gadi 5%, 35–50 gadi 15%, 51–64 gadi 20%, virs 64 gadi 17%). Līdzīgi šis faktors ir biežāk minēts starp krievu tautības aptaujātajiem (latvieši 14%, krievi 25%), aptaujātajiem ar zemākiem vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības (līdz 200 eiro 17%, 201–400 eiro 17%, 401–600 eiro 19%, vairāk nekā 600 eiro 9%), vidējas kvalifikācijas profesijas aptaujātajiem (vidējas kvalifikācijas profesijas 22%, augstas kvalifikācijas profesijas 12%). Retāk šis faktors ir ietekmējis izvēli kļūt par pašnodarbināto aptaujātos, kuru darba stāžs nozarē ir līdz 5 gadiem (līdz 2 gadiem 3%, 3–5 gadi 6%, 6–10 gadi 14%, vairāk nekā 10 gadi 11%). Grūtības atrast sev piemērotu darbu kā iemeslu par labu pašnodarbinātībai biežāk atzīmē krievu tautības aptaujātie (latvieši 9%, krievi 20%), aptaujātie ar zemāku izglītības līmeni (profesionālā vidējā izglītība 16%, vispārējā vidējā izglītība 13%, augstākā izglītība 5%) vai zemākiem vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības (līdz 200 eiro 14, 201–400 eiro 12%, 401–600 eiro 6%, vairāk nekā 600 eiro 7%) un vidējas kvalifikācijas profesijas aptaujātie (vidējas kvalifikācijas profesijas 15%, augstas kvalifikācijas profesijas 6%). Retāk šo faktoru norāda aptaujātie, kuru darba stāžs nozarē ir līdz 5 gadiem (līdz 2 gadiem 9%, 3–5 gadi 10%, 6–10 gadi 13%, vairāk nekā 10 gadi 20%). Vērtējot pa nozarēm, lielākais pašnodarbināto īpatsvars, kuriem pašnodarbinātība ir nepieciešamības radīta, ir apstrādes rūpniecībā un vairum-/mazumtirdzniecībā, automobiļu un motociklu remontā. Šajās nozarēs attiecīgi 31% un 25% aptaujāto norāda, ka pašnodarbinātība ir vienīgais veids, kā gūt ienākumus, savukārt attiecīgi 23% un 22% – ka bija grūtības atrast sev piemērotu darbu. Arī būvniecības nozarē un profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē liels aptaujāto īpatsvars pauž, ka pašnodarbinātība bija vienīgais veids, kā gūt ienākumus (attiecīgi 33% un 22%).

Pašnodarbinātība biežāk ir iespēja gūt papildus ienākumus pie jau esošā darba pašnodarbinātajiem ar augstāko izglītību (profesionālā vidējā izglītība 17%, vispārējā vidējā izglītība 21%, augstākā izglītība 34%) un augstākas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātajiem (vidējas kvalifikācijas profesijas 18%, augstas kvalifikācijas profesijas 31%), kā arī pašnodarbinātajiem ar zemākiem vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības (līdz 200 eiro 31%, 201–400 eiro 23%, 401–600 eiro 19%, vairāk nekā 600 eiro 5%). Vērojama tendence – jo lielāki aptaujāto vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības, jo mazāks aptaujāto skaits atzīmē šo atbildes variantu. Raugoties pa nozarēm, aptaujāto īpatsvars, kuriem šis iemesls ir bijis noteicošais, ir lielāks būvniecības nozarē (30%), lauksaimniecības, zivsaimniecības un mežsaimniecības nozarē (34%) un it īpaši – veselības un sociālās aprūpes nozarē (56%). Retāk to norādījuši aptaujātie tādās nozarēs kā apstrādes rūpniecība (1%), profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi (7%) un citi pakalpojumi (12%). Dalījumā pēc aptaujāto darba stāža nozarē vai profesijā, šo iemeslu biežāk min pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē vai profesijā ir 3–5 gadi (darba stāžs nozarē: līdz 2 gadiem 13%, 3–5 gadi 41%, 6–10 gadi 28%, vairāk nekā 10 gadi 21%; darba stāžs profesijā: 3–5 gadi 32%, 6–10 gadi 30%, vairāk nekā 10 gadi 23%).

Līdzīgi kā aptaujas dati, arī ekspertu un diskusiju dalībnieku izteiktie viedokļi liecina, ka pašnodarbinātība var būt gan iespēju, gan nepieciešamības radīta. Viena daļa ekspertu uzskata, ka izvēli par labu pašnodarbinātībai nosaka šīs formas priekšrocības, nevis demogrāfiskās izmaiņas darba tirgū. Kļūt par pašnodarbināto ir katra paša izvēle un gatavība uzņemt risku. Pašnodarbinātība sniedz lielāku elastību un rīcības brīvību attiecībā uz darba laiku un slodzi, ļauj realizēt savas ambīcijas un vēlmes attiecībā uz peļņu, strādāt vairākiem uzņēmumiem vai pasūtītājiem, kā arī sabalansēt darba un privāto dzīvi. Kā atzīmē viena no diskusiju dalībniecēm, pašnodarbinātā statuss drīzāk liecina par lielāku uzņēmību, profesionalitāti un pieredzi. Otra daļa ekspertu pieprasījumu pēc pašnodarbinātības saista ar nodokļu politiku valstī un demogrāfiskajām izmaiņām darba tirgū. Nodokļu maksātāji izvēlas sev tai laikā izdevīgāko nodokļu maksāšanas režīmu, t.sk. negodprātīgie darba devēji, kuri meklē robus likumdošanā, lai iekonomētu uz nodokļu rēķina un izvairītos no darba attiecību ievērošanas. Demogrāfiskās izmaiņas ir nopietni skārušas būvniecības un mežsaimniecības nozares. Asociāciju pārstāvji un darba devēji šajās nozarēs uzsver, ka pašnodarbinātība ir iespēja uzņēmumiem kaut daļēji kompensēt katastrofālo darbaspēka iztrūkumu, it īpaši sezonas laikā. Šī forma tiek lietota, lai piesaistītu zemas kvalifikācijas darbaspēku – personas, kurām nav darba tirgum nepieciešamo zināšanu un iemaņu un kuras ir gatavas strādāt smagu, fizisku darbu par piedāvāto atlīdzību. Šīm personām pašnodarbinātība ir vienīgais veids, kā gūt ienākumus.

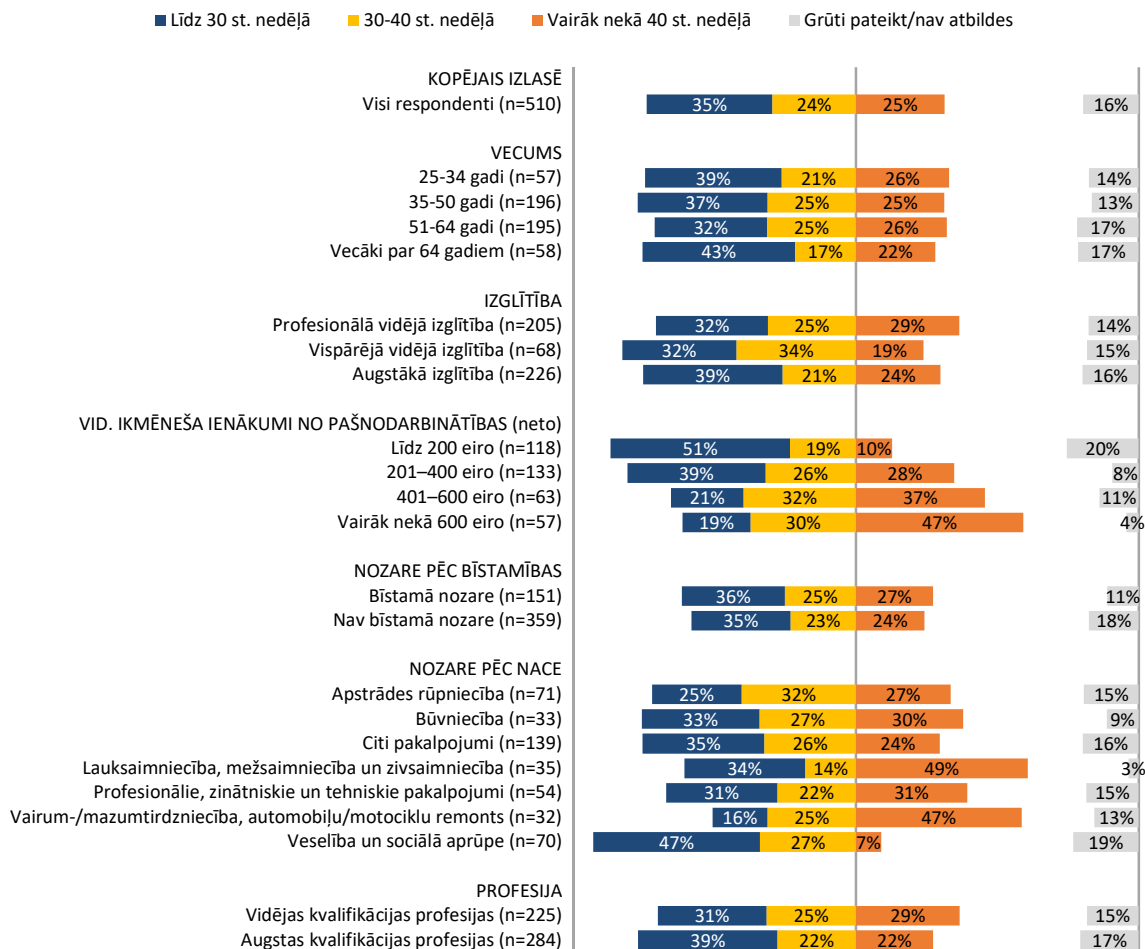
Kopumā var secināt, ka pašnodarbinātie ir apmierināti ar izvēlēto nodarbinātības formu, un situācija, salīdzinot ar 2013. gadu, nav mainījusies. Pašnodarbināto apmierinātību ar darbu lielā mēra nosaka viņu vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības. Tiem pieaugot, pieaug apmierinātība ar pašreizējo darbu. Savukārt izvēli par labu pašnodarbinātībai visvairāk nosaka tādi faktori kā rīcības brīvība un personīgā neatkarība, un iespēja pašam veidot labus un drošus darba apstākļus un sakārtotu darba vidi, retāk – sociālās garantijas. Vienlaikus pašnodarbinātība var būt gan iespēju, gan nepieciešamības radīta, kas ir cieši saistīts ar pašnodarbinātā vecumu un izglītības līmeni. Pēc paša vēlēšanās pašnodarbinātību izvēlas gados jaunāki pašnodarbinātie un pašnodarbinātie ar profesionālo vidējo vai augstāko izglītību, kamēr pašnodarbinātība ir nepieciešamības radīta gados vecākiem pašnodarbinātajiem, pašnodarbinātajiem ar zemāku izglītības līmeni un vidējas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātajiem. Šie faktori korelē arī ar ienākumi līmeni, kas ir augstāks pašnodarbināto vidū, kuri ar nodomu kļūva par pašnodarbinātajiem.

3.2. DARBA LAIKA ORGANIZĀCIJA

3.2.1. Darba laiks

Visai lielai daļai pašnodarbināto darba laiks pārsniedz normālo dienas un nedēļas darba laiku, ar kuru saprot 8 stundu darba dienas laiku, nepārsniedzot 40 stundu darba nedēļas laiku. Saskaņā ar aptaujas rezultātiem ceturtdaļa (25%) aptaujāto strādā vairāk nekā 40 stundas nedēļā, no kuriem 8% vidēji strādā 4–5 dienas nedēļā un 17% – vairāk nekā 5 dienas nedēļā (skatīt attēlu Nr. 7). Turklāt šajā aptaujāto grupā 17% dienas darba laiks pārsniedz 8 stundas (9–10 stundas dienā 11%, vairāk nekā 10 stundas dienā 6%). Līdz 30 stundām nedēļā strādā 35% aptaujāto, savukārt 30–40 stundas nedēļā – 24% aptaujāto.

Attēls Nr. 7. Vidējais darba stundu skaits nedēļā, strādājot kā pašnodarbinātajam, pēdējo 3 mēnešu laikā

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Pašnodarbināto nedēļas un dienas darba laiks atšķiras atkarībā no dzimuma, vecuma, etniskās piederības, izglītības, ienākumu līmeņa, kā arī nozares. Vīrieši biežāk strādā vairāk nekā 40 stundas nedēļā (sievietes 21%, vīrieši 32%). Gandrīz ceturtdaļa vīriešu (23%) strādā vairāk nekā 5 dienas nedēļā, galvenokārt 7–8 stundas dienā (13%). Vienlaikus abās dzimumu grupās gandrīz vienlīdz liels aptaujāto īpatsvars, kuri strādā vairāk nekā 40 stundas nedēļā, strādā vairāk nekā 8 stundas dienā (sievietes 16%, vīrieši 19%). Gandrīz visās vecuma grupās, izņemot aptaujātos, kuri ir vecāki par 64 gadiem, ir vienlīdz liels aptaujāto īpatsvars, kuri pārsniedz normālo nedēļas darba laiku (25–34 gadi 26%, 35–50 gadi 25%, 51–64 gadi 26%, vecāki par 64 gadiem 22%) un strādā vairāk nekā 8 stundas dienā (25–34 gadi 18%; 35–50 gadi 20%; 51–64 gadi 16%; vecāki par 64 gadiem 10%). Krievu tautības pašnodarbinātie biežāk strādā 30–40 stundas nedēļā (latvieši 22%, krievi 33%), retāk – vairāk nekā 40 stundas nedēļā (latvieši 27%; krievi 16%), vairāk nekā 8 stundas dienā (latvieši 18%; krievi 10%). Līdzīgi arī pašnodarbinātie ar vispārējo vidējo izglītību biežāk izvēlas strādāt 30–40 stundas nedēļā (profesionālā vidējā izglītība 25%, vispārējā vidējā izglītība 34%, augstākā izglītība 21%), retāk – vairāk nekā 40 stundas nedēļā (profesionālā vidējā izglītība 29%, vispārējā vidējā izglītība 19%, augstākā izglītība 24%).

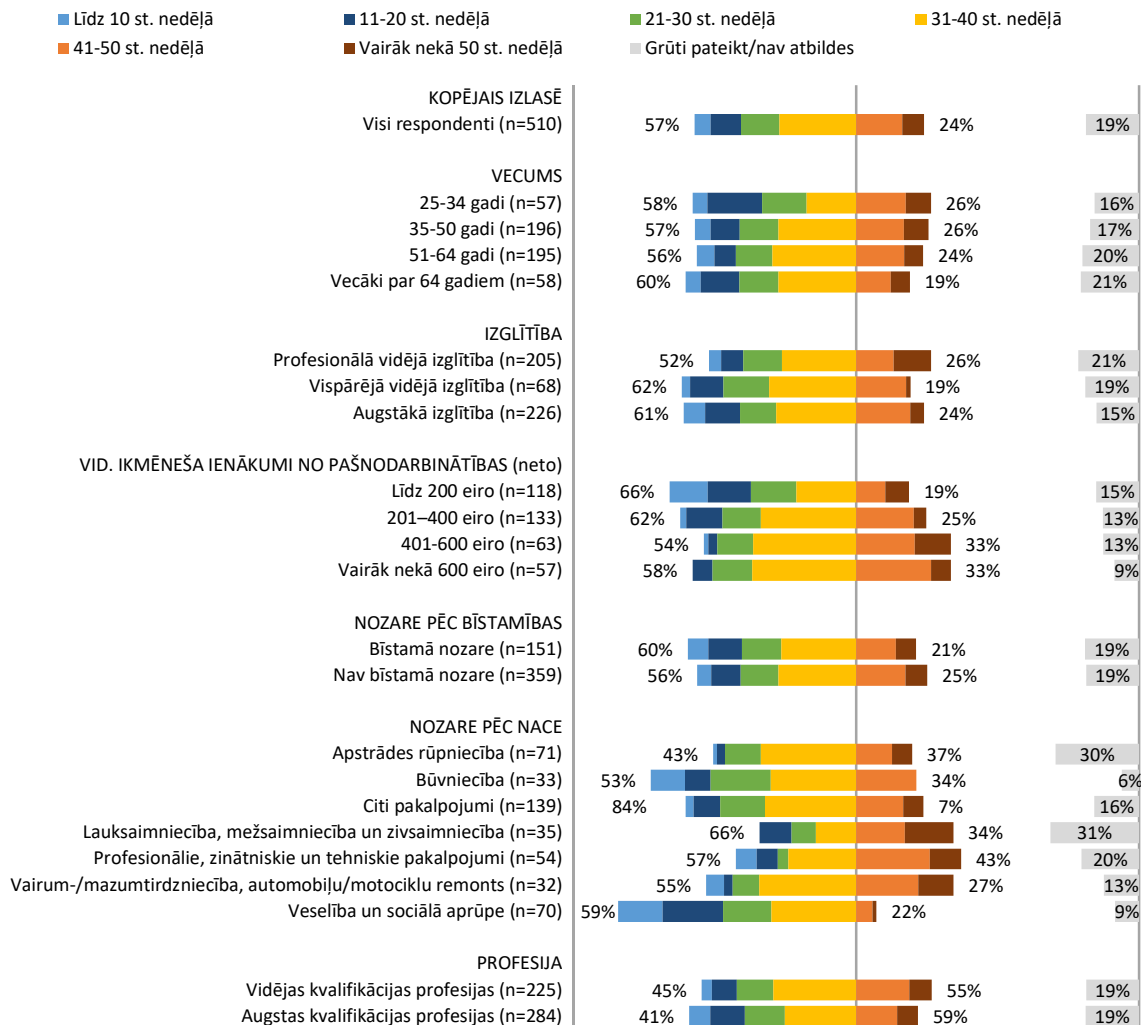
Vērtējot atbilžu sadalījumu dažādās ienākumu grupās, var secināt, ka, pieaugot vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības, pieaug nedēļas darba laiks. Gandrīz puse (47%) aptaujāto, kuru vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības ir vairāk nekā 600 eiro pēc nodokļu nomaksas, strādā vairāk nekā 40 stundas nedēļā, kamēr aptaujāto vidū, kuru ienākumi ir līdz 200 eiro – vien 10%. Līdzīgi šo aptaujāto grupā pašnodarbināto īpatsvars, kuri strādā vairāk nekā 8 stundas dienā, būtiski atšķiras (līdz

200 eiro 7%, 201–400 eiro 19%, 401–600 eiro 25%, vairāk nekā 600 eiro 32%). Tas, iespējams, ir saistīts ar to, ka aptaujātajiem, kuru vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības ir zemāki, pašnodarbinātība nav pamatnodarbošanās, bet gan papildus ienākumu avots.

Nedēļas un dienas darba laiks pašnodarbinātajiem bīstamajās nozarēs īpaši neatšķiras no vidējā izlasē. Nedaudz vairāk nekā ceturtdaļai (27%) aptaujāto bīstamajās nozarēs nedēļas darba laiks pārsniedz 40 stundas, no kuriem 17% strādā vairāk nekā 8 stundas dienā. Nostrādātais nedēļas darba laiks biežāk pārsniedz 40 stundas tādās nozarēs kā lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība (49%), vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu/motociklu remonts (47%), profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi (31%) un būvniecība (30%). Aptaujāto grupā, kuru nedēļas darba laiks pārsniedz 40 stundas, garāka darba diena ir tādās nozarēs kā lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība (23%), apstrādes rūpniecība (23%), profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi (22%) un būvniecība (21%). Vidējas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātie nedaudz biežāk strādā vairāk nekā 40 stundas nedēļā (vidējas kvalifikācijas profesija 29%, augstas kvalifikācijas profesija 22%), taču, apskatot datus profesiju pamatgrupās, var secināt, ka atsevišķās profesiju pamatgrupās ilgāka darba nedēļa ir raksturīga abās kvalifikācijas profesiju grupās. Vairāk nekā 40 stundas nedēļā biežāk strādā pašnodarbinātie, kuru profesija ir kvalificēts strādnieks un amatnieks vai vadītājs (kvalificēts strādnieks un amatnieks 36%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 21%, speciālists 16%, vadītājs 34%). Dalījumā pēc aptaujāto darba stāža nozarē vai profesijā būtiskas atšķirības nav vērojamas. Vienīgi jāpiebilst, ka pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē ir vairāk nekā 10 gadi, nedaudz biežāk strādā vairāk nekā 40 stundas nedēļā, savukārt pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē ir 3–5 gadi, retāk (līdz 2 gadiem 25%, 3–5 gadi 16%, 6–10 gadi 22%, vairāk nekā 10 gadi 29%).

Lai precīzāk noskaidrotu, cik lielā mērā pašnodarbinātie pārsniedz normālo nedēļas darba laiku, papildus tika uzdots jautājums par kopējo darba stundu skaitu nedēļā, strādājot gan kā pašnodarbinātajam, gan kā algotam darbiniekam, ja tāds ir papildus pašnodarbinātībai. Aptaujas dati atklāj līdzīgu situāciju. Aptuveni ceturtdaļai (24%) aptaujāto nedēļas darba laiks pārsniedz 40 stundas, no kuriem 16% strādā 41–50 stundas nedēļā un 8% – vairāk nekā 50 stundas nedēļā (skatīt attēlu Nr. 8). Līdz 30 stundām nedēļā strādā 30% aptaujāto, savukārt 30–40 stundas nedēļā – 27% aptaujāto.

Attēls Nr. 8. Vidējais darba stundu skaits nedēļā, strādājot kā pašnodarbinātajam un algotam darbiniekam kopā, pēdējo 3 mēnešu laikā

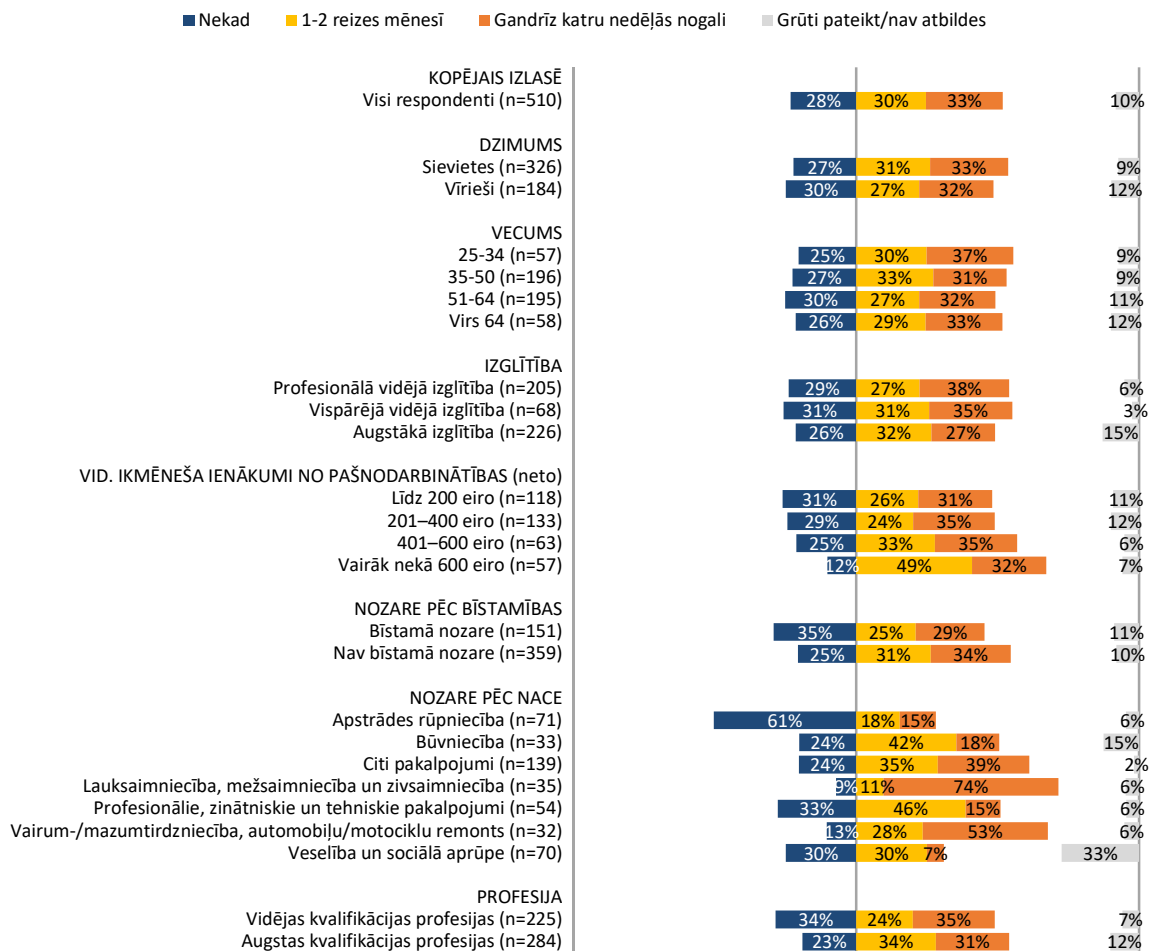
Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Aptaujāto sniegtās atbildes par darba nedēļas ilgumu, strādājot kā pašnodarbinātajam un algotam darbiniekam kopā, daļījumā pēc sociāli demogrāfiskiem rādītājiem atspoguļo tās pašas tendences. Vīrieši nedaudz biežāk strādā vairāk nekā 40 stundas nedēļā (sievietes 21%, vīrieši 28%). Šo aptaujāto īpatsvars ir gandrīz vienlīdz liels visās vecuma grupās, izņemot pašnodarbinātos, kuri ir vecāki par 64 gadiem (25–34 gadi 26%, 35–50 gadi 26%, 51–64 gadi 24%, vecāki par 64 gadiem 19%). Nostrādāto stundu skaits nedēļā retāk pārsniedz 40 stundas starp krievu tautības pašnodarbinātajiem (latvieši 26%, krievi 12%) un pašnodarbinātajiem ar vispārējo vidējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 26%, vispārējā vidējā izglītība 19%, augstākā izglītība 24%). Savukārt daļījumā pēc aptaujāto vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības dati apliecina iepriekš minēto tendenci – tiem pieaugot, pieaug arī darba nedēļas ilgums. Pašnodarbināto vidū ar mazākiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības ir lielāks aptaujāto īpatsvars, kuri strādā līdz 30 stundām nedēļā (līdz 200 eiro 45%, 201–400 eiro 29%, 401–600 eiro 17%, vairāk nekā 600 eiro 21%), kamēr pašnodarbināto vidū ar augstākiem ienākumiem – vairāk nekā 40 stundas nedēļā (līdz 200 eiro 19%, 201–400 eiro 25%, 401–600 eiro 33%, vairāk nekā 600 eiro 33%).

Nedēļas darba laiks, strādājot kā pašnodarbinātajam un algotam darbiniekam kopā, pašnodarbinātajiem bīstamajās nozarēs īpaši neatšķiras. Visbiežāk nedēļas darba laiks pārsniedz 40 stundas nedēļā tādās nozarēs kā profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi (37%), lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība (34%), vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu/motociklu remonts (34%). Vidējas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātie nedaudz biežāk min, ka strādā vairāk nekā 40 stundas nedēļā (vidējas kvalifikācijas profesijas 27%, augstas kvalifikācijas profesijas 22%), taču abās kvalifikācijas profesiju grupās atsevišķās profesiju pamatgrupās nedēļas darba laiks biežāk nekā vidēji izlasē pārsniedz 40 stundas (kvalificēts strādnieks un amatnieks 28%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 20%, speciālists 18%, vadītājs 29%). Dalījumā pēc darba stāža nozarē vai profesijā būtiskas atšķirības nav vērojamas. Pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē ir vairāk nekā 10 gadi, nedaudz biežāk min, ka strādā vairāk nekā 40 stundas nedēļā (līdz 2 gadiem 22%, 3–5 gadi 19%, 6–10 gadi 22%, vairāk nekā 10 gadi 26%). Retāk to ir minējuši pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē ir 3–5 gadi.

Darbs brīvdienās ir raksturīgs lielākajai daļai pašnodarbināto. Vairākums (62%) aptaujāto apstiprina, ka pēdējo 3 mēnešu laikā ir strādājuši brīvdienās, no kuriem trešdaļa (33%) strādāja gandrīz katru nedēļas nogali (skatīt attēlu Nr. 9). Vien 28% aptaujāto norāda, ka nekad nestrādā brīvdienās. Brīvdienās visbiežāk strādā pašnodarbinātie, kuru nedēļas darba laiks, strādājot kā pašnodarbinātajam, pārsniedz 40 stundas (līdz 30 stundām nedēļā 18%, 30–40 stundas nedēļā 14%, vairāk nekā 40 stundas nedēļā 21%). To vidū vairāk nekā puse strādāja gandrīz katru nedēļas nogali (līdz 30 stundām nedēļā 9%, 30–40 stundas nedēļā 5%, vairāk nekā 40 stundas nedēļā 14%). Jāatzīmē, ka salīdzinoši liels skaits pašnodarbināto, kuru nedēļas darba laiks ir līdz 30 stundām, norāda, ka strādāja brīvdienās (1–2 reizes mēnesī 9%, gandrīz katru nedēļas nogali 9%). Tas iespējams liecina, ka pašnodarbinātība ir papildus nodarbošanās citam pamatdarbam.

Attēls Nr. 9. Darbs brīvdienās, strādājot kā pašnodarbinātajam, pēdējo 3 mēnešu laikā

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

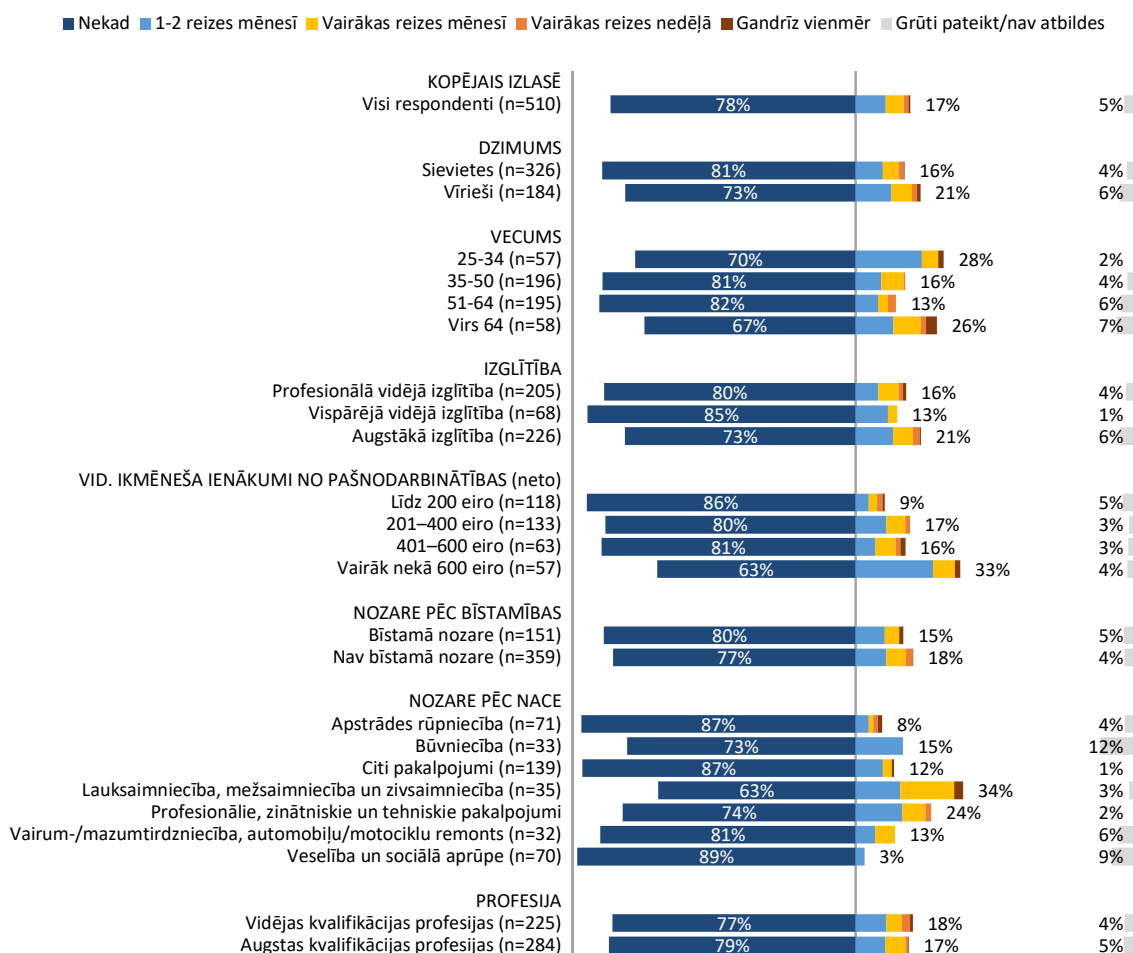
Pašnodarbināto, kuri strādā brīvdienās, īpatsvars ir nedaudz lielāks starp pašnodarbinātajiem vecuma grupā 25–34 gadi (25–34 gadi 67%, 35–50 gadi 64%, 51–64 gadi 59%, vecāki par 64 gadiem 62%) un pašnodarbinātajiem ar vispārējo vidējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 65%, vispārējā vidējā izglītība 66%, augstākā izglītība 59%). Krievu tautības pašnodarbinātie retāk strādā brīvdienās (latvieši 64%, krievi 52%). Analizējot aptaujāto atbildes pēc ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības, var secināt, ka, pieaugot ienākumu līmenim, pieaug aptaujāto īpatsvars, kuri ir strādājuši brīvdienās (līdz 200 eiro 58%, 201–400 eiro 59%, 401–600 eiro 68%, vairāk nekā 600 eiro 81%). Tas, iespējams, norāda, ka pašnodarbinātajie, kuriem pašnodarbinātība ir vienīgais ienākumu gūšanas veids, izvēlas strādāt vairāk, lai vairāk nopelnītu.

Pašnodarbinātie bīstamajās nozarēs retāk ir strādājuši brīvdienās (bīstamā nozare 54%, nav bīstamā nozare 65%). Darbs brīvdienās biežāk ir raksturīgs pašnodarbinātajiem tādās nozarēs kā lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība (86%), vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu un motociklu remonts (81%) un citi pakalpojumi (73%), retāk – tādās nozarēs kā apstrādes rūpniecība (34%), veselība un sociālā aprūpe (37%). Augstas kvalifikācijas profesiju grupā ir lielāks pašnodarbināto īpatsvars, kuri ir strādājuši brīvdienās (vidējas kvalifikācijas profesijas 59%, augstas kvalifikācijas profesijas 65%). Tas ir jo īpaši augsts profesiju pamatgrupā “Vadītājs” (kvalificēts strādnieks un amatnieks 61%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 52%, speciālists 58%, vadītājs 79%). Savukārt vidējas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātie, it īpaši pakalpojumu un tirdzniecības darbinieki, biežāk norāda, ka nekad nestrādā

brīvdienās (vidējas kvalifikācijas profesijas 34%, augstas kvalifikācijas profesijas 23%). Ievērojami lielāks aptaujāto īpatsvars, kuri strādā brīvdienās, ir starp aptaujājajiem, kuru darba stāžs nozarē ir līdz 2 gadiem, savukārt retāk to norāda pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē ir 3–5 gadi (līdz 2 gadiem 72%, 3–5 gadi 56%, 6–10 gadi 66%, vairāk nekā 10 gadi 61%). Vērtējot atbildes pēc pašnodarbināto darba stāža profesijā, var minēt, ka pašnodarbinātie, kuru darba stāžs profesijā ir 3–5 gadi, nedaudz biežāk strādā brīvdienās (3–5 gadi 66%, 6–10 gadi 59%, vairāk nekā 10 gadi 62%).

Attiecībā uz darbu naktīs lielākā daļa (78%) pašnodarbināto ir nolieguši, ka pēdējo 3 mēnešu laikā ir strādājuši nakts laikā (skatīt attēlu Nr. 10). Darbs nakts laikā ir bijis nedaudz vairāk nekā piektdaļai (22%) aptaujāto, no kuriem 5% nedēļas darba laiks, strādājot kā pašnodarbinātajam, ir līdz 30 stundām, 3% – 30–40 stundas un 7% – vairāk nekā 40 stundas.

Attēls Nr. 10. Darbs nakts laikā (22:00 - 6:00), strādājot kā pašnodarbinātajam, pēdējo 3 mēnešu laikā

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Darbs nakts laikā ir vairāk raksturīgs pašnodarbinātajiem, kuri ir 25–34 gadus veci vai vecāki par 64 gadiem (25–34 gadi 28%, 35–50 gadi 16%, 51–64 gadi 13%, vecāki par 64 gadiem 26%), savukārt lielāks pašnodarbināto īpatsvars, kuri nekad3+ nestrādā nakts laikā, ir starp krievu tautības pašnodarbinātajiem (latvieši 77%, krievi 87%) un pašnodarbinātajiem ar vispārējo vidējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 80%, vispārējā vidējā izglītība 85%, augstākā izglītība 73%). Palielinoties vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības, lielāks aptaujāto īpatsvars strādā nakts laikā (līdz 200 eiro 9%, 201–400 eiro 17%, 401–600 eiro 16%, vairāk nekā 600 eiro 33%), un otrādi – tiem samazinoties, lielāks aptaujāto īpatsvars norāda, ka nekad nestrādā nakts laikā (līdz 200 eiro 86%, 201–400 eiro 80%, 401–600 eiro 81%, vairāk

nekā 600 eiro 63%). Tas, iespējams, liecina, ka pašnodarbinātie, kuriem pašnodarbinātība ir vienīgais ienākumu gūšanas veids, izvēlas vairāk strādāt, lai vairāk nopelnītu.

Gandrīz vienlīdz liels pašnodarbināto īpatsvars bīstamajās nozarēs strādā nakts laikā (bīstamā nozare 15%, nav bīstamā nozare 18%). Biežāk nakts laikā strādā pašnodarbinātie tādās nozarēs kā lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība (34%) un profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi (24%), retāk – pašnodarbinātie tādās nozarēs kā veselība un sociālā aprūpe (3%) un apstrādes rūpniecība (8%). Vidējas un augstas kvalifikācijas profesiju grupās atbilstoši sadalījums būtiski neatšķiras, taču profesiju pamatgrupā “Vadītājs” ievērojami lielāks pašnodarbināto īpatsvars norāda, ka strādā nakts laikā (kvalificēts strādnieks un amatnieks 12%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 18%, speciālists 12%, vadītājs 26%). Dalījumā pēc aptaujāto darba stāža nozarē vai profesijā nav izteiktu sakarību. Vienīgi var piebilst, ka dalījumā pēc pašnodarbināto darba stāža nozarē, redzama neliela tendence – pieaugot darba stāžam nozarē, pieaug nakts laikā strādājošo pašnodarbināto īpatsvars (līdz 2 gadiem 9%, 3–5 gadi 15%, 6–10 gadi 17%, vairāk nekā 10 gadi 19%).

Aptaujas dati liecina, ka pašnodarbinātajiem nav noteikts darba laiks. Tiem ir raksturīgas gan garas darba stundas, gan darbs brīvdienās un nakts laikā. Šīs tendences apstiprina arī diskusiju dalībnieku teiktais, ka pašnodarbinātajiem ir absolūti nenormēts darba laiks, tādēļ atsevišķās situācijās pašnodarbinātie nav pasargāti. Piemēram, saspringtu termiņu gadījumā pašnodarbinātais strādā virsstundas un brīvdienās pat tad, ja ir saslimis. Darba likuma izpratnē pašnodarbināto var uzskatīt par galveno pārkāpēju attiecībā uz darba un atpūtas laika prasībām.

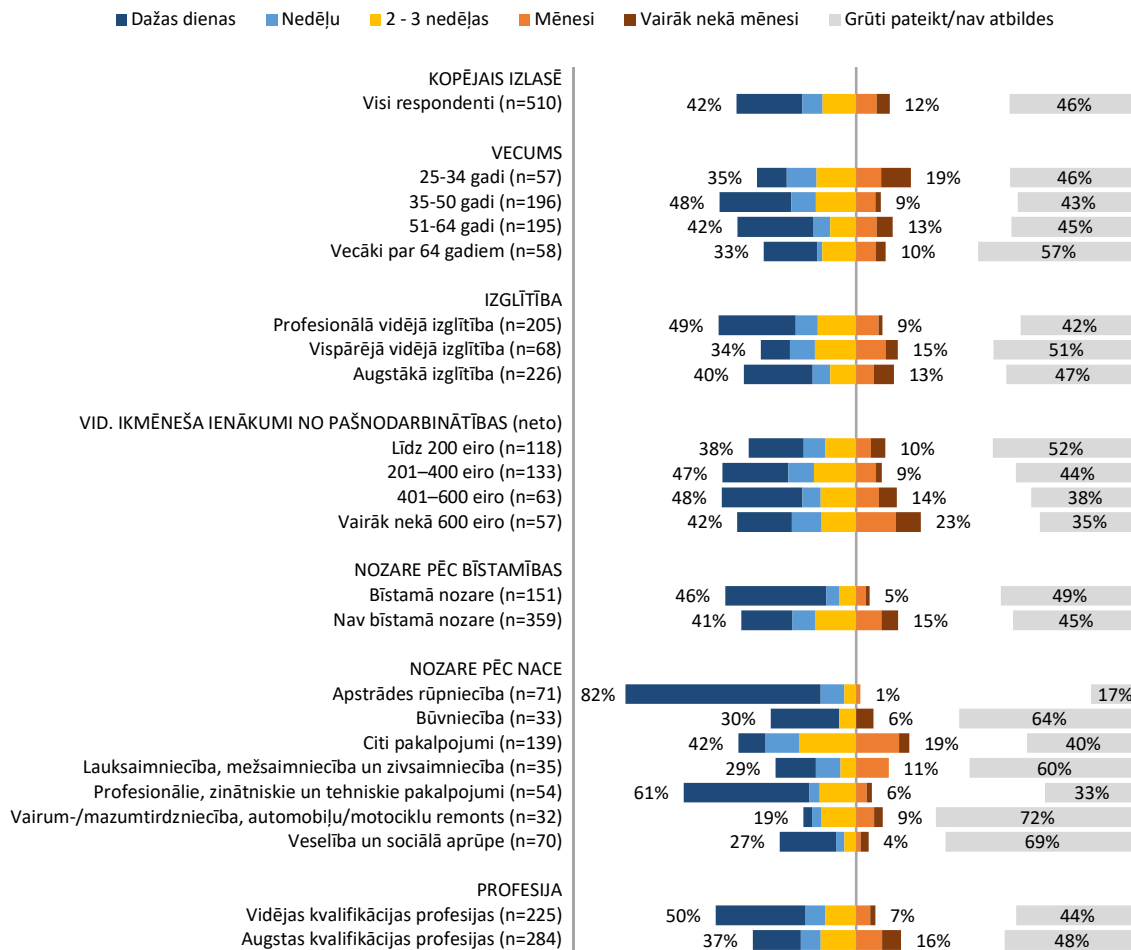
Apkopojot pētījuma rezultātus, var secināt, ka pašnodarbinātie strādā garas darba stundas, tostarp brīvdienās un nakts laikā. Tas var radīt risku ne tikai paša pašnodarbinātā drošībai un veselībai, bet arī pakļaut riskam citu personu drošību un veselību, it īpaši, ja darbs ir saistīts ar bīstamību vai smagu fizisko vai garīgo slodzi. Ceturtdaļa pašnodarbināto, t.sk. bīstamajās nozarēs, strādā vairāk nekā 40 stundas nedēļā, no kuriem 17% strādā vairāk nekā 8 stundas dienā. Nedēļas darba laiks visbiežāk pārsniedz 40 stundas nedēļā un 8 stundas dienā lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē, kurā ir raksturīgs arī darbs naktīs un brīvdienās. Garas darba stundas un darbs brīvdienās ir biežāk sastopams arī vairum-/mazumtirdzniecības, automobiļu un motociklu remonta nozarē, savukārt garas darba stundas un darbs nakts laikā - profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē. Ilgs darba laiks ir izplatīts arī apstrādes rūpniecībā un būvniecībā. Attiecībā uz profesiju grupām, intensīvāka darba slodze ir vērojama gan vidējas kvalifikācijas profesijas pamatgrupā “Kvalificēts strādnieks un amatnieks”, gan augstas kvalifikācijas profesiju pamatgrupā “Vadītājs”. Darba nedēļas ilgums palielinās un darbs brīvdienās un nakts laikā kļūst biežāks, pieaugot vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības. Tas iespējams liecina, ka pašnodarbinātajiem ar augstākiem vidējiem ikmēneša ienākumiem, pašnodarbinātība ir pamatnodarbošanās, tāpēc viņi izvēlas strādāt vairāk, lai vairāk nopelnītu.

3.2.2. Atpūtas laiks

Saskaņā ar aptaujas rezultātiem visai neliela daļa pašnodarbināto gada laikā izmanto atpūtas laiku, kas ilgst vienu vai vairāk nekā vienu mēnesi. Aptuveni trešdaļa (30%) aptaujāto gada laikā atpūtai ir izmantojuši vien dažas pilnas brīvas dienas vai nedēļu, 12% - 2-3 nedēļas, savukārt 7% - vienu mēnesi un 5% - vairāk nekā vienu mēnesi (skatīt attēlu Nr. 11). Arī citos avotos ir norādīts, ka būtiska veselības aizsardzības problēma pašnodarbināto darbā ir nepienācīga atpūtas laika nodrošināšana. 2013. gada veiktajā pētījumā secināts, ka 69% pašnodarbināto nebija izmantojuši atvaļinājumu (atpūtas laiku, kas ilgst vairāk par vienu nedēļu).¹¹⁵

¹¹⁵ Latvijas Darba devēju konfederācija (2013). Darba apstākļi un riski Latvijā, 2012-2013. Tematiskie pielikumi: pašnodarbināto darba apstākļi. Rīga. 7.lpp.

Attēls Nr. 11. Atpūtai izmantotās pilnās brīvās dienas, strādājot kā pašnodarbinātajam, pēdējā gada laikā (neskaitot svētku dienas un brīvdienas)

Piezīme: Dati indikatīvi norāda atpūtai izmantoto pilno brīvo dienu skaitu. Iegūto rezultātu ticamība ir neliela, jo liels skaits aptaujāto nevarēja sniegt atbildi.

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Vislielākais pašnodarbināto īpatsvars, kuri pēdējā gada laikā atpūtai ir izmantojuši mazāk nekā vienu mēnesi, ir pašnodarbinātie, kuri ir 35–50 gadus veci (25–34 gadi 35%, 35–50 gadi 48%; 51–64 gadi 42%, vecāki par 64 gadiem 33%) un pašnodarbinātie ar profesionālo vidējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 49%, vispārējā vidējā izglītība 34%, augstākā izglītība 40%). Pašnodarbinātie, kuri ir 25–34 gadus veci, biežāk nekā citās vecuma grupās atpūtai izmantoja vienu mēnesi (25–34 gadi 9%, 35–50 gadi 7%; 51–64 gadi 7%, vecāki par 64 gadiem 7%) vai vairāk nekā mēnesi (25–34 gadi 11%, 35–50 gadi 2%; 51–64 gadi 6%, vecāki par 64 gadiem 3%). Pēc aptaujāto dzimuma vai etniskās piederības izteiktas atšķirības nav vērojamas. Apskatot datus pēc aptaujāto vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības, redzams, ka pieaugot ikmēneša ienākumiem, pieaug atpūtai izmantotais dienu skaits. Pašnodarbinātie ar lielākiem ienākumiem biežāk izmanto mēnesi vai vairāk nekā vienu mēnesi ilgu laiku atpūtai (līdz 200 eiro 10%, 201–400 eiro 9%, 401–600 eiro 14%, vairāk nekā 600 eiro 23%).

Pašnodarbinātie bīstamajās nozarēs retāk min, ka atpūtai pēdējā gada laikā ir izmantojuši mēnesi vai vairāk nekā vienu mēnesi (bīstamā nozare 5%, nav bīstamā nozare 15%). Visīsākais atpūtas laiks ir izmantots tādās nozarēs kā apstrādes rūpniecība un profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi, kurās mazāk nekā vienu mēnesi ilgu laiku atpūtai izmantoja attiecīgi 82% un 61% aptaujāto. Pašnodarbinātie citu pakalpojuma nozarē biežāk norāda, ka ir izmantojuši mēnesi vai vairāk nekā vienu

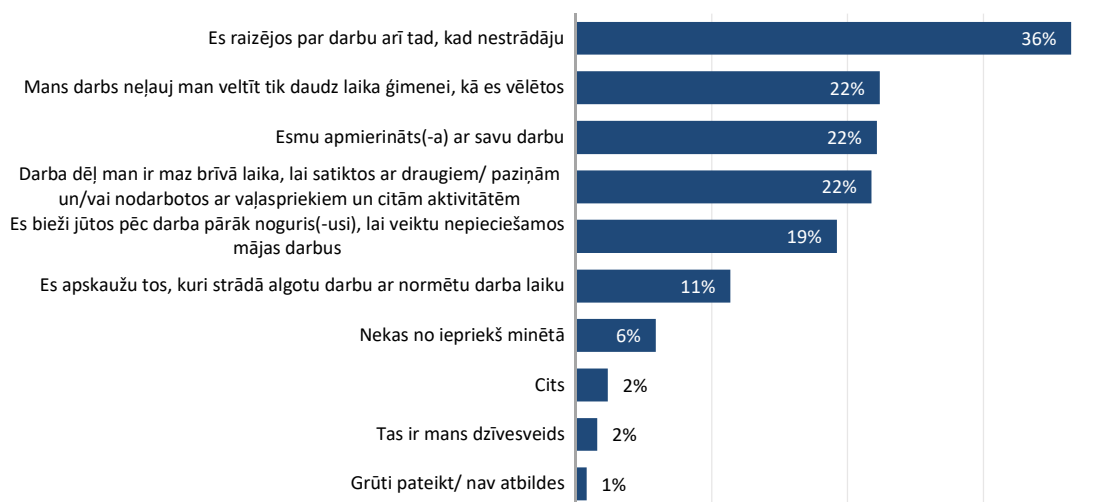
mēnesi atpūtai (19%). Dalījumā pēc aptaujāto profesijas puse no vidējas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātajiem pēdējā gada laikā atpūtai izmantoja mazāk nekā vienu mēnesi, kamēr augstas kvalifikācijas profesiju grupā to īpatsvars ir mazāks (vidējas kvalifikācijas profesijas 50%, augstas kvalifikācijas profesijas 37%). Atpūtas laiku, kas ilgst vienu vai vairāk nekā vienu mēnesi, biežāk izmanto vadītāji, savukārt retāk - pakalpojumu un tirdzniecības darbinieki (kvalificēts strādnieks un amatnieks 12%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 3%, speciālists 14%, vadītājs 20%). Īsāks atpūtas laiks par vienu mēnesi ir vērojams arī pašnodarbināto vidū, kuru darba stāžs nozarē ir vairāk nekā 10 gadi (līdz 2 gadiem 31%, 3–5 gadi 38%, 6–10 gadi 35%, vairāk nekā 10 gadi 48%), vai kuru stāžs profesijā ir 3–5 gadi (3–5 gadi 55%, 6–10 gadi 41%, vairāk nekā 10 gadi 42%).

Aptaujas rezultāti atklāj, ka būtiska problēma pašnodarbināto vidū ir atpūtas laika neievērošana, kas ir svarīgs faktors drošības un veselības aizsardzības nodrošināšanai darbā. Atpūtas laiku, kas ilgst vienu vai vairāk nekā vienu mēnesi, izmanto vien nedaudz vairāk par desmito daļu pašnodarbināto, kamēr gandrīz trešdaļai atpūtas laiks ir vien dažas pilnas brīvas dienas vai nedēļa. Turklāt atpūtas laika ilgums ir ievērojami īsāks pašnodarbināto bīstamajās nozarēs, kas var paaugstināt nelaimes gadījumu risku. Tā ir nopietna problēma gandrīz visās nozarēs, taču īpaši kritiska situācija ir apstrādes rūpniecībā un profesionālo, zinātnisko un tehniskie pakalpojumu nozarē. Īsāks atpūtas laiks ir biežāk raksturīgs starp vidējas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātajiem, it īpaši profesiju pamatgrupā "Pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks", kamēr augstas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātie biežāk izmanto ilgāku atpūtas laiku, it īpaši profesiju pamatgrupā "Vadītājs". Atpūtas laika ilgums ir lielā mēra atkarīgs no vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības, kuriem pieaugot, pieaug atpūtas laika ilgums.

3.2.3. Darba un privātās dzīves saskaņošana

Salīdzinoši lielam skaitam pašnodarbināto ir grūtības sekmīgi saskaņot darba un privāto dzīvi (skatīt attēlu Nr. 12). Jautājot, kuri no apgalvojumiem visvairāk raksturo to, kā pašnodarbinātie jūtas pēdējā gada laikā, katrs trešais aptaujātais raizējās par darbu arī tad, kad nestrādā (36%). Katrs piektais apstiprina, ka darba dēļ nevar veltīt tik daudz laika ģimenei, kā vēlētos (22%), darba dēļ ir maz brīvā laika, lai satiktos ar draugiem/paziņām un/vai nodarbotos ar vaļaspriekiem un citām aktivitātēm (22%), vai ka bieži jūtas pēc darba pārāk noguris, lai veiktu nepieciešamos mājas darbus (19%). Vien nedaudz vairāk par piektdaļu (22%) aptaujāto min, ka ir apmierināti ar savu darbu. Savukārt neliela daļa (11%) aptaujāto piekrita apgalvojumam, ka apskauž tos, kuri strādā algotu darbu ar normētu darba laiku.

Attēls Nr. 12. Situācija darba un privātās dzīves saskaņošanas jomā

Aptaujātie varēja atzīmēt visus atbilstošos atbilžu variantus, tāpēc kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%.
Avots: Pašnodarbināto aptauja

Apgalvojumam "Es raizējos par darbu arī tad, kad nestrādāju" biežāk piekrīt krievu tautības pašnodarbinātie (latvieši 35%, krievi 42%), pašnodarbinātie ar augstāko izglītību (profesionālā vidējā izglītība 32%, vispārējā vidējā izglītība 24%, augstākā izglītība 45%) un pašnodarbinātie tādās nozarēs kā profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi (57%), veselība un sociālā aprūpe (49%) un būvniecība (45%). Pieaugot pašnodarbinātā stāžam profesijā, pieaug aptaujāto īpatsvars, kuri piekrīt šim apgalvojumam (3–5 gadi 30%, 6–10 gadi 34%, vairāk nekā 10 gadi 38%). Retāk šo atbilžu variantu min pašnodarbinātie vecuma grupās 25–34 gadi un vecāki par 64 gadiem (25–34 gadi 25%, 35–50 gadi 41%, 51–64 gadi 38%, vecāki par 64 gadiem 29%), pašnodarbinātie ar vispārējo vidējo izglītību, pašnodarbinātie tādās nozarēs kā vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu un motociklu remonts (22%) un citi pakalpojumi (26%) un pašnodarbinātie, kuru darba stāžs profesijā ir 3–5 gadi (3–5 gadi 30%, 6–10 gadi 34%, vairāk nekā 10 gadi 38%). Dalījumā pēc citiem sociāldemogrāfiskajiem rādītājiem būtiskas novirzes no vidējā rādītāja nav konstatētas.

Palielinoties vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības, lielāks aptaujāto īpatsvars pauž viedokli, ka "mans darbs neļauj man veltīt tik daudz laika ģimenei, kā es vēlētos" (līdz 200 eiro 15%, 201–400 eiro 24%, 401–600 eiro 22%, vairāk nekā 600 eiro 39%). Šo aptaujāto īpatsvars ir lielāks arī bīstamajās nozarēs (bīstamā nozare 30%, nav bīstamā nozare 19%) un tādās nozarēs kā būvniecība (42%) un veselība un sociālā aprūpe (31%), kā arī starp pašnodarbinātajiem, kuru darba stāžs nozarē 3–5 gadi (līdz 2 gadiem 13%, 3–5 gadi 29%, 6–10 gadi 23%, vairāk nekā 10 gadi 21%) vai kuru darba stāžs profesijā ir 3–5 gadi (3–5 gadi 32%, 6–10 gadi 24%, vairāk nekā 10 gadi 21%). Retāk šo viedokli pārstāv pašnodarbinātie, kuri ir vecāki par 64 gadiem (25–34 gadi 23%, 35–50 gadi 26%, 51–64 gadi 23%, vecāki par 64 gadiem 9%), pašnodarbinātie ar vispārējo vidējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 21%, vispārējā vidējā izglītība 16%, augstākā izglītība 25%) un pašnodarbinātie profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē (9%). Atbilžu sadalījums pēc aptaujāto dzimuma, etniskās piederības un profesijas būtiski neatšķiras.

Apgalvojumu "Darba dēļ man ir maz brīvā laika, lai satiktos ar draugiem/ paziņām un/vai nodarbotos ar vaļaspriekiem un citām aktivitātēm" biežāk min pašnodarbinātie, kuriem ir augstāki vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības (līdz 200 eiro 9%, 201–400 eiro 22%, 401–600 eiro 41%, vairāk nekā 600 eiro 26%), pašnodarbinātie bīstamajās nozarēs (bīstamās nozares 32%, ne bīstamās nozares 18%) un tādās nozarēs kā veselība un sociālā aprūpe (44%), būvniecība (39%), lauksaimniecība, zivsaimniecība un mežsaimniecība (29%). Retāk šo apgalvojumu apstiprina pašnodarbinātie, kuri ir vecāki par 64 gadiem (25–34 gadi 18%, 35–50 gadi 23%, 51–64 gadi 26%, vecāki par 64 gadiem 10%), pašnodarbinātie ar vispārējo vidējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 22%, vispārējā vidējā izglītība 9%, augstākā izglītība 25%), pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē ir līdz 2 gadiem (līdz 2 gadiem 6%, 3–5 gadi 23%, 6–10 gadi 29%, vairāk nekā 10 gadi 20%). Būtiskas atšķirības dalījumā pēc aptaujāto dzimuma, etniskās piederības un profesijas nav vērojams.

Apgalvojumam "Es bieži jūtos pēc darba pārāk noguris(-usi), lai veiktu nepieciešamos mājas darbus" biežāk piekrīt pašnodarbinātie, kuriem ir augstāki vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības (līdz 200 eiro 14%, 201–400 eiro 18%, 401–600 eiro 19%, vairāk nekā 600 eiro 25%), kā arī pašnodarbinātie bīstamajās nozarēs (bīstamās nozares 26%, ne bīstamās nozares 16%) un tādās nozarēs kā veselība un sociālā aprūpe (31%) un apstrādes rūpniecība (28%). Savukārt retāk šo apgalvojumu apstiprina pašnodarbinātie, kuri ir 25–34 gadus veci (25–34 gadi 5%, 35–50 gadi 20%, 51–64 gadi 24%, vecāki par 64 gadiem 16%), pašnodarbinātie ar vispārējo vidējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 18%, vispārējā vidējā izglītība 10%, augstākā izglītība 23%), pašnodarbinātie ar mazāku darba stāžu nozarē (līdz 2 gadiem 6%, 3–5 gadi 14%, 6–10 gadi 19%, vairāk nekā 10 gadi 22%) vai mazāku darba stāžu profesijā nozarē (3–5 gadi 9%, 6–10 gadi 19%, vairāk nekā 10 gadi 22%).

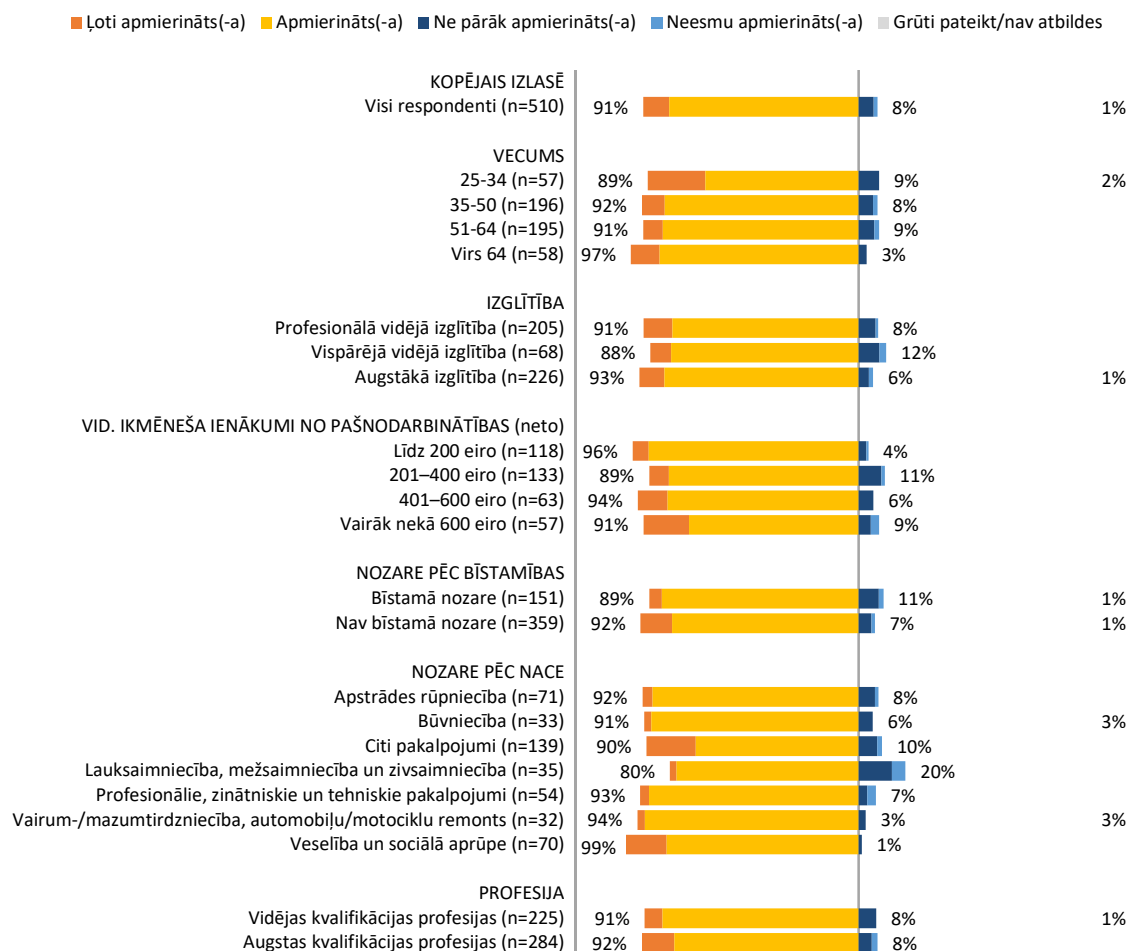
Aptaujas dati norāda, ka salīdzinoši liela daļa pašnodarbināto izjūt spriedzi, cenšoties samērot pavadīto laika daudzumu darbā ar laiku, kas būtu nepieciešams ģimenei, privātajai dzīvei un citiem pienākumiem. Visbiežāk ar to saskaras pašnodarbinātie ar augstākiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības, kā arī pašnodarbinātie bīstamajās nozarēs un tādās nozarēs kā būvniecība, veselība un sociālā aprūpe.

3.3. DARBA APSTĀKĻI, DARBA VIDES RISKI UN TO NOVĒRŠANAS PASĀKUMI

3.3.1. Apmierinātība ar darba apstākļiem

Vairākums pašnodarbināto ir apmierināti (apmierināti vai ļoti apmierināti) ar darba apstākļiem, ko apstiprina 91% aptaujāto (skatīt attēlu Nr. 13). Visapmierinātākie ar darba apstākļiem ir pašnodarbinātie, kuri ir vecāki par 64 gadiem, un pašnodarbinātie, kuru vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības ir līdz 200 eiro (līdz 200 eiro 96%, 201–400 eiro 89%, 401–600 eiro 94%, vairāk nekā 600 eiro 91%). Nedaudz retāk to norāda vīrieši (sievietes 94%, vīrieši 87%). Dalījumā pēc aptaujāto etniskās piederības un izglītības izteiktas atšķirības sniegtajās atbildēs nav vērojamas.

Attēls Nr. 13. Apmierinātība ar darba apstākļiem

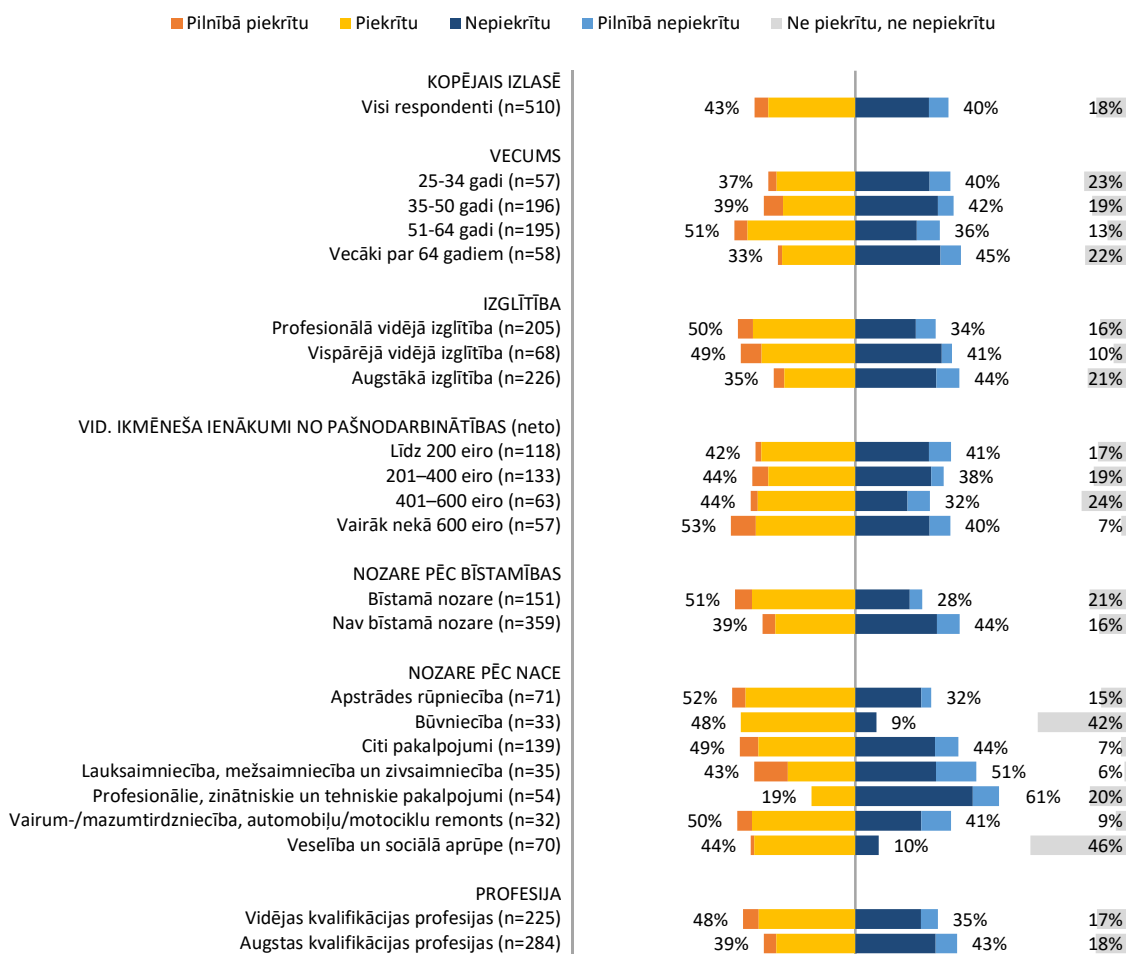

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Vislielākais aptaujāto īpatsvars, kuri ir apmierināti ar darba apstākļiem, ir veselības un sociālās aprūpes nozarē (99%), savukārt vismazākais – lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarēs (80%). Pārējās nozarēs gandrīz vienlīdz liels skaits aptaujāto ir norādījuši, ka ir apmierināti ar darba apstākļiem. Dalījumā pēc aptaujāto darbības nozares bīstamības, profesijas un darba stāža nozarē vai profesijā izteiktas atšķirības sniegtajās atbildēs nav vērojamas. Vienīgi jāpiebilst, ka pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē vai profesijā ir ilgāks, ir nedaudz vairāk apmierināti ar darba apstākļiem nekā pašnodarbinātie ar mazāku darba stāžu nozarē vai profesijā (darba stāžs nozarē: līdz 2 gadiem 88%, 3–5 gadi 89%, 6–10 gadi 92%, vairāk nekā 10 gadi 92%; darba stāžs profesijā: 3–5 gadi 86%, 6–10 gadi 89%, vairāk nekā 10 gadi 93%).

Neskatoties uz to, ka lielākā daļa pašnodarbināto ir apmierināti ar darba apstākļiem, pašnodarbināto atbildes par darba vides ietekmi uz veselību liecina par citu situāciju. Aptaujas laikā pašnodarbinātajiem tika lūgts novērtēt, cik lielā mērā viņi piekrīt apgalvojumam, ka darbs ietekmē viņu fizisko vai mentālo veselību, un vai veselības problēmu dēļ viņi nevarēs strādāt, kad būs vecāki par 60 gadiem. Salīdzinoši liels skaits (43%) aptaujāto uzskata, ka darbs negatīvi ietekmē viņu fizisko veselību (skatīt attēlu Nr. 14). Vislielākais aptaujāto īpatsvars, kuri piekrīt (piekrīt vai pilnībā piekrīt) apgalvojumam, ka darbs negatīvi ietekmē viņu veselību, ir starp pašnodarbinātajiem, kuri ir 51–64 gadus veci (25–34 gadi 37%, 35–50 gadi 39%, 51–64 gadi 51%, vecāki par 64 gadiem 33%), pašnodarbinātajiem ar profesionālo vidējo vai vispārējo vidējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 50%, vispārējā vidējā izglītība 49%, augstākā izglītība 35%) un pašnodarbinātajiem, kuru vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības ir vairāk nekā 600 eiro (līdz 200 eiro 42%, 201–400 eiro 44%, 401–600 eiro 44%, vairāk nekā 600 eiro 53%). Šo aptaujāto īpatsvars ir ievērojami augstāks Rīgas reģionā (Kurzemes reģions 40%, Latgales reģions 34%, Rīgas reģions 54%, Vidzemes reģions 35%, Zemgales reģions 35%). Dalījumā pēc aptaujāto dzimuma vai etniskās piederības būtiskas atšķirības nav vērojamas.

Attēls Nr. 14. Pašnodarbināto vērtējums, vai darbs negatīvi ietekmē fizisko veselību

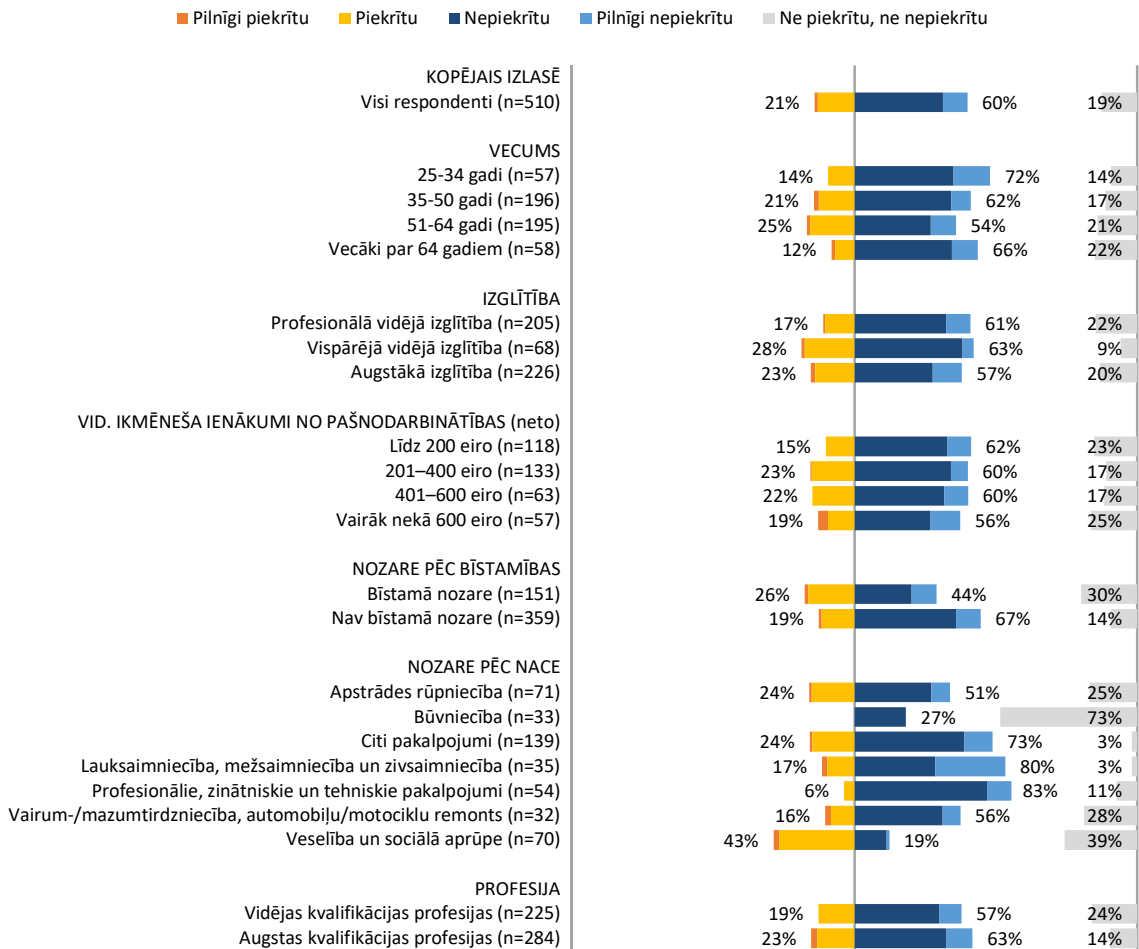
Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Aplūkojot datus nozaru griezumā, jāatzīmē, ka lielāks pašnodarbināto īpatsvars, kuri uzskata, ka darbs negatīvi ietekmē viņu veselību, ir bīstamajās nozarēs (bīstamā nozare 51%, nav bīstamā nozare 39%) un tādās nozarēs kā apstrādes rūpniecība (52%), vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu un motociklu remonts (50%), citi pakalpojumi (49%) un būvniecība (48%). Atbilžu sadalījumā pēc aptaujāto profesijas

redzams, ka vidējas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātie nedaudz biežāk norāda, ka darbs negatīvi ietekmē viņu veselību (vidējas kvalifikācijas profesijas 48%, augstas kvalifikācijas profesijas 39%). Analizējot datus profesiju pamatgrupās, visretāk šim apgalvojumam piekrīt pašnodarbinātie profesiju pamatgrupā “Vadītājs” (kvalificēts strādnieks un amatnieks 45%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 49%, speciālists 46%, vadītājs 26%). Savukārt dalījumā pēc aptaujāto darba stāža nozarē vai profesijā, aptaujas rezultāti norāda uz tendenci – pieaugot pašnodarbinātā darba stāžam nozarē vai profesijā, pieaug pašnodarbināto skaits, kuri uzskata, ka darbs negatīvi ietekmē viņu veselību (darba stāžs nozarē: līdz 2 gadiem 25%, 3–5 gadi 32%, 6–10 gadi 42%, vairāk nekā 10 gadi 48%; darba stāžs profesijā: 3–5 gadi 32%, 6–10 gadi 38%, vairāk nekā 10 gadi 46%).

Ievērojami mazāks aptaujāto skaits piekrīt apgalvojumam, ka darbs negatīvi ietekmē viņu mentālo veselību. Katrs piektais (21%) atbildēja apstiprinoši (skatīt attēlu Nr. 15). Šim apgalvojumam nedaudz biežāk piekrīt pašnodarbinātie, kuri ir 35–50 gadus veci vai 51–64 gadus veci (25–34 gadi 14%, 35–50 gadi 21%, 51–64 gadi 25%, vecāki par 64 gadiem), latviešu tautības pašnodarbinātie (latvieši 22%, krievi 16%) un pašnodarbinātie ar vispārējo vidējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 50%, vispārējā vidējā izglītība 49%, augstākā izglītība 35%). Arī šajā jautājumā ievērojami lielāks aptaujāto īpatsvars, kuru saimnieciskā darbība ir reģistrēta Rīgas reģionā, uzskata, ka darbs negatīvi ietekmē viņu mentālo veselību (Kurzemes reģions 18%, Latgales reģions 15%, Rīgas reģions 33%, Vidzemes reģions 13%, Zemgales reģions 8%). Dalījumā pēc aptaujāto dzimuma vai ienākumu līmeņa izteiktas novirzes no vidējā rādītāja nav konstatētas.

Attēls Nr. 15. Pašnodarbināto vērtējums, vai darbs negatīvi ietekmē manu mentālo veselību

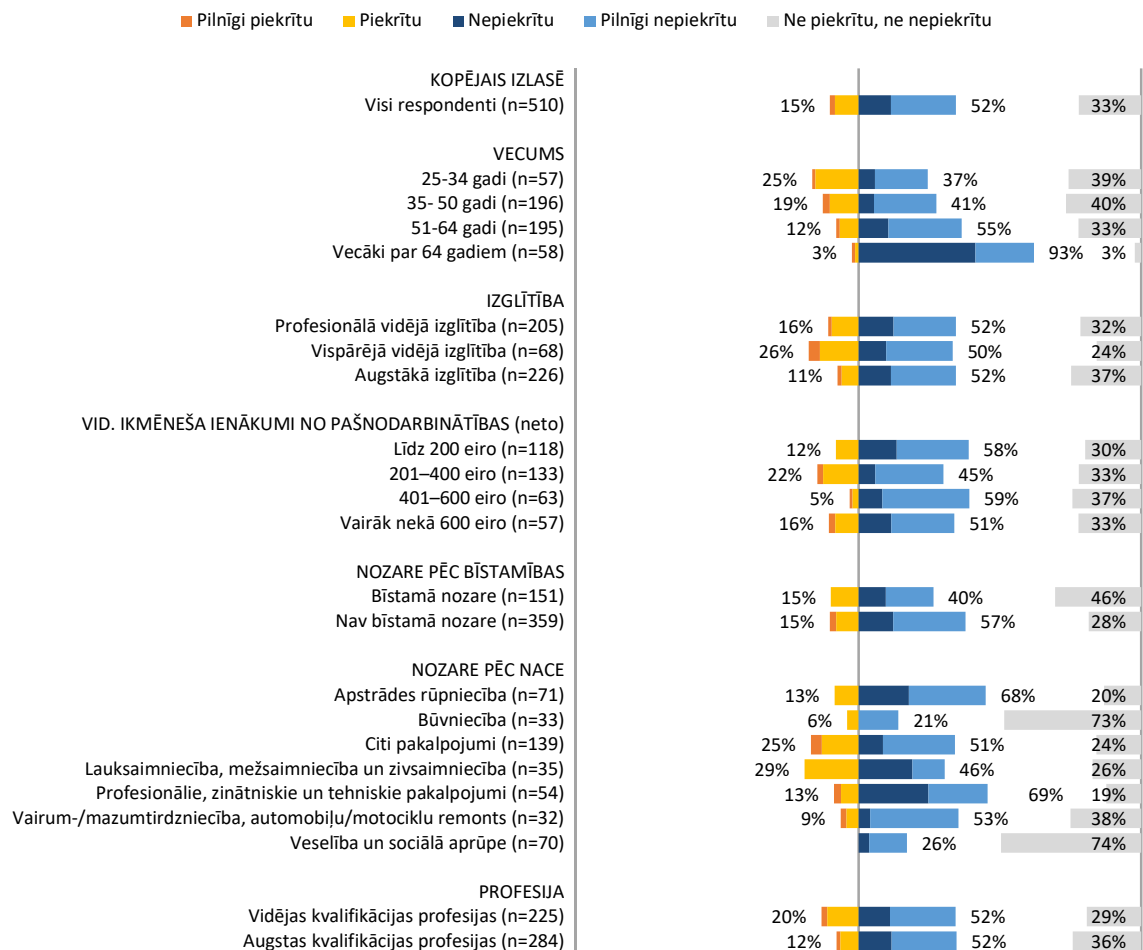
Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Pašnodarbinātie bīstamajās nozarēs nedaudz biežāk norāda, ka darbs negatīvi ietekmē viņu mentālo veselību (bīstamā nozare 26%, nav bīstamā nozare 19%). Šo aptaujāto īpatsvars ir īpaši augsts veselības un sociālās aprūpes nozarē (43%), savukārt krietni zemāks – vairum-/mazumtirdzniecības, automobiļu un motocikla remonta nozarē (16%). Jāatzīmē, ka šim apgalvojumam nepiekrīt neviens no pašnodarbinātajiem būvniecības nozarē. Kvalifikācijas profesiju grupās izteiktas atšķirības nav vērojamas, taču šim apgalvojumam biežāk piekrīt pašnodarbinātie profesiju pamatgrupā “Speciālists”, retāk – profesiju pamatgrupās “Kvalificēts strādnieks un amatnieks” un “Vadītājs” (kvalificēts strādnieks un amatnieks 15%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 21%, speciālists 28%, vadītājs 13%). Aplūkojot atbildes atkarībā no aptaujāto darba stāža nozarē vai profesijā, redzams, ka pieaugot darba stāžam nozarē vai profesijā, pieaug aptaujāto īpatsvars, kuri uzskata, ka darbs negatīvi ietekmē viņu mentālo veselību (darba stāžs nozarē: līdz 2 gadiem 13%, 3–5 gadi 19%, 6–10 gadi 23%, vairāk nekā 10 gadi 22%; darba stāžs profesijā: 3–5 gadi 11%, 6–10 gadi 19%, vairāk nekā 10 gadi 24%).

Apgalvojumam “Veselības problēmu dēļ nevarēšu strādāt, kad būšu vecāks par 60 gadiem” piekrīt 15% aptaujāto (skatīt attēlu Nr. 16). Analizējot atbildes atkarībā no aptaujātu vecuma, redzams, ka apstiprinošo atbilžu īpatsvars samazinās, pieaugot aptaujāto vecumam (25–34 gadi 25%, 35–50 gadi 19%, 51–64 gadi 12%, vecāki par 64 gadiem 3%). Tas ir saistīts ar to, ka gados vecākie pašnodarbinātie jau turpina strādāt, esot vecāki par 60 gadiem, kamēr gados jaunākus pašnodarbinātos māj šaubas, vai viņi būs pietiekami veseli, lai varētu strādāt, kad sasniegs 60 gadu vecumu. Šo apgalvojumu biežāk nekā

citās aptaujāto grupās apstiprina krievu tautības pašnodarbinātie (latvieši 13%, krievi 28%), pašnodarbinātie ar vispārējo vidējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 16%, vispārējā vidējā izglītība 26%, augstākā izglītība 11%) un pašnodarbinātie, kuru vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības ir 201–400 eiro (līdz 200 eiro 12%, 201–400 eiro 22%, 401–600 eiro 5%, vairāk nekā 600 eiro 16%). Dalījumā pēc aptaujāto dzimuma vai saimnieciskās darbības reģiona būtiskās atšķirības nav vērojamas.

Attēls Nr. 16. Pašnodarbināto vērtējums, vai veselības problēmu dēļ viņi nevarēs strādāt, kad būs vecāki par 60 gadiem

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Vienlīdz liels aptaujāto īpatsvars bīstamajās nozarēs piekrīt, ka veselības problēmu dēļ nevarēs strādāt, kad būs vecāki par 60 gadiem. Lielāks apstiprinošo atbilžu īpatsvars ir sniegts tādās nozarēs kā lauksaimniecība, zivsaimniecība un mežsaimniecība (29%) un citi pakalpojumi (25%), savukārt retāk to norāda pašnodarbinātie būvniecības nozarē (6%) un veselības un sociālās aprūpes nozarē (9%). Vidējas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātie nedaudz biežāk uzskata, ka veselības problēmu dēļ nevarēs strādāt, kad būs vecāki par 60 gadiem (vidējas kvalifikācijas profesijas 20%, augstas kvalifikācijas profesijas 12%). It īpaši šim apgalvojumam biežāk piekrīt pašnodarbinātie profesiju pamatgrupā “Kvalificēts strādnieks un amatnieks” (kvalificēts strādnieks un amatnieks 23%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 16%, speciālists 12%, vadītājs 12%). Tikmēr dalījumā pēc aptaujāto darba stāža nozarē vai profesijā apstiprinošo atbilžu īpatsvars ir lielāks starp pašnodarbinātajiem, kuru darba stāžs nozarē vai profesijā ir 3–5 gadi vai 6–10 gadi (darba stāžs nozarē: līdz 2 gadiem 13%, 3–5 gadi 22%, 6–10

gadi 2%, vairāk nekā 10 gadi 12%; darba stāžu profesijā 3–5 gadi 23%, 6–10 gadi 23%, vairāk nekā 10 gadi 13%).

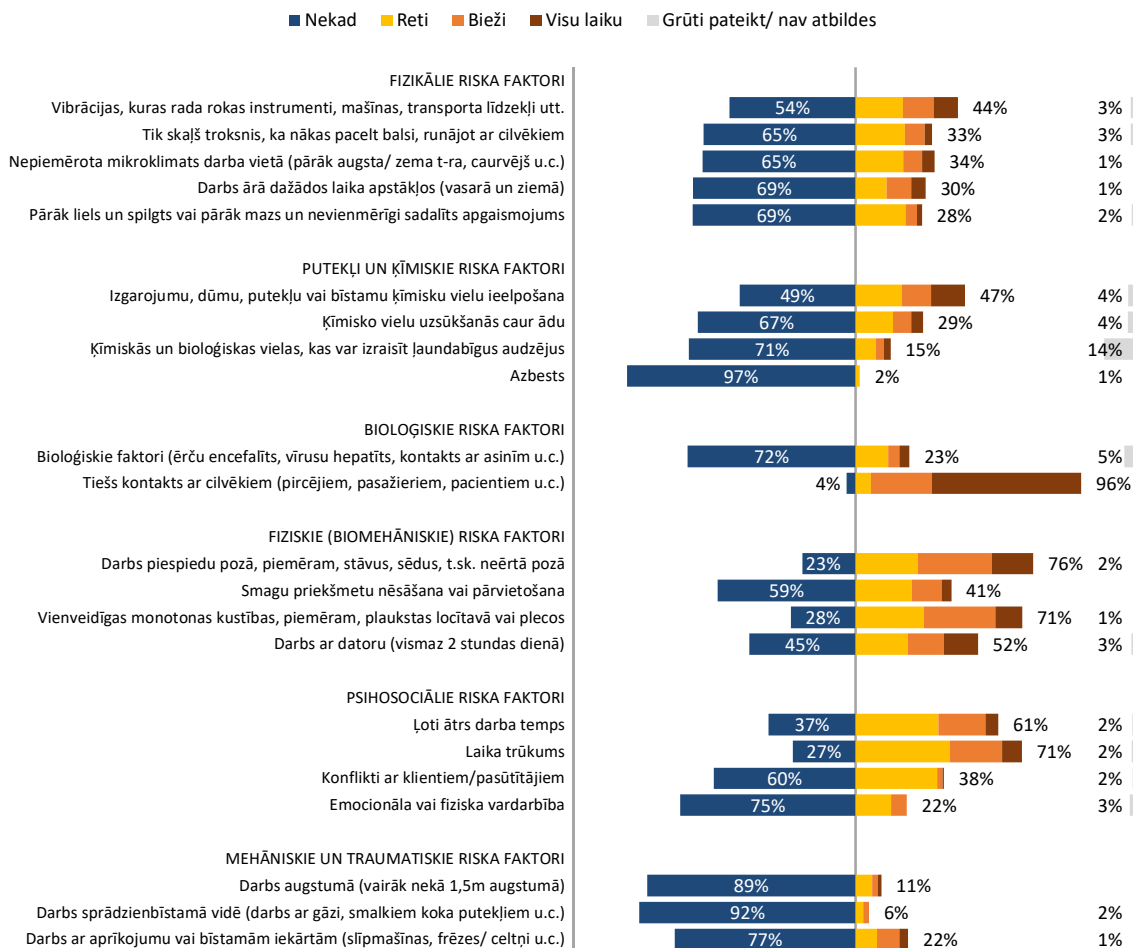
Saskaņā ar aptaujas rezultātiem vairākums pašnodarbināto ir apmierināti ar darba apstākļiem, taču vērā ņemama daļa uzskata, ka darbs negatīvi ietekmē viņu fizisko un mentālo veselību un ka veselības problēmu dēļ viņi nevarēs strādāt, kad būs vecāki par 60 gadiem. Augstais darba apstākļu novērtējums, iespējams, liecina par zināšanu trūkumu darba aizsardzības jomā, nevis objektīvu situācijas atspoguļojumu. Pašnodarbinātie bīstamajās nozarēs biežāk ir pārliecināti, ka darbs negatīvi ietekmē fizisko un mentālo veselību. Darbs tādās nozarēs kā apstrādes rūpniecība, vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu un motociklu remonts, citi pakalpojumi un būvniecība negatīvi ietekmē fizisko veselību vairāk nekā citās nozarēs, savukārt mentālo veselību – darbs veselības un sociālās aprūpes nozarē. Savukārt apgalvojumam, ka veselības problēmu dēļ nevarēs strādāt, kad būs vecāki par 60 gadiem, biežāk piekrīt pašnodarbinātie lauksaimniecības, zivsaimniecības un mežsaimniecības nozarēs un citu pakalpojumu nozarē. Darba vides ietekmes vērtējums uz veselību atšķiras arī atkarībā no pašnodarbinātā vecuma, profesijas un darba stāža nozarē vai profesijā. Gados jaunākos pašnodarbinātos vairāk māc šaubas, vai viņi būs pietiekami veseli, lai varētu strādāt, kad sasniegs 60 gadu vecumu, savukārt vidējas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātie biežāk norāda, ka darbs negatīvi ietekmē viņu fizisko un mentālo veselību un ka veselības problēmu dēļ nevarēs strādāt, kad būs vecāki par 60 gadiem. Pieaugot darba stāžam nozarē vai profesijā, pieaug apstiprinošo atbilžu īpatsvars, ka darbs negatīvi ietekmē veselību.

3.3.2. Darba apstākļi un darba vides riska faktori

Saskaņā ar aptaujas datiem liela daļa pašnodarbināto atrodas paaugstinātas fiziskas slodzes un psiholoģiskas slodzes (stresa) apstākļos, kas palielina risku saslimt ar pārslodžu izraisītām slimībām vai veicina dažādu citu ar darba vidi saistītu slimību attīstību, ja šie veselību ietekmējošie darba vides riska faktori netiek mazināti vai novērsti. Pašnodarbināto vidū visbiežāk sastopamais darba vides riska faktors ir tiešs kontakts ar cilvēkiem (96%), tam seko fiziskie (biomehāniskie) riska faktori – darbs piespiedu pozā (76%) un vienveidīgas monotonas kustības (71%) un psihosociālie riska faktori – laika trūkums (71%) un ļoti ātrs darba temps (61%) (skatīt attēlu Nr. 17). Salīdzinoši liels pašnodarbināto īpatsvars ir pakļauts tādu darba vides riska faktoru iedarbībai kā darbs ar datoru (vismaz 2 stundas dienā) (52%), izgarojumu, dūmu, putekļu vai bīstamu ķīmisku vielu ieelpošana (47%), vibrācijas, ko rada rokas instrumenti, mašīnas, transporta līdzekļi u.tml. (44%), un smagu priekšmetu nēsāšana vai pārvietošana (41%). Latvijā diagnosticētās arodslimības galvenokārt izraisa tieši iepriekš minētie fizikālie un fiziskie (biomehāniskie) riska faktori. 2016. gadā starp pirmreizēji apstiprinātajiem arodslimniekiem visvairāk konstatētas pārslodžu izraisītas slimības – nervu sistēmas slimības (48%), skeleta, muskuļu un saistaudu sistēmas slimības (31%) un ievainojumi, saindēšanās un citas ārējās iedarbes sekas (14%).¹¹⁶

¹¹⁶ Valsts darba inspekcija (2017). Ziņojums Starptautiskajai Darba organizācijai par Valsts darba inspekcijas 2016.gada darbības rezultātiem. 16.lpp. Pieejams: http://www.vdi.gov.lv/files/sdo_2016_lv.pdf [skatīts 08.01.2018.]

Attēls Nr. 17. Pašnodarbināto īpatsvars, kuri ir pakļauti darba vides riska faktoru iedarbībai

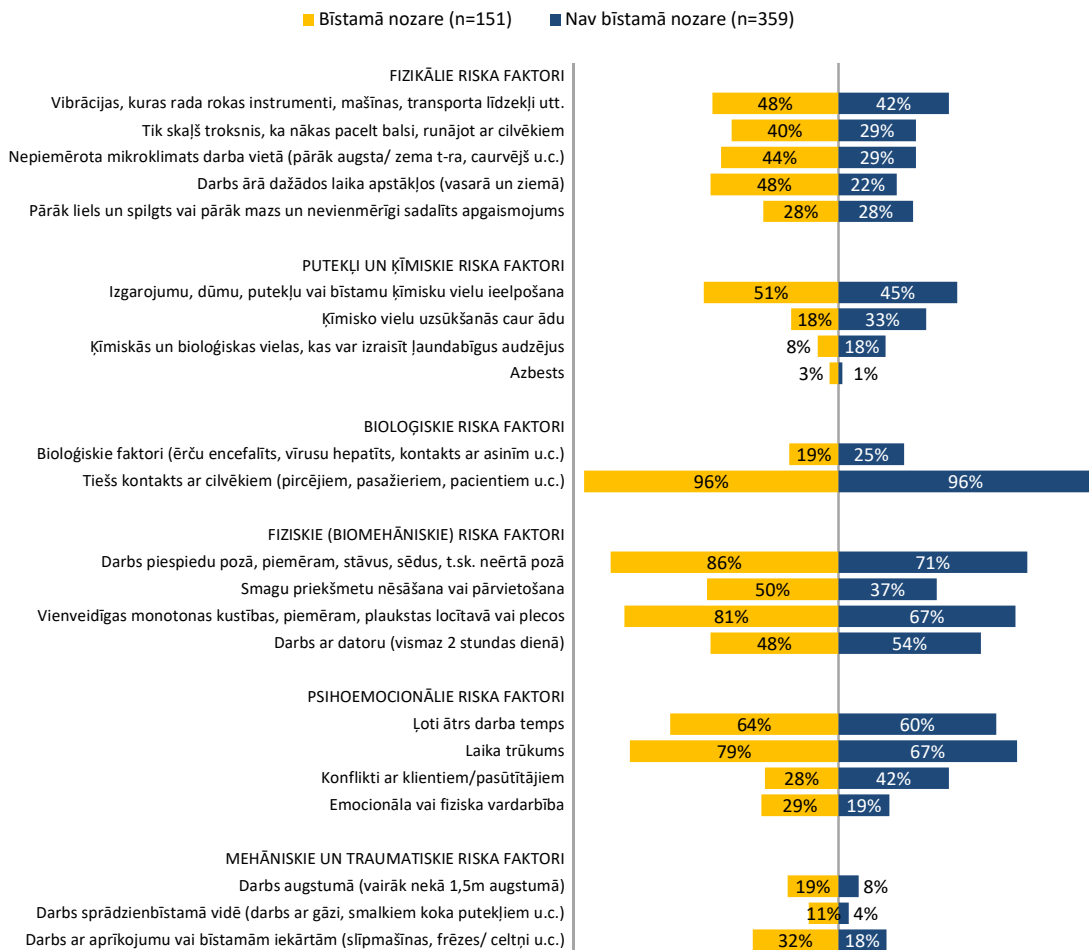

Bāze: Visi respondenti (n=510).

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Izplatītākie darba vides riska faktori atšķiras atkarībā no nozares. Bīstamajās nozarēs pašnodarbinātie biežāk saskaras ar fizikālajiem, fiziskajiem (biomehāniskajiem), mehāniskajiem un traumatiskajiem riska faktoriem (skatīt attēlu Nr. 18). Lielāks pašnodarbināto īpatsvars, kuru darbības nozare ir bīstamā nozare, ir pakļauti darbam ārā dažādos laika apstākļos (48%), nepiemērotam mikroklimatam darba vietā (44%), darbam piespiedu pozā (86%), vienveidīgām, monotonām kustībām (81%), darbam ar aprīkojumu vai bīstamām iekārtām (32%), smagu priekšmetu nēsāšanai vai pārvietošanai (50%), troksnim (40%) un darbam augstumā (19%). Savukārt pašnodarbinātie, kuru saimnieciskā darbība nav saistīta ar bīstamo nozari, biežāk min tādus vides riska faktorus kā ķīmisko vielu uzsūkšanās caur ādu (33%) un konflikti ar klientiem/pasūtītājiem (42%).

Attēls Nr. 18. Pašnodarbināto īpatsvars, kuri ir pakļauti darba vides riska faktoru iedarbībai, dalījumā pēc nozares bīstamības

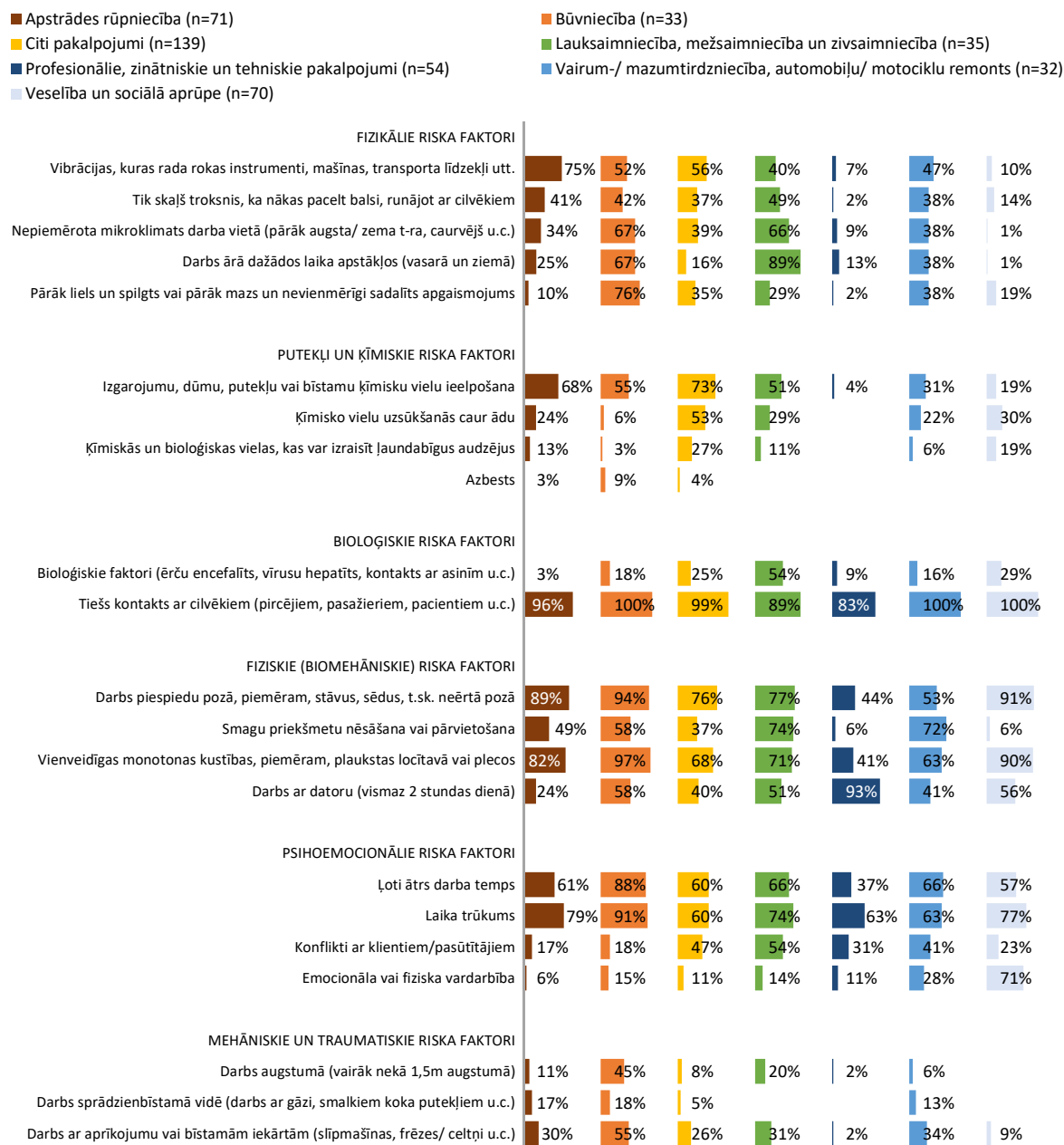

Avots: Pašnodarbināto aptauja

Gandrīz visās nozarēs visbiežāk minētais darba vides riska faktors ir tiešs kontakts ar cilvēkiem, taču vairums citu darba vides riska faktoru ir raksturīgi noteiktām nozarēm (skatīt attēlu Nr. 19). Tādi fizikālie riska faktori kā vibrācijas, kuras rada rokas instrumenti, mašīnas, transporta līdzekļi utt., ir biežāk sastopami apstrādes rūpniecībā (75%), nepiemērots mikroklimats darba vietā un darbs ārā dažādos laika apstākļos – būvniecības nozarē (67% un 67%) un lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē (66% un 89%), pārāk liels un spilgts vai pārāk mazs un nevienmērīgi sadalīts apgaismojums – būvniecības nozarē (76%). Pašnodarbinātie citu pakalpojumu nozarē vairāk nekā citās nozarēs uzskata, ka ir pakļauti putekļiem un ķīmiskajiem riska faktoriem – izgarojumu, dūmu, putekļu vai bīstamu ķīmisku vielu ieelpošana (73%), ķīmisko vielu uzsūkšanās caur ādu (53%), ķīmiskās un bioloģiskās vielas, kas var izraisīt ļaundabīgus audzējus (27%). Bioloģiskie riska faktori ir biežāk sastopami lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē (54%). Tādi fiziskie (mehāniskie) riska faktori kā darbs piespiedu pozā un vienveidīgas, monotonas kustības ir biežāk izplatīti būvniecībā (94% un 97%) un veselības un sociālās aprūpes nozarē (91% un 90%), kamēr smagu priekšmetu nēsāšana un pārvietošana – lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē (74%) un vairum-/mazumtirdzniecības, automobiļu un motocikla remonta nozarē (72%). Darbs ar datoru (vismaz 2 stundas dienā) ir visbiežāk minētais riska faktors profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē (93%). Ar tādiem psihosociālajiem riska faktoriem kā ļoti ātrs darba temps un laika trūkums visbiežāk saskaras pašnodarbinātie būvniecības nozarē (88% un 91%), savukārt ar emocionālo vai fizisku vardarbību –

veselības un sociālās aprūpes nozarē (71%). Mehāniskie un traumatiskie riska faktori ir visizplatītākie būvniecības, apstrādes rūpniecības un lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē. Darbs augstumā visbiežāk ir minēts būvniecības nozarē (45%) un lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē (20%), darbs sprādzienbīstamā vidē – būvniecības nozarē (18%) un apstrādes rūpniecībā (17%), savukārt darbs ar aprikojumu vai bīstamām iekārtām – būvniecības nozarē (55%), lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē (31%) un apstrādes rūpniecībā (30%).

Attēls Nr. 19. Pašnodarbināto īpatsvars, kuri ir pakļauti darba vides riska faktoru iedarbībai, dalījumā pa nozarēm

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Pēc ekspertu domām, tikai daļa pašnodarbināto strādā drošos un nekaitīgos darba apstākļos. Visnelabvēlīgākā situācija ir pašnodarbināto vidū, kuri veic mazus darbus privātajā sektorā, kas bieži vien ir saistīti ar augstu bīstamību, vai kuri ir nelegāli nodarbināti. Lielos un zināmos uzņēmumos problēmu

šajā jomā nav, it īpaši mežsaimniecības nozares uzņēmumos, kuros ir ieviesta FSC vai PEFC sertifikācija, kas paredz darba aizsardzības prasību ievērošanu visā meža produktu piegādes ķēdē.

Saskaņā ar ekspertu teikto tas, cik lielā mērā pašnodarbinātais strādā drošā un veselībai nekaitīgā darba vidē, ir atkarīgs no darbības nozares un veicamo darbu specifikas, tirgus apstākļiem un paša pašnodarbinātā un pasūtītāja vai uzņēmuma (darba devēja) izpratnes līmeņa par darba drošības prasību nozīmīgumu. Pašnodarbinātie, kuru darbā ir neliels skaits darba vides risku un tie nav tik bīstami, atrodas drošākā un veselībai nekaitīgākā darba vidē, salīdzinot ar tiem pašnodarbinātajiem, kuri ir pakļauti tādiem darba vides riskiem, kas var radīt augstu nelaimes gadījumu risku un būtiski apdraudēt veselību. Daži darba aizsardzības eksperti pauž viedokli, ka pašnodarbinātie nozarēs, kurās ir regulējums, kas nosaka pienākumus un atbildību darba aizsardzības jomā, vai reglamentētajās profesijās vairāk apzinās darba vides riska faktorus un ir nodrošinājušies ar IAL, tādēļ ir vairāk pasargāti. Citkārt vairāki darba aizsardzības eksperti min, ka pašnodarbināto darba apstākļus un vidi ietekmē tirgus apstākļi, proti, pieprasījums. Ja tirgū ir pieprasījums pēc pakalpojumiem par zemāko cenu, pašnodarbinātā darba apstākļi un vide ir sliktākā stāvoklī. Turklāt pašnodarbinātība tiek izmantota, lai optimizētu nodokļus. Šo viedokli apstiprina arī 2013. gadā veiktais pētījums, kurā secināts, ka uzņēmumos, kuros netiek ievērotas normatīvo aktu prasības attiecībā uz nodokļiem, netiek ievērotas arī normatīvo aktu prasības attiecībā uz darba aizsardzību, kas savukārt negatīvi ietekmē darba apstākļus un darba vidi.¹¹⁷ Eksperti arī norāda, ka liela nozīme labas darba vides un darba apstākļu nodrošināšanā ir pašu pašnodarbināto un uzņēmumu (darba devēju) izpratnei par darba aizsardzības prasību svarīgumu. Liela daļa pašnodarbināto un pasūtītāju neapzinās un neizprot darba drošības riskus un darba vides kaitīgo faktoru ietekmi uz veselību. Ja šī izpratne ir, tad pasūtītājs neizvēlas pakalpojumus par zemāko cenu, bet ir ar mieru maksāt vairāk, zinot, ka darba drošības prasības ir ievērotas. RSU DDVVI direktors norāda, ka īpaša riska grupa ir zemas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātie, kuri, salīdzinot ar citas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātajiem, var pieprasīt no pasūtītājiem mazāku samaksu par pakalpojumiem. Attiecīgi viņiem ir mazāk līdzekļu, ko ieguldīt darba drošībā.

Kopumā var secināt, ka vairākums pašnodarbināto ir pakļauti dažādu kaitīgu darba vides risku faktoru iedarbībai, kas var izraisīt nelaimes gadījumus darbā vai arodsaslimšanas, ja šie darba vides riska faktori netiek mazināti vai novērsti. Visbiežāk sastopamais darba vides riska faktors ir tiešs kontakts ar cilvēkiem, tam seko fiziskie (biomehāniskie), psihosociālie un fizikālie riska faktori. Pašnodarbinātie bīstamajās nozarēs biežāk saskaras ar fizikālajiem, fiziskajiem (biomehāniskajiem), mehāniskajiem un traumatiskajiem darba vides riska faktoriem. Svarīga loma drošu un veselībai nekaitīgu darba apstākļu nodrošināšanā ir tirgus dalībniekiem un to izpratnes līmenim par darba drošības prasību nozīmīgumu. Ja tirgus dalībnieki izvēlas zemākās cenas pakalpojumus un neapzinās darba drošības riskus un darba vides kaitīgo faktoru ietekmi uz veselību, mazāk tiek ievērotas darba aizsardzības prasības, un darba apstākļi un vide ir sliktāki. Īpaša riska grupa ir zemas kvalifikācijas profesiju pašnodarbinātie, kā arī pašnodarbinātie, kuri veic mazus darbus privātajā sektorā, kas bieži vien ir saistīti ar augstu bīstamību, vai kuri ir nelegāli nodarbināti.

3.3.3. Veiktie pasākumi darba vides riska faktoru novēršanai vai mazināšanai un darba aizsardzības prasību ievērošana

Aptaujas dati liecina, ka pasākumi darba vides riska faktoru novēršanai vai mazināšanai pašnodarbināto vidū netiek veikti pietiekamā apmērā. Aptuveni divas trešdaļas (65%) aptaujāto ir veikuši noteiktus pasākumus vai darba apstākļu uzlabojumus pagājušā gada laikā, kamēr vairāk nekā trešdaļa (35%) – neko nav veikuši vai nevarēja sniegt konkrētu atbildi (skatīt attēlu Nr. 20). Visbiežāk pašnodarbinātie iegādājās darba apģērbu un IAL (24%), uzlabo savu darba vidi (20%) vai veic veselības pārbaudi (bez polises) (20%). Daļa pašnodarbināto iegādājās veselības apdrošināšanas polisi (11%) vai vakcinējas (bez polises) (10%). Niecīgs skaits pašnodarbināto iegādājās pirmās palīdzības aptieciņu (5%) un ugunsdzēsības līdzekļus (3%), kas ir vitāli svarīgi rīcības nodrošināšanai ārkārtas situācijās. Savukārt savas

¹¹⁷ Latvijas Darba devēju konfederācija (2013). Darba apstākļi un riski Latvijā, 2012-2013. Rīga, 29.lpp. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/darba_tirgus/darba_aizsardziba/darba_aptakli_un_riski.pdf [skatīts 19.01.2018.]

darba vietas riska faktoros novērtē vien 2% pašnodarbināto. Arī 2013. gadā veiktajā pētījumā ir secināts, ka pašnodarbinātie mazāk ievēro darba aizsardzības prasības un veic darba aizsardzības pasākumus nekā darba ņēmēji uzņēmumos. Pašnodarbinātie 6 reizes biežāk minēja, ka nav veikuši nekādus uzlabojumus, kas saistīti ar darba apstākļiem. Turklāt saskaņā ar šī pētījuma rezultātiem pašnodarbinātie biežāk veica veselības pārbaudes (33%), iegādājās IAL (34%), uzlaboja darba vidi (25%) vai iegādājās pirmās palīdzības aptieciņu (25%) un retāk norādīja, ka nav veikuši nekādus uzlabojumus, kas saistīti ar darba apstākļiem (22%).¹¹⁸

Attēls Nr. 20. Veiktie darba aizsardzības pasākumi un darba apstākļu uzlabojumi pagājušā gada laikā

Bāze: Visi respondenti (n=510).

Piezīme: Aptaujātie varēja atzīmēt visus atbilstošos atbilžu variantus, tāpēc kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%.

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Aptaujāto sniegtās atbildes par veiktajiem darba aizsardzības pasākumiem un darba apstākļu uzlabojumiem ievērojami atšķiras atkarībā no dažādiem sociāldemogrāfiskajiem rādītājiem. Pašnodarbinātie, kuri ir 25–34 gadus veci biežāk iegādājās darba apģērbu un IAL (25–34 gadi 42%, 35–50 gadi 24%, 51–64 gadi 18%, vecāki par 64 gadiem 22%), veic tehnoloģiju un aprīkojuma maiņu (25–34 gadi 25%, 35–50 gadi 19%, 51–64 gadi 10%, vecāki par 64 gadiem 16%) un novērtē savas darba vietas riska faktoros (25–34 gadi 9%, 35–50 gadi 3%, 51–64 gadi 1%, vecāki par 64 gadiem 0%). Savukārt pašnodarbinātie, kuri ir vecāki par 64 gadiem, retāk veic savas darba vietas uzlabošanu vai veselības pārbaudi (bez polises) (25–34 gadi 18%, 35–50 gadi 21%, 51–64 gadi 21%, vecāki par 64 gadiem 14%). Vienlaikus, aplūkojot atbilžu sadalījumu pa vecuma grupām, vērojama tendence – jo vecāki pašnodarbinātie, jo biežāk netiek veikti uzlabojumi, kas ir saistīti ar darba apstākļiem (25–34 gadi 14%, 35–50 gadi 28%, 51–64 gadi 32%, vecāki par 64 gadiem 41%).

Būtiskas atšķirības parādās sadalījumā pēc aptaujāto etniskās piederības. Krievu tautības pašnodarbinātie daudz retāk ir veikuši veselības pārbaudi (bez polises) (latvieši 22%, krievi 12%), tehnoloģiju vai aprīkojuma nomaiņu (latvieši 18%, krievi 7%), iegādājās veselības apdrošināšanas polisi (latvieši 12%, krievi 4%) vai vakcinējās (bez polises) (latvieši 11%, krievi 3%). Turklāt krievu tautības

¹¹⁸ Latvijas Darba devēju konfederācija (2013). Darba apstākļi un riski Latvijā, 2012-2013. Tematiskie pielikumi: pašnodarbināto darba apstākļi. Rīga, 7.lpp.

pašnodarbināto vidū liels aptaujāto īpatsvars nevarēja sniegt konkrētu atbildi, vai ir veikuši noteiktus pasākumus vai darba apstākļu uzlabojumus pagājušā gada laikā (latvieši 3%, krievi 23%).

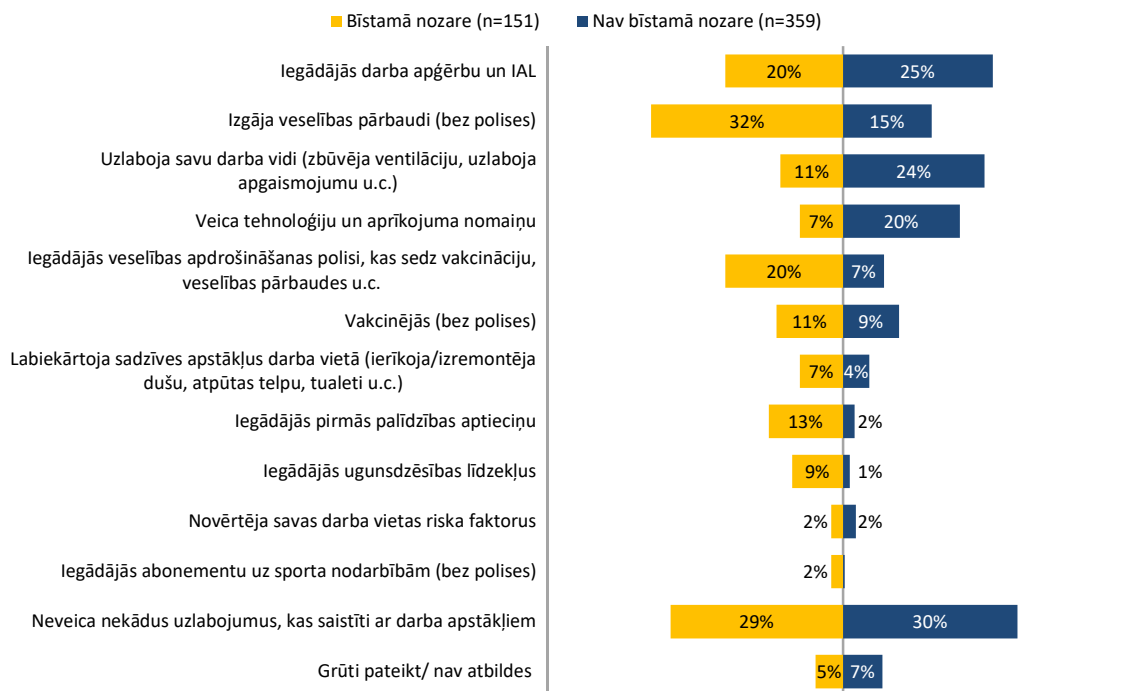
Vērtējot atbildes pēc aptaujāto izglītības līmeņa, situācija ir visai atšķirīga. Darba apgērbu vai IAL biežāk iegādājas aptaujātie ar profesionālo vidējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 30%, vispārējā vidējā izglītība 24%, augstākā izglītība 19%), tehnoloģiju un aprīkojuma maiņu biežāk veic aptaujātie ar vispārējo vidējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 20%, vispārējā vidējā izglītība 25%, augstākā izglītība 10%), savukārt veselības apdrošināšanas polisi galvenokārt iegādājas aptaujātie ar augstāko izglītību (profesionālā vidējā izglītība 6%, vispārējā vidējā izglītība 1%, augstākā izglītība 18%). Veselības pārbaudi (bez polises) retāk veic pašnodarbinātie ar vidējo vispārējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 20%, vispārējā vidējā izglītība 13%, augstākā izglītība 23%).

Interesantas sakarības parādās, aplūkojot datus atkarībā no aptaujāto ienākumiem. Pieaugot aptaujāto vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības, pieaug aptaujāto īpatsvars, kuri iegādājas veselības apdrošināšanas polisi (līdz 200 eiro 4%, 201–400 eiro 8%, 401–600 eiro 13%, vairāk nekā 600 eiro 19%), vakcinējas (bez polises) (līdz 200 eiro 8%, 201–400 eiro 6%, 401–600 eiro 11%, vairāk nekā 600 eiro 18%) vai iegādājas pirmās palīdzības aptieciņu (līdz 200 eiro 2%, 201–400 eiro 5%, 401–600 eiro 8%, vairāk nekā 600 eiro 12%). Savu darba vidi biežāk uzlabo pašnodarbinātie, kuru vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības ir 201–400 eiro (līdz 200 eiro 14%, 201–400 eiro 26%, 401–600 eiro 25%, vairāk nekā 600 eiro 21%), savukārt tehnoloģiju un aprīkojuma maiņu – aptaujātie, kuru vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības ir 401–600 eiro (līdz 200 eiro 13%, 201–400 eiro 17%, 401–600 eiro 25%, vairāk nekā 600 eiro 19%). Aptaujātie ar zemākiem vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības biežāk neveic nekādus uzlabojumus, kas saistīti ar darba apstākļiem (līdz 200 eiro 35%, 201–400 eiro 26%, 401–600 eiro 30%, vairāk nekā 600 eiro 19%).

Dalījumā pa reģioniem var atzīmēt, ka lielāks pašnodarbināto īpatsvars Zemgales reģionā neveic nekādus uzlabojumus, kas saistīti ar darba apstākļiem (Kurzemes reģions 22%, Latgales reģions 33%, Rīgas reģions 31%, Vidzemes reģions 26%, Zemgales reģions 37%).

Analizējot datus nozaru griezumā, vērojamas būtiskas atšķirības. Pašnodarbinātie bīstamajās nozarēs biežāk veic veselības pārbaudi (32%), iegādājas veselības apdrošināšanas polisi (20%) vai pirmās palīdzības aptieciņu (13%), retāk – uzlabo savu darba vidi (11%) vai veic tehnoloģiju vai aprīkojuma nomaiņu (7%) (skatīt attēlu Nr. 21). Tāpat kā pašnodarbināto vidū kopumā, arī bīstamajās nozarēs pašnodarbinātie darba aizsardzības pasākumus vai darba apstākļu uzlabojumus veic nepietiekami, kas nākotnē var palielināt nelaimes gadījumu vai arodslimību skaitu pašnodarbināto vidū.

Attēls Nr. 21. Veiktie darba aizsardzības pasākumi un darba apstākļu uzlabojumi pagājušā gada laikā dalījumā pēc nozares bīstamības

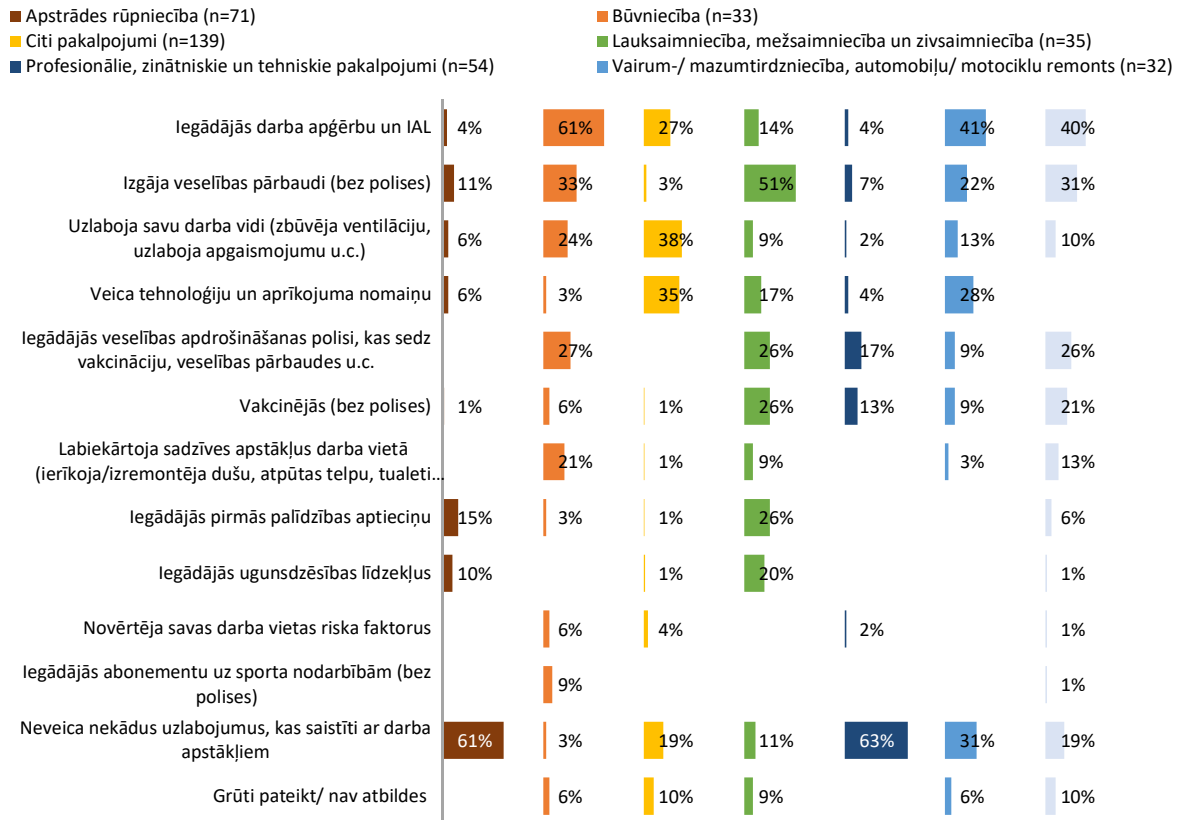
Bāze: Visi respondenti (n=510).

Piezīme: Aptaujātie varēja atzīmēt visus atbilstošos atbilžu variantus, tāpēc kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%.

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Viskritiskākā situācija ir vērojama apstrādes rūpniecības nozarē, kurā strādājošie pašnodarbinātie darba aizsardzības pasākumus vai darba apstākļu uzlabojumus veic vismazāk (skatīt attēlu Nr. 22). Turklāt 61% no šiem pašnodarbinātajiem atzīst, ka neveic nekādus uzlabojumus, kas ir saistīti ar darba apstākļiem. Vienlaikus ir vērojama arī pozitīva tendence. Apstrādes rūpniecībā ir lielāks pašnodarbināto īpatsvars, kuri iegādājās pirmās palīdzības aptieciņu (15%) vai ugunsdzēsības līdzekļus (10%), taču tāpat tas nav pietiekami. Pašnodarbinātie būvniecības nozarē, līdzīgi kā lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības un veselības un sociālās aprūpes nozarēs, biežāk veic dažādus darba aizsardzības pasākumus vai darba apstākļu uzlabojumus, taču tāpat tos veic salīdzinoši neliela daļa pašnodarbināto. Pašnodarbinātie citu pakalpojumu nozarē galvenokārt veic savas darba vietas uzlabošanu (38%) vai tehnoloģiju un aprīkojuma nomaiņu (35%), taču retāk vakcinējas (bez polises) (1%) vai veic veselības pārbaudi (bez polises) (3%). Jāatzīmē, ka neviens no aptaujātajiem šajā nozarē nav iegādājies veselības polisi. Vairākums aptaujāto (63%) profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē nevarēja sniegt konkrētu atbildi par veiktajiem darba aizsardzības pasākumiem vai darba apstākļu uzlabojumiem (63%), kā arī retāk norāda, ka veic savas darba vietas uzlabošanu (2%) vai veselības pārbaudi (7%).

Attēls Nr. 22. Veiktie darba aizsardzības pasākumi un darba apstākļu uzlabojumi pagājušā gada laikā dalījumā pēc nozares bīstamības

Piezīme: Aptaujātie varēja atzīmēt visus atbilstošos atbilžu variantus, tāpēc kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%.
Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Dalījumā pēc aptaujāto profesijas būtiskas atšķirības attiecībā uz veiktajiem darba aizsardzības pasākumiem vai darba apstākļu uzlabojumiem galvenokārt nav vērojamas. Tikai jāatzīmē, ka vidējas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātie biežāk nav veikuši nekādus uzlabojumus, kas ir saistīti ar darba apstākļiem (vidējas kvalifikācijas profesijas 37%, augstas kvalifikācijas profesijas 23%). Pavisam cita situācija paveras, analizējot aptaujas rezultātus profesiju pamatgrupās. Pašnodarbinātie profesiju pamatgrupā “Kvalificēts strādnieks un amatnieks” ievērojami retāk iegādājās veselības polisi (kvalificēts strādnieks un amatnieks 4%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 6%, speciālists 15%, vadītājs 13%), savukārt profesiju pamatgrupā “Pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks” – veic veselības pārbaudi (kvalificēts strādnieks un amatnieks 23%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 11%, speciālists 25%, vadītājs 22%) vai uzlabo savu darba vidi (kvalificēts strādnieks un amatnieks 4%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 6%, speciālists 15%, vadītājs 13%). Darba apģērbus un IAL biežāk iegādājas pašnodarbinātie profesiju pamatgrupā “Kvalificēts strādnieks un amatnieks” vai “Speciālists” (kvalificēts strādnieks un amatnieks 36%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 10%, speciālists 32%, vadītājs 18%), savukārt tehnoloģiju nomaiņu – pašnodarbinātie profesiju pamatgrupā “Kvalificēts strādnieks un amatnieks” (kvalificēts strādnieks un amatnieks 27%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 9%, speciālists 15%, vadītājs 20%). Jāatzīmē, ka pašnodarbinātie profesiju pamatgrupā “Pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks” ievērojami biežāk nav veikuši noteiktus pasākumus, kas saistīti ar darba apstākļu uzlabojumu (kvalificēts strādnieks un amatnieks 23%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 51%, speciālists 21%, vadītājs 26%).

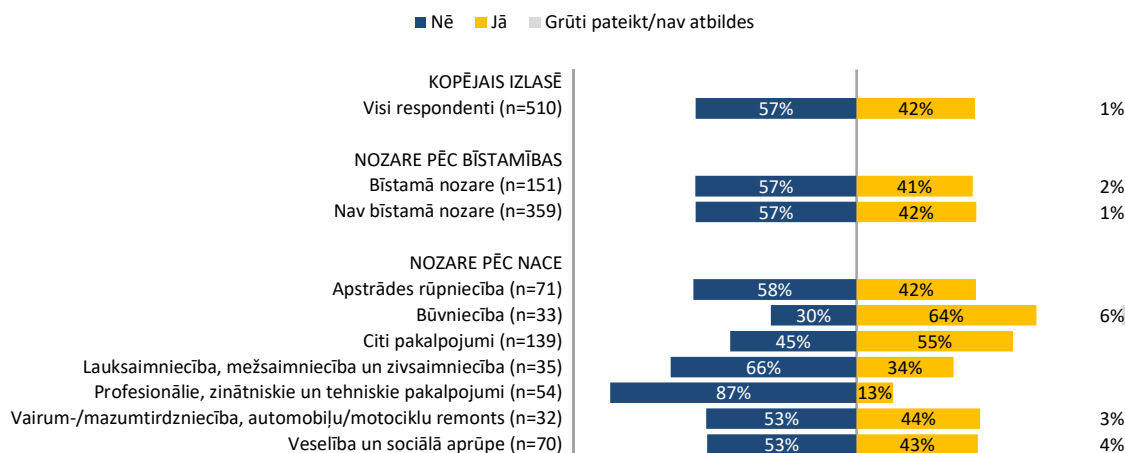
Aplūkojot atbildes pēc aptaujāto darba stāža nozarē, redzams, ka, pieaugot pašnodarbināto darba stāžam nozarē, samazinās pašnodarbināto īpatsvars, kuri ir izgājuši veselības pārbaudi (bez polises) (līdz

2 gadiem 28%, 3–5 gadi 27%, 6–10 gadi 21%, vairāk nekā 10 gadi 17%) vai novērtējuši savas darba vides riska faktoros (līdz 2 gadiem 6%, 3–5 gadi 4%, 6–10 gadi 4%, vairāk nekā 10 gadi 0%), un pieaug pašnodarbināto īpatsvars, kuri nav veikuši nekādus uzlabojumus, kas ir saistīti ar darba apstākļiem (līdz 2 gadiem 19%, 3–5 gadi 23%, 6–10 gadi 28%, vairāk nekā 10 gadi 33%). Pārējos aspektos var atzīmēt, ka savu darba vidi biežāk ir uzlabojuši pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē ir 6–10 gadi (līdz 2 gadiem 19%, 3–5 gadi 25%, 6–10 gadi 27%, vairāk nekā 10 gadi 16%), savukārt pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē ir 3–5 gadi – biežāk ir iegādājušies darba apģērbu vai individuālos aizsardzības līdzekļus (līdz 2 gadiem 25%, 3–5 gadi 35%, 6–10 gadi 22%, vairāk nekā 10 gadi 21%).

Aptaujāto atbildēs atkarībā no aptaujāto darba stāža profesijā parādās sakarība, ka, pieaugot darba stāžam profesijā, pieaug pašnodarbināto īpatsvars, kuri veic veselības pārbaudi (bez polises) (3–5 gadi 11%, 6–10 gadi 19%, vairāk nekā 10 gadi 21%), un samazinās pašnodarbināto īpatsvars, kuri uzlabo savu darba vidi (3–5 gadi 27%, 6–10 gadi 20%, vairāk nekā 10 gadi 19%). Savukārt pašnodarbinātie, kuru darba stāžs profesijā ir 3–5 gadi, biežāk iegādājas darba apģērbu un IAL (3–5 gadi 43%, 6–10 gadi 19%, vairāk nekā 10 gadi 23%) vai veic tehnoloģiju un aprīkojuma nomaiņu (3–5 gadi 23%, 6–10 gadi 19%, vairāk nekā 10 gadi 15%).

Attiecībā uz IAL izmantošanu, aptaujas dati liecina, ka vairākās nozarēs, t.sk. bīstamajās nozarēs, liela daļa pašnodarbināto tos neizmanto, lai gan tas būtu nepieciešams. Vairāk nekā puse (57%) pašnodarbināto bīstamajās nozarēs uzskata, ka viņu darbā tos nav nepieciešams lietot (skatīt attēlu Nr. 23). Vislielākais pašnodarbināto īpatsvars, kuri uzskata, ka strādājot ir nepieciešams izmantot IAL, ir būvniecības un citu pakalpojumu nozarēs (attiecīgi 64% un 55%), savukārt ievērojami mazāks – lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē (34%). Jāatzīmē, ka IAL nelietošana ir viens no biežāk sastopamajiem notikušo nelaimes gadījumu cēloņiem¹¹⁹, tādēļ šis aspekts ir uzskatāms par būtisku problēmu pašnodarbināto darbā.

Attēls Nr. 23. Pašnodarbināto vērtējums, vai strādājot ir nepieciešams lietot IAL

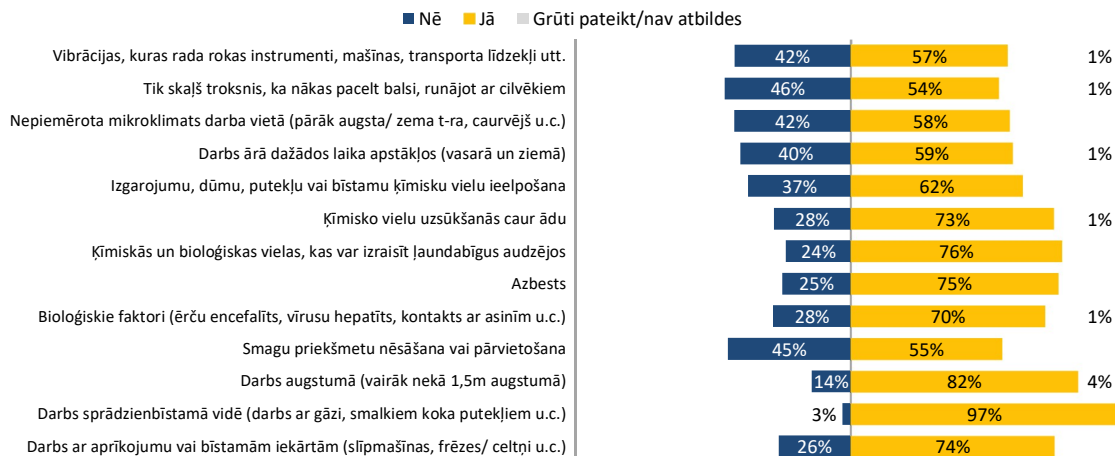
Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Aplūkojot sniegtās atbildes atkarībā no tā, kāda darba vides riska faktora iedarbībai ir pakļauts pašnodarbinātais, aptaujas rezultāti liecina, ka pašnodarbinātie pietiekami neizmanto IAL, kas, iespējams, norāda uz zināšanu un izpratnes trūkumu par darba aizsardzības jautājumiem. Lai gan to izmantošana atšķiras atkarībā no darba vietas apstākļiem un situācijas kopumā, aptaujas dati indikatīvi norāda, ka daļa pašnodarbināto gadījumos, kad tie būtu jāizmanto, to nedara (skatīt attēlu Nr. 24). Pašnodarbināto vidū, kuri ir pakļauti tādiem darba vides riska faktoriem kā izgarojumu, dūmu, putekļu

¹¹⁹ Labklājības ministrija. Nelaimes gadījumu izmeklēšana un uzskaitē. Lm.gov.lv. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/text/443> [skatīts 22.11.2017.]

vai bīstamu ķīmisku vielu ieelpošana vai ķīmisko vielu uzsūkšanās caur ādu, attiecīgi 37% un 28% uzskata, ka IAL strādājot nav nepieciešams izmantot. Tāpat arī 26% pašnodarbināto, kuru darbs ir saistīts ar aprīkojumu un bīstamajām iekārtām, noraida to lietošanas nepieciešamību.

Attēls Nr. 24. Pašnodarbināto īpatsvars, kuri ir pakļauti konkrēta riska faktora iedarbībai, un viņu vērtējums, vai strādājot ir nepieciešams lietot IAL

Bāze: Vibrācijas, kuras rada rokas instrumenti, mašīnas, transporta līdzekļi utt. n=222; tik skaļš troksnis, ka nākas pacelt balsi, runājot ar cilvēkiem n=166; nepiemērota mikroklimats darba vietā (pārāk augsta/zema t-ra, caurvējš u.c.) n=172; darbs ārā dažādos laika apstākļos (vasarā un ziemā) n=152; izgarojumu, dūmu, putekļu vai bīstamu ķīmisku vielu ieelpošana n=238; ķīmisko vielu uzsūkšanās caur ādu n=146; ķīmiskās un bioloģiskas vielas, kas var izraisīt ļaundabīgus audzējos n=76; azbests n=4; bioloģiskie faktori (ērču encefalīts, vīrusu hepatīts, kontakts ar asinīm u.c.) n=74; smagu priekšmetu nēsāšana vai pārvietošana n=208; darbs augstumā (vairāk nekā 1,5m augstumā) n=56; darbs sprādzienbīstamā vidē (darbs ar gāzi, smalkiem koka putekļiem u.c.) n=31; darbs ar aprīkojumu vai bīstamām iekārtām (slīpmašīnas, frēzes/celtņi u.c.) n=114.

Avots: Pašnodarbināto aptauja

Visbiežāk pašnodarbinātie izmanto roku aizsardzības līdzekļus (27%), elpceļu aizsardzības līdzekļus (21%) un speciālo darba apģērbu (18%), retāk – ādas aizsardzības līdzekļus (5%) un dzirdes aizsardzības līdzekļus (6%) (skatīt tabulu Nr. 13). Bīstamajās nozarēs biežāk izmanto galvas aizsardzības līdzekļus (23%), sejas un acu aizsardzības līdzekļus (23%), kāju (pēdu) aizsardzības līdzekļus (22%) un speciālo darba apģērbu (26%). Analizējot darba apģērbu un dažādu IAL izmantošanu nozarēs, redzams, ka būvniecības nozarē vairākums izmanto speciālo darba apģērbu (61%), kāju (pēdu) aizsardzības līdzekļus (58%), roku aizsardzības līdzekļus (48%), sejas un acu aizsardzības līdzekļus (42%). Ievērojami mazāks pašnodarbināto īpatsvars izmanto IAL apstrādes rūpniecības, lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarēs, kurās ir liels bīstamo nozaru īpatsvars.

Tabula Nr. 13. Individuālo aizsardzības līdzekļu izmantošana pašnodarbināto vidū pēc to veida

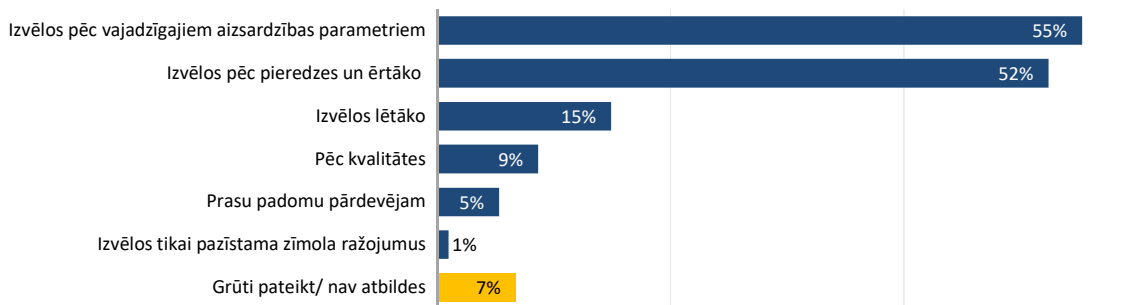
Nozare	Pašnodarbināto īpatsvars, kuri izmanto konkrētus IAL (%)							
	Galvas aizsardzības līdzekļi	Sejas un acu aizsardzības līdzekļi	Dzirdes aizsardzības līdzekļi	Elpceļu aizsardzības līdzekļi	Roku aizsardzības līdzekļi	Kāju (pēdu) aizsardzības līdzekļi	Ādas aizsardzības līdzekļi	Speciāls darba apģērbs
KOPĒJAIS IZLASĒ								
Visi respondenti (n=510)	9	15	6	21	27	9	5	18
NOZARE PĒC BĪSTAMĪBAS								
Bīstamā nozare (n=151)	23	23	11	26	28	22	1	26
Nav bīstamā nozare (n=359)	3	11	4	19	27	3	6	15
NOZARE PĒC NACE								
Apstrādes rūpniecība (n=71)	2	2	2	3	2	1	3	2
Būvniecība (n=33)	8	8	1	0	5	8		4
Citi pakalpojumi (n=139)	3	4	9	3	4	5		6
Lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība (n=35)	6	2		9	8	8		1
Profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi (n=54)	1	1	7	2	3	1		4
Vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu/motociklu remonts (n=32)	7	1	3	7	4		3	1
Veselība un sociālā aprūpe (n=70)	1	1		2	2	9		4
	2	4		0	6			1
	3	2		1	3	2		3
	3	8		6	1	2		8
	3	4		1	3		3	3
	3	4		4	6		0	4

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Vairākums pašnodarbināto (92%), kuri uzskata, ka viņiem strādājot ir nepieciešams lietot IAL, norāda, ka vienmēr tos arī izmanto. Tikmēr neliela daļa (8%) jeb 17 aptaujātie atklāj, ka mēdz tos arī neizmanto, jo tie traucē strādāt, ir neērti un spiež (12 aptaujātie) vai ir slinkums tos izmantot (3 aptaujātie). Šo pašnodarbināto īpatsvars ir nedaudz lielāks starp krievu tautības pašnodarbinātajiem (latvieši 8%, krievi 13%), pašnodarbinātajiem, kuru vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības ir 401–600 eiro (līdz 200 eiro 6%, 201–400 eiro 7%, 401–600 eiro 13%, vairāk nekā 600 eiro 0%), kā arī starp pašnodarbinātajiem, kuru saimnieciskā darbība ir reģistrēta Rīgas vai Zemgales reģionā (Kurzemes reģions 0%, Latgales reģions 0%, Rīgas reģions 14%, Vidzemes reģions 2%, Zemgales reģions 19%). IAL ne vienmēr izmanto pašnodarbinātie tādās nozarēs kā lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība (17%), vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu un motociklu remonts (14%) un citu pakalpojumu nozarē (12%). Šo pašnodarbināto īpatsvars ir nedaudz lielāks vidējas kvalifikācijas profesijās (vidējas kvalifikācijas profesijas 11%, augstas kvalifikācijas profesijas 6%), it īpaši profesiju pamatgrupā “Kvalificēts strādnieks un amatnieks” (kvalificēts strādnieks un amatnieks 18%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 4%, speciālists 6%, vadītājs 3%). Citās sociāldemogrāfiskajās grupās būtiskas atšķirības nav vērojamas.

Galvenie kritēriji, pēc kuriem pašnodarbinātie izvēlas IAL, ir aizsardzības parametri un līdzšinējā pieredze, un ērtums. Vairāk nekā pusei aptaujāto (attiecīgi 55% un 52%) šie kritēriji nosaka IAL izvēli (skatīt attēlu Nr. 25). Tikmēr daļa aptaujāto norāda, ka izvēlas lētāko variantu (15%), savukārt ievērojami retāk pašnodarbināto izvēli nosaka kvalitāte (9%) vai pārdevēja padoms (5%).

Attēls Nr. 25. Svarīgākie kritēriji, pēc kuriem pašnodarbinātie izvēlas IAL

Bāze: Respondenti, kuri par saviem līdzekļiem iegādājās IAL (n=208).

Piezīme: Aptaujātie varēja atzīmēt visus atbilstošos atbilžu variantus, tāpēc kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%.

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Vajadzīgie aizsardzības parametri retāk ir svarīgs IAL izvēles kritērijs starp krievu tautības pašnodarbinātajiem (latvieši 57%, krievi 40%), pašnodarbinātajiem ar vispārējo vidējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 60%, vispārējā vidējā izglītība 41%, augstākā izglītība 52%). Vērojama tendence, ka, pieaugot aptaujāto vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības, pieaug šī kritērija nozīmīgums (līdz 200 eiro 43%, 201–400 eiro 54%, 401–600 eiro 55%, vairāk nekā 600 eiro 71%). Pašnodarbināto īpatsvars, kuru IAL izvēli nosaka vajadzīgie aizsardzības parametri, ir lielāks bīstamajās nozarēs (bīstamās nozares 65%, ne bīstamās nozares 51%) un tādās nozarēs kā veselība un sociālā aprūpe (69%), būvniecība (68%), lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība (67%) un apstrādes rūpniecība (66%), savukārt mazāks – tādās nozarēs kā vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu un motociklu remonts (38%) un citi pakalpojumi (46%). Daļījumā pēc aptaujāto profesijas, darba stāža nozarē vai profesijā būtiskas atšķirības nav vērojamas. Vienīgi var piebilst, ka šo aptaujāto īpatsvars ir lielāks pašnodarbināto vidū, kuru darba stāžs nozarē ir 3–5 gadi (līdz 2 gadiem 54%, 3–5 gadi 64%, 6–10 gadi 55%, vairāk nekā 10 gadi 52%).

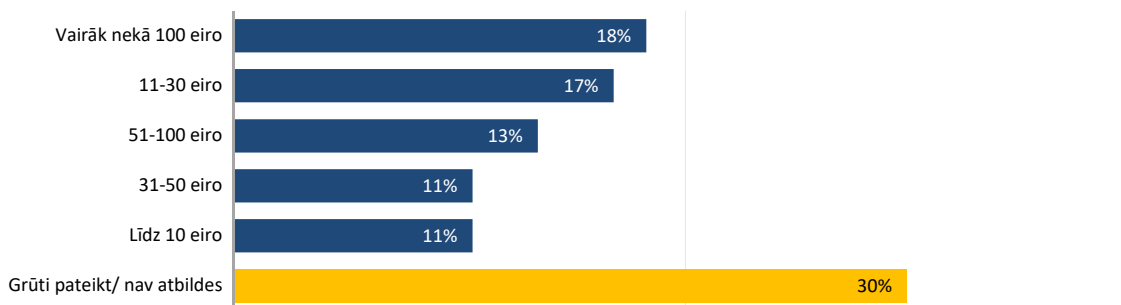
Līdzšinējā pieredze un ērtums ir biežāks izvēles kritērijs krievu tautības pašnodarbinātajiem (latvieši 51%, krievi 70%), retāk – pašnodarbinātajiem ar augstākiem vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības (līdz 200 eiro 53%, 201–400 eiro 54%, 401–600 eiro 61%, vairāk nekā 600 eiro 43%). Aplūkot atbilžu sadalījumu pa vecuma grupām, redzams, jo lielāks aptaujāto vecums, jo retāk viņu izvēli nosaka šis kritērijs (25–34 gadi 63%, 35–50 gadi 58%, 51–64 gadi 46%, vecāki par 64 gadiem 31%). Pēc pieredzes un ērtākos IAL biežāk izvēlas pašnodarbinātie būvniecības un vairum-/mazumtirdzniecības, automobiļu un motociklu remonta nozarēs (attiecīgi 79% un 77%), ievērojami retāk – pašnodarbinātie apstrādes rūpniecības nozarē (34%). Šis kritērijs ir svarīgs arī pašnodarbinātajiem, kuru darba stāžs nozarē ir līdz 2 gadiem vai 6–10 gadi (līdz 2 gadiem 62%, 3–5 gadi 48%, 6–10 gadi 62%, vairāk nekā 10 gadi 50%) vai kuru darba stāžs profesijā ir 3–5 gadi vai 6–10 gadi (3–5 gadi 63%, 6–10 gadi 65%, vairāk nekā 10 gadi 49%). Daļījumā pēc citiem sociāldemogrāfiskajiem rādītājiem būtiskas atšķirības nav vērojamas.

Lētākos IAL biežāk izvēlas pašnodarbinātie, kuri ir 51–64 gadus veci (25–34 gadi 6%, 35–50 gadi 14%, 51–64 gadi 25%, vecāki par 64 gadiem 0%), kā arī pašnodarbinātie tādās nozarēs kā vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu un motociklu remonts (31%), veselība un sociālā aprūpe (31%) un būvniecība (26%). Daļījumā pēc citiem sociāldemogrāfiskajiem rādītājiem būtiskas atšķirības nav vērojamas. Taču jāatzīmē, ka šo aptaujāto īpatsvars ir lielāks starp pašnodarbinātajiem, kuru darba stāžs nozarē ir 6–10 gadi (līdz 2 gadiem 15%, 3–5 gadi 7%, 6–10 gadi 26%, vairāk nekā 10 gadi 14%).

Pašnodarbināto izdevumi IAL iegādei ievērojami atšķiras. Visbiežāk pašnodarbinātie vidēji IAL iegādei gadā tērē vairāk nekā 100 eiro (18%) vai 11–30 eiro (17%) (skatīt attēlu Nr. 26). Vienlīdz lielai daļai pašnodarbināto izdevumi veido 51–100 eiro (13%), 31–50 eiro (11%) vai līdz 10 eiro (11%). IAL iegādi lielā mērā ietekmē pašnodarbinātā vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības. Tiem pieaugot,

pieaug arī vidējie izdevumi gadā IAL iegādei. Pašnodarbinātie ar zemākiem vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības biežāk IAL iegādei tērē līdz 30 eiro gadā (līdz 200 eiro 41%, 201–400 eiro 26%, 401–600 eiro 13%, vairāk nekā 600 eiro 14%), savukārt pašnodarbinātie ar augstākiem ienākumiem – ievērojami vairāk (31–50 eiro: līdz 200 eiro 10%, 201–400 eiro 16%, 401–600 eiro 19%, vairāk nekā 600 eiro 5%; 51–100 eiro: līdz 200 eiro 14%, 201–400 eiro 18%, 401–600 eiro 10%, vairāk nekā 600 eiro 19%; vairāk nekā 100 eiro: līdz 200 eiro 4%, 201–400 eiro 23%, 401–600 eiro 32%, vairāk nekā 600 eiro 33%).

Attēls Nr. 26. Pašnodarbināto vidējie izdevumi gadā individuālo aizsardzības līdzekļu iegādei

Bāze: Respondenti, kuri par saviem līdzekļiem iegādājās individuālos aizsardzības līdzekļus (n=208)

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Arī ekspertu viedoklis apstiprina iegūtos aptaujas rezultātus. Pēc ekspertu domām, pašnodarbinātie lielāko daļu darba aizsardzības prasību neievēro, it īpaši attiecībā uz darba vides risku novērtēšanu, novēršanu vai mazināšanu, pareizu un drošu darba paņēmieni lietošanu, IAL un darba apģērbu lietošanu un uzturēšanu darba kārtībā, kā arī darba un atpūtas laika ievērošanu. LDDK darba aizsardzības eksperte norāda, ka IAL un darba apģērba lietošana ir vienīgais, ko pašnodarbinātie atsevišķās nozarēs ievēro, jo to prasa uzņēmums (darba devējs), taču vairākumā gadījumu arī tā ir problēma. Viskritiskākā situācija darba aizsardzības jomā pašnodarbināto vidū ir būvniecības, lauksaimniecības, mežsaimniecības un kokapstrādes nozarēs, kurās ir liels traumu gūšanas risks. Tāpat arī ir minētas pārtikas ražošanas nozares (it īpaši mājražotāju vidū) un transporta un loģistikas nozare. Darba aizsardzības eksperti min arī dažus piemērus, kādi specifiskie vides riski šajās nozarēs netiek ņemti vērā. Būvniecības nozarē tā ir drošības sistēmu lietošana darbu veikšanai augstumā un droša darba metožu ievērošana darbā ar būvķīmiju, mežsaimniecības nozarē – potes pret ērcu encefalītu un darba apavu lietošana, lauksaimniecības nozarē – darba apģērba un IAL lietošana. Jāatzīmē, ka mežsaimniecības nozarē darba aizsardzība vismazāk tiek ievērota privātajos mežos, kuros nav ieviestas mežu sertifikācijas sistēmas.

Darba aizsardzības eksperti skaidro, ka galvenais iemesls, kas traucē vai kavē darba aizsardzības prasību ievērošanu pašnodarbināto vidū, ir zināšanu un izpratnes trūkums par darba aizsardzības jautājumiem (sīkāk skatīt 3.3.4. apakšnodāju). Tāpat arī liela loma darba aizsardzības prasību ievērošanā pašnodarbināto vidū ir uzņēmumam (darba devējam). Lielie ģenerāluzņēmēji vai sertificētie meža apsaimniekotāji pieprasa ievērot darba drošību visā apakšuzņēmēju ķēdē, t.sk. pašnodarbināto vidū, un kontrolē, vai tas tiek pildīts. Šajos uzņēmumos ir darba drošības speciālists, kurš veic instruktāžu darba drošības jautājumos un seko līdzi, lai pašnodarbinātie ievērotu darba aizsardzības prasības, nepieciešamības gadījumā nodrošina ar IAL u.tml. Taču tā ir uzņēmuma labā griba un rūpes par savu reputāciju, kas vairumā gadījumu tā nav.

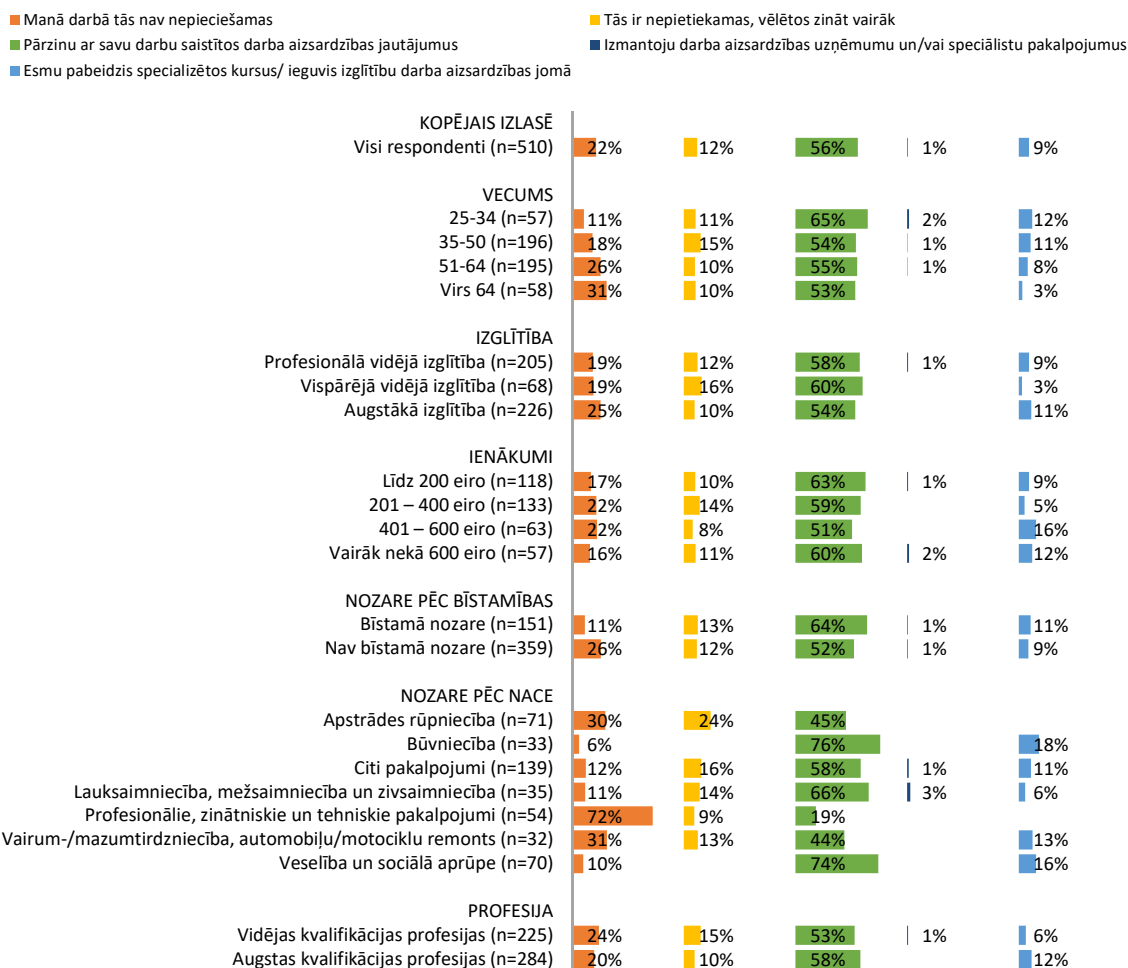
Apkopojot visu iepriekš minēto, var teikt, ka situācija darba aizsardzības jomā pašnodarbināto vidū ir vērtējama kā neapmierinoša un, salīdzinot ar 2013. gada pētījuma rezultātiem, ir pasliktinājusies. Vairākums pašnodarbināto maz rūpējas par savu darba drošību un veselības aizsardzību, kā arī nav pasargāti gadījumos, ja rodas ārkārtas situācija. Vien aptuveni katrs piektais uzlabo savu darba vidi vai veic veselības pārbaudi (bez polises), tikai katrs desmitais iegādājas veselības apdrošināšanas polisi vai vakcinējas (bez polises), bet pavisam neliels skaits iegādājas pirmās palīdzības aptieciņu un

ugunsdzēsības līdzekļus vai novērtē savas darba vietas riska faktoros. Tāpat arī netiek ievēroti tādi darba aizsardzības aspekti kā pareiza un droša darba paņēmieni lietošana, IAL un darba apģērbu lietošana un uzturēšana darba kārtībā, kā arī darba un atpūtas laika ievērošana. Visās nozarēs pasākumi darba vides riska faktoru novēršanai vai mazināšanai netiek veikti pietiekamā apmērā, taču viskritiskākā situācija ir apstrādes rūpniecībā (it īpaši kokapstrādē un pārtikas ražošanā), būvniecībā, lauksaimniecībā, mežsaimniecībā, transporta un loģistikas nozarē. Viena no būtiskām problēmām pašnodarbināto darbā ir IAL neizmantošana, kas ir viens no biežāk sastopamajiem notikušo nelaimes gadījumu cēloņiem. Vairāk nekā puse pašnodarbināto bīstamajās nozarēs uzskata, ka viņu darbā tos nav nepieciešams lietot, turklāt liela daļa gadījumos, kad tie būtu jāizmanto, to nedara. Galvenais iemesls, kas traucē vai kavē darba aizsardzības prasību ievērošanu, ir zināšanu un izpratnes trūkums par darba aizsardzības jautājumiem. Jāatzīmē, ka liela loma pašnodarbināto darba drošības veicināšanā ir uzņēmumam (darba devējam). Ir vairāki labie piemēri, kad lielle ģenerāluņēmēji būvniecības nozarē vai sertificētie meža apsaimniekotāji uzņemas atbildību par darba aizsardzības prasību ievērošanu visā apakšuzņēmēju ķēdē un nodrošina drošus darba apstākļus, taču tā ir uzņēmuma labā griba un rūpes par savu reputāciju.

3.3.4. Informētības un izpratnes līmenis par darba aizsardzības prasībām

Pašnodarbināto informētības un izpratnes līmenis par darba aizsardzības prasībām ir nepietiekams. Nedaudz vairāk nekā puse (56%) aptaujāto uzskata, ka pārzina ar savu darbu saistītos darba aizsardzības jautājumus, savukārt aptuveni katrs piektais – ka viņu darbā šīs zināšanas nav nepieciešamas (skatīt attēlu Nr. 27). Daļa aptaujāto ir atbildējuši, ka tās ir nepietiekamas un vēlētos zināt vairāk (12%), vai ka ir pabeiguši specializētos kursus vai ieguvuši izglītību darba aizsardzības jomā (9%). Aplūkojot atbilžu sadalījumu pa vecuma grupām, redzams, ka, jo vecāki aptaujātie, jo biežāk valda uzskats, ka viņu darbā zināšanas par darba aizsardzības jautājumiem nav nepieciešamas (25–34 gadi 11%, 35–50 gadi 26%, 51–64 gadi 18%, vecāki par 64 gadiem 31%), un mazāks aptaujāto īpatsvars ir pabeiguši specializētos kursus vai ieguvuši izglītību darba aizsardzības jomā (25–34 gadi 12%, 35–50 gadi 11%, 51–64 gadi 8%, vecāki par 64 gadiem 3%). Savukārt pašnodarbinātie, kuri ir 25–34 gadus veci, biežāk norāda, ka pārzina ar savu darbu saistītos darba aizsardzības jautājumus (25–34 gadi 65%, 35–50 gadi 54%, 51–64 gadi 55%, vecāki par 64 gadiem 53%). Sniegtās atbildes pēc aptaujāto dzimuma, etniskās piederības, izglītības vai ienākumu līmeņa būtiski neatšķiras. Vienīgi var minēt, ka krievu tautības pašnodarbinātie retāk ir pabeiguši specializētos kursus vai ieguvuši izglītību darba aizsardzības jomā (latvieši 10%, krievi 4%), bet pašnodarbinātie, kuru vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības ir līdz 200 eiro, biežāk atzīmē, ka pārzina ar darbu saistītos jautājumus (līdz 200 eiro 63%, 201–400 eiro 59%, 401–600 eiro 51%, vairāk nekā 600 eiro 60%), un pašnodarbinātie, kuru vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības pēc nodokļu nomaksas ir 401–600 eiro, biežāk ir pabeiguši specializētos kursus vai ieguvuši izglītību darba aizsardzības jomā (līdz 200 eiro 9%, 201–400 eiro 5%, 401–600 eiro 16%, vairāk nekā 600 eiro 12%). Dalījumā pa reģioniem Kurzemes reģionā lielāks pašnodarbināto īpatsvars norāda, ka pārzina ar savu darbu saistītos darba aizsardzības jautājumus (Kurzemes reģions 63%, Latgales reģions 51%, Rīgas reģions 57%, Vidzemes reģions 51%, Zemgales reģions 55%), savukārt Latgales reģionā lielāks pašnodarbināto īpatsvars uzskata, ka viņu darbā šīs zināšanas nav nepieciešamas (Kurzemes reģions 13%, Latgales reģions 31%, Rīgas reģions 21%, Vidzemes reģions 20%, Zemgales reģions 25%).

Attēls Nr. 27. Savu zināšanu novērtējums par darba aizsardzības jautājumiem

Bāze: Visi respondenti (n=510)

Avots: Pašnodarbināto aptauja

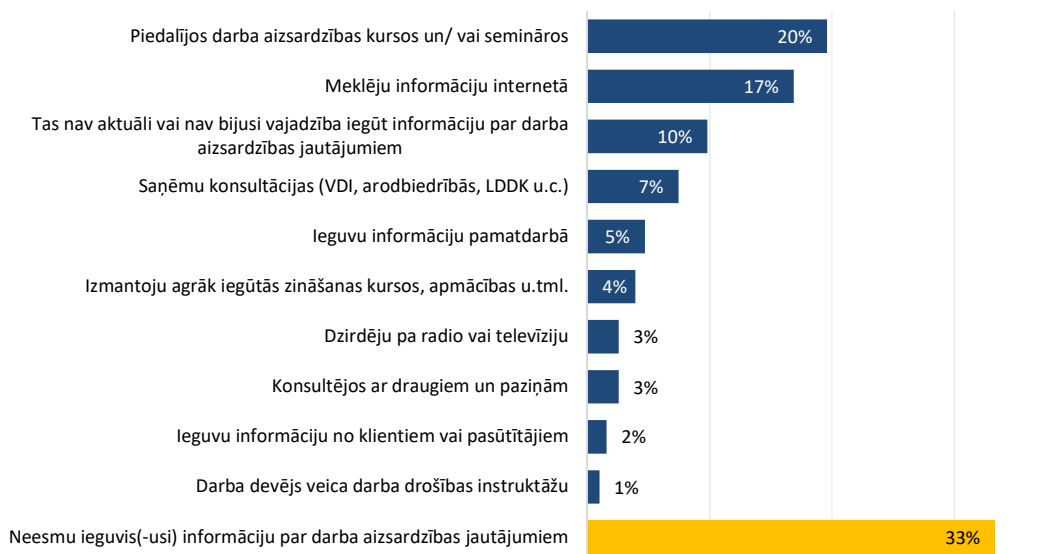
Pašnodarbinātie bīstamajās nozarēs biežāk norāda, ka pārzina ar savu darbu saistītos darba aizsardzības jautājumus (bīstamā nozare 64%, nav bīstamā nozare 52%), retāk – ka viņu darbā šis zināšanas nav nepieciešamas (bīstamā nozare 11%, nav bīstamā nozare 26%). Būtiskākās atšķirības ir vērojamas nozaru griezumā. Viskritiskākā situācija ir apstrādes rūpniecības nozarē, kurā pašnodarbinātie biežāk savas zināšanas darba aizsardzības jautājumos vērtē kā nepietiekamas (24%), norādot, ka viņu darbā tās nav nepieciešamas (30%), vai retāk min, ka pārzina ar savu darbu saistītos jautājumus (45%). Turklāt neviens no pašnodarbinātajiem apstrādes rūpniecībā nav pabeidzis specializētos kursus vai ieguvis izglītību darba aizsardzības jomā. Līdzīga situācija ir vērojama pašnodarbināto vidū profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē, kurā 72% aptaujāto norāda, ka viņu darbā zināšanas par darba aizsardzības jautājumiem nav nepieciešamas. Savukārt pašnodarbinātie būvniecības nozarē un veselības un sociālās aprūpes nozarē biežāk atzīmē, ka pārzina ar savu darbu saistītos jautājumus (attiecīgi 76% un 74%) un ir pabeiguši specializētos kursus vai ieguvuši izglītību darba aizsardzības jomā (attiecīgi 18% un 16%). Abās nozarēs vien neliela daļa pašnodarbināto uzskata, ka viņu darbā šis zināšanas nav nepieciešamas (attiecīgi 6% un 10%), un neviens nav norādījis, ka zināšanas darba aizsardzības jautājumos ir nepietiekamas.

Lai gan daļījumā pēc pašnodarbināto profesijas būtiskas atšķirības nav vērojamas, svarīgi atzīmēt, ka vidējas kvalifikācijas profesiju pamatgrupā “Kvalificēts strādnieks un amatnieks” un augstas kvalifikācijas

profesiju pamatgrupā “Speciālists” pašnodarbinātie biežāk norāda, ka pārzina ar savu darbu saistītos darba aizsardzības jautājumus (kvalificēts strādnieks un amatnieks 67%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 42%, speciālists 61%, vadītājs 52%), un retāk min, ka viņu darbā tās nav nepieciešamas (kvalificēts strādnieks un amatnieks 12%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 34%, speciālists 15%, vadītājs 29%). Tikmēr vidējas kvalifikācijas profesiju pamatgrupā “Pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks” pašnodarbinātie uzskata, ka tās ir nepietiekamas un vēlētos zināt vairāk (kvalificēts strādnieks un amatnieks 11%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 18%, speciālists 10%, vadītājs 9%). Savukārt, aplūkojot sniegtās atbildes pēc aptaujāto darba stāža nozarē vai profesijā, var minēt, ka pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē ir līdz 2 gadiem, biežāk savas zināšanas darba aizsardzības jautājumos vērtē kā nepietiekamas (līdz 2 gadiem 28%, 3–5 gadi 10%, 6–10 gadi 11%, vairāk nekā 10 gadi 11%) un retāk norāda, ka pārzina ar savu darbu saistītos jautājumus (līdz 2 gadiem 41%, 3–5 gadi 56%, 6–10 gadi 60%, vairāk nekā 10 gadi 56%). Pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē ir 3–5 gadi, biežāk ir pabeiguši specializētos kursus vai ieguvuši izglītību darba aizsardzības jomā (līdz 2 gadiem 13%, 3–5 gadi 16%, 6–10 gadi 9%, vairāk nekā 10 gadi 7%).

Informācija par darba aizsardzības jautājumiem visbiežāk ir iegūta darba aizsardzībasursos un/vai semināros (20%) vai internetā (20%) (skatīt attēlu Nr. 28). Vienlaikus katrs trešais aptaujātais pēdējo 3 gadu laikā nav ieguvis informāciju par darba aizsardzības jautājumiem (33%), un katrs desmitais uzskata, ka tas nav aktuāli vai nav bijusi vajadzība iegūt šo informāciju (10%). Salīdzinot ar 2013. gada pētījuma rezultātiem, situācija ir visai līdzīga. Tajā vairāk nekā trešdaļa (39%) pašnodarbināto norādīja, ka informāciju par darba aizsardzības jautājumiem pēdējos 3 gados nav ieguvuši.

Attēls Nr. 28. Informācijas iegūšanas avots par darba aizsardzības jautājumiem pēdējo 3 gadu laikā

Bāze: Visi respondenti (n=510)

Piezīme: Aptaujātie varēja atzīmēt visus atbilstošos atbilžu variantus, tāpēc kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%.

Avots: Pašnodarbināto aptauja

Aplūkojot sniegtās atbildes pēc aptaujāto vecuma, etniskās piederības, izglītības un ienākumiem, vērojamas atšķirības. Pieaugot aptaujātā vecumam, samazinās aptaujāto īpatsvars, kuri ir piedalījušies darba aizsardzībasursos un/vai semināros (25–34 gadi 26%, 35–50 gadi 20%, 51–64 gadi 17%, vecāki par 64 gadiem 16%), meklējuši informāciju internetā (25–34 gadi 25%, 35–50 gadi 20%, 51–64 gadi 15%, vecāki par 64 gadiem 5%) vai saņēmuši konsultācijas (25–34 gadi 12%, 35–50 gadi 8%, 51–64 gadi 7%, vecāki par 64 gadiem 2%). Gados vecāki pašnodarbinātie biežāk norāda, ka pēdējo trīs gadu laikā nav ieguvuši informāciju par darba aizsardzības jautājumiem (25–34 gadi 26%, 35–50 gadi 31%, 51–64 gadi 34%, vecāki par 64 gadiem 47%). Aptaujas datus parādās sakarība – jo lielāki vidējie ikmēneša ienākumi

no pašnodarbinātības, jo lielāks aptaujāto īpatsvars ir apmeklējuši darba aizsardzības kursus un/vai seminārus (līdz 200 eiro 19%, 201–400 eiro 16%, 401–600 eiro 27%, vairāk nekā 600 eiro 32%). Savukārt dalījumā pēc aptaujāto etniskās piederības, redzams, ka krievu tautības pašnodarbinātie retāk ir piedalījušies darba aizsardzībasursos un/vai semināros (latvieši 21%, krievi 12%) un biežāk pēdējo trīs gadu laikā nav ieguvuši informāciju par darba aizsardzības jautājumiem (latvieši 31%, krievi 46%). Līdzīgi pašnodarbinātie ar vispārējo vidējo izglītību retāk ir piedalījušies darba aizsardzībasursos un/vai semināros (profesionālā vidējā izglītība 17%, vispārējā vidējā izglītība 10%, augstākā izglītība 25%) un biežāk pēdējo trīs gadu laikā nav ieguvuši informāciju par darba aizsardzības jautājumiem (profesionālā vidējā izglītība 38%, vispārējā vidējā izglītība 46%, augstākā izglītība 25%).

Pašnodarbinātie bīstamajās nozarēs informāciju par darba aizsardzības jautājumiem ir ieguvuši līdzīgi kā vidēji izlasē. Nozaru griezumā var minēt, ka pašnodarbinātie būvniecības nozarē un veselības aprūpes nozarē informāciju par darba aizsardzības jautājumiem biežāk ir ieguvuši darba aizsardzībasursos un/vai semināros (attiecīgi 30% un 30%) vai konsultācijās (attiecīgi 15% un 23%) un biežāk izmanto agrāk iegūtās zināšanas (attiecīgi 18% un 14%). Būvniecības nozarē neliela daļa aptaujāto ir ieguvuši informāciju no klientiem vai pasūtītājiem (9%), savukārt veselības un sociālās aprūpes nozarē – pamatdarbā (11%). Informāciju par darba aizsardzības jautājumiem darba aizsardzībasursos un/vai semināros retāk ir ieguvuši aptaujātie lauksaimniecības, zivsaimniecības vai mežsaimniecības nozarē strādājošie pašnodarbinātie (11%), savukārt visbiežāk informāciju internetā meklē pašnodarbinātie citu pakalpojumu nozarē (26%). Vislielākais pašnodarbināto īpatsvars, kuri uzskata, ka tas nav aktuāli, vai kuriem nav bijusi vajadzība iegūt informāciju par darba aizsardzības jautājumiem, ir profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē (37%) un apstrādes rūpniecības nozarē (25%). Savukārt visbiežāk informāciju par darba aizsardzības jautājumiem pēdējo trīs gadu laikā nav ieguvuši aptaujātie tādās nozarēs kā lauksaimniecība, zivsaimniecība un mežsaimniecība (54%), citi pakalpojumi (47%) un vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu un motociklu remonts (41%).

Dalījumā pēc aptaujāto profesijas un darba stāža profesijā būtiskas nobīdes no vidējā rādītāja nav konstatētas. Var piebilst, ka pašnodarbinātie vidējas kvalifikācijas profesiju pamatgrupā “Kvalificēts strādnieks un amatnieks” retāk ir piedalījušies darba aizsardzībasursos un/vai semināros (kvalificēts strādnieks un amatnieks 12%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 21%, speciālists 23%, vadītājs 18%) un biežāk norāda, ka pēdējo trīs gadu laikā nav ieguvuši informāciju par darba aizsardzības jautājumiem (kvalificēts strādnieks un amatnieks 45%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 29%, speciālists 28%, vadītājs 36%), savukārt pašnodarbinātie augstas kvalifikācijas profesiju pamatgrupā “Vadītājs” biežāk meklē informāciju internetā (kvalificēts strādnieks un amatnieks 13%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 16%, speciālists 13%, vadītājs 27%). Informācijas iegūšanas avoti arī nedaudz atšķiras atkarībā no pašnodarbinātā darba stāža nozarē vai profesijā. Pašnodarbinātie, kuru darba stāžs profesijā ir 3–5 gadi, biežāk iegūst informāciju no klientiem vai pasūtītājiem (3–5 gadi 9% 6–10 gadi 0%, vairāk nekā 10 gadi 1%), un pašnodarbinātie, kuru darba stāžs profesijā ir 6–10 gadi – pamatdarbā (3–5 gadi 2% 6–10 gadi 12%, vairāk nekā 10 gadi 4%). Vērojama arī neliela tendence, ka, pieaugot pašnodarbināto darba stāžam nozarē, palielinās pašnodarbināto īpatsvars, kuri uzskata, ka tas nav aktuāli, vai kuriem nav bijusi vajadzība iegūt informāciju par darba aizsardzības jautājumiem (līdz 2 gadiem 3%, 3–5 gadi 4% 6–10 gadi 9%, vairāk nekā 10 gadi 13%). Pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē ir līdz 2 gadiem, biežāk min, ka pēdējo trīs gadu laikā nav ieguvuši informāciju par darba aizsardzības jautājumiem (līdz 2 gadiem 44%, 3–5 gadi 28% 6–10 gadi 29%, vairāk nekā 10 gadi 35%), savukārt darba aizsardzībasursos un/vai semināros visbiežāk ir piedalījušies pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē ir 3–5 gadi (līdz 2 gadiem 13%, 3–5 gadi 33% 6–10 gadi 16%, vairāk nekā 10 gadi 18%).

Darba aizsardzības ekspertu viedoklis par pašnodarbināto informētības un izpratnes līmeni par darba aizsardzības prasībām ir līdzīgs. Dominē uzskats, ka tas ir zems. Vairākums pašnodarbināto nenovērtē darba aizsardzības nozīmīgumu savā darbā, neapzinās darba vides riska faktoru ietekmi uz veselību un darba aizsardzības prasību neievērošanas sekas, kā arī saista darba aizsardzības prasību ievērošanu ar finansiāliem zaudējumiem. Pašnodarbināto darbība ir orientēta uz īstermiņa rezultātu un peļņu, un

viņiem trūkst motivācijas ievērot darba drošību. Pat, ja pašnodarbinātais zina darba aizsardzības prasības, tās netiek izmantotas. Kā norāda darba aizsardzības eksperte, pašnodarbinātais darba aizsardzības jautājumus sāk risināt tikai tad, kad tiek veikta pārbaude. Pašnodarbināto vidū valda pārliecība, ka “ar mani nekas notiks”, un ir izveidojies ieradums neizmantojot IAL. Turklāt pastāv viedoklis, ka darba drošība maksā dārgi un tas ir ekonomiski neizdevīgi. Pašnodarbinātajiem trūkst izpratnes, ka, ieguldot savā darba drošībā, ilgtermiņā viņš būs ieguvējs, jo saglabās savas darba spējas un samazinās iespējamo nelaimes gadījuma varbūtību. Līdzīgi kā 2013. gada veiktajā pētījumā ir secināts, ka “darba devējiem nav izprotami darba aizsardzības sistēmas ieviešanas un uzturēšanas ieguvumi, jo viņi neizprot saistību starp drošu, veselībai nekaitīgu darba vidi un darbinieka apmierinātību ar darba apstākļiem, kas ietver darbinieka paaugstinātu motivāciju strādāt, produktivitāti, kvalitāti, kā arī izmaksu samazināšanos ilgtermiņā, kas saistītas ar darbinieka slimības vai traumu izraisītu darba kavējumu samazināšanos u.tml.”¹²⁰ Tas, iespējams, ir saistīts ar to, ka sabiedrībā kopumā informētības un izpratnes līmenis par darba aizsardzības prasībām ir zems. Saskaņā ar 2013. gada veiktā pētījuma datiem, tikai 36% iedzīvotāju minēja, ka ir labi informēti par jautājumiem, kas saistīti ar darba apstākļiem un darba vidi.¹²¹ Līdz ar to darba aizsardzības prasību ievērošana nešķiet svarīga ne pasūtītājam, ne pašam pašnodarbinātajam. Viens no darba aizsardzības ekspertiem norāda, ka valstī kopumā daudzās jomās veselībai un dzīvībai ir zema vērtība, un būtiskāka ir peļņas gūšana.

Par pašnodarbināto zināšanu un izpratnes trūkumu par darba aizsardzības jautājumiem liecina arī diskusiju dalībnieku teiktais. Vairāki pašnodarbinātie no bīstamajām nozarēm diskusijās atzina, ka darba drošības prasības nepārzina vai zina tikai daļēji. Savukārt viens no pašnodarbinātajiem būvniecības nozarē norāda, ka bieži ir saskāries ar aizrādījumiem darba drošības jomā, un tā ir izplatīta problēma būvniecības objektos. Viņaprāt, pašnodarbinātie kopumā nepievērš uzmanību darba drošībai, kā vienu no iemesliem minot resursu trūkumu radīt sev drošus darba apstākļus. Vairāki intervētie eksperti norāda, ka zināšanu un izpratnes līmenis par darba aizsardzības jautājumiem ir lielā mērā atkarīgs arī no pašnodarbinātā izglītības līmeņa. Jo tas ir zemāks, jo mazāk tiek pievērsta uzmanība šiem jautājumiem. Saskaņā ar būvniecības un mežsaimniecības jomas pārstāvju teikto, viņu darbības nozarēs ir nodarbināti pašnodarbinātie ar zemu izglītības līmeni, kuriem nav zināšanu par darba aizsardzības jautājumiem vai tās ir tikai priekšstatu līmenī.

Par to, vai zināšanu un izpratnes līmenis par darba drošības prasībām ir paaugstinājies, darba aizsardzības ekspertu domas dalās. Viena daļa uzskata, ka tas ir palicis nemainīgs, kamēr otra daļa – tas ir uzlabojies, pateicoties ģenerāluņēmumiem būvniecības nozarē un sertificētiem meža apsaimniekotājiem.

Lielākā daļa darba aizsardzības ekspertu uzskata, ka izstrādātie materiāli un rīki par darba aizsardzības jautājumiem līdz pašnodarbinātajiem vairumā gadījumu nenonāk. Lai gan informācijas pieejamība ir uzlabojusies, tas ir jautājums par to, cik lielā mērā paši pašnodarbinātie ir ieinteresēti iegūt šāda veida informāciju. Vairāki darba aizsardzības eksperti arī pauž viedokli, ka pašnodarbinātie apmācībās, semināros un citos pasākumos darba aizsardzības jomā piedalās visai maz vai gandrīz nemaz. Turpretim pašnodarbinātie norāda, ka trūkst viegli lietojami un saprotami materiāli un rīki, kuros būtu apkopota informācija par darba aizsardzības jautājumiem pašnodarbināto darbā, kā arī nav institūcijas, pie kuras griezties neskaidrību gadījumos.

Kopumā aptaujas dati, ekspertu un diskusiju dalībnieku paustie viedokļi liecina, ka pašnodarbināto informētības un izpratnes līmenis par darba aizsardzības prasībām ir zems. Vairākums nenovērtē darba aizsardzības nozīmīgumu savā darbā, neapzinās darba vides riska faktoru ietekmi uz veselību un darba aizsardzības prasību neievērošanas sekas, kā arī saista darba aizsardzības prasību ievērošanu ar finansiāliem zaudējumiem. Nedaudz vairāk nekā puse pašnodarbināto uzskata, ka pārzina ar savu darbu saistītos darba aizsardzības jautājumus, lai gan salīdzinoši neliela daļa ir ieguvusi izglītību darba aizsardzības jomā vai pēdējo 3 gadu laikā piedalījusies darba aizsardzības kursos/semināros, meklējusi

¹²⁰ Latvijas Darba devēju konfederācija (2013). Darba apstākļi un riski Latvijā, 2012-2013. Rīga, 33.lpp.

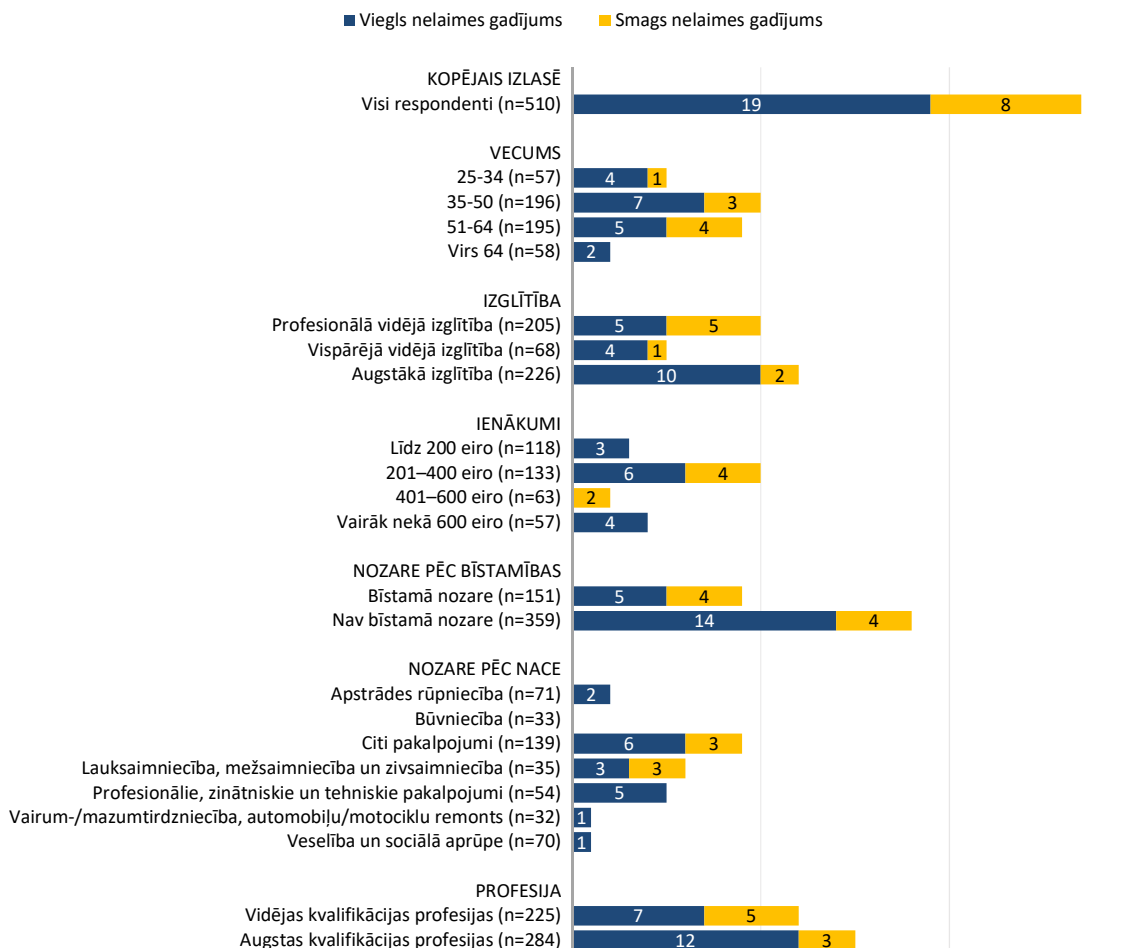
¹²¹ Latvijas Darba devēju konfederācija (2013). Darba apstākļi un riski Latvijā, 2012-2013. Rīga, 115.lpp.

informāciju par šiem jautājumiem internetā vai veikusi citas darbības. Katrs piektais apgalvo, ka viņa darbā zināšanas par darba aizsardzības jautājumiem nav nepieciešamas. Situācija ir nedaudz labāka bīstamajās nozarēs, taču neatkarīgi no tā informētības un izpratnes līmenis par darba aizsardzības prasībām uzskatāms par nepietiekamu. Tas ir jo īpaši zems apstrādes rūpniecībā, kurā liela daļa pašnodarbināto savas zināšanas darba aizsardzības jautājumos vērtē kā nepietiekamas, norāda, ka viņu darbā tās nav nepieciešamas vai aktuālas, vai retāk min, ka pārzina ar savu darbu saistītos jautājumus. Turklāt neviens no pašnodarbinātajiem šajā nozarē nav pabeidzis specializētos kursus vai ieguvis izglītību darba aizsardzības jomā. Līdzīgi arī profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē vairākums uzskata, ka darba aizsardzība uz viņiem neattiecas. Zināšanas par darba aizsardzības jautājumiem ir lielā mērā atkarīgas no pašnodarbinātā vecuma un izglītības līmeņa. Jo lielāks vecums un zemāks izglītības līmenis, jo mazāk tiek pievērsta uzmanība šiem jautājumiem. Savukārt darba aizsardzības kursu/semināru apmeklēšanu ietekmē ienākumu līmenis. Jo tas ir augstāks, jo biežāks ir to apmeklējums. Būtiski atzīmēt, ka lauksaimniecības, zivsaimniecības un mežsaimniecības nozarē vairāk nekā puse pašnodarbināto pēdējo trīs gadu laikā nav ieguvuši informāciju par darba aizsardzības jautājumiem.

3.3.5. Darba aizsardzības prasību neievērošanas sekas un darba nespēja

Situāciju darba aizsardzības jomā raksturo notikušo nelaimes gadījumu skaits un pirmreizēji diagnosticēto arodslimību skaits, taču Latvijā šādi dati par pašnodarbinātajiem netiek vākti un apkopoti, it īpaši ņemot vērā, ka pašnodarbināta persona netiek apdrošināta nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām. Tādēļ aptaujas ietvaros pašnodarbinātajiem tika jautāts, vai viņi pēdējo 3 gadu laikā ir cietuši nelaimes gadījumos darbā. 5% jeb 27 aptaujātie atbildēja apstiprinoši, no kuriem 19 ir cietuši vieglā nelaimes gadījumā darbā (viegla trauma, ievainojums, sasitums) un 8 – smagā nelaimes gadījumā darbā (bija nepieciešama medicīniska palīdzība, kaulu lūzumi) (skatīt attēlu Nr. 29). Nelaimes gadījumos biežāk ir cietuši krievu tautības pašnodarbinātie (latvieši 5%, krievi 10%), savukārt pārējās sociāldemogrāfiskajās grupās būtiskas atšķirības nav vērojamas. Vienīgi var piebilst, ka mazāks nelaimes gadījumos cietušo skaits ir Latgales reģionā (Kurzemes reģions 6%, Latgales reģions 1%, Rīgas reģions 6%, Vidzemes reģions 6%, Zemgales reģions 7%).

Attēls Nr. 29. Pašnodarbināto skaits, kuri pēdējo 3 gadu laikā ir cietuši nelaimes gadījumos darbā

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

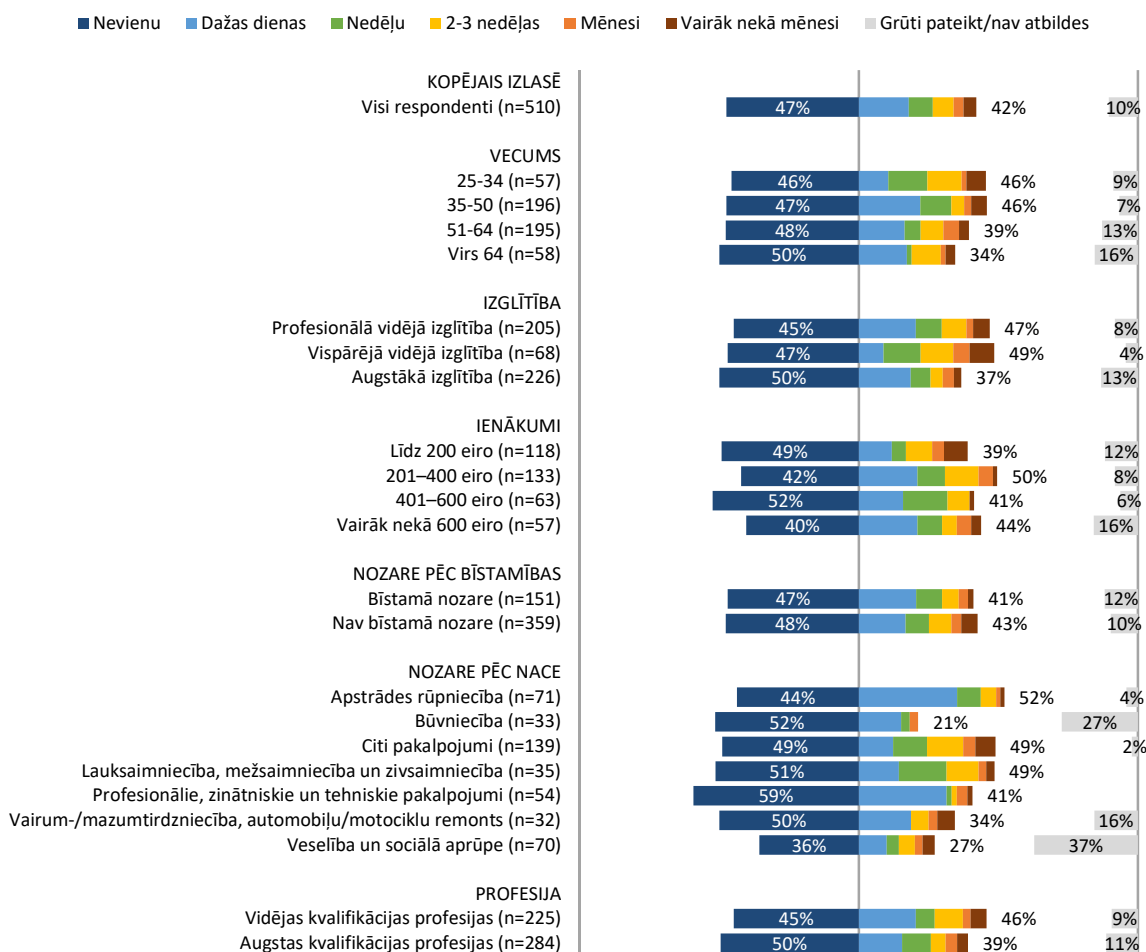
Bīstamajās nozarēs notikušo nelaimes gadījumu skaits nav bijis lielāks kā vidēji izlasē. Visbiežāk nelaimes gadījumos ir cietuši pašnodarbinātie tādās nozarēs kā lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība (17%) un profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi (9%). Būvniecības nozarē neviens no pašnodarbinātajiem nav norādījis, ka būtu cietis nelaimes gadījumā, lai gan pēc VDI datiem šajā nozarē ir liels nelaimes gadījumos cietušo skaits.¹²² Mazs nelaimes gadījumos cietušo skaits ir bijis arī veselības un sociālās aprūpes nozarē (1 aptaujātais) un vairum-/mazumtirdzniecības, automobiļu un motociklu remonta nozarē (1 aptaujātais). Dalījumā pēc profesiju grupas redzams, ka nedaudz lielāks pašnodarbināto īpatsvars, kuri ir cietuši nelaimes gadījumos, ir vidējas kvalifikācijas profesiju pamatgrupā “Kvalificēts strādnieks un amatnieks” (kvalificēts strādnieks un amatnieks 9%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 2%, speciālists 4%, vadītājs 8%) un starp pašnodarbinātajiem, kuru darba stāžs profesijā ir 6–10 gadi (3–5 gadi 7%, 6–10 gadi 9%, vairāk nekā 10 gadi 5%). Atbilžu sadalījumā atkarībā no darba stāža nozarē vai profesijā būtiskas atšķirības nav.

Dati par personas veselības stāvokli ir uzskatāmi par sensitīvu rakstura informāciju, tādēļ, lai gūtu priekšstatu par pašnodarbināto vispārējo veselību, aptaujātajiem tika lūgts norādīt, cik aptuveni dienas pēdējā gada laikā viņi nav strādājuši slimības vai veselības problēmu dēļ. Aptaujas rezultāti liecina, ka

¹²² Valsts darba inspekcija (2017). Ziņojums Starptautiskajai Darba organizācijai par Valsts darba inspekcijas 2016.gada darbības rezultātiem. 12.lpp. Pieejams: http://www.vdi.gov.lv/files/sdo_2016_lv.pdf [skatīts 08.01.2018.]

liela daļa aptaujāto (42%) pēdējā gada laikā nevarēja pildīt savus darba pienākumus slimības vai veselības problēmu dēļ (skatīt attēlu Nr. 30). Darba nespējas ilgums ir bijis dažas dienas 18% aptaujāto, nedēļu – 9%, 2–3 nedēļas – 7%, savukārt mēnesis vai vairāk nekā viens mēnesis – 8%. Salīdzinot datus sadalījumā pa sociāldemogrāfiskajām grupām, redzams, ka, pieaugot aptaujātā vecumam, samazinās darba nespējas ilgums (25–34 gadi 46%, 35–50 gadi 46%, 51–64 gadi 39%, vecāki par 64 gadiem 34%). Tas, iespējams, saistīts ar to, ka gados vecākie pašnodarbinātie biežāk nekā citās vecuma grupās strādā nepilnu darba nedēļu. Lielāks pašnodarbināto īpatsvars, kuri slimības vai veselības problēmu dēļ nav strādājuši, ir starp pašnodarbinātajiem ar profesionālo vidējo vai vispārējo vidējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 47%, vispārējā vidējā izglītība 49%, augstākā izglītība 37%) un pašnodarbinātajiem, kuru vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības ir 201–400 eiro (līdz 200 eiro 39%, 201–400 eiro 50%, 401–600 eiro 41%, vairāk nekā 600 eiro 44%). Darba nespēja biežāk ir ilgāka par mēnesi vai vairāk nekā vienu mēnesi pašnodarbinātajiem ar vispārējo vidējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 8%, vispārējā vidējā izglītība 15%, augstākā izglītība 7%) un pašnodarbinātajiem, kuru vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības ir līdz 200 eiro (līdz 200 eiro 13%, 201–400 eiro 7%, 401–600 eiro 2%, vairāk nekā 600 eiro 9%). Pārējās sociāldemogrāfiskajās grupās būtiskas atšķirības nav vērojamas, tikai var minēt, ka pašnodarbināto īpatsvars, kuri pēdējā gada laikā slimības vai veselības problēmu dēļ nav strādājuši, ir lielāks Zemgales reģionā (Kurzemes reģions 46%, Latgales reģions 44%, Rīgas reģions 37%, Vidzemes reģions 45%, Zemgales reģions 48%).

Attēls Nr. 30. Aptuvenais darba nespējas dienu skaits pēdējā gada laikā

Avots: Pašnodarbināto aptauja

Darba nespējas ilgums pašnodarbinātajiem bīstamajās nozarēs ir līdzīgs kā vidēji izlasē, savukārt nozaru griezumā parādās izteiktas atšķirības. Slimības vai veselības problēmu dēļ biežāk nav strādājuši pašnodarbinātie tādās nozarēs kā apstrādes rūpniecība (52%), citi pakalpojumi (49%) un lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība (49%). Pašnodarbinātajiem apstrādes rūpniecībā darba nespēja galvenokārt ilga dažas dienas (35%), kamēr citu pakalpojumu nozarē un lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē tā bija visilgākā – nedēļu (attiecīgi 12% un 17% aptaujāto), 2–3 nedēļas – 13% un 11%, mēnesi vai vairāk nekā vienu mēnesi – 12% un 6%. Tikmēr pašnodarbinātie tādās nozarēs kā būvniecība, veselība un sociālā aprūpe, vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu/motociklu remonts retāk norāda, ka darba nespējas dēļ nav strādājuši (attiecīgi 21%, 27% un 34%). Dalījumā pēc pašnodarbināto profesijas var minēt, ka pašnodarbinātajiem vidējas kvalifikācijas profesiju pamatgrupā “Pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks” nedaudz biežāk ir bijusi darba nespēja (kvalificēts strādnieks un amatnieks 43%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 48%, speciālists 42%, vadītājs 33%), tāpat kā pašnodarbinātajiem, kuru darba stāžs nozarē vai profesijā ir 3–5 gadi (darba stāžs nozarē: līdz 2 gadiem 41%, 3–5 gadi 52%, 6–10 gadi 42%, vairāk nekā 10 gadi 40%; darba stāžs profesijā: 3–5 gadi 50%, 6–10 gadi 43%, vairāk nekā 10 gadi 41%). Savukārt darba nespēja, kas ilgtu mēnesi vai vairāk nekā vienu mēnesi, nedaudz biežāk ir bijusi pašnodarbinātajiem, kuru darba stāžs nozarē ir līdz 2 gadiem (līdz 2 gadiem 16%, 3–5 gadi 6%, 6–10 gadi 10%, vairāk nekā 10 gadi 7%).

Saskaņā ar aptaujas datiem pašnodarbināto vidū ir vērā ņemams nelaimes gadījumos darbā cietušo skaits. Tas norāda, ka pasākumi darba vides riska faktoru novēršanai vai mazināšanai netiek veikti pietiekamā apmērā un netiek ievērotas darba aizsardzības prasības. Nelaimes gadījumos ir cietuši 5% pašnodarbināto, starp kuriem gandrīz trešdaļa – smagos nelaimes gadījumos. Turklāt šie dati sniedz aptuvenu priekšstatu par esošo situāciju, jo sniegtās atbildes par nelaimes gadījumu notikšanu darbā ir atkarīgas no katra indivīda attieksmes un izpratnes par šiem jautājumiem. Nelaimes gadījumi visbiežāk notikuši tādās nozarēs kā lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība un profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi. Būvniecības nozarē neviens no pašnodarbinātajiem nav norādījis, ka būtu cietis nelaimes gadījumā, lai gan pēc VDI datiem šajā nozarē nelaimes gadījumos cietušo skaits ir viens no lielākajiem. Nelaimes gadījumos cietušo skaits ir nedaudz lielāks starp krievu tautības pašnodarbinātajiem un pašnodarbinātajiem vidējas kvalifikācijas profesiju pamatgrupā “Kvalificēts strādnieks un amatnieks”. Salīdzinoši liela daļa pašnodarbināto ir saskārušies arī ar darba nespēju, kad slimības vai veselības problēmu dēļ nevarēja pildīt savus darba pienākumus un attiecīgi zaudēja savus ienākumus vai saņēma mazāk. Šādos gadījumos sociālās garantijas ir jo īpaši svarīgas. Visbiežāk slimības vai veselības problēmu dēļ pašnodarbinātie nevarēja strādāt apstrādes rūpniecībā, kurā darba nespēja galvenokārt ilga dažas dienas, un pašnodarbinātie citu pakalpojumu nozarē un lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē, kurās biežāk darba nespēja ilga vairāk par vienu nedēļu. Būtiski atzīmēt, ka darba nespēja ir bijusi biežāka starp pašnodarbinātajiem ar zemākiem vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības.

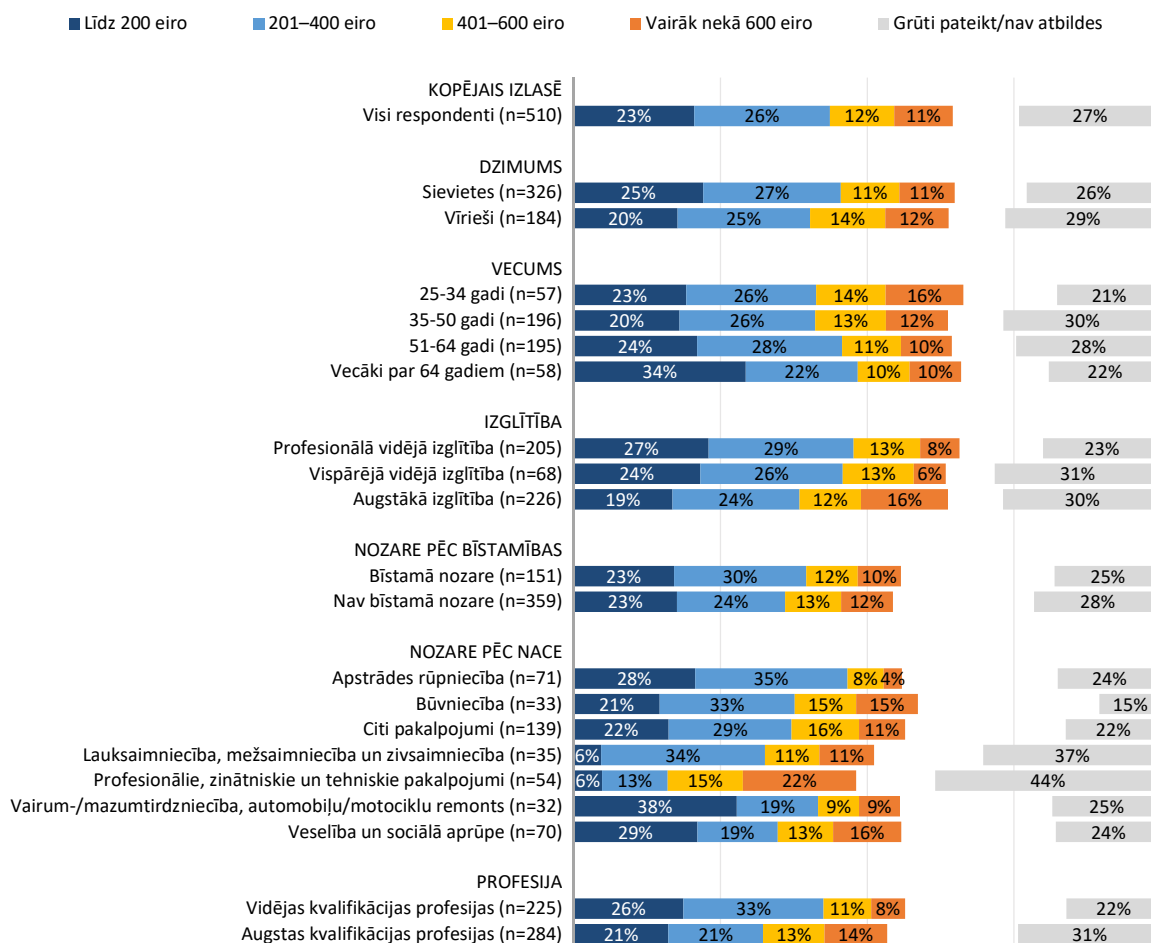
3.4. SOCIĀLI EKONOMISKĀ SITUĀCIJA UN SOCIĀLAIS NODROŠINĀJUMS

3.4.1. Pašnodarbināto ikmēneša ienākumi un obligāto iemaksu apmērs

Sociālās apdrošināšanas pakalpojumus izmaksā atkarībā no veiktajām obligātajām iemaksām. Jo lielāki ir pašnodarbinātā ienākumi, no kuriem ir veiktas obligātās iemaksas, jo lielāks ir pabalstu vai atlīdzības apmērs un labāks ir sociālais nodrošinājums vecumdienās. Saskaņā ar aptaujas datiem aptuveni pusei pašnodarbināto vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības pēc nodokļu nomaksas ir mazāki par valstī noteikto minimālo mēnešalgu vai tuvu tai. Līdz 200 eiro vidēji mēnesī no pašnodarbinātības saņem 23% aptaujātie, 201–400 eiro – 26% (skatīt attēlu Nr. 31). Vien aptuveni ceturtdaļa (24%) aptaujāto norāda, ka vidēji mēnesī nopelna 401–600 eiro vai vairāk nekā 600 eiro. Analizējot atbilžu sadalījumu dažādās sociāldemogrāfiskajās grupās, redzams, ka ienākumu līmenis ir lielā mērā atkarīgs no pašnodarbinātā vecuma un izglītības līmeņa. Pieaugot pašnodarbināta vecumam, lielāks aptaujāto īpatsvars vidēji no pašnodarbinātības saņem līdz 400 eiro mēnesī (25–34 gadi 49%, 35–50 eiro 45%, 51–64 gadi 51%, vecāki par 64 gadiem 57%). Līdzīgi šo aptaujāto īpatsvars ir lielāks starp

pašnodarbinātajiem ar profesionālo vidējo vai vispārējo vidējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 56%, vispārējā vidējā izglītība 50%, augstākā izglītība 42%). Arī krievu tautības pašnodarbināto vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības ir zemāki nekā vidēji izlasē (līdz 200 eiro 28%, 201–400 eiro 35%, 401–600 eiro 6%, vairāk nekā 600 eiro 6%). Dalījumā pēc aptaujāto dzimuma un saimnieciskās darbības reģiona būtiskas atšķirības nav vērojamas.

Attēls Nr. 31. Vidējie ikmēneša ienākumi pēdējā gada laikā, strādājot kā pašnodarbinātajam, pēc nodokļu nomaksas

Piezīme: Dati indikatīvi norāda vidējo ienākumu līmeni pašnodarbināto vidū. Iegūto rezultātu ticamība ir neliela, jo liels skaits aptaujāto nevarēja sniegt atbildi.

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

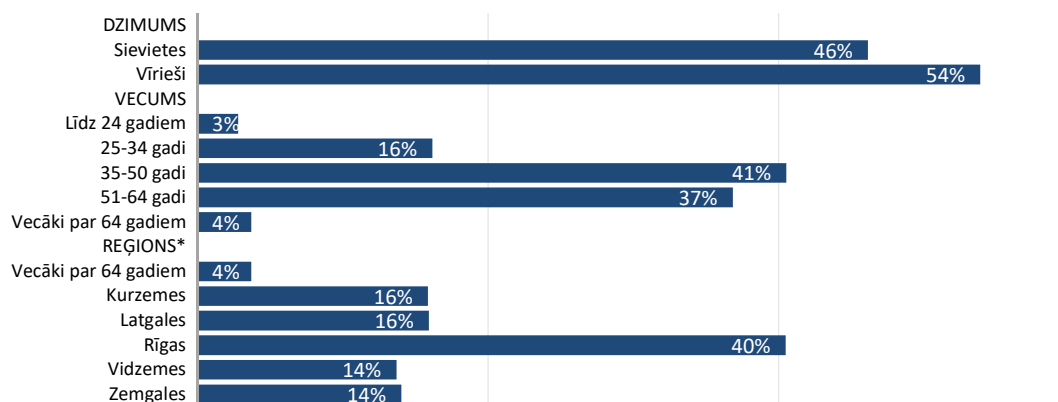
Vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības bīstamajās nozarēs īpaši neatšķiras. Viszemākie tie ir tādās nozarēs kā apstrāde rūpniecība, vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu un motociklu remonts un būvniecība. Šajās nozarēs ir vislielākais aptaujāto īpatsvars, kuru vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības ir līdz 400 eiro – attiecīgi 63%, 56% un 55%. Lielāks ienākumu līmenis ir profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē, kurā 22% aptaujāto norāda, ka vidēji mēnesī saņem vairāk nekā 600 eiro.

Vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības ir atkarīgi arī no pašnodarbinātā profesijas. Tie ir mazāki pašnodarbinātajiem vidējās kvalifikācijas profesijās un atbilstošajās profesiju pamatgrupās, kurās lielāks pašnodarbināto īpatsvars saņem līdz 400 eiro mēnesī (vidējās kvalifikācijas profesijas 59% (kvalificēts strādnieks un amatnieks 61%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 59%), augstas kvalifikācijas profesijas 42% (speciālists 43%, vadītājs 39%)). Tāpat arī pašnodarbinātie vidējas

kvalifikācijas profesijās retāk norāda, ka viņu vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības ir vairāk nekā 400 eiro mēnesī (vidējās kvalifikācijas profesijas 19%, augstas kvalifikācijas profesijas 27%). Aplūkojot datus dalījumā pēc pašnodarbināta darba stāža nozarē vai profesijā, izteiktas sakarības sniegtajās atbildēs nav. Vienīgi var atzīmēt, ka vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības biežāk ir līdz 400 eiro un retāk – vairāk nekā 400 eiro starp pašnodarbinātajiem, kuru darba stāžs nozarē ir līdz 2 gadiem (līdz 400 eiro: līdz 2 gadiem 63%, 3–5 gadi 48%, 6–10 gadi 52%, vairāk nekā 10 gadi 47%; vairāk nekā 400 eiro: līdz 2 gadiem 9%, 3–5 gadi 25%, 6–10 gadi 24%, vairāk nekā 10 gadi 24%).

Pēc VSAA sniegtajiem datiem 2016. gadā pašnodarbināto skaits, kuri veic obligātās iemaksas, bija 14 745 personas, no kurām 46% bija sievietes un 54% – vīrieši (skatīt attēlu Nr. 32). Obligāto iemaksu veicēju skaits ir četras reizes mazāks, salīdzinot ar CSP datiem par pašnodarbināto skaitu¹²³, un tas pēdējo gadu laikā ir nedaudz samazinājies (2013. gads 14 940; 2014. gads 15 165; 2015. gads 14 744; 2016. gads 14 745). Obligātās iemaksas visvairāk veic pašnodarbinātie, kuri ir 35–50 gadus un 51–64 gadus veci, savukārt gados jaunākie tās veic retāk. 2016. gadā obligāto iemaksu veicēju vidū pašnodarbinātie, kuri ir vecumā līdz 24 gadiem, veidoja vien 3% no visiem obligāto iemaksu veicējiem, savukārt vecumā 25–34 gadi – 16%. Šo personu īpatsvars no 2013. līdz 2016. gadam ir palicis gandrīz nemainīgs. Pašnodarbinātie vecumā 35–50 gadi veidoja 41% no visiem obligāto iemaksu veicējiem, vecumā 51–64 gadi – 37%, bet vecāki par 64 gadiem – 4%. Visvairāk pašnodarbināto, kuri veic obligātās iemaksas, ir deklarējuši savu dzīvesvietu Rīgas reģionā, mazāk – Vidzemes un Zemgales reģionā. 2016. gadā obligāto iemaksu veicēju vidū 40% bija reģistrēti Rīgas reģionā, 16% Kurzemes un Latgales reģionā, 14% Vidzemes un Zemgales reģionā.

Attēls Nr. 32. Pašnodarbinātie, kuri veic obligātās iemaksas, dalījumā pēc dzimuma, vecuma un pa reģioniem

* Reģions piesaistīts personas deklarētajai dzīvesvietai datu sagatavošanas brīdī.

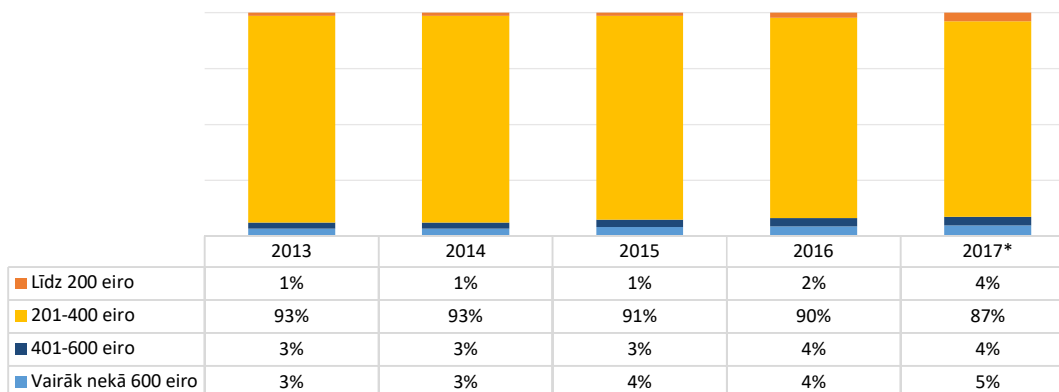
Piezīme: Dati par vidējās apdrošināšanas iemaksu algu ir pieejami pirms nodokļu nomaksas un nav pārrēķināti uz vidējo apdrošināšanas iemaksu algu pēc nodokļu nomaksas, lai nezaudētu datu precizitāti.

Avots: VSAA

VSAA dati, līdzīgi kā pašnodarbināto aptauja, liecina, ka vairākam pašnodarbināto vidējā apdrošināšanas iemaksu alga ir neliela. No 2013. līdz 2016. gadam 90%–93% pašnodarbināto, kuri veic obligātās iemaksas, tā galvenokārt ir 201–400 eiro pirms nodokļu nomaksas, kas nozīmē to, ka veikto obligāto iemaksu apmērs ir visai niecīgs (skatīt attēlu Nr. 33). Vienlaikus ir vērojama tendence samazināties šo pašnodarbināto īpatsvaram, pieaugot pašnodarbināto īpatsvaram gan ar zemāku, gan ar augstāku vidējās apdrošināšanas iemaksu algu. Rīgas reģionā, salīdzinot ar citiem reģioniem, ir nedaudz lielākas vidējās apdrošināšanas iemaksu algas. 2016. gadā pašnodarbināto īpatsvars, kuru vidējā apdrošināšanas iemaksu alga bija 401–600 eiro un vairāk nekā 600 eiro pirms nodokļu nomaksas, Rīgas reģionā bija 10%, Kurzemes un Vidzemes reģionā – 7%, savukārt Latgales un Zemgales reģionā – 6%.

¹²³ Pēc CSP datiem 2016. gadā bija 69,7 tūkst. pašnodarbināto personu. Avots: CSP datubāze: (1) NB09. Nodarbinātie pēc statusa un dzimuma. Ar jēdzienu “pašnodarbinātais” apzīmē personu, kura strādā savā uzņēmumā, profesionālajā praksē vai zemnieku (zvejnieku) saimniecībā ar mērķi gūt ienākumus vai labumus un nenodarbina nevienu citu personu.

Attēls Nr. 33. Pašnodarbināto skaits, kuri veic obligātās iemaksas, un vidējā apdrošināšanas iemaksu alga pirms nodokļu nomaksas

* Dati par 2017. gadu ir apkopoti par periodu janvāris – septembris un tikai aptuveni atspoguļo situāciju.

Piezīme: Dati par vidējās apdrošināšanas iemaksu algu ir pieejami pirms nodokļu nomaksas un nav pārrēķināti uz vidējo apdrošināšanas iemaksu algu pēc nodokļu nomaksas, lai nezaudētu datu precizitāti.

Avots: VSAA

Vidējā apdrošināšanas iemaksu alga pirms nodokļu nomaksas ir ievērojami augstāka sieviešu vidū. 2016. gadā tā bija vairāk nekā 400 eiro 13% sieviešu un tikai 4% vīriešu (sievietes: līdz 200 eiro 2%; 201–400 eiro 85%; 401–600 eiro 5%; vairāk nekā 600 eiro 8%; vīrieši: līdz 200 eiro 3%; 201–400 eiro 93%; 401–600 eiro 2%; vairāk nekā 600 eiro 2%). Turklāt no 2013. līdz 2016. gadam šo personu īpatsvars sieviešu vidū ir pieaudzis no 10% līdz 13%, kamēr vīriešu vidū – no 3% līdz 4%. Analizējot vidējās apdrošināšanas iemaksu algu pēc pašnodarbināto vecuma no 2013. līdz 2016. gadam, vismazākās vidējās apdrošināšanas iemaksu algas (līdz 400 eiro) ir pašnodarbinātajiem vecumā līdz 24 gadiem, savukārt vidējās apdrošināšanas iemaksu algas, kuras ir lielākas par 400 eiro, pēdējos gados ir pieaugušas pārējās vecuma grupās, it īpaši pašnodarbināto vidū, kuri ir vecāki par 50 gadiem (skatīt tabulu Nr. 14).

Tabula Nr. 14. Vidējā apdrošināšanas iemaksu alga pirms nodokļu nomaksas dalījumā pēc pašnodarbināto personu vecuma

Vecuma grupa	Vidējā apdrošināšanas iemaksu alga pirms nodokļu nomaksas	2013	2014	2015	2016	2017*
Līdz 24 gadiem	Līdz 200 eiro	4%	4%	4%	4%	6%
	201–400 eiro	92%	91%	91%	92%	90%
	401–600 eiro	2%	2%	3%	1%	3%
	Vairāk nekā 600 eiro	3%	2%	2%	3%	1%
25–34 gadi	Līdz 200 eiro	4%	4%	4%	4%	6%
	201–400 eiro	92%	91%	91%	92%	90%
	401–600 eiro	2%	2%	3%	1%	3%
	Vairāk nekā 600 eiro	3%	3%	3%	4%	3%
35–50 gadi	Līdz 200 eiro	4%	4%	4%	4%	6%
	201–400 eiro	92%	91%	91%	92%	90%
	401–600 eiro	2%	2%	3%	1%	3%
	Vairāk nekā 600 eiro	2%	2%	3%	3%	3%
51–64 gadi	Līdz 200 eiro	2%	2%	2%	4%	6%
	201–400 eiro	93%	93%	91%	89%	87%
	401–600 eiro	2%	2%	3%	3%	4%
	Vairāk nekā 600 eiro	5%	5%	6%	6%	7%

Vecuma grupa	Vidējā apdrošināšanas iemaksu alga pirms nodokļu nomaksas	2013	2014	2015	2016	2017*
Vecāki par 64 gadiem	Līdz 200 eiro	2%	2%	1%	2%	2%
	201–400 eiro	90%	90%	91%	87%	86%
	401–600 eiro	4%	4%	5%	6%	6%
	Vairāk nekā 600 eiro	4%	4%	4%	6%	6%

* Dati par 2017. gadu ir apkopoti par periodu janvāris – septembris un tikai aptuveni atspoguļo situāciju.

Piezīme: Dati par vidējās apdrošināšanas iemaksu algu ir pieejami pirms nodokļu nomaksas un nav pārreķināti uz vidējo apdrošināšanas iemaksu algu pēc nodokļu nomaksas, lai nezaudētu datu precizitāti.

Avots: VSAA

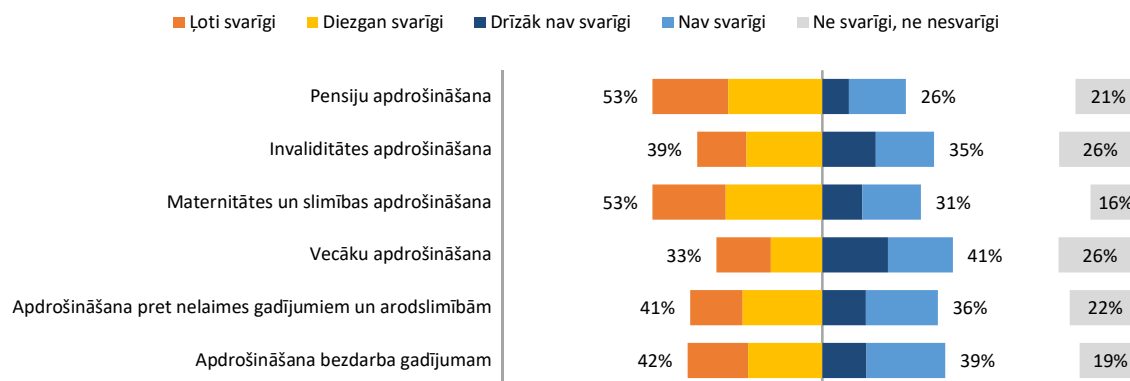
Arī nodokļu politikas un sociālās apdrošināšanas ekspertu vidū dominē viedoklis, ka pašnodarbinātie izvairās no obligāto iemaksu veikšanas un tās galvenokārt veic no obligāto iemaksu objekta minimālā apmēra. Pašnodarbinātie nav ieinteresēti veikt lielākas obligātās iemaksas, it īpaši, lai saņemtu atbilstošu pensiju vecumdienās. Turpretim citu apdrošināšanas pakalpojumu saņemšanā vērojama tendence īsi pirms nodokļu nomaksas palielināt obligāto iemaksu objektu, lai īstermiņā saņemtu pēc iespējas lielāku pabalstu, piemēram, vecāku pabalstu. Pēc ekspertu un diskusiju dalībnieku domām, pastāv vairāki iemesli, kādēļ izveidojusies šāda situācija. Viens no tiem ir zemā motivācija un vēlme maksāt nodokļus, kas ir saistīta ar sabiedrībā kopumā valdošo neticību godprātīgai nodokļu iekasēšanai un izlietošanai. Tāpat arī sabiedrībā ir iesakņojies uzskats, ka uz valsts pensiju sistēmu nevar paļauties, un kļūst tādi stāsti kā “es līdz pensijai nenodzīvošu un pat, ja nodzīvošu, mana pensija būs tik maza, ka es nomiršu badā”. Situācija pasliktina arī cilvēkiem raksturīgā īstermiņa domāšana un vēlme vairāk saņemt šodien nekā domāt par vecumdienām. Pensija var šķist kaut kas tāls un vēl nesasniedzams. Izskanēja viedoklis, ka vēlme un gatavība maksāt obligātās iemaksas pieaug līdz ar vecumu un ir saistīta ar izglītības līmeni. Tikmēr vairāki diskusiju dalībnieki min, ka pašnodarbinātie nav motivēti maksāt obligātās iemaksas, jo nav apdrošināti bezdarba gadījumam, nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām, lai gan nodokļu likme ir gandrīz tāda pati kā darba devējam un darba ņēmējam kopā. Daļa ekspertu un diskusiju dalībnieku norāda, ka obligāto iemaksu veikšanas lielums ir atkarīgs arī no pašnodarbinātā nodarbošanās, kas savukārt ir saistīta ar pašnodarbinātā izglītības līmeni. LDDK darba tiesību eksperte skaidro, ka profesijas un nozares, kurās sastopama pašnodarbinātība, ir visai daudz, tādēļ pašnodarbināto ienākumu līmenis var būt ļoti dažāds, un attiecīgi arī viņu spēja veikt obligātās iemaksas ir atšķirīga. Turklāt jāņem vērā arī ienākumu līmeņa atšķirības starp reģioniem. Saskaņā ar vairāku diskusiju dalībnieku teikto, mežsaimniecības un būvniecības nozarēs bieži vien ir nodarbināts mazkvalificētais darbaspēks, kuriem trūkst darba tirgum neieciešamo iemaņu un izglītības. Šīm personām pašnodarbinātība ir vienīgais ienākumu gūšanas avots, un viņi ir gatavi strādāt par nelielu atlīdzību, rēķinoties, ka pensija būs mazāka.

Kopumā var secināt, ka pašnodarbināto aizsardzība sociālo risku iestāšanās gadījumos ir vāja, jo vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības galvenokārt ir mazāki par valstī noteikto minimālo mēnešalgu vai tuvu tai, attiecīgi veikto obligāto iemaksu apmērs ir niecīgs. Tas nozīmē, ka sociālais nodrošinājums darbaspēju zaudēšanas gadījumā vai vecumdienās nebūs pietiekams, lai varētu saglabāt esošo dzīves kvalitāti. Daļa pašnodarbināto izvairās veikt obligātās iemaksas vai veic tās no obligāto iemaksu objekta minimālā apmēra, jo ir zema motivācija maksāt nodokļus, trūkst izpratnes par obligāto iemaksu nozīmīgumu un ir vēlme vairāk saņemt šodien, nekā domāt par vecumdienām. Turklāt situāciju pasliktina sabiedrībā kopumā valdošā neticību godprātīgai nodokļu iekasēšanai un izlietošanai un pensiju sistēmai. Tajā pašā laikā, veikto obligāto iemaksu apmērs ir atkarīgs no ienākumiem, kuru lielumu ietekmē pašnodarbinātā vecums, izglītības līmenis un nodarbošanās. Tie ir zemāki starp gados vecākiem pašnodarbinātajiem, pašnodarbinātajiem ar profesionālo vidējo vai vispārējo vidējo izglītību, kā arī pašnodarbinātajiem vidējās kvalifikācijas profesijās un atbilstošajās profesiju pamatgrupās. Zemāks ienākumu līmenis ir vērojams tādās nozarēs kā apstrādes rūpniecība, vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu un motociklu remonts un būvniecība, savukārt lielāks – profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē. Svarīgs faktors obligāto iemaksu veikšanā ir pašnodarbinātā vecumam, kuram pieaugot, pieaugot obligāto iemaksu veicēju skaits, un vidējā apdrošināšanas iemaksu alga biežāk pārsniedz valstī noteikti minimālo mēnešalgas apmēru.

3.4.2. Pašnodarbināto informētības un izpratnes līmenis par valsts sociālās apdrošināšanas sistēmu

Saskaņā ar aptaujas datiem būtiska daļa pašnodarbināto uzskata, ka obligāto iemaksu veikšana nav nozīmīga sociālo apdrošināšanas pakalpojumu nodrošināšanai. Vien aptuveni puse aptaujāto (53%) vērtē obligāto iemaksu veikšanu kā svarīgu (diezgan svarīga vai ļoti svarīga) pensijas un maternitātes, paternitātes un slimības pabalstu nodrošināšanai (skatīt attēlu Nr. 34). Nedaudz mazākam skaitam aptaujāto obligāto iemaksu veikšana ir svarīga, lai būtu apdrošināšana bezdarba gadījumam (42%), apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām (41%) un invaliditātes apdrošināšana (39%), savukārt aptuveni katram trešajam – lai saņemtu vecāku pabalstu (33%).

Attēls Nr. 34. Pašnodarbināto vērtējums par obligāto iemaksu veikšanas svarīgumu sociālo apdrošināšanas pakalpojumu nodrošināšanai

Bāze: Visi respondenti (n=510).
Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Pašnodarbināto viedokļi par obligāto iemaksu nozīmīgumu sociālās apdrošināšanas pakalpojumu nodrošināšanai atšķiras atkarībā no aptaujāto sociāldemogrāfiskajiem rādītājiem. Abu dzimumu vidū sociālie apdrošināšanas pakalpojumi ir novērtēti samērā līdzīgi, vienīgi jāpiebilst, ka vīrieši biežāk atzīmē, ka maternitātes un slimības apdrošināšana un apdrošināšana bezdarba gadījumam nav svarīga (maternitātes un slimības apdrošināšana: sievietes 28%; vīrieši 36%; apdrošināšana bezdarba gadījumam: sievietes 35%, vīrieši 45%). Analizējot aptaujātos pēc vecuma, redzams, ka aptaujātajiem, kuri ir 25–34 gadus vai 51–64 gadus veci, biežāk ir svarīgi saņemt noteikta veida sociālās apdrošināšanas pakalpojumus, kamēr aptaujātajiem, kuri ir vecāki par 64 gadiem, dažādu sociālās apdrošināšanas pakalpojumu saņemšana vairs nav tik aktuāla. Aptaujātie, kuri ir 25–34 gadus veci un 51–64 gadus veci, biežāk uzskata, ka obligāto iemaksu veikšana ir svarīga tādu sociālās apdrošināšanas pakalpojumu nodrošināšanai kā maternitātes un slimības apdrošināšana (25–34 gadi 65%, 35–50 gadi 48%, 51–64 gadi 58%, vecāki par 64 gadiem 38%), apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām (25–34 gadi 49%, 35–50 gadi 38%, 51–64 gadi 46%, vecāki par 64 gadiem 29%) un apdrošināšana bezdarba gadījumam (25–34 gadi 49%, 35–50 gadi 40%, 51–64 gadi 48%, vecāki par 64 gadiem 22%). Vecāku apdrošināšana un invaliditātes apdrošināšana ir svarīgāka aptaujātajiem vecuma grupā 25–34 gadi (invaliditātes apdrošināšana: 25–34 gadi 46%, 35–50 gadi 38%, 51–64 gadi 42%, vecāki par 64 gadiem 29%; vecāku apdrošināšana: 25–34 gadi 61%, 35–50 gadi 34%, 51–64 gadi 28%, vecāki par 64 gadiem 21%). Tikmēr pensijas apdrošināšana ir ievērojami nozīmīgāka starp aptaujātajiem pirmspensionēšanās vecumā (25–34 gadi 46%, 35–50 gadi 42%, 51–64 gadi 69%, vecāki par 64 gadiem 45%), kas, iespējams, apliecina iepriekš minēto saistību, ka vēlme un gatavība veikt obligātās iemaksas pensijas apdrošināšanai pieaug līdz ar vecumdienu tuvumu.

Krievu tautības pašnodarbinātie gandrīz visu sociālās apdrošināšanas pakalpojumu saņemšanu, izņemot pensiju apdrošināšanu un apdrošināšanu bezdarba gadījumam, retāk vērtē kā svarīgu (invaliditātes

apdrošināšana: latvieši 39%, krievi 33%; maternitātes un slimības apdrošināšana: latvieši 54%, krievi 41%; vecāku apdrošināšana: latvieši 34%, krievi 23%; apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām: latvieši 42%, krievi 32%).

Pensiju apdrošināšana ir vissvarīgākā pašnodarbinātajiem ar augstāko izglītību (profesionālā vidējā izglītība 48%, vispārējā vidējā izglītība 54%, augstākā izglītība 58%), savukārt pārējie apdrošināšanas veidi, izņemot apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām – pašnodarbinātajiem ar vispārējo vidējo izglītību (invaliditātes apdrošināšana: profesionālā vidējā izglītība 38%, vispārējā vidējā izglītība 46%, augstākā izglītība 38%; maternitātes un slimības apdrošināšana: profesionālā vidējā izglītība 52%, vispārējā vidējā izglītība 66%, augstākā izglītība 51%; vecāku apdrošināšana: profesionālā vidējā izglītība 32%, vispārējā vidējā izglītība 44%, augstākā izglītība 30%; apdrošināšana bezdarba gadījumam: profesionālā vidējā izglītība 44%, vispārējā vidējā izglītība 54%, augstākā izglītība 37%). Apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām ir vienlīdz svarīga visām aptaujāto grupām neatkarīgi no izglītības līmeņa (profesionālā vidējā izglītība 42%, vispārējā vidējā izglītība 43%, augstākā izglītība 40%).

Aptaujas dalībnieki, kuru vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības ir līdz 200 eiro vai vairāk nekā 600 eiro, biežāk vērtē pensiju apdrošināšanu, vecāku apdrošināšanu, apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem un apdrošināšanu bezdarba gadījumam kā svarīgu (pensiju apdrošināšana: līdz 200 eiro 57%, 201–400 eiro 54%, 401–600 eiro 49%, vairāk nekā 600 eiro 68%; vecāku apdrošināšana: līdz 200 eiro 41%, 201–400 eiro 35%, 401–600 eiro 24%, vairāk nekā 600 eiro 47%; apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām: līdz 200 eiro 47%, 201–400 eiro 42%, 401–600 eiro 40%, vairāk nekā 600 eiro 53%; apdrošināšana bezdarba gadījumam: līdz 200 eiro 51%, 201–400 eiro 44%, 401–600 eiro 33%, vairāk nekā 600 eiro 47%). Tikmēr pārējo apdrošināšanas veidu saņemšanai gandrīz vienlīdz liels aptaujāto īpatsvars dažādās ienākumu grupās vērtē obligāto iemaksu veikšanu kā svarīgu (invaliditātes apdrošināšana: līdz 200 eiro 43%, 201–400 eiro 40%, 401–600 eiro 44%, vairāk nekā 600 eiro 44%; maternitātes un slimības apdrošināšana: līdz 200 eiro 57%, 201–400 eiro 59%, 401–600 eiro 54%, vairāk nekā 600 eiro 58%).

Pašnodarbināto viedoklis par obligāto iemaksu nozīmīgumu dažādu sociālās apdrošināšanas pakalpojumu saņemšanai atšķiras arī atkarībā no pašnodarbinātā darbības nozares. Pašnodarbinātie bīstamajās nozarēs retāk norāda, ka tādu sociālo apdrošināšanas pakalpojumu saņemšana kā pensiju apdrošināšana, vecāku apdrošināšana un apdrošināšana bezdarba gadījumam ir svarīga (pensiju apdrošināšana: bīstamā nozare 47%, nav bīstamā nozare 56%; vecāku apdrošināšana: bīstamā nozare 21%, nav bīstamā nozare 38%; apdrošināšana bezdarba gadījumam: bīstamā nozare 37%, nav bīstamā nozare 44%). Vienlaikus šo aptaujāto grupa biežāk atzīmē, ka apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām ir svarīga (bīstamā nozare 46%, nav bīstamā nozare 39%). Lielāks aptaujāto īpatsvars, kuriem obligāto iemaksu veikšana ir svarīga dažādu sociālās apdrošināšanas pakalpojumu saņemšanai, ir galvenokārt tādās nozarēs kā būvniecība, citi pakalpojumi, lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība, vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu un motociklu remonts, savukārt mazāks – tādās nozarēs kā apstrādes rūpniecība, profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi, veselība un sociālā aprūpe (skatīt tabulu Nr. 15).

Tabula Nr. 15. Obligāto iemaksu nozīme sociālo apdrošināšanas pakalpojumu nodrošināšanai dalījumā pa pašnodarbināto darbības nozares

Nozare	Sociālās apdrošināšanas pakalpojumi, %*					
	Pensiju apdrošināšana	Invalitātes apdrošināšana	Maternitātes un slimības apdrošināšana	Vecāku apdrošināšana	Apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām	Apdrošināšana bezdarba gadījumam
Apstrādes rūpniecība (n=71)	30	10	10	8	14	11
Būvniecība (n=33)	61	52	67	12	64	58
Citi pakalpojumi (n=139)	55	47	61	53	50	56
Lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība (n=35)	57	63	69	46	54	54
Profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi (n=54)	67	19	20	15	24	17
Vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu/motociklu remonts (n=32)	50	44	72	38	53	47
Veselība un sociālā aprūpe (n=70)	47	24	60	14	31	30

* Pašnodarbināto īpatsvars (%), kuri ir atzīmējuši, ka obligāto iemaksu veikšana ir diezgan svarīga vai ļoti svarīga konkrētā sociālās apdrošināšanas pakalpojuma nodrošināšanai.

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Salīdzinot aptaujas rezultātus pēc profesijas, var secināt, ka vidējas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātie neatkarīgi no sociālās apdrošināšanas pakalpojuma veida biežāk norāda, ka obligāto iemaksu veikšana nav svarīga (pensiju apdrošināšana: vidējas kvalifikācijas profesijas 33%, augstas kvalifikācijas profesijas 21%; invaliditātes apdrošināšana: vidējas kvalifikācijas profesijas 44%, augstas kvalifikācijas profesijas 28%; maternitātes un slimības apdrošināšana: vidējas kvalifikācijas profesijas 43%, augstas kvalifikācijas profesijas 22%; vecāku apdrošināšana: vidējas kvalifikācijas profesijas 52%, augstas kvalifikācijas profesijas 32%; apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām: vidējas kvalifikācijas profesijas 47%, augstas kvalifikācijas profesijas 28%; apdrošināšana bezdarba gadījumam: vidējas kvalifikācijas profesijas 48%, augstas kvalifikācijas profesijas 32%). Tā galvenokārt uzskata pašnodarbinātie vidējas kvalifikācijas profesiju pamatgrupā "Pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks", kuri ievērojami retāk vērtē obligāto iemaksu veikšanu kā svarīgu dažādu sociālās apdrošināšanas pakalpojumu veidu saņemšanai, kamēr pašnodarbinātie vidējas kvalifikācijas profesiju pamatgrupā "Kvalificēts strādnieks un amatnieks" uzskata tieši pretēji un ievērojami biežāk vērtē to veikšanu kā svarīgu (pensiju apdrošināšana: kvalificēts strādnieks un amatnieks 47%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 44%; invaliditātes apdrošināšana: kvalificēts strādnieks un amatnieks 51%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 20%; maternitātes un slimības apdrošināšana: kvalificēts strādnieks un amatnieks 65%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 29%; vecāku apdrošināšana: kvalificēts strādnieks un amatnieks 37%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 13%; apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām: kvalificēts strādnieks un amatnieks 51%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 22%; apdrošināšana bezdarba gadījumam: kvalificēts strādnieks un amatnieks 52%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 24%). Tikmēr pašnodarbinātie augstas kvalifikācijas pamatgrupās biežāk nekā vidēji izlasē vērtē obligāto iemaksu veikšanu kā svarīgu visu sociālo apdrošināšanas pakalpojumu saņemšanai (pensiju apdrošināšana: speciālists 60%, vadītājs 51%; invaliditātes apdrošināšana: speciālists 41%, vadītājs 47%; maternitātes un slimības apdrošināšana: speciālists 60%, vadītājs 56%; vecāku apdrošināšana: speciālists 37%, vadītājs 45%; apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām: speciālists 45%, vadītājs 49%; apdrošināšana bezdarba gadījumam: speciālists 47%, vadītājs 45%).

Aptaujāto atbildes dalījumā pēc darba stāža nozarē vai profesijā nav viendabīgas. Pensiju apdrošināšana aptaujāto vidū, kuru darba stāžs nozarē ir līdz 2 gadiem, ir retāk novērtēta kā svarīga (līdz 2 gadiem 44%, 3–5 gadi 49%, 6–10 gadi 49%, vairāk nekā 10 gadi 57%). Vecāku apdrošināšana un apdrošināšana

bezdarba gadījumam kļūst mazsvarīgāka līdz ar darba stāžu nozarē. Tam pieaugot, samazinās pašnodarbināto īpatsvars, kuri šos apdrošināšanas veidus vērtē kā svarīgus (vecāku apdrošināšana: līdz 2 gadiem 41%, 3–5 gadi 44%, 6–10 gadi 35%, vairāk nekā 10 gadi 28%; apdrošināšana bezdarba gadījumam: līdz 2 gadiem 50%, 3–5 gadi 48%, 6–10 gadi 42%, vairāk nekā 10 gadi 40%). Dalījumā pēc pašnodarbināto darba stāža profesijā invaliditātes apdrošināšana, apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām, kā arī apdrošināšana pret bezdarbu biežāk ir svarīga pašnodarbinātajiem, kuru darba stāžs profesijā ir 6–10 gadi (invaliditātes apdrošināšana: 3–5 gadi 39%, 6–10 gadi 47%, vairāk nekā 10 gadi 38%; apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām: 3–5 gadi 45%, 6–10 gadi 55%, vairāk nekā 10 gadi 39%; apdrošināšana pret bezdarbu: 3–5 gadi 48%, 6–10 gadi 49%, vairāk nekā 10 gadi 40%). Vecāku apdrošināšana ir svarīgāka pašnodarbinātajiem, kuru darba stāžs profesijā ir mazāks (3–5 gadi 43%, 6–10 gadi 47%, vairāk nekā 10 gadi 29%).

Ekspertu viedokļi par pašnodarbināto izpratnes un informētības līmeni par valsts sociālās apdrošināšanas sistēmu un obligāto iemaksu nozīmīgumu dalās. Viena daļa uzskata, ka pašnodarbinātie ir pietiekami informēti un apzinās, cik lielas obligātās iemaksas veic un kādus apdrošināšanas pakalpojumus var saņemt. Publiski ir pieejama plaša informācija par visiem sociālās apdrošināšanas pakalpojumiem un tiesībām tos saņemt, taču tā ir paša pašnodarbinātā atbildība ar to iepazīties. Turklāt sakarā ar 2018. gada nodokļu reformu arī masu medijos ir vairākkārt izskanējusi šī informācija. Vienlaikus otra daļa ekspertu norāda, ka pašnodarbināto izpratnes un informētības līmenis par valsts sociālās apdrošināšanas sistēmu un obligāto iemaksu nozīmīgumu ir zems. Pašnodarbinātajiem ir maz sapratnes par viņu sociālo nodrošinājumu vecumdienās, kā arī trūkst motivācijas un vēlmes maksāt nodokļus. Tas ir saistīts ar sabiedrībā kopumā valdošo neticību godprātīgai nodokļu iekasēšanai un izlietošanai un pensiju sistēmai. Kā norāda VID Galvenās nodokļu pārvaldes Metodikas piemērošanas nodaļas priekšniece, publiskajā telpā ir maz informācijas, kā iemaksātie nodokļi uzkrājas valsts pensiju sistēmā, kādas ir atšķirības starp pensiju līmeņiem un iespējas katrā no tiem. Izveidotie pensiju kalkulatori, kas ir pieejami banku mājas lapās un Latvija.lv mājas lapā, vairāk ir orientēti uz darba ņēmējiem, nevis pašnodarbinātajiem. Šo iemeslu dēļ iemaksas trešajā pensiju līmenī pašnodarbinātajiem varētu šķist saprotamāks, sakrājamāks un pievilcīgāks uzkrājuma veids nekā iemaksas valsts pensiju apdrošināšanā, turklāt ir iespējams atgūt daļu no samaksātā nodokļa. Arī diskusiju laikā atklājās, ka vairāki pašnodarbinātie nav pārliecināti, kādus sociālās apdrošināšanas pakalpojumus var saņemt, un neredz saistību starp veikto obligāto iemaksu un aprēķinātā pakalpojuma apmēru. Savukārt darba devēja profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē min, ka dažkārt pašnodarbinātie nezina, kā aprēķināt un veikt obligātās iemaksas, un baidās izdarīt kaut ko nepareizi, tāpēc izvēlas labāk strādāt nelegāli.

Apkopojot aptaujas rezultātus, ekspertu un diskusiju dalībnieku paustos viedokļus, var secināt, ka pašnodarbināto izpratnes un informētības līmenis par valsts sociālās apdrošināšanas sistēmu un obligāto iemaksu nozīmīgumu nav apmierinošs. Būtiska daļa pašnodarbināto uzskata, ka obligāto iemaksu veikšana nav nozīmīga dažādu sociālo apdrošināšanas pakalpojumu nodrošināšanai. Turklāt pašnodarbinātajiem trūkst sapratnes par to, ka sociālais nodrošinājums sociālā riska iestāšanās gadījumā būs niecīgs, ja ir veiktas nelielas obligātās iemaksas un netiek veikti citi pasākumi, lai nodrošinātos pret ienākumu samazinājumu tādos gadījumos (sīkāk skatīt 3.4.1., 3.4.3. un 3.4.4. apakšnodaļās). Vēlme pēc noteiktu sociālās apdrošināšanas pakalpojumu saņemšanas atšķiras atkarībā no pašnodarbinātā vecuma, ienākumu līmeņa, darbības nozares un profesijas. Piemēram, pensiju apdrošināšana ir vissvarīgākā pašnodarbinātajiem pirmspensionēšanās vecumā, kas apliecina iepriekš minēto saistību, ka gatavība un vēlme veikt obligātās iemaksas pensiju apdrošināšanai pieaug līdz ar vecumdienu tuvumu. Vismazākais pašnodarbināto īpatsvars, kuri uzskata, ka obligāto iemaksu veikšana ir svarīga dažādu sociālās apdrošināšanas pakalpojumu saņemšanai, ir tādās nozarēs kā apstrādes rūpniecība, profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi, veselība un sociālā aprūpe. Līdzīgi arī pašnodarbinātie vidējas kvalifikācijas profesiju pamatgrupā "Pakalpojumu un tirdzniecības darbinieki" ievērojami retāk vērtē obligāto iemaksu veikšanu kā svarīgu dažādu sociālās apdrošināšanas pakalpojumu veidu saņemšanai. Būtiski atzīmēt, ka gandrīz visu sociālās apdrošināšanas pakalpojumu saņemšana ir biežāk novērtēta kā

svarīga pašnodarbināto vidū ar zemākajiem (līdz 200 eiro) vai augstākajiem (vairāk nekā 600 eiro) vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības. Tas, iespējams, norāda, ka šie pašnodarbinātie vairāk paļaujas uz valsts sociālās apdrošināšanas sistēmu, jo sociālā riska iestāšanās gadījumā pašnodarbinātie ar zemākiem vidējiem ikmēneša ienākumiem paliks pilnībā bez ienākumiem, savukārt pašnodarbinātie ar augstākiem ikmēneša ienākumiem vairāk apzinās obligāto iemaksu veikšanas nozīmīgumu un attiecīgi tās veic lielākā apmērā.

3.4.3. Sociālais nodrošinājums vecumdienās

Pašnodarbināto viedoklis par pašu sociālo nodrošinājumu vecumdienās dalās (skatīt attēlu Nr. 35). Vairums pašnodarbināto (40%) uzskata, ka uzkrājumu pensijai veidos veiktās obligātās iemaksas, neskatoties uz to, ka to apmērs ir bijis niecīgs. Turklāt salīdzinoši lielai daļai aptaujāto pagaidām nav plāna (26%) vai nav bijis laika pievērsties šim jautājumam (9%). Vien aptuveni katrs piektais pats veido uzkrājumu pensijai (23%), un daļai to nodrošinās citi ienākumu avoti (12%).

Attēls Nr. 35. Pašnodarbināto viedoklis par sociālo nodrošinājumu vecumdienās

Bāze: Visi respondenti (n=510).

Aptaujātie varēja atzīmēt visus atbilstošos atbilžu variantus, tāpēc kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%.

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Vīrieši retāk paļaujas, ka pensiju nodrošinās veiktās obligātās iemaksas (sievietes 43%, vīrieši 34%), un biežāk norāda, ka pensiju nodrošinās citi ienākumu avoti (sievietes 8%; vīrieši 19%). Vienlaikus vīriešu vidū mazāks aptaujāto īpatsvars veido uzkrājumu pensijai (sievietes 28%, vīrieši 15%). Gados jaunākie pašnodarbinātie biežāk atzīst, ka pagaidām nav plāna (25–34 gadi 32%; 35–50 gadi 28%, 51–64 gadi 28%, vecāki par 64 gadiem 7%) vai nav bijis laiks pievērsties šim jautājumam (25–34 gadi 25%; 35–50 gadi 11%, 51–64 gadi 6%, vecāki par 64 gadiem 0%). Vairākums pašnodarbināto, kuri ir 51–64 gadus veci, uzskata, ka sociālo nodrošinājumu vecumdienās veidos veiktās obligātās iemaksas (25–34 gadi 25%; 35–50 gadi 36%, 51–64 gadi 53%, vecāki par 64 gadiem 26%). Vislielākais aptaujāto īpatsvars, kuri norāda, ka paši veido uzkrājumu pensijai, ir 35–50 gadus veci (25–34 gadi 19%; 35–50 gadi 30%, 51–64 gadi 23%, vecāki par 64 gadiem 7%). Savukārt aptaujātie, kuri ir vecāki par 64 gadiem, retāk veic kādu no darbībām, jo galvenokārt ir jau pensiju saņēmēji, ko norādīja 60% no aptaujātajiem šajā vecumā.

Atbilžu sadalījumā pēc aptaujāto etniskās piederības būtiskas atšķirības nav vērojamas, vienīgais var norādīt, ka krievu tautības pašnodarbinātie retāk paši veido uzkrājumu pensijai (latvieši 25%, krievi 14%) un biežāk norāda, ka nav bijis laika pievērsties šim jautājumam (latvieši 9%, krievi 14%).

Pašnodarbināto ar augstāko izglītību vidū ir lielāks aptaujāto īpatsvars, kuri uzskata, ka sociālo nodrošinājumu vecumdienās veidos veiktās obligātās iemaksas (profesionālā vidējā izglītība 35%, vispārējā vidējā izglītība 15%, augstākā izglītība 52%), vai kuri paši veido uzkrājumu pensijai (profesionālā vidējā izglītība 19%, vispārējā vidējā izglītība 21%, augstākā izglītība 28%). Pašnodarbināto ar vispārējo

izglītību vidū aptaujātie biežāk atbildēja, ka nav bijis laika pievērsties šim jautājumam (profesionālā vidējā izglītība 8%, vispārējā vidējā izglītība 22%, augstākā izglītība 7%).

Analizējot pašnodarbināto atbildes pēc ienākumu līmeņa, var secināt, ka aptaujātie, kuru vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības ir vairāk nekā 600 eiro, vairāk paļaujas, ka pensiju veidos veiktās obligātās iemaksas (līdz 200 eiro 35%, 201–400 eiro 40%, 401–600 eiro 29%, vairāk nekā 600 eiro 47%), un biežāk paši veido uzkrājumu pensijai (līdz 200 eiro 17%, 201–400 eiro 23%, 401–600 eiro 21%, vairāk nekā 600 eiro 35%). Šī aptaujāto grupa retāk norāda, ka pagaidām nav plāna (līdz 200 eiro 33%, 201–400 eiro 25%, 401–600 eiro 27%, vairāk nekā 600 eiro 19%).

Pašnodarbinātie bīstamajās nozarēs biežāk uzskata, ka sociālo nodrošinājumu vecumdienās veidos veiktās obligātās iemaksas (bīstamā nozare 53%, nav bīstamā nozare 35%), kā arī norāda, ka pagaidām nav plāna (bīstamās nozares 32%, nav bīstamās nozares 24%). Nozaru griezumā var minēt, ka vislielākais aptaujāto īpatsvars, kuri uzskata, ka pensiju veidos veiktās obligātās iemaksas, ir tādās nozarēs kā profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi (76%), apstrādes rūpniecība (66%), veselība un sociālā aprūpe (57%) un būvniecība (52%), savukārt vismazāk uz to paļaujas pašnodarbinātie citu pakalpojumu nozarē (17%), mazum-/vairumtirdzniecības, automobiļu un motociklu remonta nozarē (25%) un lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē (26%). Biežāk uzkrājumus pensijai veido pašnodarbinātie profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē (41%), retāk – būvniecības nozarē (6%) un mazum-/vairumtirdzniecības, automobiļu un motociklu remonta nozarē (16%). Visbiežāk to, ka pensiju nodrošinās citi ienākumu avoti, norāda pašnodarbinātie tādās nozarēs kā lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība (34%), vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu un motociklu remonts (19%) un citi pakalpojumi (19%). Pārējās nozarēs to ir norādījis daudz mazāks aptaujāto skaits (apstrādes rūpniecība 3%, būvniecība 0%, profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi 2%, veselība un sociālā aprūpe 0%). Liels skaits aptaujāto, kuri atzīmē, ka pagaidām nav plāna, ir būvniecības nozarē (67%), mazum-/vairumtirdzniecības, automobiļu un motociklu remonta nozarē (50%) un veselības un sociālās aprūpes nozarē (40%).

Dalījumā pēc pašnodarbināto profesijas būtiskas atšķirības nav vērojamas, vienīgi var atzīmēt, ka pašnodarbinātie vidējas kvalifikācijas profesijas pamatgrupā “Kvalificēts strādnieks un amatnieks” ievērojami retāk norāda, ka uzkrājumu pensijai veidos veiktās valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas (kvalificēts strādnieks un amatnieks 20%; pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 57%; speciālists 41%; vadītājs 33%) vai ka paši veido uzkrājumu pensijai (kvalificēts strādnieks un amatnieks 11%; pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 24%; speciālists 24%; vadītājs 28%), kas, iespējams, ir saistīts ar to, ka šajā grupā lielāks pašnodarbināto īpatsvars norāda, ka ir jau pensijā (kvalificēts strādnieks un amatnieks 16%; pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 6%; speciālists 9%; vadītājs 4%). Savukārt pašnodarbinātie augstas kvalifikācijas profesijas pamatgrupā “Vadītājs” ievērojami biežāk paši rūpējas par nodrošinājumu vecumdienās. Šajā grupā lielāks pašnodarbināto īpatsvars pauž, ka paši veido uzkrājumu pensijai (kvalificēts strādnieks un amatnieks 11%; pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 24%; speciālists 24%; vadītājs 28%) vai ka pensiju nodrošinās citi ienākumu avoti (kvalificēts strādnieks un amatnieks 12%; pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 6%; speciālists 11%; vadītājs 22%).

Sniegtās atbildes atkarībā no pašnodarbinātā stāža nozarē vai profesijā atšķiras tikai nedaudz. Pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē ir līdz 2 gadiem, biežāk atzīmē, ka pagaidām nav plāna (līdz 2 gadiem 33%, 3–5 gadi 21%, 6–10 gadi 33%, vairāk nekā 10 gadi 17%) vai ka pensiju nodrošinās citi ienākumu avoti (līdz 2 gadiem 12%, 3–5 gadi 6%, 6–10 gadi 11%, vairāk nekā 10 gadi 22%), un ievērojami retāk paļaujas, ka uzkrājumu pensijai veidos veiktās obligātās iemaksas (līdz 2 gadiem 19%, 3–5 gadi 35%, 6–10 gadi 36%, vairāk nekā 10 gadi 45%). Savukārt pašnodarbinātie, kuru darba stāžs profesijā ir 3–5 gadi, biežāk apgalvo, ka nav bijis laika tam pievērsties (3–5 gadi 23%, 6–10 gadi 12%, vairāk nekā 10 gadi 7%) vai ka pagaidām nav plāna (3–5 gadi 34%, 6–10 gadi 26%, vairāk nekā 10 gadi 25%), un retāk paši veido uzkrājumu pensijai (3–5 gadi 16%, 6–10 gadi 28%, vairāk nekā 10 gadi 23%).

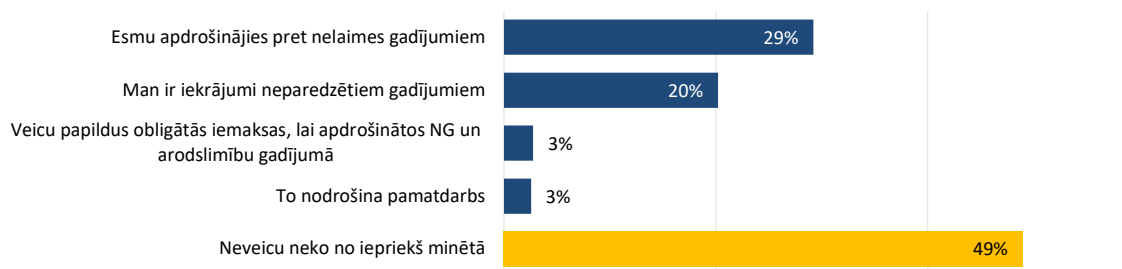
Balstoties uz pētījumā iegūtajiem rezultātiem, var secināt, ka vairums pašnodarbināto sociālo nodrošinājumu vecumdienās galvenokārt saista ar valsts nodrošinātu vecuma pensiju, neskatoties uz to,

ka veikto obligāto iemaksu apmērs ir niecīgs. Turklāt vairāk nekā trešdaļai pagaidām nav plāna vai nav bijis laika pievērsties šim jautājumam, un tikai neliela daļa aktīvi rīkojas, lai nodrošinātu lielākus ienākumus vecumdienās. Aptuveni katrs piektais pats veido uzkrājumu pensijai un aptuveni katram desmitajam to nodrošinās citi ienākumu avoti. Visbiežāk par savu nodrošinājumu vecumdienās rūpējas pašnodarbinātie vecuma grupā 35–50 gadi, pašnodarbinātie ar augstāko izglītību vai augstākiem vidējiem ikmēneša ienākumiem, kā arī pašnodarbinātie augstas kvalifikācijas profesijas pamatgrupā “Vadītājs”, retāk – gados jaunākie pašnodarbinātie. Iegūtie pētījuma rezultāti liecina, ka pašnodarbināto vidū ir informētības un izpratnes trūkums par pensijas veidošanos un nākotnes pensijas lielumu, kā arī zema motivācija un personiskā atbildība savas pensijas veidošanā, kas, iespējams, ir saistīts ar sabiedrībā kopumā valdošo neuzticēšanos pensiju sistēmai un īstermiņa domāšanu.

3.4.4. Sociālais nodrošinājums darba nespējas, nelaimes gadījumu darbā vai arodslimību gadījumā

Pašnodarbinātie nevar saņemt apdrošināšanas atlīdzību nelaimes gadījumos darbā un arodslimību iestāšanās gadījumos, tādēļ viņiem pašiem ir jāizvērtē iespējas veikt uzkrājumus nebaltai dienai vai apdrošināt savu veselību. Saskaņā ar aptaujas datiem gandrīz puse aptaujāto (49%) norāda, ka neveic nevienu no iepriekš minētajām darbībām, lai nodrošinātos pret ienākumu samazinājumu darba nespējas, nelaimes gadījumu vai arodslimību gadījumā. Vien 29% pašnodarbināto ir apdrošinājušies pret nelaimes gadījumiem un 20% – ir iekrājumi neparedzētiem gadījumiem (skatīt attēlu Nr. 36).

Attēls Nr. 36. Veiktās darbības, lai nodrošinātos pret ienākumu samazinājumu darba nespējas, nelaimes gadījumu vai arodslimību gadījumā

Bāze: Visi respondenti (n=510).

Piezīme: Aptaujātie varēja atzīmēt visus atbilstošos atbilžu variantus, tāpēc kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%.

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Pret nelaimes gadījumiem biežāk ir apdrošinājušies pašnodarbinātie ar augstāko izglītību (profesionālā vidējā izglītība 26%, vispārējā vidējā izglītība 15%, augstākā izglītība 37%), retāk – pašnodarbinātie, kuri ir vecāki par 64 gadiem (25–34 gadi 28%, 35–50 gadi 30%, 51–64 gadi 31%, vecāki par 64 gadiem 22%), krievu tautības pašnodarbinātie (latvieši 33%, krievi 13%) un pašnodarbinātie ar zemiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības (līdz 200 eiro 23%, 201–400 eiro 27%, 401–600 eiro 33%, vairāk nekā 600 eiro 32%). Raugoties pa nozarēm, tikpat liels pašnodarbināto īpatsvars kā vidēji izlasē ir apdrošinājušies pret nelaimes gadījumiem būstamajās nozarēs. Šo aptaujāto īpatsvars ir lielāks profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē (43%) un lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē (34%), mazāks – veselības un sociālā aprūpes nozarē (19%) un būvniecības nozarē (24%). Šis atbilžu variants ir biežāk minēts arī starp pašnodarbinātajiem augstas kvalifikācijas profesiju pamatgrupā “Vadītājs”, savukārt retāk – vidējas kvalifikācijas profesiju pamatgrupā “Kvalificēts strādnieks un amatnieks” (kvalificēts strādnieks un amatnieks 15%; pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 31%; speciālists 27%; vadītājs 42%). Dalījumā pēc pašnodarbinātā darba stāža nozarē vai profesijā, var atzīmēt, ka retāk pret nelaimes gadījumiem ir apdrošinājušies pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē ir 3–5 gadi (līdz 2 gadiem 31%, 3–5 gadi 19%, 6–10 gadi 33%, vairāk nekā 10 gadi 30%) vai kuru darba stāžs profesijā ir 3–5 gadi (%), 3–5 gadi 18%, 6–10 gadi 30%, vairāk nekā 10 gadi 31%).

Iekrājumi neparedzētiem gadījumiem nedaudz biežāk ir vīriešiem (sievietes 17%, vīrieši 26%). Šo atbilžu īpatsvars ir lielāks arī starp pašnodarbinātajiem, kuri ir 25–34 gadus veci vai vecāki par 64 gadiem (25–34 gadi 32%, 35–50 gadi 18%, 51–64 gadi 17%, vecāki par 64 gadiem 28%), pašnodarbinātajiem ar vispārējo vidējo izglītību (profesionālā vidējā izglītība 22%, vispārējā vidējā izglītība 35%, augstākā izglītība 15%), un pašnodarbinātajiem, kuru vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības pēc nodokļu nomaksas ir vairāk nekā 600 eiro (līdz 200 eiro 18%, 201–400 eiro 23%, 401–600 eiro 11%, vairāk nekā 600 eiro 32%). Iekrājumi neparedzētiem gadījumiem retāk ir pašnodarbinātajiem bīstamajās nozarēs (bīstamā nozare 15%, nav bīstamā nozare 23%) un tādās nozarēs kā apstrādes rūpniecība (10%), profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi (4%). Nevieni no pašnodarbinātajiem būvniecības nozarē vai veselības un sociālās aprūpes nozarē nav norādījis, ka veiktu iekrājumus neparedzētiem gadījumiem. Savukārt pašnodarbinātajiem lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē un citu pakalpojumu nozarē biežāk ir iekrājumi neparedzētiem gadījumiem (attiecīgi 43% un 32%). Šo aptaujāto īpatsvars ir lielāks arī starp pašnodarbinātajiem vidējas kvalifikācijas profesiju pamatgrupā “Kvalificēts strādnieks un amatnieks” un augstas kvalifikācijas profesiju pamatgrupā “Vadītājs” (kvalificēts strādnieks un amatnieks 29%; pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 8%; speciālists 14%; vadītājs 36%). Atbilžu sadalījumā pēc aptaujāto darba stāža nozarē vai profesijā būtiskas atšķirības nav vērojamas, tikai var piebilst, ka pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē ir 6–10 gadi, biežāk veido uzkrājumus neparedzētiem gadījumiem (līdz 2 gadiem 13%, 3–5 gadi 29%, 6–10 gadi 21%, vairāk nekā 10 gadi 18%).

Sociālā riska situācijās zaudējot ienākumus, vismazāk pasargāti ir gados vecākie pašnodarbinātie, krievu tautības pašnodarbinātie, pašnodarbinātie ar zemāku izglītības līmeni un ienākumiem. Krievu tautības pašnodarbinātie biežāk norāda, ka neveic nevienu no darbībām, lai nodrošinātos pret ienākumu samazinājumu darba nespējas, nelaimes gadījumu vai arodslimību gadījumā (latvieši 45%, krievi 64%). Šo aptaujāto īpatsvars pieaug, pieaugot aptaujāto vecumam (25–34 gadi 46%, 35–50 gadi 47%, 51–64 gadi 50%, vecāki par 64 gadiem 55%) vai samazinoties vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības (līdz 200 eiro 57%, 201–400 eiro 51%, 401–600 eiro 52%, vairāk nekā 600 eiro 33%). Arī aptaujātie ar profesionālo vidējo vai vispārējo vidējo izglītību biežāk neveic nevienu no darbībām (profesionālā vidējā izglītība 51%, vispārējo vidējā izglītība 56%, augstākā izglītība 45%). Analizējot datus nozaru griezumā, redzams, ka pašnodarbinātie bīstamajās nozarēs nedaudz retāk atbildēja, ka neveic nevienu no darbībām (bīstamā nozare 45%, nav bīstamā nozare 51%). Līdzīgi šo aptaujāto īpatsvars ir lielāks tādās nozarēs kā apstrādes rūpniecība (62%), veselība un sociālā aprūpe (60%). Retāk to pauž pašnodarbinātie lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē (37%) un citu pakalpojumu nozarē (42%). Dalījumā pēc citiem sociāldemogrāfiskajiem rādītājiem vērojama tendence, ka augstākās profesiju pamatgrupās, mazāks pašnodarbināto īpatsvars norāda, ka nav veikuši nevienu no darbībām, lai nodrošinātos pret ienākumu samazinājumu darba nespējas, nelaimes gadījumu vai arodslimību gadījumā. Vidējas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātie biežāk izvēlas šo atbilžu variantu (vidējas kvalifikācijas profesijas 56%, augstas kvalifikācijas profesijas 43%), it īpaši profesiju pamatgrupās “Kvalificēts strādnieks un amatnieks” un “Pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks” (kvalificēts strādnieks un amatnieks 59%; pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks 60%; speciālists 49%; vadītājs 31%). Atbilžu sadalījumā pēc aptaujāto darba stāža nozarē vai profesijā būtiskas atšķirības nav vērojamas, tikai var piebilst, ka pašnodarbinātie, kuru darba stāžs nozarē ir līdz 2 gadiem vai kuru darba stāžs profesijā ir 3–5 gadi, biežāk nav veikuši nevienu no darbībām, lai nodrošinātos pret ienākumu samazinājumu darba nespējas, nelaimes gadījumu vai arodslimību gadījumā (darba stāžs nozarē: līdz 2 gadiem 56%, 3–5 gadi 46%, 6–10 gadi 47%, vairāk nekā 10 gadi 50%; darba stāžs profesijā: 3–5 gadi 59%, 6–10 gadi 47%, vairāk nekā 10 gadi 48%).

Kopumā var secināt, ka vairākums pašnodarbināto, zaudējot ienākumus sociālā riska situācijās, nav pasargāti. Vieni neliela daļa pašnodarbināto ir apdrošinājušies pret nelaimes gadījumiem vai veido iekrājumus neparedzētiem gadījumiem, kamēr lielākā daļa – neveic nevienu no darbībām. Bīstamajās nozarēs tikai aptuveni trešdaļai ir apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem, savukārt iekrājumi neparedzētiem gadījumiem – 15%. Vismazākais pašnodarbināto īpatsvars ir iegādājušies nelaimes gadījumu apdrošināšanu būvniecības nozarē un veselības un sociālās aprūpes nozarē, kurās neviens no pašnodarbinātajiem nav norādījis, ka veiktu uzkrājumus neparedzētiem gadījumiem. Savukārt

pašnodarbinātie lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē ievērojami biežāk veic uzkrājumus neparedzētiem gadījumiem, kamēr pašnodarbinātie profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē – nelaimes gadījumu apdrošināšanu. Jāatzīmē, ka arī pašnodarbinātie apstrādes rūpniecībā sociālā riska iestāšanās gadījumā ir vismazāk pasargāti, jo to vidū būtisks pašnodarbināto īpatsvars nav veicis nevienu no darbībām, lai sevi finansiāli pasargātu sociālā riska situācijās. Tas, cik lielā mērā un kādas darbības tiek veiktas, lai nodrošinātos pret ienākumu samazinājumu darba nespējas, nelaimes gadījumu vai arodslimību gadījumā, ir atkarīgs no pašnodarbinātā vecuma, ienākumiem, izglītības līmeņa vai profesijas. Pieaugot pašnodarbinātā vecumam vai samazinoties vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības, mazākam pašnodarbināto īpatsvaram ir papildus nodrošinājums sociālā riska iestāšanās gadījumos. Līdzīga tendence ir vērojama starp pašnodarbinātajiem ar zemāku izglītību vai zemākās kvalifikācijas profesiju pamatgrupās.

3.5. VILTUS PAŠNODARBINĀTĪBA UN ĒNU EKONOMIKAS IZPLATĪBA PAŠNODARBINĀTO VIDŪ

Lai noskaidrotu, cik lielā mērā pašnodarbināto vidū ir izplatīta viltus pašnodarbinātība, aptaujātajiem tika uzdots jautājumu kopums par pašnodarbinātā klientu vai pasūtītāju skaitu, darba vietas atrašanās vietu, darba laika organizāciju, darba aprīkojumu un materiālu nodrošinājumu u.c. aspektiem.

Uz jautājumu, kuri no faktoriem ietekmēja aptaujātā izvēli kļūt par pašnodarbinātajiem, 4% jeb 19 aptaujātie atbildēja, ka tā bija darba devēja iniciatīva. To galvenokārt norāda pašnodarbinātie tādās nozarēs kā veselība un sociālā aprūpe (6 aptaujātie), būvniecība (4 aptaujātie), apstrādes rūpniecība (3 aptaujātie) un citi pakalpojumi (3 aptaujātie). No tiem tikai 2 strādā vienam klientam vai pasūtītājam, un abi pārstāv būvniecības nozari. Padziļināti izvērtējot abu aptaujāto sniegtās atbildes dažādos aspektos, nevienā no gadījumiem nav iespējams viennozīmīgi konstatēt viltus pašnodarbinātību. Attiecībā uz klientu vai pasūtītāju skaitu 3% jeb 16 aptaujātie atbildēja, ka galvenokārt strādā vienam klientam vai pasūtītājam. Lielākā daļa no tiem (8 aptaujātie) strādā būvniecības nozarē, pārējie – profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē (3 aptaujātie) un veselības un sociālās aprūpes nozarē (2 aptaujātie). Aptaujāto vidū, kuru galvenā darbības nozare ir būvniecība, tikai vienam aptaujātam ir konstatētas vairākas viltus pašnodarbinātības pazīmes – darba aprīkojumu un materiālus nodrošina klients vai pasūtītājs, kurš nosaka arī darba laiku. Papildus aptaujātais ir norādījis, ka darba devējs ir veicis darba aizsardzības instruktāžu. Savukārt pārējais gadījums viltus pašnodarbinātības pazīmes nav novērotas. Apkopojot aptaujas rezultātus, var secināt, ka aptaujā nav iegūti viennozīmīgi pierādījumi tam, ka viltus pašnodarbinātība ir izplatīta problēma. Vairākas viltus pašnodarbinātības pazīmes ir konstatētas tikai vienā gadījumā.

Līdzīgi arī nodarbinātības un darba tiesību ekspertu vidū nav noteikta viedokļa par to, cik izplatīta ir viltus pašnodarbinātība. Līdz šim pētījumi šajā jomā nav veikti un attiecīgi dati nav pieejami. Pēc LBAS ekspertes izglītības un nodarbinātības jautājumos aplēsēm aptuveni 20% pašnodarbināto būvniecības nozarē varētu būt viltus pašnodarbinātie. Pēc LDDK darba tiesību eksperta domām, viltus pašnodarbinātība visvairāk ir izplatīta jomās un profesijās, kurās ir vieglāk nepiemērot darba attiecību pazīmes, proti, sniegt pakalpojumus, nevis būt darba attiecībās, kā, piemēram, IT, juridisko un grāmatvedības pakalpojumu nozarēs. Tikmēr diskusijās vairāki mežsaimniecības un būvniecības nozares pārstāvji norāda, ka ir sastapušies ar viltus pašnodarbinātību šajās nozarēs. Viltus pašnodarbinātības pazīmes ir raksturīgas vairumam pašnodarbināto šajās nozarēs, it īpaši mežsaimniecības nozarē – meža zāģēšanas procesā. Diskusijās izskanēja arī viedoklis, ka lauksaimniecības nozarē, kurā saimniecisko darbību veic lielākā daļa no pašnodarbinātajiem bīstamajās nozarēs, viltus pašnodarbinātība, var teikt, nepastāv, jo vēsturiski Latvijā ir daudz mazo un sīko saimniecību (gan piemājas saimniecības, gan zemnieku saimniecības), kas saimnieciskajā darbībā izmanto savus resursus (sev piederošo vai nomāto zemi, īpašumā esošo tehniku) un saražoto produkciju realizē brīvā tirgū, kā arī saņem valsts un ES atbalsta maksājumus.

Par ēnu ekonomikas izplatību pašnodarbināto vidū nodarbinātības un darba tiesību ekspertiem nav skaidras atbildes. LDDK darba tiesību eksperts pieņem, ka ēnu ekonomika starp pašnodarbinātajiem ir diezgan izplatīta, jo ir vēlme vairāk nopelnīt šodien, nevis domāt par nākotni un iekonomēt uz nodokļu

rēķina. Kā norāda LBAS eksperte izglītības un nodarbinātības jautājumos, par to liecina arī milzīgā atšķirība starp VID reģistrēto pašnodarbināto skaitu, kuri veic obligātas iemaksas, un pašnodarbināto skaitu pēc CSP datiem. Tas nozīmē, ka liela daļa pašnodarbināto visticamāk neuzrāda savus patiesos ienākumus un paliek ēnu ekonomikas segmentā. Savukārt diskusijās paustie viedokļi ļauj secināt, ka ēnu ekonomika lauksaimniecības nozarē nav izplatīta. Tas ir saistīts ar saimnieciskās darbības specifiku un virkni nosacījumu, kuru ievērošana ir priekšnosacījums ES un valsts atbalsta finansējuma saņemšanai, kas atkarībā no lauksaimnieciskās darbības veida un apmēra var sasniegt 30%–80% no kopējiem saimniecības ienākumiem. Piemēram, lauksaimniekam ir jādeklarē sevis apsaimniekotās zemes platības un ganāmpulks, lai saņemtu ES un valsts atbalsta platību maksājumus, kā arī ienākumi, lai izpildītu minimālās produkcijas realizācijas ieņēmumu kritēriju un varētu pretendēt uz valsts un ES atbalsta instrumentiem. Turklāt vienai no lielākajām lauksaimnieku izdevumu pozīcijām – degvielas iegādei – tiek sniegts valsts atbalsts, atbrīvojot to no akcīzes nodokļa maksājuma. Tādējādi degvielas neoficiāla vai nelegāla iegāde nav finansiāli izdevīga.

Apkopojot iepriekš minēto, kopumā ir secināms, ka viltus pašnodarbinātība un ēnu ekonomika ir sastopamas atsevišķās nozarēs, taču viennozīmīgi pierādījumi par to esamību un apmēru nav. Viltus pašnodarbinātība ir novērotas būvniecības un mežsaimniecības nozarēs, savukārt ēnu ekonomika – būvniecības nozarē. Abas šīs parādības ir gandrīz neeksistējošas lauksaimniecības nozarē saimnieciskās darbības specifikas, pastāvošo nosacījumu un finansiālo apsvērumu dēļ.

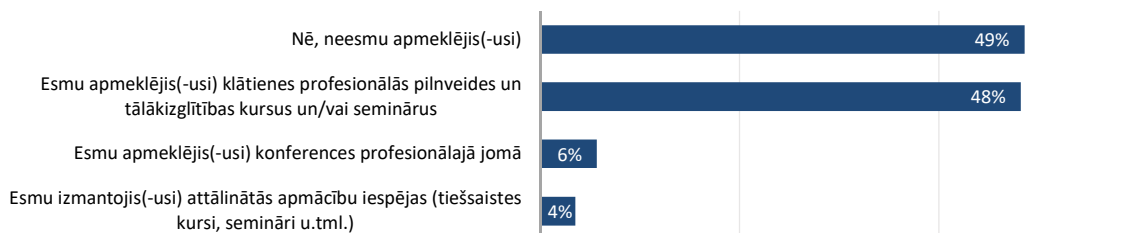
3.6. CITI ASPEKTI

3.6.1. Pašnodarbināto karjeras attīstība un prasmju pilnveidošana

Vairākums pašnodarbināto turpinās strādāt kā pašnodarbinātie tuvāko 3 gadu laikā. To norāda 83% aptaujāto. Vienlaikus daļa (8%) vēl nav izlēmuši vai meklēs citas iespējas (8%) – papildus pašnodarbinātībai meklēs algotu darbu ar darba līgumu (3%), pārtrauks pašnodarbinātā statusu un meklēs algotu darbu ar darba līgumu (2%), veidos savu uzņēmumu (1%), ies pensijā (1%) vai pārtrauks strādāt kā pašnodarbinātie (1%). Šo aptaujāto vidū mazāk nekā puse (48%) ir apmierināti strādāt kā pašnodarbinātie. Kā galvenie iemesli, kāpēc pašnodarbinātie meklēs algotu darbu ar darba līgumu papildus pašnodarbinātībai vai pārtrauks pašnodarbinātā statusu, ir minēti stabili un regulāri ikmēneša ienākumi (74%) un lielākas sociālās garantijas (61%). Daļa šo aptaujāto arī norāda, ka viens no iemesliem ir mazāka birokrātija dokumentu un atskaišu kārtošanā (26%) un mazāka darba slodze (13%).

Attiecībā uz savu darba prasmju uzlabošanu tikai daļa pašnodarbināto apmeklē apmācībās vai izmanto attālinātās apmācību iespējas. Gandrīz puse (48%) pašnodarbināto pēdējo 12 mēnešu laikā ir apmeklējuši klātienē profesionālās pilnveides un tālākizglītības kursus, no kuriem daļa apmeklējuši arī konferences profesionālajā jomā (6%) vai izmantojuši attālinātās apmācību iespējas (4%) (skatīt attēlu Nr. 37). Tikmēr otra puse (49%) pašnodarbināto atzīst, ka apmācības nav apmeklējuši.

Attēls Nr. 37. Pašnodarbināto iesaiste apmācībās pēdējo 12 mēnešu laikā savu darba prasmju uzlabošanai

Bāze: Visi respondenti (n=510).

Piezīme: Aptaujātie varēja atzīmēt visus atbilstošos atbilžu variantus, tāpēc kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%.

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

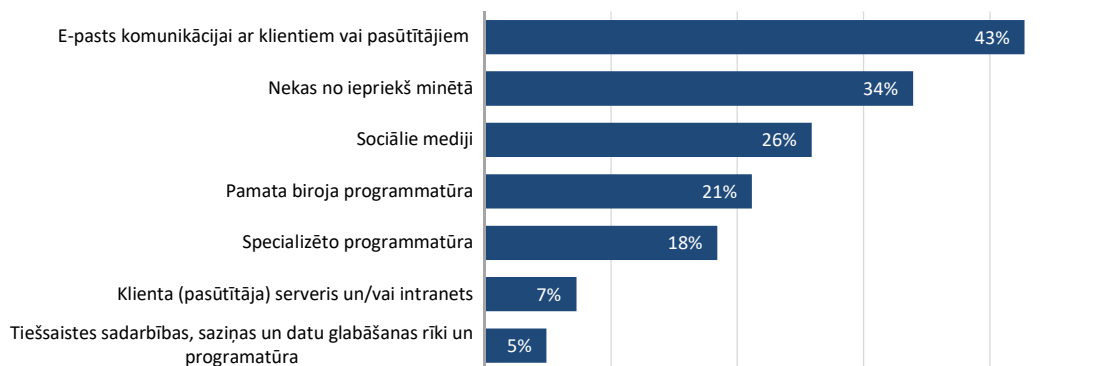
Arī lielākā daļa darba aizsardzības ekspertu norāda, ka pašnodarbināto dalība apmācībās, semināros un citos pasākumos darba aizsardzības jomā ir maza un nepietiekama. Pēc VDI un LBAS ekspertu novērojumiem ne VDI organizētajās, ne LBAS organizētajās apmācībās vai konferencēs pašnodarbinātie nav piedalījušies. Kā galvenos iemeslus šādai pasivitātei eksperti min naudas un laika trūkumu, kā arī nevēlēšanos apgūt ko jaunu. To ietekmē arī tas, ka šīs apmācības nav tieši mērķētas uz pašnodarbinātajiem, līdz ar to pašnodarbinātajam pašam ir jāmeklē informācija par apmācību norises vietām un jāsaprot, kā iegūto informāciju vēlāk izmantot. Tajā pašā laikā saskaņā ar LLKC pārstāvja teikto pašnodarbinātie, kuri sākotnēji ir bijuši skeptiski un tomēr ir apmeklējuši apmācības darba aizsardzības jomā, atzīst, ka tās ir bijušas labas un viņi ir iemācījušies kaut ko jaunu.

Kopumā var secināt, ka vairākums pašnodarbināto ir apmierināti ar savu izvēlēto nodarbinātības formu un turpinās strādāt kā pašnodarbinātie. Tikai neliela daļa meklēs citas darba iespējas, jo vēlas stabilus un regulārus ikmēneša ienākumus un lielākas sociālās garantijas. Attiecībā uz darba prasmju uzlabošanu daļa pašnodarbināto apmeklē klātienē profesionālās pilnveides un tālākizglītības kursus/un vai seminārus, taču darba aizsardzības jomā – visai maz. Iespējams, tas ir saistīts ar naudas un laika trūkumu vai nevēlēšanos apgūt ko jaunu, kā arī to, ka rīkotās apmācības darba aizsardzības jomā nav tieši mērķētas uz pašnodarbinātajiem. Vienlaikus jāatzīmē, ka pašnodarbinātie, kuri šīs apmācības apmeklēja, novērtēja tās kā vērtīgas.

3.6.2. IT risinājumu izmantošana darba procesā un to ietekme uz pašnodarbinātā statusa izplatību

Pašnodarbināto vidū IT risinājumu izmantošana darba procesā nav ļoti izplatīta. Pašnodarbinātie galvenokārt izmanto e-pastu komunikācijai ar klientiem vai pasūtītājiem (43%), nedaudz mazāk – sociālos medijus (26%), pamata biroja programmatūru (21%) vai specializēto biroja programmatūru (18%) (skatīt attēlu Nr. 38). Neliels skaits aptaujāto norāda, ka izmanto klienta (pasūtītāja) serveri un/vai intranetu (7%) un tiešsaistes sadarbības, saziņas un datu glabāšanas rīkus un programmatūru (5%). Vienlaikus aptuveni trešdaļa (34%) IT risinājumus darba procesā neizmanto.

Attēls Nr. 38. IT risinājumu izmantošana darbā pašnodarbināto vidū

Bāze: Visi respondenti (n=510).

Piezīme: Aptaujātie varēja atzīmēt visus atbilstošos atbilžu variantus, tāpēc kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%.

Avots: Pašnodarbināto aptauja.

Daži nodarbinātības un darba tiesību eksperti pauž, ka IKT risinājumu attīstība ir veicinājusi pašnodarbinātā statusa izplatību. IKT risinājumi ir radījuši iespēju veikt darbu attālināti, kas, pēc dažu diskusiju dalībnieku domām, ir mūsdienīgs veids, kā nopelnīt naudu un sniegt savus pakalpojumus visā pasaulē. Savukārt LM darba tirgus politikas departamenta pārstāvji norāda, ka pašnodarbinātības izplatību ietekmē jaunu virtuālu un elastīgu platformu parādīšanās, kurās nevar noteikt, kurš ir darba devējs un kurš darba ņēmējs. Tādēļ ir nepieciešams attiecīgs regulējums, lai nodrošinātu šīm personām sociālās garantijas.

IKT risinājumu attīstība ir veicinājusi pašnodarbinātā statusa izplatību. Jaunu virtuālu un elastīgu platformu parādīšanās ir radījusi nepieciešamību pēc attiecīga regulējuma, lai nodrošinātu šo personu sociālo aizsardzību. Vienlaikus IT risinājumu izmantošana pašnodarbināto vidū nav ļoti izplatīta. Tikai neliela daļa izmanto tiešsaistes sadarbības, saziņas un datu glabāšanas rīkus un programmatūru vai pasūtītāja serveri un/vai intranetu.

3.7. KOPSAVILKUMS UN SECINĀJUMI

Apmierinātība ar pašnodarbinātā statusu un motivācija un iemesli par labu pašnodarbinātībai

1. Pašnodarbinātie ir apmierināti ar izvēlēto nodarbinātības formu, un situācija, salīdzinot ar 2013. gadu, nav mainījusies. Pašnodarbināto apmierinātību ar darbu lielā mēra nosaka viņu vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības, kuriem pieaugot, pieaug apmierinātība ar pašreizējo darbu. Izvēli par labu pašnodarbinātībai visvairāk nosaka tādi faktori kā rīcības brīvība un personīgā neatkarība un iespēja pašam veidot labus un drošus darba apstākļus un sakārtotu darba vidi, retāk – sociālās garantijas. Taču pašnodarbinātība var būt gan iespēju, gan nepieciešamības radīta, kas ir cieši saistīts ar pašnodarbinātā vecumu, izglītības līmeni un profesiju. Pēc paša vēlēšanās šo nodarbinātības formu galvenokārt izvēlas gados jaunāki pašnodarbinātie un pašnodarbinātie ar profesionālo vidējo vai augstāko izglītību, kamēr pašnodarbinātība ir nepieciešamības radīta gados vecākiem pašnodarbinātajiem, pašnodarbinātajiem ar zemāku izglītības līmeni un vidējas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātajiem. Šie faktori korelē arī ar ienākumi līmeni, kas ir augstāks pašnodarbināto vidū, kuri ar nodomu kļūva par pašnodarbinātajiem.

Darba laika organizācija

2. Pašnodarbinātie strādā garas darba stundas, tostarp brīvdienās un nakts laikā. Tas var radīt risku ne tikai paša pašnodarbinātā drošībai un veselībai, bet arī pakļaut riskam citu personu drošību un veselību, it īpaši, ja darbs ir saistīts ar bīstamību vai smagu fizisko vai garīgo slodzi. Ceturtdaļa pašnodarbināto, t.sk. bīstamajās nozarēs, strādā vairāk nekā 40 stundas nedēļā, no kuriem 17% strādā vairāk nekā 8 stundas dienā. Nedēļas darba laiks visbiežāk pārsniedz 40 stundas nedēļā un 8 stundas dienā lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē, kurā ir raksturīgs arī darbs naktīs un brīvdienās. Garas darba stundas un darbs brīvdienās ir biežāk sastopams arī vairum-/mazumtirdzniecības, automobiļu un motociklu remonta nozarē, savukārt garas darba stundas un darbs nakts laikā – profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē. Ilgs darba laiks ir izplatīts arī apstrādes rūpniecībā un būvniecībā. Attiecībā uz profesiju grupām intensīvāka darba slodze ir vērojama gan vidējas kvalifikācijas profesijas pamatgrupā “Kvalificēts strādnieks un amatnieks”, gan augstas kvalifikācijas profesiju pamatgrupā “Vadītājs”. Darba nedēļas ilgums palielinās un darbs brīvdienās un nakts laikā kļūst biežāks, pieaugot vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības. Tas iespējams liecina, ka pašnodarbinātajiem ar augstākiem vidējiem ikmēneša ienākumiem, pašnodarbinātība ir pamatnodarbošanās, tāpēc viņi izvēlas strādāt vairāk, lai vairāk nopelnītu.

3. Būtiska problēma pašnodarbināto vidū ir atpūtas laika neievērošana, kas ir svarīgs faktors drošības un veselības aizsardzības nodrošināšanai darbā. Atpūtas laiku, kas ilgst vienu vai vairāk nekā vienu mēnesi, izmanto vien nedaudz vairāk par desmito daļu pašnodarbināto, kamēr gandrīz trešdaļai atpūtas laiks ir vien dažas pilnas brīvas dienas vai nedēļa. Turklāt atpūtas laika ilgums ir ievērojami īsāks pašnodarbināto bīstamajās nozarēs vidū, kas var paaugstināt nelaimes gadījumu risku. Tā ir nopietna problēma gandrīz visās nozarēs, taču īpaši kritiska situācija ir apstrādes rūpniecībā un profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē. Īsāks atpūtas laiks ir biežāk raksturīgs starp vidējas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātajiem, it īpaši profesiju pamatgrupā “Pakalpojumu un tirdzniecības darbinieks”, kamēr augstas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātie biežāk izmanto ilgāku atpūtas laiku, it īpaši profesiju pamatgrupā “Vadītājs”. Atpūtas laika ilgums ir lielā mēra

atkarīgs no vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības, kuriem pieaugot, pieaug atpūtas laika ilgums.

4. Salīdzinoši liela daļa pašnodarbināto izjūt spriedzi, cenšoties samērot pavadīto laika daudzumu darbā ar laiku, kas būtu nepieciešams ģimenei, privātajai dzīvei un citiem pienākumiem. Visbiežāk ar to saskaras pašnodarbinātie ar augstākiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības, kā arī pašnodarbinātie bīstamajās nozarēs un tādās nozarēs kā būvniecība, veselība un sociālā aprūpe.

Darba apstākļi, darba vides riski un to novēršanas pasākumi

5. Vairākums pašnodarbināto ir apmierināti ar darba apstākļiem, taču vērā ņemama daļa uzskata, ka darbs negatīvi ietekmē viņu fizisko un mentālo veselību un ka veselības problēmu dēļ viņi nevarēs strādāt, kad būs vecāki par 60 gadiem. Augstais darba apstākļu novērtējums, iespējams, liecina par zināšanu trūkumu darba aizsardzības jomā, nevis objektīvu situācijas atspoguļojumu. Pašnodarbinātie bīstamajās nozarēs biežāk ir pārliecināti, ka darbs negatīvi ietekmē fizisko un mentālo veselību. Darbs vairāk nekā citās nozarēs negatīvi ietekmē fizisko veselību tādās nozarēs kā apstrādes rūpniecība, vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu un motociklu remonts, citi pakalpojumi un būvniecība, savukārt mentālo veselību – veselības un sociālās aprūpes nozarē. Savukārt apgalvojumam, ka veselības problēmu dēļ nevarēs strādāt, kad būs vecāki par 60 gadiem, biežāk piekrīt pašnodarbinātie lauksaimniecības, zivsaimniecības un mežsaimniecības nozarē un citu pakalpojumu nozarē. Darba vides ietekmes vērtējums uz veselību atšķiras arī atkarībā no pašnodarbinātā vecuma, profesijas un darba stāža nozarē vai profesijā. Gados jaunākos pašnodarbinātos vairāk māc šaubas, vai viņi būs pietiekami veseli, lai varētu strādāt, kad sasniegs 60 gadu vecumu, savukārt vidējas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātie biežāk norāda, ka darbs negatīvi ietekmē viņu fizisko un mentālo veselību un ka veselības problēmu dēļ nevarēs strādāt, kad būs vecāki par 60 gadiem. Pieaugot darba stāžam nozarē vai profesijā, pieaug apstiprinošo atbilžu īpatsvars, ka darbs negatīvi ietekmē veselību.

6. Pašnodarbinātie ir pakļauti dažādu kaitīgo darba vides risku iedarbībai, kas var izraisīt nelaimes gadījumus darbā vai arodsaslimšanas, ja šie darba vides risku faktori netiek mazināti vai novērsti. Visbiežāk sastopamais darba vides risku faktors ir tiešs kontakts ar cilvēkiem, tam seko fiziskie (biomehāniskie), psihosociālie un fizikālie risku faktori. Pašnodarbinātie bīstamajās nozarēs biežāk saskaras ar fizikālajiem, fiziskajiem (biomehāniskajiem), mehāniskajiem un traumatiskajiem darba vides risku faktoriem. Svarīga loma drošu un veselībai nekaitīgu darba apstākļu nodrošināšanā ir tirgus dalībniekiem un viņu izpratnes līmenim par darba drošības prasību nozīmīgumu. Ja tirgus dalībnieki izvēlas zemākās cenas pakalpojumus un neapzinās darba drošības riskus un darba vides kaitīgo faktoru ietekmi uz veselību, mazāk tiek ievērotas darba aizsardzības prasības un darba apstākļi un vide ir sliktāki. Īpaša risku grupa ir zemas kvalifikācijas profesiju pašnodarbinātie, kā arī pašnodarbinātie, kuri veic mazus darbus privātajā sektorā, kas bieži vien ir saistīti ar augstu bīstamību, vai kuri ir nelegāli nodarbināti.

7. Situācija darba aizsardzības jomā pašnodarbināto vidū ir vērtējama kā neapmierinoša, un, salīdzinot ar 2013. gada pētījuma rezultātiem, tā ir pasliktinājusies. Vairākums pašnodarbināto maz rūpējas par savu darba drošību un veselības aizsardzību, kā arī nav pasargāti gadījumos, ja rodas ārkārtas situācija. Vien aptuveni katrs piektais uzlabo sava darba vidi vai veic veselības pārbaudi (bez polises), tikai katrs desmitais iegādājas veselības apdrošināšanas polisi vai vakcinējas (bez polises), bet pavisam neliels skaits iegādājas pirmās palīdzības aptieciņu un ugunsdzēsības līdzekļus vai novērtē savas darba vietas risku faktorus. Tāpat arī netiek ievēroti tādi darba aizsardzības aspekti kā pareiza un droša darba paņēmieni lietošana, IAL un darba apģērbu lietošana un uzturēšana darba kārtībā, kā arī darba un atpūtas laika ievērošana. Visās nozarēs pasākumi darba vides risku faktoru novēršanai vai mazināšanai netiek veikti pietiekamā apmērā, taču viskritiskākā situācija ir apstrādes rūpniecībā (it īpaši kokapstrādē un pārtikas ražošanā), būvniecībā, lauksaimniecībā, mežsaimniecībā, transporta un loģistikas nozarē. Viena no būtiskām problēmām pašnodarbināto darbā ir IAL

neizmantošana, kas ir viens no biežāk sastopamajiem notikušo nelaimes gadījumu cēloņiem. Vairāk nekā puse pašnodarbināto bīstamajās nozarēs uzskata, ka viņu darbā tos nav nepieciešams lietot, turklāt liela daļa gadījumos, kad tie būtu jāizmanto, to nedara. Galvenais iemesls, kas traucē vai kavē darba aizsardzības prasību ievērošanu, ir zināšanu un izpratnes trūkums par darba aizsardzības jautājumiem. Jāatzīmē, ka liela loma pašnodarbināto darba drošības veicināšanā ir uzņēmumam (darba devējam). Ir vairāki labie piemēri, kad lielle ģenerāluzņēmēji būvniecības nozarē vai sertificētie meža apsaimniekotāji uzņemas atbildību par darba aizsardzības prasību ievērošanu visā apakšuzņēmēju ķēdē un nodrošina drošus darba apstākļus, taču tā ir uzņēmuma labā griba un rūpes par savu reputāciju.

8. Pašnodarbināto informētības un izpratnes līmenis par darba aizsardzības prasībām ir zems. Vairākums nenovērtē darba aizsardzības nozīmīgumu savā darbā, neapzinās darba vides riska faktoru ietekmi uz veselību un darba aizsardzības prasību neievērošanas sekas, kā arī saista darba aizsardzības prasību ievērošanu ar finansiāliem zaudējumiem. Nedaudz vairāk nekā puse pašnodarbināto uzskata, ka pārzina ar savu darbu saistītos darba aizsardzības jautājumus, lai gan salīdzinoši neliela daļa ir ieguvuši izglītību darba aizsardzības jomā vai pēdējo 3 gadu laikā piedalījušies darba aizsardzībasursos/semināros, meklējuši informāciju par šiem jautājumiem internetā vai veikuši citas darbības. Katrs piektais apgalvo, ka viņa darbā zināšanas par darba aizsardzības jautājumiem nav nepieciešamas. Situācija ir nedaudz labāka bīstamajās nozarēs, taču neatkarīgi no tā informētības un izpratnes līmenis par darba aizsardzības prasībām uzskatāms par nepietiekamu. Tas ir jo īpaši zems apstrādes rūpniecībā, kurā liela daļa pašnodarbināto savas zināšanas darba aizsardzības jautājumos vērtē kā nepietiekamas, norāda, ka viņu darbā tās nav nepieciešamas vai aktuālas, vai retāk min, ka pārzina ar savu darbu saistītos jautājumus. Turklāt neviens no pašnodarbinātajiem šajā nozarē nav pabeidzis specializētos kursus vai ieguvis izglītību darba aizsardzības jomā. Līdzīgi arī profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē vairākums uzskata, ka darba aizsardzība uz viņiem neattiecas. Zināšanas par darba aizsardzības jautājumiem ir lielā mērā atkarīgas no pašnodarbinātā vecuma un izglītības līmeņa. Jo lielāks vecums un zemāks izglītības līmenis, jo mazāk tiek pievērsta uzmanība šiem jautājumiem. Savukārt darba aizsardzības kursu/semināru apmeklēšanu ietekmē ienākumu līmenis. Jo tas ir augstāks, jo biežāks ir to apmeklējums. Būtiski atzīmēt, ka lauksaimniecības, zivsaimniecības un mezsaimniecības nozarē vairāk nekā puse pašnodarbināto pēdējo trīs gadu laikā nav ieguvuši informāciju par darba aizsardzības jautājumiem.

9. Notikušo nelaimes gadījumu skaits pašnodarbināto vidū norāda, ka pasākumi darba vides riska faktoru novēršanai vai mazināšanai netiek veikti pietiekamā apmērā un netiek ievērotas darba aizsardzības prasības. Nelaimes gadījumos ir cietuši 5% pašnodarbināto, starp kuriem gandrīz trešdaļa – smagos nelaimes gadījumos. Turklāt šie dati sniedz aptuvenu priekšstatu par esošo situāciju, jo sniegtās atbildes par nelaimes gadījumu notikšanu darbā ir atkarīgas no katra indivīda attieksmes un izpratnes par šiem jautājumiem. Nelaimes gadījumi visbiežāk notikuši tādās nozarēs kā lauksaimniecība, mezsaimniecība un zivsaimniecība un profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi. Būvniecības nozarē neviens no pašnodarbinātajiem nav norādījis, ka būtu cietis nelaimes gadījumā, lai gan pēc VDI datiem šajā nozarē nelaimes gadījumos cietušo skaits ir viens no lielākajiem. Nelaimes gadījumos cietušo skaits ir nedaudz lielāks starp krievu tautības pašnodarbinātajiem un pašnodarbinātajiem vidējas kvalifikācijas profesiju pamatgrupā "Kvalificēts strādnieks un amatnieks".

10. Salīdzinoši liela daļa pašnodarbināto ir saskārušies ar darba nespēju, kad slimības vai veselības problēmu dēļ nevarēja pildīt savus darba pienākumus un attiecīgi zaudēja savus ienākumus vai saņēma mazāk. Šādos gadījumos sociālās garantijas ir jo īpaši svarīgas. Visbiežāk slimības vai veselības problēmu dēļ nevarēja strādāt pašnodarbinātie apstrādes rūpniecībā, kurā darba nespēja galvenokārt ilga dažas dienas, un pašnodarbinātie citu pakalpojumu nozarē un lauksaimniecības, mezsaimniecības un zivsaimniecības nozarē, kurās biežāk darba nespēja ilga vairāk par vienu nedēļu.

Būtiski atzīmēt, ka darba nespēja ir bijusi biežāka starp pašnodarbinātajiem ar zemākiem vidējiem ikmēneša ienākumiem no pašnodarbinātības.

Sociāli ekonomiskā situācija un sociālais nodrošinājums

11. Pašnodarbināto aizsardzība sociālo risku iestāšanās gadījumos ir vāja, jo vidējie ikmēneša ienākumi no pašnodarbinātības galvenokārt ir mazāki par valstī noteikto minimālo mēnešalgu vai tuvu tai, attiecīgi veikto obligāto iemaksu apmērs ir niecīgs. Tas nozīmē, ka sociālais nodrošinājums darbaspēju zaudēšanas gadījumā vai vecumdienās nebūs pietiekams, lai varētu saglabāt esošo dzīves kvalitāti. Daļa pašnodarbināto izvairās veikt obligātās iemaksas vai veic tās no obligāto iemaksu objekta minimālā apmēra, jo ir zema motivācija maksāt nodokļus, trūkst izpratnes par obligāto iemaksu nozīmīgumu un ir vēlme vairāk saņemt šodien, nekā domāt par vecumdienām. Turklāt situāciju pasliktina sabiedrībā kopumā valdošā neticību godprātīgai nodokļu iekasēšanai un izlietošanai un pensiju sistēmai. Tajā pašā laikā veikto obligāto iemaksu apmērs ir atkarīgs no ienākumiem, kuru lielumu ietekmē pašnodarbinātā vecums, izglītības līmenis un nodarbošanās. Tie ir zemāki starp gados vecākiem pašnodarbinātajiem, pašnodarbinātajiem ar profesionālo vidējo vai vispārējo vidējo izglītību, kā arī pašnodarbinātajiem vidējās kvalifikācijas profesijās un atbilstošajās profesiju pamatgrupās. Zemāks ienākumu līmenis ir vērojams tādās nozarēs kā apstrādes rūpniecība, vairum-/mazumtirdzniecība, automobiļu un motociklu remonts un būvniecība, savukārt lielāks – profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē. Svarīgs faktors obligāto iemaksu veikšanā ir pašnodarbinātā vecumam, kuram pieaugot, pieaug obligāto iemaksu veicēju skaits un vidējā apdrošināšanas iemaksu alga biežāk pārsniedz valstī noteikti minimālo mēnešalgas apmēru.

12. Viens no iemesliem, kas, iespējams, veicina izvairīšanos no obligāto iemaksu veikšanas, ir informētības un izpratnes trūkums par valsts sociālās apdrošināšanas sistēmu un obligāto iemaksu nozīmīgumu. Būtiska daļa pašnodarbināto uzskata, ka obligāto iemaksu veikšana nav svarīga dažādu sociālo apdrošināšanas pakalpojumu saņemšanai, un neapzinās, ka aprēķinātā sociālā pakalpojuma apmērs ir atkarīgs no veiktajām obligātajām iemaksām. Tikai aptuveni puse pašnodarbināto atzīmē, ka obligāto iemaksu veikšana ir svarīga pensijas, maternitātes un slimības apdrošināšanas saņemšanai, kamēr pārējo apdrošināšanas veidu saņemšana ir vēl mazsvarīgāka. Dažādu sociālās apdrošināšanas pakalpojumu saņemšana ir retāk novērtēta kā svarīga tādās nozarēs kā apstrādes rūpniecība, profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi, veselība un sociālā aprūpe. To biežāk pauž arī pašnodarbinātie vidējās kvalifikācijas profesiju pamatgrupā “Pakalpojumu un tirdzniecības darbinieki”. Vajadzība pēc dažādu sociālās apdrošināšanas pakalpojumu saņemšanas atšķiras atkarībā no pašnodarbinātā vecuma un ienākumu līmeņa. Pašnodarbinātajiem pirmspensionēšanās vecumā obligāto iemaksu veikšana ir svarīgāka pensijas apdrošināšanas nodrošināšanai, kas apliecina iepriekš minēto, ka gatavība un vēlme veikt obligātās iemaksas pieaug līdz ar vecumdienu tuvumu. Pašnodarbinātajiem ar zemākajiem vai augstākajiem vidējiem ikmēneša ienākumiem biežāk ir svarīgi saņemt gandrīz visus sociālās apdrošināšanas pakalpojumus, kas varētu būt saistīts ar to, ka sociālā riska iestāšanās gadījumā pašnodarbinātie ar zemākiem vidējiem ikmēneša ienākumiem paliks pilnībā bez ienākumiem, bet pašnodarbinātie ar augstākiem ikmēneša ienākumiem vairāk apzinās obligāto iemaksu veikšanas nozīmīgumu un attiecīgi tās veic lielākā apmērā.

13. Pašnodarbinātie sociālo nodrošinājumu vecumdienās galvenokārt saista ar valsts nodrošinātu vecuma pensiju, neskatoties uz to, ka veikto obligāto iemaksu apmērs ir niecīgs. Turklāt vairāk nekā trešdaļai pagaidām nav plāna vai nav bijis laika pievērsties šim jautājumam, un tikai neliela daļa aktīvi rīkojas, lai nodrošinātu lielākus ienākumus vecumdienās. Aptuveni katrs piektais pats veido uzkrājumu pensijai un aptuveni katram desmitajam to nodrošinās citi ienākumu avoti. Visbiežāk par savu nodrošinājumu vecumdienās rūpējas pašnodarbinātie vecuma grupā 35–50 gadi, pašnodarbinātie ar augstāko izglītību vai augstākiem vidējiem ikmēneša ienākumiem, kā arī pašnodarbinātie augstas kvalifikācijas profesijas pamatgrupā “Vadītājs”, retāk – gados jaunākie pašnodarbinātie. Iegūtie pētījuma rezultāti liecina, ka pašnodarbināto vidū ir informētības un

izpratnes trūkums par pensijas veidošanos un nākotnes pensijas lielumu, kā arī zema motivācija un personiskā atbildība savas pensijas veidošanā, kas, iespējams, ir saistīts ar sabiedrībā kopumā valdošo neuzticēšanos pensiju sistēmai un īstermiņa domāšanu.

14. Vien neliela daļa pašnodarbināto veic kādus pasākumus, lai nodrošinātos pret ienākumu samazinājumu darba nespējas, nelaimes gadījumu vai arodslimību gadījumā – iegādājas apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem vai veido iekrājumus neparedzētiem gadījumiem. Vairākums neveic nevienu no darbībām un nav pasargāti ienākumu zaudējumu gadījumā. Bīstamajās nozarēs tikai aptuveni trešdaļai ir apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem, savukārt iekrājumi neparedzētiem gadījumiem – 15%. Nelaimes gadījumu apdrošināšanu vismazāk ir iegādājušies pašnodarbinātie būvniecības nozarē un veselības un sociālās aprūpes nozarē, kurās neviens no pašnodarbinātajiem nav norādījis, ka veiktu uzkrājumus neparedzētiem gadījumiem. Arī pašnodarbinātie apstrādes rūpniecībā ir diezgan pasīvi attiecībā uz papildu finansiālā nodrošinājuma veidošanu. Tikmēr pašnodarbinātie lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē ievērojami biežāk veic uzkrājumus neparedzētiem gadījumiem, savukārt pašnodarbinātie profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē – iegādājas nelaimes gadījumu apdrošināšanu. Tas, cik lielā mērā un kādas darbības tiek veiktas, lai nodrošinātos pret ienākumu samazinājumu sociālā riska situācijās, ir atkarīgs no pašnodarbinātā vecuma, ienākumiem, izglītības līmeņa vai profesijas. Pieaugot pašnodarbinātā vecumam vai samazinoties vidējiem ikmēneša ienākumiem, mazākam pašnodarbināto īpatsvaram ir papildus nodrošinājums sociālā riska iestāšanās gadījumos. Līdzīga tendence ir vērojama starp pašnodarbinātajiem ar zemāku izglītību vai zemākās kvalifikācijas profesiju pamatgrupās.

Viltus pašnodarbinātība un ēnu ekonomikas izplatība

15. Apkopojot iepriekš minēto, kopumā ir secināms, ka viltus pašnodarbinātība un ēnu ekonomika ir sastopamas atsevišķās nozarēs, taču viennozīmīgu pierādījumu par to esamību un apmēru nav. Viltus pašnodarbinātība ir novērota būvniecības un mežsaimniecības nozarēs, savukārt ēnu ekonomika – būvniecības nozarē. Abas šīs parādības ir gandrīz neeksistējošas lauksaimniecības nozarē saimnieciskās darbības specifikas, pastāvošo nosacījumu un finansiālo apsvērumu dēļ.

Citi aspekti

16. Kopumā pašnodarbinātie ir apmierināti ar savu izvēlēto nodarbinātības formu un turpinās strādāt kā pašnodarbinātie. Tikai neliela daļa meklēs citas darba iespējas, jo vēlas stabilus un regulārus ikmēneša ienākumus un lielākas sociālās garantijas. Attiecībā uz darba prasmju uzlabošanu daļa pašnodarbināto apmeklē klātienē profesionālās pilnveides un tālākizglītības kursus/seminārus, taču darba aizsardzības jomā – visai maz. Iespējams, tas ir saistīts ar naudas un laika trūkumu vai nevēlēšanos apgūt ko jaunu, kā arī to, ka rīkotās apmācības darba aizsardzības jomā nav tieši mērķētas uz pašnodarbinātajiem. Vienlaikus jāatzīmē, ka pašnodarbinātie, kuri šīs apmācības apmeklēja, novērtēja tās kā vērtīgas.

17. IKT risinājumu attīstība ir veicinājusi pašnodarbinātā statusa izplatību. Jaunu virtuālu un elastīgu platformu parādīšanās ir radījusi nepieciešamību pēc attiecīga regulējuma, lai nodrošinātu šo personu sociālo aizsardzību. Vienlaikus IT risinājumu izmantošana pašnodarbināto vidū nav ļoti izplatīta. Tikai neliela daļa izmanto tiešsaistes sadarbības, saziņas un datu glabāšanas rīkus un programmatūru vai pasūtītāja serveri un/vai intranetu.

Tiesiskais regulējums

1. Darba aizsardzības jomā papildināt Darba aizsardzības likumu vai izstrādāt atsevišķu normatīvo aktu pašnodarbinātajiem par darba aizsardzības prasībām, kurā ir:

- precizēts Darba aizsardzības likumā ietvertais vispārīgais princips, ka pašnodarbinātajam ir pienākums rūpēties par savu drošību un veselību darbā, kā arī par to personu drošību un veselību, kuras ietekmē vai var ietekmēt viņa darbs, nosakot, ka likumā noteiktās prasības attiecībā uz nodarbināto pienākumiem (17. pants) un nodarbināto tiesībām atteikties no darba veikšanas (18. pants) ir attiecināmas arī uz pašnodarbinātajiem.
- noteiktas minimālās darba aizsardzības prasības un pienākumi, it īpaši attiecībā uz darba un atpūtas laika ievērošanu un veicamajiem darba aizsardzības pasākumiem, t.sk. IAL izmantošanu un nepieciešamo darba aprīkojumu ārkārtas situācijām bīstamajās nozarēs un gadījumos, kad pašnodarbinātā darbs ir saistīts ar augstu bīstamību (darbu ar konkrētām vielām vai materiāliem, darbu ar bīstamām iekārtām vai darbu specifiskos apstākļos).

Skaidrākas darba aizsardzības prasības un pienākumu iegādāties privāto nelaimes gadījumu apdrošināšanas polisi ir nepieciešams izvirzīt tādās nozarēs kā lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē, apstrādes rūpniecībā un būvniecībā.

2. Sociālās aizsardzības jomā noteikt pienākumu pašnodarbinātajiem atsevišķās bīstamajās nozarēs vai profesijās, kurās ir augsts nelaimes gadījumu un arodslimību skaits, iegādāties privāto apdrošināšanas polisi pret nelaimes gadījumiem un arodslimībām.

Citi preventīvie un informēšanas pasākumi

3. Veicināt pašnodarbināto informētību un izpratni par darba drošības un sociālās aizsardzības jautājumiem, kā, piemēram:

- darba un atpūtas laika ievērošanas nozīmi un tā ietekmi uz veselību;
- darba vides riska faktoriem, to atpazīšanu, novērtēšanu un ietekmi uz veselību;
- pasākumiem, kas ir veicami darba vides riska faktoru mazināšanai vai novēršanai, t.sk. drošu paņēmieni izmantošana darba procesos un nodrošinājums ārkārtas situācijās;
- IAL un darba apģērba izmantošanas nozīmi, izvēles kritērijiem un uzturēšanu darba kārtībā;
- ekonomiskajiem ieguvumiem no darba aizsardzības prasību ievērošanas;
- sekām, kas rodas, ja darba aizsardzības prasību neievērošanas dēļ ir noticis nelaimes gadījums darbā vai konstatēta arodslimība;
- iespējamiem pasākumiem, lai nodrošinātos pret ienākumu samazinājumu darba nespējas, nelaimes gadījumu vai arodslimību gadījumā, un to nozīmīgumu, ņemot vērā, ka valsts sociālā apdrošināšanas sistēma šos apdrošināšanas veidus pašnodarbinātajiem nenodrošina;
- obligāto iemaksu nozīmīgumu un iespējām saņemt dažādus sociālās apdrošināšanas pakalpojumus;
- saistību starp veikto obligāto iemaksu un aprēķinātā pakalpojuma apmēru;
- pensiju sistēmu, it īpaši par valsts pensiju sistēmas drošumu un ieguvumiem no iemaksu veikšanas tajā;

- nākotnes pensijas lielumu un personisko atbildību tās veidošanā.

Plānojot pasākumus darba aizsardzības jomā, vairāk jākoncentrējas uz pašnodarbinātajiem apstrādes rūpniecībā, it īpaši kokapstrādē un pārtikas ražošanā (mājražotāju vidū), būvniecībā, lauksaimniecībā, mežsaimniecībā, transporta un loģistikas nozarē, kā arī profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē. Īpaša riska grupa ir zemas un vidējas kvalifikācijas profesiju pašnodarbinātie, gados vecākie pašnodarbinātie un krievu tautības pašnodarbinātie. Pasākumus sociālās aizsardzības jomā primāri ir jāorientē uz gados jaunākajiem pašnodarbinātajiem, pašnodarbinātajiem ar zemāku izglītības līmeni vai kvalifikācijas profesiju. Papildus šajā jomā ir nepieciešams rīkot informatīvas kampaņas sabiedrībai kopumā par ieguvumiem no nodokļu maksāšanas, pensiju sistēmu un katra personisko atbildību savas pensijas veidošanā.

Detalizētāku informāciju par iespējamajiem pašnodarbināto izpratnes un informētības paaugstināšanas pasākumiem skatīt 5.2. apakšnodaļā.

4. EKONOMISKIE IEGUVUMI UN ZAUDĒJUMI, IESTĀJOTIES NELAIMES GADĪJUMAM DARBĀ VAI ARODSLIMĪBAI PAŠNODARBINĀTĪBAS GADĪJUMĀ

4.1. NELAIMES GADĪJUMI DARBĀ UN ARODSLIMĪBAS

4.1.1. Definīcijas, būtība, izraisītie faktori

Nelaimes gadījums darbā – apdrošinātas personas veselībai nodarītais kaitējums vai nāve, ja to cēlonis ir vienas darbadienas (maiņas) laikā noticis ārkārtējs notikums.

Darbā var notikt arī negadījumi, kas nodara materiālus zaudējumus vai izmaina normālu darba norisi, reizēm pat vispār to apturot. Avārijas situācijas, kas nenodara kaitējumu darbiniekiem, netiek uzskatītas par nelaimes gadījumiem.

Galvenie nelaimes gadījumu cēloņi ir saistīti ar:

- darba vides stāvokli (nedroša tehnika vai instrumenti, slikts apgaismojums, nelabvēlīgs mikroklimats, utt.),
- darba procesa organizāciju (nepietiekami izstrādātas darba metodes un procedūras),
- bīstamu darbinieku rīcību (nepietiekama apmācība, kvalifikācija, pieredze).

Arodslimības – atsevišķām darbinieku kategorijām raksturīgas slimības, kuru cēlonis ir darba vides fizikālie, ķīmiskie, higiēniskie, bioloģiskie un psiholoģiskie faktori.

Arodslimība ir hronisks veselības traucējums, un tās konstatēšanas laiks nesakrīt ar darba vidē esošo riska faktoru iedarbības laiku, kas parasti ir daudz agrāks. Analizējot arodsaslimšanas gadījumus, var konstatēt, ka tās saistītas ar ilgstošu darbu veselībai kaitīgos apstākļos.

Atbilstoši 2015. gada datiem¹²⁴ visbiežāk diagnosticē nervu sistēmas slimības (55% no pirmreizēji konstatēto arodslimību skaita). Otra lielākā slimību grupa ir skeleta-muskuļu-saistaudu slimības, kas sastāda 29% no konstatēto arodslimību skaita. Šī slimību grupa ir saistāma ar ergonomiskajiem darba vides riska faktoriem, fiziskām pārslodzēm, nelabvēlīgu mikroklimatu. Trešajā vietā bija saindēšanās un citu ārējo faktoru iedarbību sekas – 9% no reģistrētajām arodslimībām.

Darbspēju zaudējums – pārejošs vai nepārejošs ar vecuma pārmaiņām nesaistīts fizisko vai psiholoģisko spēju ierobežojums, kuru izraisījis *nelaimes gadījums darbā*, ceļā uz darbu vai no darba, atrodoties darba devēja valdījumā esoša transportlīdzeklī, vai *arodslimība*, un kurš apgrūtinā personu integrāciju sabiedrībā, pilnīgi atņēm vai daļēji ierobežo tās spēju strādāt un sevi apkopt.

4.1.2. Darba aizsardzība

Lai samazinātu nelaimes gadījumu skaita iespējamību, ir izstrādāti un tiek īstenoti pasākumi atbilstoši darba aizsardzības likumdošanas prasībām. Likums stingri nosaka darba devēja pienākumus, taču normatīvais regulējums ir ievērojami nenoteiktāks attiecībā uz pašnodarbināto pienākumiem (detalizētāk skatīt 2.6. nodaļu “Pašnodarbināto tiesiskais regulējums Latvijā”).

MK noteikumi attiecībā uz dažādām nozarēm konkrētāzē iesaistīto personu pienākumus un atbildību darba aizsardzības jomā, taču attiecībā uz pašnodarbinātajiem atsevišķs regulējums ir paredzēts tikai divās nozarēs, proti, būvniecībā un mežsaimniecībā.

¹²⁴ Valsts darba inspekcija (2016). Ziņojums Starptautiskajai Darba organizācijai par Valsts darba inspekcijas 2015. gada darbības rezultātiem. Rīga. 16.lpp. Pieejams: http://www.vdi.gov.lv/files/sdo_2015_lv_gala.pdf [skatīts 08.01.2018.]

4.1.3. Nelaiemes gadījumu radītie zaudējumi

Zaudējumus veido visi nelaimes gadījuma radītie izdevumi, kas saistīti ar darba stundu zaudējumu gan attiecībā uz cietušo, gan attiecībā uz viņa kolēģiem un uzņēmuma vadību, medicīnisko palīdzību, materiālu un iekārtu bojājumiem, pārejošas darba nespējas pabalstu ārstēšanās laikā vai atlīdzība, kas maksājama par darba spēju zaudējumu, invaliditātes vai nāves gadījumā utt.

Radītie zaudējumi skar pašu cietušo darbinieku un viņa ģimeni, darba devēju (uzņēmumu), sabiedrību kopumā.

Zaudējumus nelaimes gadījumā cietušajam kompensē obligātā valsts apdrošināšanas sistēma. Apdrošināšanas atlīdzības veidi ir vairāki: slimības pabalsts, atlīdzība par darbspēju zaudējumu un papildu izdevumu kompensācija (sīkāk skatīt 4.4.1. apakšnodaļu). Kompensācijas apmēru regulē normatīvie akti, un tas ir atkarīgs no cietušā iemaksātajām sociālās apdrošināšanas iemaksām.

4.2. VALSTS SOCIĀLĀS APDROŠINĀŠANAS VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS

4.2.1. Valsts sociālās apdrošināšanas būtība un darbības pamatprincipi

Valsts sociālā apdrošināšana – ienākumu kompensācija sociālā riska iestāšanās gadījumā.

VSA sistēmas darbības principi:

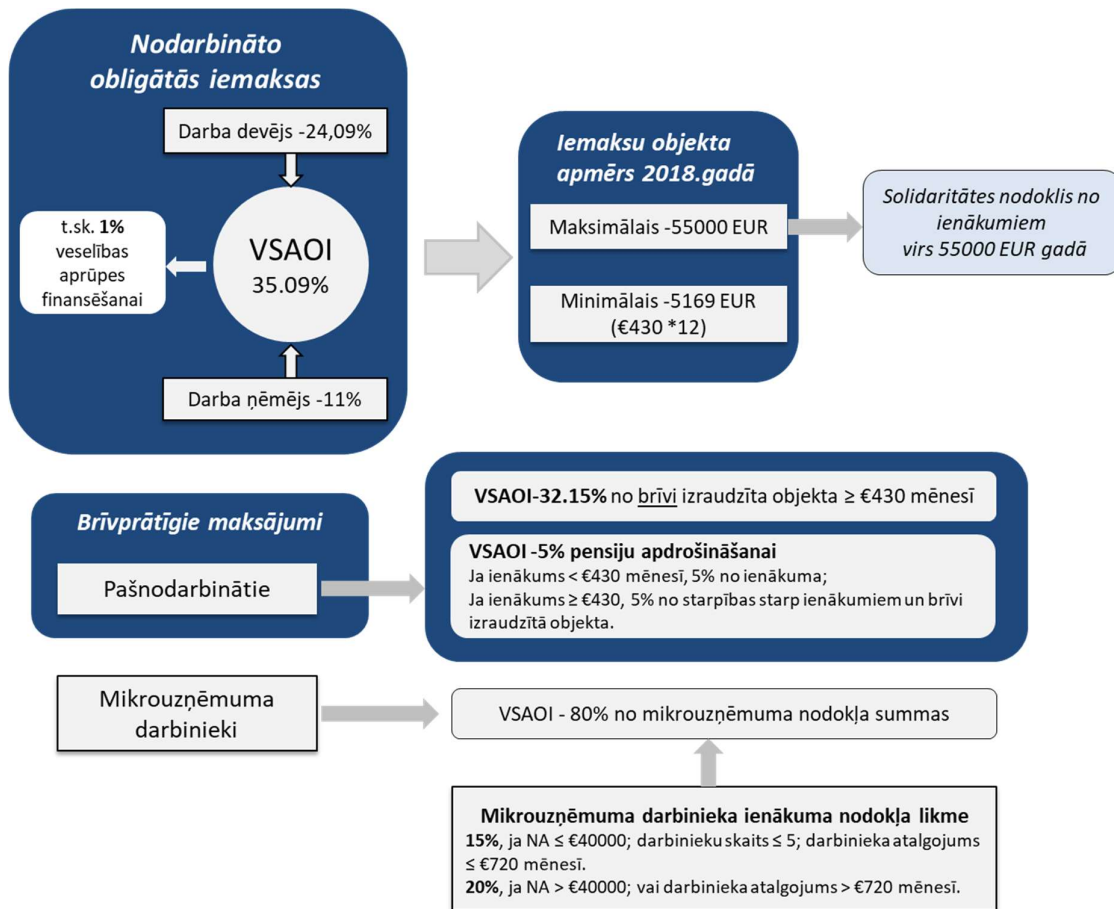
- Pašfinansējums,
- Pakalpojuma apjoms tieši saistīts ar ieguldījumu (jeb veiktajām iemaksām),
- Solidaritāte starp iemaksu veicējiem un pakalpojumu saņēmējiem.

Galvenais ienākumu avots – ienākumi no algota darba.

4.2.2. Valsts sociālās apdrošināšanas likmes un iemaksu objekti

No 2018. gada 1. janvāra ir stājušies spēkā jauni noteikumi sociālo apdrošināšanas iemaksu aprēķināšanai. Shēmā attēlotas galvenās likmes un iemaksu objekti trim strādājošo grupām (skatīt attēlu Nr. 39).

Attēls Nr. 39. Obligāto iemaksu likmes un iemaksu objekti 2018. gadā

Avots: Autoru veidots.

Vispārējā kārtībā nodarbinātie veic obligātās apdrošināšanas iemaksas par summu, kas atbilst 35,09% no noteiktās darba algas. Darba devējs pārskaita sociālās apdrošināšanas fondā 24,09% no kopējās summas, un vēl 11% no šīs summas pārskaita pats darba ņēmējs.

Pašnodarbinātais jeb saimnieciskās darbības veicējs, kurš brīvprātīgi ieregistrēts kā obligāto iemaksu maksātājs, iemaksā 32,15% no brīvi izraudzītas ienākumu summas, bet ne mazāk kā no minimālās darba algas (430 eiro) mēnesī. Papildus ir nepieciešams samaksāt 5% pensiju apdrošināšanai.

Par mikrouzņēmuma darbinieku sociālās apdrošināšanas fondā tiek pārskaitīti 80% no MUN summas.

4.2.3. Valsts sociālās apdrošināšanas līdzekļu sadalījums atbilstoši apdrošināšanas veidiem

Uzkrātie resursi tiek sadalīti pa speciālajiem budžetiem atbilstoši galvenajiem valsts apdrošināšanas veidiem: pensiju apdrošināšana, apdrošināšana bezdarba gadījumā, darba negadījumu apdrošināšana, invaliditātes apdrošināšana, maternitātes un slimības apdrošināšana, vecāku apdrošināšana.

Kā parādīts shēmā (skatīt attēls Nr. 40), pašnodarbinātas personas nav aizsargātas:

- pret darba zaudējumu, t.i., nevar pretendēt uz bezdarbnieka pabalstu,
- pret darbspēju zudumu nelaimes gadījumu rezultātā darbavietā vai arodslimību konstatēšanas gadījumā.

Attēls Nr. 40. Obligāto iemaksu līdzekļu sadalījums starp speciālajiem budžetiem 2018. gadā

Avots: MK noteikumi Nr. 786. Noteikumi par valsts sociālās apdrošināšanas iemaksu likmes sadalījumu pa valsts sociālās apdrošināšanas veidiem.

Atbilstoši Latvijas normatīvajam regulējumam atkarībā no tā, kā ir noformētas attiecības starp darba devēju un darbinieku, pastāv iespēja regulēt darba atlīdzību (alga "uz rokas") sociālās apdrošināšanas iemaksu robežās, veicot atbilstošos maksājumus budžetā. Gan darba devējs ir ieinteresēts samazināt darbaspēka izmaksas uz obligāto iemaksu rēķina, ekonomējot uz tām, gan pats darbinieks dod priekšroku saņemt lielāku darba algu "uz rokas".

Tabulā Nr. 16 kā piemērs ir sniegts nodokļu maksājumu aprēķins nodarbinātajam un pašnodarbinātajam, pieņemot, ka:

- abos gadījumos oficiālā darba alga mēnesī ir noteikta 1 000 eiro apmērā,
- pašnodarbinātais brīvprātīgi veic apdrošināšanas iemaksas no minimālās algas (430 eiro),

darbinieks, kurš strādā kā pašnodarbinātais, atalgojumā saņems par 121,25 eiro vairāk.

Tabula Nr. 16. Nodarbinātā un pašnodarbinātā darba algas un nodokļu aprēķins

Nodarbinātais		
Darba alga mēnesī (bruto)	Eiro	1 000
Obligātās iemaksas (darba ņēmējs)	11,00%	110,00
Iedzīvotāju ienākuma nodoklis (IIN)	20%	178,00
Neto alga ("uz rokas")	Eiro	712,00
Obligātās iemaksas (darba devējs)	24,09%	240,90
Darbaspēka izmaksas	Eiro	1 240,90
Pašnodarbinātais		
Darba alga mēnesī (bruto)	Eiro	1 000
<i>Minimālā alga mēnesī</i>	Eiro	430
Obligātās iemaksas (no brīvi izraudzītas summas ≥ 430 eiro)	32,15%	138,25
Pensijas apdrošināšana	5%	28,5
Neto alga ("uz rokas")	Eiro	833,25
Darbaspēka izmaksas	Eiro	1 000

Avots: Autoru veidots.

Tālāk šī pētījuma kontekstā tiek sniegts ieguvumu un zaudējumu izvērtējums, ja notiek nelaimes gadījums (vai tiek konstatēta arodslimība), attiecībā pret darba devēju (uzņēmumu), darba ņēmēju vai pašnodarbināto, sabiedrību kopumā.

4.3. IEGUVUMU UN ZAUDĒJUMU NELAIMES GADĪJUMĀ IDENTIFIKĀCIJA

Darba attiecības starp darba devēju un darbinieku tiek noformētas uz noteiktu periodu, kura laikā darbojas sociālās apdrošināšanas noteikumi.

Nelaimes gadījuma iestāšanās ir varbūtēja, tas var notikt jebkurā brīdī esošo darba attiecību laikā, tāpēc ir lietderīgi apskatīt situāciju *pirms* un *pēc* nelaimes gadījuma pietiekami ilgā laika posmā.

4.3.1. Situācija pirms nelaimes gadījuma darbā

Pirms nelaimes gadījuma iestāšanās darbaspēka izmaksu ekonomiju (ja darbinieks ir pašnodarbinātā statusā) var uzskatīt kā darba devēja ieguvumu.

Darba apmaksas starpību, ja ir pilna vai nepilna sociālā apdrošināšana, var interpretēt kā īslaicīgu darbinieka ieguvumu, jo ienākumi naudā, visiem pārējiem nosacījumiem esot vienādiem, pašnodarbinātajam ir par 17% lielāki.

Sociālās apdrošināšanas budžetā nesaņemtie līdzekļi samazinātas pašnodarbināto likmes un minimālā apliekamā ieņēmuma dēļ tiek interpretēti kā zaudējumi sabiedrībai kopumā.

4.3.2. Situācija pēc nelaimes gadījuma darbā

Apstākļi būtiski mainās, notiekot nelaimes gadījumam vai diagnosticējot darbiniekam arodslimību.

Raugoties no cietušā viedokļa, notiekot nelaimes gadījumam, tiek izvērtēts pieejamās kompensācijas apmērs atkarībā no sociālās apdrošināšanas nosacījumiem.

Pašnodarbinātā zaudējumi ir ekvivalenti atlīdzībai, kuru būtu iespējams saņemt pilnas apdrošināšanas gadījumā, t.i., ja darbinieks tiek pieņemts darbā nodarbinātā statusā, proti, darba devējs maksā obligātās iemaksas 24.09% apmērā no darbinieka noteiktās algas, un darba ņēmējs maksā vēl 11% no savas darba algas. Pašnodarbinātajiem nav tādas iespējas, jo viņu apdrošināšana neattiecas uz nelaimes gadījumiem un arodslimībām.

Sociālās apdrošināšanas sistēmas izmaksātās kompensācijas ir tiešie (aprēķināmie) sabiedrības zaudējumi. Netiešie sabiedrības un uzņēmumu zaudējumi saistīti ar cilvēku izstumšanu no darba tirgus un pievienotās vērtības radīšanas procesa. Katrs darba procesa dalībnieks rada pievienoto vērtību. Summārais rādītājs (vai IKP) ir sabiedrības ekonomiskās attīstības integrāls rādītājs. Tāpēc nelaimes gadījumā cietušā izstumšana no darba procesa samazina radīto pievienoto vērtību vai rada zaudējumus sabiedrībai.

Darba devēja neparedzētie izdevumi (zaudējumi) ir šādi: neatliekamās medicīniskās palīdzības izmaksas; materiālais kaitējums darba aprīkojumam un iekārtām; patērētais laiks, lai pabeigtu darbu; negadījuma izmeklēšanas izdevumi utt.

Lai izvairītos no zaudējumiem, ko rada nelaimes gadījumi, ir svarīgi savlaicīgi pievērst uzmanību darba aizsardzības pasākumiem. Kā rāda pētījumi¹²⁵, preventīvo pasākumu finansēšanas izmaksas ir ievērojami zemākas kā zaudējumi, kas rodas nelaimes gadījuma rezultātā.

Līdzekļi, kas jāiegulda preventīvajos pasākumos, ir klasificējami kā uzņēmuma papildus izmaksas, bet izvairīšanās no nelaimes gadījuma un attiecīgo līdzekļu ekonomiju var interpretēt kā darba devēja ieguvumu.

¹²⁵ Labklājības ministrija. Darba drošība. Pieejams: <http://osha.lv/lv/publications/docs/darbadrosiba.pdf> [skatīts 08.01.2018.]

4.4. PAŠNODARBINĀTO IEGUVUMU UN ZAUDĒJUMU VĒRTĒJUMS

4.4.1. Apdrošināšanas atlīdzība sakarā ar nelaimes gadījumu darbā vai arodslimību

Apdrošināšanas atlīdzības veidi ir slimības pabalsts, atlīdzība par darbspēju zaudējumu un papildu izdevumu kompensācija.

Slimības pabalstu piešķir, sākot no 1. darbnespējas dienas, ja apdrošinātā persona saslimusi ar arodslimību, un no 11. darbnespējas dienas nelaimes gadījumā (pirmās 10 dienas apmaksā darba devējs). Slimības pabalstu piešķir un izmaksā par pārejošas darba nespējas periodu, kas nav ilgāks par 26 kalendārajām nedēļām (izņēmuma gadījumos ar Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu komisijas lēmumu šo laiku var pagarināt līdz 52 nedēļām). Slimības pabalstu piešķir 80% apmērā, ņemot par pamatu vidējo apdrošināšanas iemaksu algu.

Atlīdzība par darbspēju zaudējumu tiek aprēķināta atkarībā no Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu komisijas noteiktā darbspēju zaudējuma pakāpes (skatīt tabulu Nr. 17).

Tabula Nr. 17. Obligātās sociālās apdrošināšanas pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām apdrošināšanas atlīdzība par darbspēju zaudējumu

Darbspēju zaudējums, %	Atlīdzība, %
100%	80%
90–99%	75%
80–89%	70%
70–79%	65%
60–69%	60%
50–59%	55%
40–49%	50%
30–39%	45%
25–29%	35%

Avots: MK noteikumi Nr. 50 "Obligātās sociālās apdrošināšanas pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām apdrošināšanas atlīdzības piešķiršanas un aprēķināšanas kārtība".

Papildu izdevumu kompensācija attiecas uz šādiem izdevumu veidiem:

- izdevumi par veselības aprūpes pakalpojumiem;
- izdevumi par medicīnisko un sociālo rehabilitāciju;
- pacienta maksājumi;
- ārstniecības līdzekļi;
- protezēšana un tehniskie palīgīdzekļi;
- transporta izdevumi;
- pavadona izdevumi;
- profesionālā rehabilitācija un pārkvalifikācija.

Papildu izdevumu atlīdzināšana nevar pārsniegt 1 600 eiro, un nauda tiek izmaksāta līdz atlīdzības par darbspēju zaudējumu vai invaliditātes piešķiršanai.

4.4.2. Pašnodarbinātā zaudējumu aprēķins

Aprēķinu pieņēmumi:

- 1) Pašnodarbinātā zaudējumi tiek pielīdzināti nodarbinātā kompensācijai nelaimes gadījumā darbā.

- 2) Analizējamais laika periods ir 10 gadi, nelaimes gadījums noticis 5. gada sākumā (1. janvārī), proti, līdz nelaimes gadījumam 5 gadu laikā ir veiktas obligātās iemaksas, pēc nelaimes gadījuma 5 gadu laikā cietušais saņems attiecīgu atlīdzību.
- 3) Nelaimes gadījumā pirmās 10 dienas apmaksā darba devējs, slimības pabalstu piešķir, sākot ar 11. darbspējas dienu.
- 4) Pārejošas darba nespējas periods – 24 nedēļas.
- 5) Darbspēju zaudējums 45% apmērā, tas nozīmē, ka atlīdzība par darbspēju zaudējumu ir ekvivalenta 50%.
- 6) Izdevumi par veselības aprūpes pakalpojumiem pieņemti maksimālajā apmērā (1 600 eiro).
- 7) Vidējā apdrošināšanas iemaksu alga ir 1 000 eiro mēnesī.

Apdrošināšanas kompensācija pēc nelaimes gadījuma var veidot **32 756 eiro** (skatīt tabulu Nr. 19). Valsts sociālā apdrošināšana, notiekot nelaimes gadījumam darbā, neattiecas uz pašnodarbinātajiem, t.i., aprēķinātā summa faktiski ir šo cilvēku zaudējumi.

Tabula Nr. 18. Apdrošinātas personas kompensācijas aprēķins nelaimes gadījumā

Kompensācijas veids	Mērvienība	Summa
Slimības pabalsts: $Ps = Vd * Dn * 0,8$	Eiro	4 155,62
<i>Vd - kalendāra dienas vidējā apdrošināšanas iemaksu alga</i>	Eiro	32,88
<i>Dn - darbspējas periods (dienu skaits=24 ned.*7-10)</i>	dienas	158
Atlīdzība par darbspēju zaudējumu: $A = Vm * Iz / 100$	Eiro/ mēnesī	500
<i>Vm - mēneša vidējā apdrošināšanas iemaksu alga</i>	Eiro	1 000
<i>Iz - atlīdzība par darbspēju zaudējumu</i>	%	50%
Atlīdzība par darbspēju zaudējumu (4,5 gadi)	Eiro	27 000
Papildu izdevumu kompensācija (maksimālā)	Eiro	1 600
Kompensācija KOPĀ	Eiro	32 755,62

Avots: Autoru veidots.

Atgriežoties pie darba algas aprēķina piemēra pēc nodokļu nomaksas (skatīt tabulu Nr. 16), pašnodarbinātais katru mēnesī saņems “uz rokas” par 121,25 eiro (833,25 eiro – 712,00 eiro) vairāk. Pašnodarbinātā ieguvums piecu gadu laikā (līdz nelaimes gadījumam) varētu būt 7 275 eiro (121,25 eiro * 12 mēneši * 5 gadi).

Atbilstoši aprēķinu pieņēmumiem pašnodarbinātā zaudējumi ir 32 755,62 eiro, kas ir ekvivalents apdrošinātas personas kompensācijai nelaimes gadījumā līdz analizējamā perioda beigām.

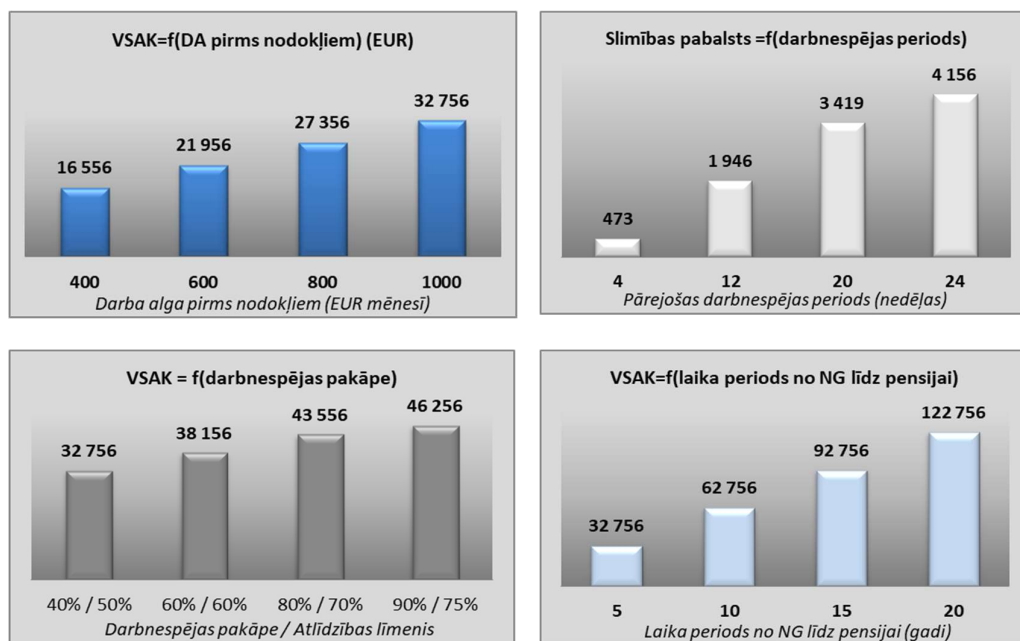
Pašnodarbinātā ieguvumu (7 275 eiro) un zaudējumu (32 755,62 eiro) starpība 10 gadu laikā tiek lēsta 25 480,62 eiro.

Tas nozīmē, ka atbilstoši izdarītajiem pieņēmumiem, notiekot nelaimes gadījumam, pašnodarbinātā neto zaudējumi 10 gadu laikā var pārsniegt 25 tūkstošus eiro.

Kompensācijas apmērs ir atkarīgs no virknes dažādu faktoru:

- vidējās apdrošināšanas iemaksu algas,
- pārejošā darbspējas perioda,
- darbspēju zaudējuma pakāpes,
- perioda no nelaimes gadījuma līdz vecuma (invaliditātes) pensijai (skatīt attēlu Nr. 41).

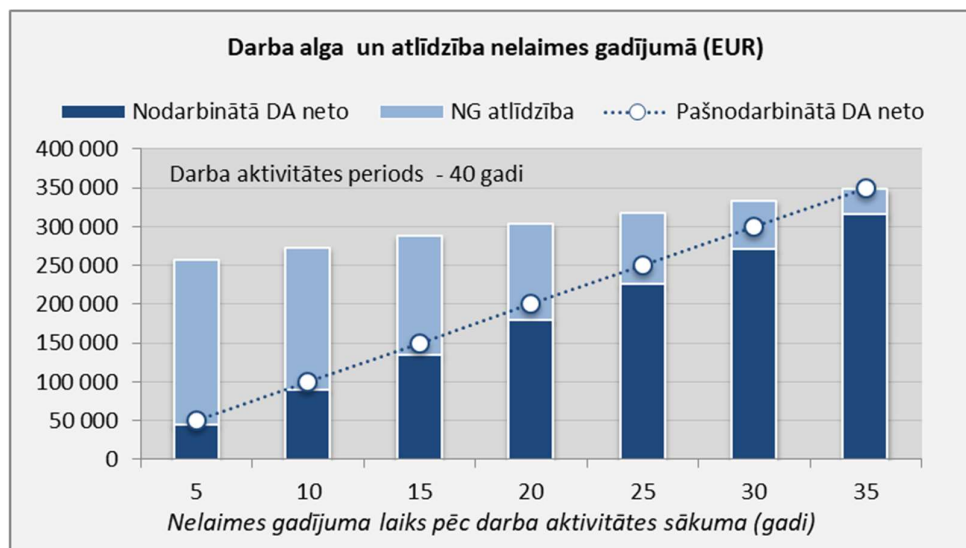
Attēls Nr. 41. VSA kompensācijas apmērs atkarībā no dažādiem faktoriem

Avots: Autoru veidots.

leguvumu, ko pašnodarbinātais iegūst no augstākas darba algas, un izdevumu, kas rodas, notiekot nelaimes gadījumam darbā, attiecība ir atkarīga no notikuma iestāšanās varbūtības un iestāšanās brīža apskatītā perioda laikā. Redzams, ka nelaimes gadījums darba aktivitāšu perioda sākumā rada lielākus zaudējumus (skatīt attēlu Nr. 42).

Attēls Nr. 42. Nodarbinātā un pašnodarbinātā ieņēmumi atkarībā no nelaimes gadījuma laika

Avots: Autoru veidots.

Veiktie analītiskie aprēķini apstiprina, ka pašnodarbinātie nav sociāli aizsargāti, ja notiek nelaimes gadījums darbā. Viena no iespējamām pieejām šīs problēmas risināšanai varētu būt pašnodarbinātā apdrošināšanas veidu paplašināšana, ņemot vērā nepieciešamību finansēt nelaimes gadījuma sekas, nepalielinot kopējo obligāto iemaksu likmi (32,15%) (skatīt tabulu Nr. 19).

Tabula Nr. 19. Obligāto iemaksu likmes sadalījums pa sociālās apdrošināšanas veidiem

VSA veids	Nodarbinātie	Pašnodarbinātie	
		Esošais sadalījums	Iespējamais sadalījums
Valsts pensiju apdrošināšana	24,50%	24,50%	24,00%
Sociālā apdrošināšana bezdarba gadījumos	1,84%	-	-
Sociālā apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām	0,53%	-	0,50%
Invaliditātes apdrošināšana	2,23%	1,77%	1,77%
Maternitātes un slimības apdrošināšana	3,65%	3,54%	3,54%
Vecāku apdrošināšana	1,34%	1,34%	1,34%
Veselības apdrošināšana	1,00%	1,00%	1,00%
Oligātās iemaksas KOPĀ	35,09%	32,15%	32,15%

Avots: MK noteikumi nr. 786, ekspertu vērtējums.

Paplašinot pašreizējos noteikumus nelaimes gadījumu kompensācijas aprēķināšanai pašnodarbinātajiem, rodas iespēja samazināt šo cilvēku zaudējumus gandrīz uz pusi, pat saņemot minimālo apdrošināšanas iemaksu algu (430 eiro mēnesī) (skatīt tabulu Nr. 20). Taču, ieviešot šo principu, būtu nepieciešamas fundamentālas izmaiņas sociālās apdrošināšanas atlīdzību izmaksu kārtībā, jo pašnodarbinātais ir gan darba devējs, gan ņēmējs vienā personā.

Tabula Nr. 20. Nodarbinātā un pašnodarbinātā kompensācijas aprēķins nelaimes gadījumā (nosacīts piemērs)

	Mērvienība	Nodarbinātais	Pašnodarbinātais
Vidējā apdrošināšanas iemaksu algā	Eiro	1 000	430
Slimības pabalsts: $P_s = V_d * D_n * 0,8$	Eiro	4 155,62	1 786,92
<i>V_d - kalendāra dienas vidējā apdrošināšanas iemaksu algā</i>	Eiro	32,88	14,14
<i>D_n - darbnespējas periods (dienu skaits)</i>	dienas	158	158
Atlīdzība par darbspēju zaudējumu: $A = V_m * I_z / 100$	Eiro /mēnesī	500	215
<i>V_m - mēneša vidējā apdrošināšanas iemaksu algā</i>	Eiro	1 000	430
<i>I_z - atlīdzība par darbspēju zaudējumu, %</i>	%	50%	50%
Atlīdzība par darbspēju zaudējumu (4,5 gadi)	Eiro	27 000	11 610
Papildu izdevumu kompensācija	Eiro	1 600	1 600
Kompensācija KOPĀ	Eiro	32 755,62	14 996,92

Avots: Autoru veidots.

Otrā pieeja ir orientēta uz privātajām apdrošināšanas kompānijām. Plānots izskatīt, cik lietderīgi ir nodrošināt pašnodarbinātajiem nelaimes gadījumu apdrošināšanu privātajās kompānijās par pieejamu cenu un padarīt šo apdrošināšanas veidu par obligātu vismaz bīstamajās nozarēs. Lai ieinteresētu privātās apdrošināšanas kompānijas samazināt apdrošināšanas polišu cenu, tiek piedāvāts paredzēt kolektīvās apdrošināšanas pakalpojumus. Piemēram, noformēt polises, piesaistot nozaru arodbiedrības, asociācijas, citas profesionālas apvienības. Kā rāda esošā prakse, ja iemaksas gadā ir 70 eiro apmērā uz vienu strādājošo, nelaimes gadījuma apdrošinājuma summa var sastādīt līdz 40 000 eiro. Starp apdrošinātiem riskiem ir invaliditātes, sakropļojuma, nāves riski, slimnīcas dienas nauda, psiholoģiskā palīdzība, profesijas pārkvalifikācijas izdevumi, medicīniskie izdevumi. Pēc apdrošināšanas kompāniju speciālistu aplēsēm kolektīvā apdrošināšana var nodrošināt gada iemaksu samazinājumu par 30–40%.

4.5. DARBA AIZSARDZĪBA: IZMAKSAS UN IEGUVUMI

Darba aizsardzības pasākumi, kas vērsti uz drošas darba vides izveidi, paredz papildus izdevumus darba devējam. Turklāt jaunveidojamā drošības sistēma nodrošina nelaimes gadījumu skaita samazināšanos darba vietā un attiecīgi samazina potenciālos zaudējumus.

Atbilstoši Latvijas normatīvajam regulējumam pašnodarbinātajam ir pienākums pašam rūpēties par savu drošību un veselību darbā, kas ievērojami samazina viņu personīgos ienākumus. Turklāt arī pasūtītājs ekonomē uz attiecīgajiem izdevumiem.

Lai izvērtētu darba aizsardzības preventīvo pasākumu ietekmi uz darba procesā iesaistīto naudas plūsmām, tiek izmantots nosacīts piemērs, izmantojot viena strādājošā (nodarbinātā vai pašnodarbinātā) vidējos ieņēmumus un izdevumus.

Ņemot vērā, ka gan izdevumi darba aizsardzības preventīvajiem pasākumiem, gan izdevumi nelaimes gadījumu seku likvidēšanai ir ievērojami atkarīgi no darbības jomas, ir analizētas situācijas nozarēs, kurās atbilstoši statistikas datiem pašnodarbinātie ir plašāk pārstāvēti: lauksaimniecība (lopkopība), mežsaimniecība (mežizstrāde), būvniecība (ēku būvniecība).

4.5.1. Lauksaimniecība

Tiek salīdzināti divi scenāriji:

- I. Darba aizsardzības pasākumu neesamība izraisa nelaimes gadījumu darbā un rada papildus izdevumus seku likvidēšanai.
- II. Darba aizsardzības preventīvo pasākumu komplekss tiek finansēts vai nu no darba devēja līdzekļiem, ja strādājošais ir darba ņēmējs, vai no pašnodarbinātā līdzekļiem, kas abos gadījumos līdz minimumam samazina nelaimes gadījuma iespējamību un attiecīgi izslēdz izmaksas seku likvidēšanai.

Izejas dati:

- Darbinieka vidējā darba alga pirms nodokļiem ir 800 eiro mēnesī.
- Drošības izdevumi (IAL apmaksai, speciālā aprīkojuma iegādei, apmācības un instruktāžas veikšanai) tiek lēsti 100 eiro gadā.
- Hipotētiskajam nelaimes gadījumam darbā ir smagas sekas – darbnespēja 60 dienas.

Nelaimes gadījuma izraisīto tiešo un netiešo izmaksu izvērtējums:

- 1) Cietušā darbnespējas izmaksas, eiro

Nelaimes gadījuma atlīdzības aprēķins	Nodarbinātais	Pašnodarbinātais
Vidējā apdrošināšanas iemaksu alga	800	430
Slimības pabalsts: $Ps = Vd * Dn * 0,8$	1 052,00	565,60
<i>Vd - kalendāra dienas vidējā apdrošināšanas iemaksu alga</i>	26,30	14,14
<i>Dn - darbnespējas periods (neieskaitot pirmās 10 dienas)</i>	50	50
Slimības nauda par pirmajām 10 kalendārajām dienām (apmaksā darba devējs)	263	NA
Cietuša darbnespējas izmaksas KOPĀ	1 315,00	565,60

Avots: Autoru veidots.

- 2) Izmaksas nelaimes gadījuma brīdī, eiro

Neatliekamās medicīniskās palīdzības izmaksas	25
Cietušā transportēšanas izmaksas (≈20 km)	20
Iesaistīto darbinieku patērētā laika izmaksas (≈30 cilvēkstundas) ¹²⁶	193,5
Citi ar nelaimes gadījumu un tā seku likvidēšanu saistītie izdevumi (t.sk. zaudētā produkcija)	1 000
KOPĀ	1238,5

Avots: Autoru veidots.

- 3) Nelaimes gadījuma izmeklēšanas izmaksas

Darbinieku patērētais laiks nelaimes gadījuma vietas apskatei un fiksēšanai (1 cilvēkstunda), nelaimes gadījuma izmeklēšana, reģistrēšana VDI (≈ 6 cilvēkstundas).

Orientējošās izmaksas: 6,45 (eiro) * 1 (st.) + 7,85 (eiro) * 6 (st.) = **53,55 eiro**.

¹²⁶ Atbilstoši CSP datiem par 2017. gadu, vienas stundas darbaspēka izmaksas lauksaimniecībā ir 6.45 eiro, mežsaimniecībā – 8.81 eiro, ēku būvniecībā – 7.19 eiro, vidēji valstī – 7.85 eiro.

4) Bojājumu izmaksas

Bojātais aprīkojums (vairs nederīgie IAL, darba aprīkojums, tā daļas) aptuveni 50% no attiecīgajām drošības izmaksām: 100 (eiro) * 50% = **50 eiro**.

5) Aizvietotāja piesaiste darbnespējas dienās

Aprēķinātās darba devēja izmaksas:

- piesaistot nodarbināto 800 (eiro) * 1,2409 (obligātās iemaksas) * 2 (mēn.) = **1 985,44 eiro**;
- piesaistot pašnodarbināto 800 (eiro) * 2 (mēn.) = **1 600 eiro**.

Tabula Nr. 21. Saistīto ar nelaimes gadījumu izmaksu vērtējums lauksaimniecības nozarē, eiro

Izmaksu veids	Nodarbinātais	Pašnodarbinātais
Cietušā darbnespējas izmaksas	1 315,00	565,60
Izmaksas nelaimes gadījuma brīdī	1238,5	1 238,5
Nelaimes gadījuma izmeklēšanas izmaksas	53,55	53,55
Bojājumu izmaksas	50	50
Aizvietotāja piesaiste darbnespējas dienās (60)	1 985,44	1 600,00
Tiešās izmaksas KOPĀ	4 642,49	3 507,65

Avots: Autoru veidots.

Šis piemērs uzskatāmi parāda, ka darba devēja ekonomija uz darba aizsardzības pasākumiem, organizējot darbus vai pieņemot darbā pašnodarbinātos, var radīt ievērojamus zaudējumus, ja notiek nelaimes gadījums.

Svarīgi atzīmēt, ka, slēdzot līgumu ar pašnodarbināto, uz viņu attiecas darba aizsardzības izdevumi. Ja attiecīgās prasības no viņa puses tiek ignorētas, tad iespējamus zaudējumus, kas rodas no nelaimes gadījuma, galvenokārt kompensē darba devējs.

4.5.2. **Mežsaimniecība**

Pēc analogijas ar lauksaimniecības nozari aprēķini veikti arī mežsaimniecības darbiem.

Tiek salīdzināti divi scenāriji:

- Darba aizsardzības pasākumu neesamība un nelaimes gadījuma iestāšanās.
- Preventīvo pasākumu finansēšana darba aizsardzības jomā un nelaimes gadījuma nepieļaušana.

Izejas dati:

- Darbinieka vidējā darba alga pirms nodokļiem – 1 500 eiro mēnesī.
- Drošības izdevumi (IAL apmaksai, speciālā aprīkojuma iegādei, apmācības un instruktāžas veikšanai) tiek lēsti 400 eiro gadā.
- Hipotētiskajam nelaimes gadījumam darbā ir smagas sekas – darbnespēja 60 dienas.

Tabula Nr. 22. Saistīto ar nelaimes gadījumu izmaksu vērtējums mežsaimniecības nozarē, eiro

Izmaksu veids	Nodarbinātais	Pašnodarbinātais
Cietušā darbnespējas izmaksas	2 466,00	565,60
Izmaksas nelaimes gadījuma brīdī	2 309,3	2 309,3
Nelaimes gadījuma izmeklēšanas izmaksas	55,91	55,91
Bojājumu izmaksas	200	200
Aizvietotāja piesaiste darbnespējas dienās	3 722,70	3 000,00
Izmaksas KOPĀ	8 753,91	6 130,81

Avots: Autoru veidots.

4.5.3. Būvniecība

Izejas dati:

- Darbinieka (darba ņēmēja) vidēja darba alga pirms nodokļiem – 1100 eiro mēnesī.
- Drošības izdevumi (IAL apmaksai, speciālā aprīkojuma iegādei, apmācības un instruktāžas veikšanai) tiek lēsti 150 eiro gadā.
- Pašnodarbinātā darba alga bruto (līgumcena) – 800 eiro mēnesī.
- Pašnodarbinātā IAL izmaksas, speciālā aprīkojuma izmaksas – 200 eiro gadā.
- Hipotētiskajam nelaimes gadījumam darbā ir smagas sekas – darbnespēja 60 dienas.

Tabula Nr. 23. Saistīto ar nelaimes gadījumu izmaksu vērtējums būvniecības nozarē, eiro

Izmaksu veids	Nodarbinātais	Pašnodarbinātais
Cietušā darbnespējas izmaksas	1 808,00	565,60
Izmaksas nelaimes gadījuma brīdī	1260,7	1 260,7
Nelaimes gadījuma izmeklēšanas izmaksas	54,29	54,29
Bojājumu izmaksas	75	100
Aizvietotāja piesaiste darbnespējas dienās	2 729,98	1 600,00
Izmaksas KOPĀ	5 927,97	3 580,59

Avots: Autoru veidots.

4.5.4. Darba aizsardzības izmaksu un ieguvumu salīdzinājums

Galvenie faktori, kas nosaka preventīvo darba aizsardzības pasākumu izdevumu līmeni, ir darba vide un darba procesa organizācija. Lauksaimniecībā šīs izmaksas, balstoties uz aprēķiniem vienam cilvēkam, tiek lēstas aptuveni 100 eiro gadā, mežsaimniecībā – 400 eiro, ēku būvniecībā – 150 eiro. Ir svarīgi, ka pašnodarbinātajam ir patstāvīgi (no saviem līdzekļiem) jānodrošina sevi ar aizsardzības līdzekļiem, kas ne vienmēr tiek veikti pilnā apmērā.

Galvenās finanšu zaudējumu komponentes, iestājoties nelaimes gadījumam, ir atkarīgas no piesaistītā darbaspēka izmaksām. Jo nozarē ir augstāka darba alga, jo ievērojamāki ir zaudējumi. Tabulā Nr. 24 ir sniegta orientējošas darba devēja izmaksas vienam darbiniekam trijās nozarēs.

Tabula Nr. 24. Darba devēja ieguldījumi uz vienu darbinieku, eiro

	Mežsaimniecība	Lauksaimniecība	Ēku būvniecība
I. Nodarbinātā izmaksas	2 261	1 093	1 515
<i>Alga (pirms nodokļiem)</i>	1 500	800	1 100
<i>Obligātās iemaksas (24,09%)</i>	361	193	265
<i>Darba aizsardzības izmaksas gadā</i>	400	100	150
II. Pašnodarbinātā izmaksas (līgumcena)	1 500	800	800
<i>Pašnodarbinātā brīvprātīgas apdrošināšanas iemaksas (32,15% no 430 eiro)</i>	138	138	138
<i>Pašnodarbinātā izmaksas darba aizsardzībai gadā</i>	400	100	200

Avots: Autoru veidots.

Tabulā Nr. 25 ir sniegts zaudējumu izvērtējums, notiekot nelaimes gadījumam ar smagām sekām (darbnespēja 60 dienas) un vidējām sekām (darbnespēja 20 dienas).

Tabula Nr. 25. Nelaiemes gadījuma izraisītās tiešās un netiešās izmaksas, eiro

Nelaiemes gadījums ar <u>smagām</u> sekām (darbnespēja 60 dienas)	Mežsaimniecība		Lauksaimniecība (lopkopība)		Ēku būvniecība	
	Nodarbinātais	Pašnodarbinātais	Nodarbinātais	Pašnodarbinātais	Nodarbinātais	Pašnodarbinātais
Cietušā darbnespējas izmaksas	2 466,0	565,6	1 315,0	565,6	1 808,0	565,6
Izmaksas nelaiemes gadījuma brīdī	2 309,3	2 309,3	1 238,5	1 238,5	1 260,7	1 260,7
Nelaiemes gadījuma izmeklēšanas izmaksas	55,9	55,9	53,6	53,6	54,3	54,3
Bojājumu izmaksas	200,0	200,0	50,0	50,0	75,0	100,0
Aizvietotāja piesaiste darbnespējas dienās	3 722,7	3 000,0	1 985,4	1 600,0	2 730,0	1 600,0
Tiešās izmaksas kopā	8 753,9	6 130,8	4 642,5	3 507,7	5 928,0	3 580,6
Netiešās izmaksas	14 006,3	9 809,3	5 571,0	4 209,2	9 484,8	5 728,9
Izmaksas KOPĀ	22 760,2	15 940,1	10 213,5	7 716,8	15 412,7	9 309,5

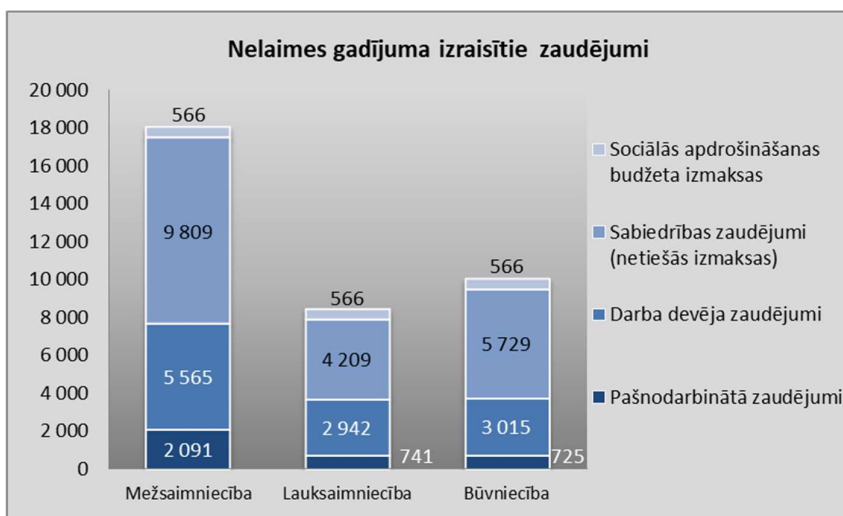
Nelaiemes gadījums ar <u>vieglām</u> sekām (darbnespēja 20 dienas)	Mežsaimniecība		Lauksaimniecība (lopkopība)		Ēku būvniecība	
	Nodarbinātais	Pašnodarbinātais	Nodarbinātais	Pašnodarbinātais	Nodarbinātais	Pašnodarbinātais
Cietušā darbnespējas izmaksas	887,8	113,1	473,4	113,1	650,9	113,1
Izmaksas nelaiemes gadījuma brīdī	2 309,3	2 309,3	1 238,5	1 238,5	1 260,7	1 260,7
Nelaiemes gadījuma izmeklēšanas izmaksas	55,9	55,9	53,6	53,6	54,3	54,3
Bojājumu izmaksas	200,0	200,0	50,0	50,0	75,0	100,0
Aizvietotāja piesaiste darbnespējas dienās	1 240,9	1 000,0	661,8	533,3	910,0	533,3
Tiešās izmaksas kopā	4 693,9	3 678,3	2 477,3	1 988,5	2 950,9	2 061,4
Netiešās izmaksas	7 510,2	5 885,3	2 972,7	2 386,2	4 721,4	3 298,3
Izmaksas KOPĀ	12 204,1	9 563,7	5 450,0	4 374,7	7 672,2	5 359,8

Avots: Autoru veidots.

Vairākos rietumvalstīs veiktajos pētījumos tiek analizētas ne tikai tiešās (kvantificējamās) izmaksas, kas rodas nelaimes gadījumiem darbā rezultātā, bet arī zaudējumi sabiedrībai kopumā. Piemēram, zaudējumi, kas saistīti ar strādājošā izstumšanu no darba tirgus, viņa neradītā pievienotā vērtība u.tml. Pētījumos ir noteikti nozaru koeficienti netiešo izmaksu izvērtēšanai, notiekot nelaimes gadījumam darbā. Koeficients nosaka tiešo un netiešo izmaksu attiecību.

Attēlā Nr. 43 ir sniegti iespējamie cietušā, uzņēmuma (darba devēja), valsts budžeta un sabiedrības kopumā zaudējumi trijās analizētajās nozarēs (lauksaimniecība, mežsaimniecība un būvniecība), notiekot nelaimes gadījumam darbā.

Attēls Nr. 43. Zaudējumu novērtējums, notiekot nelaimes gadījumam darbā ar smagām sekām, darbspēja 60 dienas, eiro

Piezīme: Aprēķinos ir pieņemti šādi koeficienti: lauksaimniecībai (ks=1.2), mežsaimniecībai (km=1.6) un būvniecībai (kb=1.6).
Avots: Autoru veidots.

Zaudējumi, kuri ir novēršami, atbildīgi izturoties pret darba aizsardzību, ir ieguvums darba ņēmējam, darba devējam, sabiedrībai kopumā.

4.5.5. Nelaiemes gadījumu apdrošināšanas aktualitāte un iespējas

Veiktie agregētie aprēķini apliecina, ka izmaksas darba aizsardzībai ir nepieciešamas un ir ekonomiski pamatotas. Ieguvumus no darba aizsardzības pasākumiem var noteikt kā starpību starp preventīvo pasākumu izmaksām un potenciālajiem zaudējumiem, kuri varētu rasties, notiekot nelaimes gadījumam.

Jāatzīmē, ka aprēķinos nav atspoguļoti izdevumi gadījumā, ja cietušais daļēji vai pilnībā zaudē darbspēju. Šajā gadījumā darba ņēmējs saņems atlīdzību par darbspēju zaudējumu saskaņā ar valsts obligātās sociālās apdrošināšanas nosacījumiem, bet pašnodarbinātais var pretendēt tikai uz valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu 64,03 eiro mēnesī¹²⁷.

¹²⁷ Valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu piešķir saskaņā ar Valsts sociālo pabalstu likuma 13. pantu personai, kurai nav tiesību saņemt valsts pensiju (izņemot apgādnieka zaudējuma pensiju invalīdam) vai apdrošināšanas atlīdzību sakarā ar nelaimes gadījumu darbā vai arodslimību.

Nodarbinātā un pašnodarbinātā apdrošināšanas nevienlīdzība

1. No 2018. gada 1. janvāra ir stājušies spēkā jauni noteikumi sociālās apdrošināšanas iemaksu aprēķināšanai. Vispārējā kārtībā nodarbinātie veic obligātās apdrošināšanas iemaksas par summu, kas atbilst 35,09% no noteiktās darba algas. Darba devējs pārskaita sociālās apdrošināšanas fondā 24,09% no kopējās summas, un vēl 11% no šīs summas pārskaita pats darba ņēmējs. Pašnodarbinātais jeb saimnieciskas darbības veicējs, kurš brīvprātīgi reģistrēts kā obligāto iemaksu maksātājs, iemaksā 32,15% no brīvi izraudzītas ienākumu summas, bet ne mazāk kā no minimālās darba algas (430 eiro) mēnesī. Uzkrātie resursi tiek sadalīti pa speciālajiem budžetiem atbilstoši galvenajiem valsts apdrošināšanas veidiem: pensiju apdrošināšana, apdrošināšana pret bezdarbu, darba negadījumu apdrošināšana, invaliditātes apdrošināšana, maternitātes un slimības apdrošināšana, vecāku apdrošināšana.

Atbilstoši 2017. gada 19. decembra MK noteikumiem Nr. 786 "Par valsts sociālās apdrošināšanas iemaksu likmes sadalījumu pa valsts sociālās apdrošināšanas veidiem" pašnodarbinātās personas nav aizsargātas: a) pret darba zaudējumu, t.i., nevar pretendēt uz bezdarbnieka pabalstu, b) pret darbspēju zudumu nelaimes gadījumu rezultātā darbā vai arodslimību konstatēšanas gadījumā.

Pašnodarbinātā zaudējumi sakarā ar nelaimes gadījumu darbā vai arodslimību

2. Pašnodarbinātā zaudējumi ir ekvivalenti apdrošināta darba ņēmēja kompensācijai, kas veidojas no: slimības pabalsta, atlīdzības par darbspēju zaudējumu, saistīto izdevumu kompensācijas. Pašnodarbinātais daļēji var saņemt slimības pabalstu (sākot ar 11. darbnespējas dienu), bet nevar pretendēt uz atlīdzību par darbspēju zaudējumu un saistīto izdevumu kompensāciju (izdevumi par veselības aprūpes pakalpojumiem, medicīnisko un sociālo rehabilitāciju, pacienta maksājumi, ārstniecības līdzekļi, protezēšana un tehniskie palīg līdzekļi, transporta izdevumi, pavadona izdevumi, profesionālā rehabilitācija un pārkvalifikācija).

Iespējamo zaudējumu apmērs ir atkarīgs no virknes dažādu faktoru, t.sk. vidējās apdrošināšanas iemaksu algas, pārejošā darbnespējas perioda, darbnespēju zaudējuma pakāpes, perioda no nelaimes gadījuma līdz vecuma (invaliditātes) pensijai.

Pēc VSAA datiem par 2017. gadu vidējā apdrošināšanas iemaksu alga obligāti sociāli apdrošinātām personām bija 800,57 eiro, bet brīvprātīgi sociāli apdrošinātām personām – tikai 355,66 eiro. Šis rādītājs tiek izmantots, aprēķinot slimības pabalstu un atlīdzību par darbspēju zaudējumu. Jo lielāka ir sociālās apdrošināšanas iemaksu alga, t.i., summa, no kuras tiek rēķinātas sociālās apdrošināšanas iemaksas budžetā, jo lielāks ir regulārā maksājuma apmērs, un līdz ar to arī ievērojamāka izmaksājamā kompensācijas summa, notiekot nelaimes gadījumam.

Pastāvošās likumdošanas ietvaros darbinieks, kuram vidējā apdrošināšanas iemaksu alga ir 1 000 eiro mēnesī, notiekot smagam nelaimes gadījumam (pārejošas darbnespējas periods – 24 nedēļas, darbnespējas zaudējums – 45%, atbilstošā atlīdzība – 50%) gada laikā var saņemt kompensāciju 8'756 eiro apmērā (t.sk. slimības pabalsts – 4'156 eiro, atlīdzība par darbspējas zaudējumu – 3'000 eiro, papildu izdevumu kompensācija 1'600 eiro). Pašnodarbinātais šādos apstākļos, ja vidējā apdrošināšanas iemaksu alga ir 430 eiro mēnesī, var saņemt tikai slimības pabalstu 1'787 eiro. Novērtētie pašnodarbinātā zaudējumi viena gada laikā ir 6'969 eiro. Katru gadu līdz pensijai cietušais, ja viņš apdrošināts pret nelaimes gadījumiem (vai arodslimību), saņems atlīdzību par darbspējas zaudējumu (6'000 eiro), bet pašnodarbinātais cietīs zaudējumus.

Atkarībā no uzskaitīto faktoru kombinācijas, piemēram, ja nelaimes gadījums ar smagam sekām noticis darba aktivitātes perioda sākumā, pašnodarbinātā zaudējumi periodā līdz pensijai var sasniegt 200 tūkst. eiro.

Darba aizsardzība: izmaksas un ieguvumi

3. Pētījuma ietvaros ir veikta darba aizsardzības pasākumu izmaksu analīze un izvērtēti gan darba devēja, gan sabiedrības potenciālie zaudējumi, notiekot nelaimes gadījumam.

Darba aizsardzības preventīvo pasākumu komplekss tiek finansēts vai nu no darba devēja līdzekļiem, ja strādājošais ir darba ņēmējs, vai no pašnodarbinātā līdzekļiem, kas abos gadījumos līdz minimumam samazina nelaimes gadījuma iespējamību un attiecīgi izslēdz izmaksas seku likvidēšanai.

Nelaimes gadījuma izraisītos tiešos zaudējumus veido: cietušā darbnespējas izmaksas, izmaksas nelaimes gadījuma brīdī (medicīniskās palīdzības izmaksas, cietušā un pavadoņa transporta izmaksas, iesaistīto darbinieku patērētā laika izmaksas, zaudētās produkcijas izmaksas), aizvietotāja piesaiste darbnespējas dienās. Notiekot nelaimes gadījumam, lielākie zaudējumi ir darba devējam. Papildus tiešajiem zaudējumiem no nelaimes gadījumiem darbā, rodas arī netiešie zaudējumi sabiedrībai kopumā, kas saistīti ar strādājošā izstumšanu no darba tirgus, viņa neradītā pievienotā vērtība u.tml.

Vairākos rietumvalstīs veiktajos pētījumos ir noteikti nozaru koeficienti netiešo izmaksu izvērtēšanai, notiekot nelaimes gadījumam darbā. Koeficients nosaka tiešo un netiešo izmaksu attiecību.

Latvijas eksperti piemēro šādus koeficientus: lauksaimniecībai ($k_s=1.2$), mežsaimniecībai ($k_m=1.6$) un būvniecībai ($k_b=1.6$) (stradavesels.lv/kalkulators/).

Galvenās finanšu zaudējumu komponentes, notiekot nelaimes gadījumam, ir atkarīgas no piesaistītā darbaspēka izmaksām. Jo nozarē ir augstāka vidēja darba alga, jo ievērojamāki ir zaudējumi.

Lauksaimniecībā, kur visbiežāk ir nodarbināti pašnodarbinātie, nelaimes gadījuma rezultātā radīto zaudējumu struktūra izskatās šādi: pašnodarbinātā zaudējumi 8–9%, darba devēja (uzņēmuma) zaudējumi 35%; sabiedrības zaudējumi (netiešās izmaksas) 50%, sociālās apdrošināšanas budžeta izmaksas 6–7%.

Ieguvumus no darba aizsardzības pasākumiem var noteikt kā starpību starp preventīvo pasākumu izmaksām un potenciālajiem zaudējumiem, kuri varētu rasties nelaimes gadījuma rezultātā.

Veiktie aprēķini, kas balstīti uz triju nozaru (mežsaimniecība, lauksaimniecība, būvniecība) piemēru, pārlicinoši pierāda, ka izdevumi darba aizsardzībai ir lietderīgi un ekonomiski pamatoti.

4.7. PRIEKŠLIKUMI

Pašnodarbināto sociālās aizsardzības nepieciešamība un iespējamība

Lai izveidotu sistēmu pašnodarbināto sociālajai aizsardzībai, tiek piedāvāts veikt pašnodarbināto personu apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem. Ņemot vērā ievērojamo pašnodarbināto skaitu, kolektīvās apdrošināšanas pakalpojums varētu būt sekmīgs risinājums vēlamā rezultāta panākšanai par minimāli zemu cenu. Lai ieinteresētu privātās apdrošināšanas kompānijas samazināt apdrošināšanas polišu cenu, būtu mērķtiecīgi organizēt pašnodarbināto personu apdrošināšanu grupās pret nelaimes gadījumiem. Piemēram, lauksaimniecībā, kur ir absolūtais vairākums pašnodarbināto starp bīstamajām nozarēm, kāda no lauksaimnieku organizācijām vai institūcijām (LAD, LLC u.c.) varētu organizēt iepirkumu polišu iegādei. Šāds risinājums samazinātu polises cenu līdz pat 30–40% salīdzinājumā ar individuālo apdrošināšanu. Apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem pat var ieviest kā obligātu visās bīstamajās nozarēs. Tas radītu būtiskus priekšnosacījumus pašnodarbināto sociālās aizsardzības uzlabošanai, notiekot nelaimes gadījumam.

5. SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI

Balstoties uz pētījuma rezultātiem, šajā nodaļā ir apkopoti secinājumi un sagatavoti priekšlikumi politikas veidotājiem un ieviesējiem par nepieciešamajām izmaiņām normatīvajos aktos, lai veicinātu darba aizsardzības prasību ievērošanu pašnodarbinātības gadījumos un padarītu efektīvāku pašnodarbinātības regulējumu attiecībā uz konkrēto nodarbinātības jomu vai nozari. Sagatavojot priekšlikumus, ir ņemts vērā SDO tiesiskais regulējums un strādājošo tiesības, kuras nosaka Eiropas Padomes līgums “Eiropas Sociālā harta” (turpmāk – Harta), kā arī pārskatāmības un uztveramības atvieglošanas nolūkos citēts atbilstošais hartas pants. Papildus ir izstrādāti priekšlikumi par veicamajiem preventīvajiem un informēšanas pasākumiem pašnodarbināto darba apstākļu uzlabošanai. Jāatzīmē, ka pētījumā iegūtie rezultāti sadalījumā pa profesiju grupām tikai indikatīvi norāda uz problēmām šajās grupās. Pašnodarbinātajam nav pienākums jebkādos dokumentos un procedūrās norādīt savu profesijas grupu, tādēļ piederība konkrētajai profesiju grupai ir katra pašnodarbinātā individuālais vērtējums. Turklāt pašnodarbinātais var atbilst vairākām profesiju grupām vienlaicīgi. Tieši šo iemeslu dēļ pētījuma eksperti ir nonākuši pie atziņas, ka ievērojami labāka analīze un problēmu risinājumi ir iegūstami nozaru, nevis profesiju griezumā. Balstoties uz šo principu, ir izstrādāti arī pētījuma secinājumi un priekšlikumi.

5.1. TIESISKAIS REGULĒJUMS

2.1.1. Darba tiesisko attiecību jomā

SECINĀJUMS: Latvijas Darba likumā pašnodarbinātība nav izdalīta kā atsevišķa joma, tādēļ pašnodarbinātajiem, kuri veic darbus individuāli, nav jāievēro nekādas tiesību normas attiecībā pašam uz sevi, kas ir īpaši kritiski bīstamajās nozarēs, kamēr pašnodarbinātajiem, kuri nodarbina vienu vai vairākus darbiniekus, ir jāievēro tajā noteiktās tiesības un pienākumi attiecībā uz darba ņēmējiem tikpat lielā mērā kā uzņēmumam (darba devējam).

Ieteikumi situācijas uzlabošanai:

1. Iestrādāt Darba likumā atsevišķu nodaļu par pašnodarbinātību bīstamajās nozarēs, kurā ir noteikta prasība pašnodarbinātajiem, kuri darbus veic savā labā un strādā kādā no bīstamajām nozarēm, ievērot Darba likuma prasības attiecībā uz maksimālo darba laiku un minimālo atpūtas laiku, kā arī drošību, veselības aizsardzību un higiēnu darbā. Papildus ir nepieciešams noteikt, ka situācijā, kad pašnodarbinātais uz pakalpojumu līguma pamata darbu veic uzņēmuma (darba devēja) labā un strādā kādā no bīstamajām nozarēm, uzņēmumam (darba devējam) ir pienākums pašnodarbinātajam nodrošināt tāds pašus darba apstākļus un nodarbinātības noteikumus kā darbiniekam attiecībā uz maksimālo darba laiku un minimālo atpūtas laiku, kā arī drošību, veselības aizsardzību un higiēnu darbā.

2.1.2. Sociālās aizsardzības jomā

SECINĀJUMS: Latvijā valsts sociālās apdrošināšanas sistēma pašnodarbinātajiem, atšķirībā no darba ņēmējiem, neparedz apdrošināšanu pret bezdarbu, nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām. Vēl nelabvēlīgākā situācijā ir pašnodarbinātie, par kuriem maksā autoratlīdzību un kuru autoratlīdzības apmērs mēnesī nesasniedz minimālās algas apmēru, kā arī patentmaksas maksātāji. Arī pārējās analizētajās valstīs vairumā gadījumu situācija ir līdzīga. Latvijā statistika par nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām pašnodarbinātības gadījumos netiek apkopota un uzkrāta, taču pētījumā iegūtie rezultāti liecina, ka pašnodarbināto vidū ir vērā ņemams notikušo nelaimes gadījumu skaits. Turklāt vairums pašnodarbināto maz rūpējas par savu darba drošību un veselības aizsardzību un neveic nekādus pasākumus, lai nodrošinātos pret ienākumu samazinājumu darba nespējas, nelaimes gadījumu vai arodslimību gadījumā.

Ieteikumi situācijas uzlabošanai:

2. Izvērtēt iespējas ieviest pašnodarbinātajiem apdrošināšanu pret bezdarbu, savukārt pašnodarbinātajiem, par kuriem maksā autoratlīdzību un kuru autoratlīdzības apmērs mēnesī nesasniedz minimālās algas apmēru, un patentmaksas maksātājiem – tādus sociālās apdrošināšanas veidus kā apdrošināšanu pret bezdarbu, maternitātes un slimības apdrošināšanu, vecāku apdrošināšanu, veselības apdrošināšanu vai ļaut tiem pievienoties brīvprātīgi.
3. Noteikt kā pienākumu pašnodarbinātajiem atsevišķās bīstamajās nozarēs (primāri lauksaimniecībā, mežsaimniecībā un būvniecībā) iegādāties apdrošināšanas polisi pret nelaimes gadījumiem un arodslimībām.
4. Izvērtēt iespējas nodrošināt apdrošināšanas polišu iegādi ar valsts atbalstu un centralizēti, iesaistot dažādas attiecīgo nozaru organizācijas. Piemēram, LLC un/vai LAD varētu organizēt centralizētu iepirkumu pašnodarbināto apdrošināšanai lauksaimniecības nozarē. Tas ne tikai nodrošinātu, ka pašnodarbinātie iegādājas šīs polises, bet arī radītu priekšnoteikumus, ka tās ir izvēlētas atbilstoši darbības nozarei un par ekonomiski izdevīgākiem nosacījumiem, nekā iegādājoties šīs polises individuāli. Šāds risinājums nodrošinātu finansiālo aizsardzību nelaimes gadījumā vai arodslimību gadījumā būtiskai daļai pašnodarbināto, ņemot vērā, ka lauksaimniecībā ir nodarbināti vairāk nekā 70% no bīstamajās nozarēs strādājošajiem pašnodarbinātajiem.

2.1.3. Darba aizsardzības jomā

SECINĀJUMS: Latvijā Darba aizsardzības likumā noteiktie darba aizsardzības vispārīgie principi attiecībā uz pašnodarbināto pienākumiem nav pietiekami skaidri formulēti, un atsevišķs regulējums ir paredzēts tikai divās nozarēs – būvniecībā un mežsaimniecībā. Turklāt arī šajās nozarēs noteiktās darba aizsardzības prasības ir diezgan vispārīgas. Pārējās analizētajās valstīs darba aizsardzības tiesiskais regulējums attiecībā uz pašnodarbinātajiem ir ievērojami stingrāks un nosaka konkrētākas prasības.

Ieteikumi situācijas uzlabošanai:

5. Papildināt Darba aizsardzības likumu vai izstrādāt atsevišķu normatīvo aktu pašnodarbinātajiem par darba aizsardzības prasībām, kurā ir:
 - paplašināta darba vietas definīcija, nosakot, kas ir uzskatāma par darba vietu pašnodarbinātības gadījumos;
 - precizēts Darba aizsardzības likumā ietvertais vispārīgais princips, ka pašnodarbinātajam ir pienākums rūpēties par savu drošību un veselību darbā, kā arī par to personu drošību un veselību, kuras ietekmē vai var ietekmēt viņa darbs, nosakot, ka likumā noteiktās prasības attiecībā uz nodarbināto pienākumiem (17. pants) un nodarbināto tiesībām atteikties no darba veikšanas (18. pants) ir attiecināmas arī uz pašnodarbinātajiem;
 - noteiktas minimālās darba aizsardzības prasības un pienākumi, it īpaši attiecībā uz darba un atpūtas laika ievērošanu un veicamajiem darba aizsardzības pasākumiem, t.sk. IAL izmantošanu un nepieciešamo darba aprīkojumu ārkārtas situācijām:
 - bīstamajās nozarēs;
 - gadījumos, kad pašnodarbinātais strādā dalītā darba vietā (piemēram, būvlaukumā) vai viņa darbība var pakļaut riskam citu personu veselību un drošību;
 - gadījumos, kad pašnodarbinātā darbs ir saistīts ar augstu bīstamību – darbu ar konkrētām vielām vai materiāliem, darbu ar bīstamām iekārtām (celtnis, iekrāvējs,

pacēlājs u.c.) vai darbu specifiskos apstākļos (darbs augstumā);

- noteiktas nozares, kurās darbu veikšanai ir nepieciešams apliecinājums par darba aizsardzības apmācību pamatkursa noklausīšanos atbilstošajā darbības nozarē. Apmācību pamatkursa saturā ir iekļautas pamata zināšanas par darba drošības un veselības aizsardzības prasībām konkrētajā nozarē.

Nozares, kurās prioritāri ir nepieciešams nodrošināt atbilstošu tiesisko regulējumu darba aizsardzības jomā, ir lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība, būvniecība un apstrādes rūpniecība.

SECINĀJUMS: Latvijā normatīvie akti neuzliek par pienākumu uzņēmumam (darba devējam), kurš darbam nolīdzis pašnodarbināto, nodrošināt viņam drošu darba vidi un apstākļus. Pašreiz abu pušu pienākumus un atbildību regulē pakalpojuma līgums, kura nosacījumi ir atkarīgi no tā, kā abas puses savstarpēji vienojas.

Ieteikumi situācijas uzlabošanai:

6. Papildināt Darba aizsardzības likumu ar normu, kas paredz pienākumu uzņēmumam (pasūtītājam), kurš ir nolīdzis darbam pašnodarbināto, nodrošināt viņam drošu darba vidi tikpat lielā mērā, kā uzņēmuma darbiniekiem. Minētā norma ir jāattiecinā tika uz tiem gadījumiem, kad pašnodarbinātais kā izpildītājs savu darbu veic uzņēmuma (pasūtītāja) darba vidē.

SECINĀJUMS: Latvijā – pretēji analizētajai ārvalstu pieredzei – VDI funkcijās neietilpst uzraudzīt un kontrolēt darba aizsardzības normatīvo aktu prasību ievērošanu pašnodarbināto vidū un konsultēt viņus darba aizsardzības jautājumos.

Ieteikumi situācijas uzlabošanai:

7. Veikt grozījumus Valsts darba inspekcijas likumā, nosakot, ka:
 - VDI funkcijās un uzdevumos ietilpst pašnodarbināto uzraudzība darba aizsardzības jomā;
 - VDI var veikt pārbaudi, kontroli un izmeklēšanu pašnodarbināto darba vietā (vietā, kur tiek veikta reģistrētā saimnieciskā darbība) vai pieprasīt informāciju, kas nepieciešama, lai pārliecinātos, ka normatīvo aktu prasības tiek ievērotas.
 - VDI nodrošina statistikas datu apkopošanu par nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām pašnodarbinātības gadījumos.

Primāri pārbaudes ir nepieciešams veikt bīstamajās nozarēs.

8. Šo funkciju pievienošanas gadījumā nepieciešams stiprināt VDI kapacitāti un sadarbību ar atbildīgajām valsts iestādēm, piemēram, ar VID (darba aizsardzības pārbaudžu veikšanai un viltus pašnodarbinātības apkarošanā), privātajiem apdrošināšanas uzņēmumiem un medicīnas iestādēm (statistikas datu iegūšanai par nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām pašnodarbinātības gadījumos).

Izstrādātie priekšlikumi darba aizsardzības jomā attiecas uz Hartas 3. pantu – Tiesības uz drošiem un veselībai nekaitīgiem darba apstākļiem:

"Lai nodrošinātu efektīvu tiesību uz drošiem un veselībai nekaitīgiem darba apstākļiem izmantošanu, Līgumslēdzēja puses apņemas:

1. izdot darba drošības un strādājošo veselības aizsardzības noteikumus;
2. ar uzraudzības mehānismu palīdzību nodrošināt šo noteikumu īstenošanu;" (...)

5.2. CITI PREVENTĪVIE UN INFORMĒŠANAS PASĀKUMI

SECINĀJUMS: Latvijā šobrīd nepastāv neviena arodbiedrība vai kāda cita organizācija, kas apvienotu pašnodarbinātos un pārstāvētu šīs nodarbinātības formas intereses. Esošās arodbiedrības, profesionālās un nozaru asociācijas galvenokārt pārstāv darba devēju un darba ņēmēju vai nozares un profesionālās intereses. Attiecīgi valsts pārvaldes institūciju mijiedarbība ar sociālajiem partneriem šajā jomā nenotiek, un pašnodarbināto interešu pārstāvība Latvijā ir vāja. Visās pārējās analizētajās valstīs pašnodarbināto intereses pārstāv gan arodbiedrības, gan darba devēju organizācijas, gan neatkarīgas pašnodarbināto organizācijas (atkarībā no valsts), kuras vairumā gadījumu aktīvi piedalās politikas veidošanā, kā arī saviem biedriem piedāvā plašu pakalpojumu klāstu.

Ieteikumi situācijas uzlabošanai:

9. Valstiskā līmenī veicināt pašnodarbināto interešu pārstāvības organizācijas izveidi vai kolektīvo pārstāvību ar arodbiedrību un citu organizāciju starpniecību, kas aktīvi iesaistītos politikas veidošanā valstī un nodrošinātu informācijas apmaiņu starp atbildīgajām valsts iestādēm un pašnodarbinātajiem. Šī organizācija nodrošinātu pašnodarbinātajiem arī tādus pakalpojumus kā interešu pārstāvību attiecībās ar uzņēmumu (darba devēju), juridiskās konsultācijas, finanšu konsultācijas, apdrošināšanas pakalpojumus, apmācības, u.c. veida palīdzību un pakalpojumus. Šīs organizācijas izveidi var rosināt un atbalstīt LM, Latvijas Pašvaldību savienība vai kāda cita organizācija.

Izstrādātais priekšlikums attiecas uz Hartas 5. pantu – Tiesības biedroties:

"Lai nodrošinātu vai veicinātu strādājošo un darba devēju tiesības brīvi veidot vietējās, nacionālās vai starptautiskās organizācijas, lai aizsargātu savas ekonomiskās un sociālās intereses, un iestāties šajās organizācijās, Līgumslēdzējas puses apņemas nodrošināt tādu nacionālo likumdošanu, kas neierobežotu, vai piemērot to tā, lai neierobežotu šīs tiesības." (...)

SECINĀJUMS: Latvijā pašnodarbināto darba apstākļus un darba drošību būtiski pasliktina zems informētības un izpratnes līmenis par darba aizsardzības aspektiem, par ko liecina pētījumā iegūtie rezultāti par pašnodarbināto darba apstākļiem, veiktajiem pasākumiem darba vides riska faktoru novēršanai vai mazināšanai, zināšanām darba aizsardzības jautājumos un notikušo nelaimes gadījumu skaitu. Arī pašnodarbināto sociālo aizsardzību būtiski pasliktina zems pašnodarbināto informētības un izpratnes līmenis par obligāto iemaksu veikšanas nozīmi un sociālo nodrošinājumu vecumdienās. Būtiska daļa pašnodarbināto uzskata, ka obligāto iemaksu veikšana nav svarīga dažādu sociālo apdrošināšanas pakalpojumu saņemšanai, un neapzinās, ka aprēķinātā sociālā pakalpojuma apmērs ir atkarīgs no veiktajām obligātajām iemaksām. Pētījumā ir konstatētas arī citas jomas, kurās pašnodarbinātajiem ir grūtības saprast un izpildīt normatīvo aktu prasības un atrast sev nepieciešamo informāciju. Turklāt Latvijā nav iestādes vai organizācijas, kas specializējas pašnodarbinātības jomā un var konsultēt pašnodarbinātos par dažādiem jautājumiem, kā arī nevienā interneta vietnē nav vienkopus apkopota pašnodarbinātajiem saistošā informācija.

Ieteikumi situācijas uzlabošanai:

10. Nodrošināt pašnodarbinātajiem informatīvo un konsultatīvo atbalstu par dažāda veida jautājumiem: saimnieciskās darbības veikšana, nodokļu maksāšanas režīmi, to nomaksa un grāmatvedības uzskaitē, sociālā apdrošināšana un sociālais nodrošinājums atkarībā no veikto obligāto iemaksu apmēra, darba aizsardzība, pārtikas un veterinārijas prasības u.c. Ja to nav iespējams nodrošināt, izveidojot pašnodarbināto interešu pārstāvības organizāciju (skatīt 9. punktu), informatīvo un konsultatīvo atbalstu var nodrošināt kādā no sekojošiem veidiem:

- Izveidot konsultāciju vienību pašnodarbinātajiem, kas tiktu veidota un uzturēta ar EM, LM, VID, Latvijas Pašvaldību savienības vai citas organizāciju atbalstu.
- Nodrošināt atsevišķu konsultantu pašnodarbinātajiem par konkrēto jomu atbildīgajās valsts iestādēs, piemēram, VID un VDI, vai piesaistīt to vietējās pašvaldībās;
- Nodrošināt īsus informatīvus seminārus VID vai vietējā pašvaldībā pirms vai neilgi pēc reģistrēšanās par saimnieciskās darbības veicēju, kuru apmeklējums būtu obligāts. Pēc to noklausīšanās katrs dalībnieks parakstītos, ka ir informēts par atbildību, tiesībām un pienākumiem, kas iestājas saimnieciskās darbības veicējam. Tajos sniegtu ieskatu tiesiskajā regulējumā nodokļu jomā, sociālās aizsardzības un darba drošības jomā, pārtikas un veterinārijas jomā, viltus pašnodarbinātības aspektos u.c. jautājumos, kā arī pastāstītu par obligāto iemaksu veikšanas nozīmi un iespējām saņemt sociālās apdrošināšanas pakalpojumus. Seminārus vadītu atbildīgo iestāžu pārstāvji, kā, piemēram, VID, VDI, PVD u.c. Pašreiz VID nodrošina bezmaksas seminārus jaunreģistrētajiem nodokļu maksātājiem – saimnieciskās darbības veicējiem, taču tikai par nodokļu un grāmatvedības tēmām un EDS lietošanu.
- Nodrošināt, ka pašnodarbinātajam, reģistrējoties par saimnieciskās darbības veicēju, ir jāiepazīstas ar informāciju par atbildību, tiesībām un pienākumiem, kas iestājas saimnieciskās darbības veicējam atbilstošajā nozarē. Tikai tad, kad persona apliecina, ka ir pilnībā iepazinies ar šo informāciju, tiek pabeigta reģistrācija. To var īstenot ar EDS starpniecību, tajā izveidojot šādu apliecinājuma formu, kurā soli pa solim izskaidrotas vispārējās prasības un apskatītas dažādas tēmas. Ja reģistrācija ir veikta klātienē, papildus ir izsniegta materiālu pakete, kurā ir sniegta praktiska informācija par saimnieciskās darbības veikšanu, prasībām dažādās jomās atbilstoši nozarei, iespējām saņemt konsultāciju vai apmeklēt seminārus u.c.
- Izveidot viegli atrodamu un ērti lietojamu e-vidi pašnodarbinātajiem, kurā būtu apkopota visa informācija, kas attiecas uz pašnodarbinātajiem un viņu darbību, t.sk. par darba drošību. Tās izveidi varētu nodrošināt pašnodarbināto interešu pārstāvības organizācija vai, ja tas nav iespējams, šādu sadaļu var veidot portālā Latvija.lv vai EDS lietotājiem draudzīgā un pārskatāmā formātā ar saitēm uz atbilstošo iestāžu mājas lapu sadaļām. Ieteicams turpināt attīstīt atbildīgo valsts iestāžu interneta vietnes un padarīt tās lietotājiem draudzīgākas, strukturējot tajās pieejamo informāciju un veidojot tās saturu atbilstoši mērķa grupu uztverei, izpratnei un izglītības līmenim. Interneta vietnes struktūru vēlams veidot, izdalot pašnodarbinātos kā atsevišķu mērķa grupu un aktuālāko informāciju, informatīvos un metodiskos materiālus par viņiem saistošiem jautājumiem publicēt šajās sadaļās.

Informatīvā un konsultatīvā atbalsta pasākumu nodrošināšana palīdzēs izvairīties no gadījumiem, kad persona izvēlas kļūt par pašnodarbināto piespiedu kārtā, kā arī atvieglos pašnodarbināto darbību. Taču šiem pasākumiem ir jābūt mērķtiecīgiem un paredzētiem tieši pašnodarbinātajiem. Papildus ir jāparedz informēšanas aktivitātes, lai pašnodarbinātie uzzinātu par piedāvātajām iespējām (to ir iespējams nodrošināt vairākos veidos, skatīt 11. punktu), un jānodrošina šo pasākumu rezultātu monitorings.

11. Veikt pašnodarbināto informēšanas un izglītošanas pasākumus, lai uzlabotu viņu informētības un izpratnes līmeni par sociālās aizsardzības un darba drošības jautājumiem:

- Izstrādāt dažādus informatīvos materiālus un rīkus pašnodarbinātajiem par:
 - valsts sociālās apdrošināšanas sistēmu, aptverot tādas tēmas kā obligāto iemaksu nozīmīgumu un iespējas saņemt dažādus sociālos apdrošināšanas pakalpojumus, saistību starp veikto obligāto iemaksu un aprēķinātā pakalpojuma apmēru, pensiju sistēmu, it īpaši par valsts pensiju sistēmas drošumu un ieguvumiem no iemaksu veikšanas tajā, nākotnes pensijas lielumu un personisko atbildību tās veidošanā.
 - darba aizsardzību, aptverot tādas darba aizsardzības aspektus kā: darba un atpūtas laika ievērošanas nozīmi un tā ietekme uz veselību; darba vides riska faktori, to

atpazīšana un novērtēšana; veicamie pasākumi darba vides riska faktoru mazināšanai vai novēršanai, t.sk. drošu paņēmieni izmantošana darba procesos un nodrošinājums ārkārtas situācijās; IAL un darba apgērba izmantošanas nozīme, izvēles kritēriji un uzturēšana darba kārtībā; ekonomiskie ieguvumi no darba aizsardzības prasību ievērošanas; sekas, kas rodas, ja darba aizsardzības prasību neievērošanas dēļ ir noticis nelaimes gadījums darbā vai konstatēta arodslimība; iespējamie pasākumi, lai nodrošinātos pret ienākumu samazinājumu darba nespējas, nelaimes gadījumu vai arodslimību gadījumā, un to nozīmīgums.

- viltus pašnodarbinātību, tās pazīmēm, priekšrocībām un trūkumiem īstermiņā un ilgtermiņā, kā arī rīcību šādos gadījumos.
- Nodrošināt informatīvos seminārus vai apmācības par vispārīgiem darba aizsardzības principiem un specifiskām darba aizsardzības prasībām nozarēs vai darbu ar konkrētām vielām vai materiāliem, bīstamām iekārtām vai specifiskos apstākļos. Ņemot vērā, ka darba aizsardzības kursu/semināru apmeklēšanu ietekmē rīcībā esošie ienākumi, nepieciešams rast iespējas nodrošināt bezmaksas seminārus vai daļēji subsidētas apmācības darba aizsardzības jomā.

Sociālās apdrošināšanas jomā nepieciešams pilnveidot publiskajā telpā pieejamos pensiju aprēķināšanas rīkus, nodrošinot iespējas aprēķināt prognozējamās vecuma pensijas apmēru atkarībā no nodarbinātā nodokļu maksāšanas režīma. Ir nepieciešams papildināt šos rīkus ar atbilstošu funkcionalitāti, kā arī ievietot norādes par iespējām veikt aprēķinus citos nodokļu režīmos nodarbinātajiem un skaidrojošo informāciju par to darbības principiem, t.sk. ietverot aprēķinu piemērus. Lai veicinātu obligāto iemaksu veikšanu pašnodarbināto vidū, ir svarīgi atspoguļot konkrētus piemērus par pensiju apmēru atkarībā no veikto obligāto iemaksu apmēra (t.sk. uzkrājumu pa pensiju līmeņiem). Informatīvos materiālus un rīkus primāri ir jāorientē uz gados jaunākajiem pašnodarbinātajiem, pašnodarbinātajiem ar zemāku izglītības līmeni vai kvalifikācijas profesiju.

Darba aizsardzības jomā sadarbībā ar praktizējošiem darba aizsardzības speciālistiem ieteicams pārskatīt esošos informatīvos materiālus un rīkus un pielāgot tos pašnodarbināto vajadzībām, kā arī pēc vajadzības izstrādāt jaunus. Šajos materiālos būtiski ir ietvert labās prakses piemērus un parādīt sliktās prakses sekas, kā arī informēt par veiktajām darba aizsardzības pārbaudēm un rezultātiem, uzsākt tiesvedību par darba drošības jautājumu pārkāpumiem un nelaimes gadījumiem darbā. Informatīvos seminārus vai apmācības darba aizsardzības jomā iespējams nodrošināt, sadarbojoties ar RSU DDVVI, LLKC, LAD, Valsts meža dienesta dienesta teritoriālajām struktūrvienībām (virsmehānicībām) u.c. Plānojot šos pasākumus, vairāk jākoncentrējas uz pašnodarbinātajiem apstrādes rūpniecībā, it īpaši kokapstrādē un pārtikas ražošanā (mājražotāju vidū), būvniecībā, lauksaimniecībā, mežsaimniecībā, transporta un loģistikas nozarē, kā arī profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu nozarē. Īpaša riska grupa ir zemas un vidējas kvalifikācijas profesiju pašnodarbinātie, gados vecākie pašnodarbinātie un krievu tautības pašnodarbinātie.

Izstrādājot informatīvos materiālus par viltus pašnodarbinātību, īpaša uzmanība jāpievērš gados vecākiem pašnodarbinātajiem, pašnodarbinātajiem ar zemāku izglītības līmeni un vidējas kvalifikācijas profesijas pašnodarbinātajiem, jo viņu vidū pašnodarbinātība bieži vien ir nepieciešamības radīta.

Pašnodarbināto informēšanu un izglītošanu var īstenot, izveidojot pašnodarbināto interešu pārstāvības organizāciju, kura iekasēto biedra naudu varētu izmantot savas interneta vietnes uzturēšanai un aktuālākās informācijas publicēšanai, dažādu informatīvo materiālu izstrādei, semināru organizēšanai, u.c. pakalpojumu nodrošināšanai. Ja šādas organizācijas izveide nav iespējama, būtiska loma šo aktivitāšu īstenošanā un informācijas izplatīšanā ir arī dažādu nozaru asociācijām un organizācijām, kā, piemēram, LLKC, Zemnieku saeima, LBA, u.c. Nepieciešams veicināt pašnodarbināto uzņemšanu to biedru rindās un to, lai veiktās informēšanas aktivitātes, t.sk. informatīvo materiālu izstrāde, ir vērstas arī uz pašnodarbinātajiem. Atbildīgās valsts iestādes var paredzēt atsevišķus pasākumus pašnodarbinātajiem vai esošo resursu ietvaros izdalīt pašnodarbinātos kā atsevišķu mērķa grupu īstenotajās sabiedrības izglītošanas un informēšanas aktivitātēs, piemēram, LM, VID, VSAA, PVD un VDI,

publicējot ziņas sociālajos tīklos, izstrādājot informatīvos materiālus vai veicot informatīvās kampaņas, konkrēto tēmu apskata arī pašnodarbinātības gadījumos. Informatīvo un metodisko materiālu izstrāde pašnodarbinātajiem var tikt ietverts kā viens no darba uzdevumiem valsts atbildīgo iestāžu pasūtīto pētījumu ietvaros.

Informatīvo materiālu izplatīšanai jāizmanto esošie informācijas kanāli: atbildīgo valsts iestāžu un pašvaldību interneta vietnes un sociālo mediju konti; e-pakalpojumu sistēmas, kuras nodrošina pakalpojumus pašnodarbinātajiem, kā, piemēram, Latvija.lv, EDS, LAD EPS; citas interneta vietnes, kur var saņemt informāciju par konkrēto jomu, kā, piemēram, www.manapensija.lv, www.stradavesels.lv, <https://osha.europa.eu/lv> vai <http://osha.lv/lv>. Šo materiālu izplatīšana elektroniski būtiski samazinās izmaksas un nodrošinās iespējas aktualizēt tajos publicēto informāciju. Turklāt tādās e-pakalpojumu sistēmās kā Latvija.lv, EDS, LAD EPS var izsūtīt informatīvās vēstules pašnodarbinātajiem par aktuālākajām tēmām, iespējām apvienoties pašnodarbināto interešu pārstāvības organizācijā vai pievienoties dažādu nozaru asociācijām, organizētajiem bezmaksas semināriem vai citiem pasākumiem, izstrādātajiem informatīvajiem materiāliem u.tml. Lai nodrošinātu, ka veiktās izglītošanas un informēšanas aktivitātes sasniedz pašnodarbinātos, vēlams noskaidrot viņiem piemērotākos informācijas saņemšanas veidus un izmantotos informācijas kanālus. To ir iespējams noteikt, veicot īsu aptauju kādā no e-pakalpojumu sistēmām vai lūdzot tos norādīt, reģistrējoties par saimnieciskās darbības veicēju.

12. Paaugstināt sabiedrības informētību un izpratni kopumā par sociālās aizsardzības un darba drošības jautājumiem, rīkojot informatīvas kampaņas par ieguvumiem no nodokļu maksāšanas, pensiju sistēmu un katra personisko atbildību savas pensijas veidošanā, kā arī pilnveidojot mācību programmas skolās un profesionālās izglītības iestādēs, ietverot tajās vispārīgos darba drošības jautājumus.

Izstrādātie priekšlikumi attiecas uz Hartas 3. pantu – Tiesības uz drošiem un veselībai nekaitīgiem darba apstākļiem:

"Lai nodrošinātu efektīvu tiesību uz drošiem un veselībai nekaitīgiem darba apstākļiem izmantošanu, Līgumslēdzēja puses apņemas:

(...) 3. konsultēt attiecīgās darba devēju un strādājošo organizācijas par pasākumiem, kas paredzēti, lai uzlabotu darba drošību un aizsargātu veselību ražošanā."

Hartas 9. pantu – Tiesības uz arodorientāciju:

"Lai nodrošinātu efektīvu tiesību uz arodorientāciju izmantošanu, Līgumslēdzēja puses apņemas vai nu nodrošināt vai veicināt tāda dienesta izveidošanu, kas sniegtu palīdzību visām personām, invalīdus ieskaitot, risināt problēmas, kas saistītas ar aroda izvēli un aroda prasmes pilnveidošanu, ņemot vērā indivīdam piemērotās īpašības un to atbilstību darba piedāvājumam; šai palīdzībai ir jābūt pieejamai par velti - kā jauniešiem, skolniekus ieskaitot, tā pieaugušajiem."

un Hartas 10. pantu – Tiesības uz arodapmācību:

"Lai nodrošinātu efektīvu tiesību uz arodapmācību aizsardzību, Līgumslēdzēja puses apņemas:

1. vai nu nodrošināt, vai veicināt visu personu, invalīdus ieskaitot, tehnisko un arodapmācību, konsultējoties ar darba devēju un strādājošo organizācijām, un nodrošināt labvēlīgus apstākļus augstākās tehniskās un universitātes izglītības pieejamībai, kas ir balstīta vienīgi uz individuālām spējām; (...)

3. vai nu nodrošināt, vai veicināt sekojošo:

a. piemērotas un viegli pieejamas mācību iespējas pieaugušajiem strādājošiem;

b. speciālas institūcijas pieaugušo strādājošo pārorientācijai, kas nepieciešama tehnoloģijas attīstības

vai jaunu nodarbinātības jomu rašanās rezultātā;

4. veicināt to, lai pilnībā tiktu izmantotas iespējas, ko nodrošina sekojoši pasākumi:

a. visu maksājumu vai samaksas samazināšana vai atcelšana;

b. finansiālas palīdzības sniegšana piemērotos gadījumos;" (...)

SECINĀJUMS: Latvijā, līdzīgi kā pārējās analizētajās valstīs, pastāv viltus pašnodarbinātības problēma, kas galvenokārt ir finansiāli un praktiski izdevīga darba devējam un ievērojami samazina pašnodarbinātā sociālo un/vai darba aizsardzību. Lai ierobežotu viltus pašnodarbinātību, gan Latvijas, gan ārvalstu atbildīgās valsts iestādes, nosakot personas faktisko nodarbinātības formu, vadās pēc virknes kritēriju jeb pazīmju un īsteno dažādus kontroles un prevencijas pasākumus. Latvijā viltus pašnodarbinātība ir novērota atsevišķās nozarēs, galvenokārt būvniecībā un mežsaimniecībā, taču viennozīmīgi pierādījumi par tās esamību un apmēru nav pieejami.

Ieteikumi situācijas uzlabošanai:

13. Veikt padziļinātu izpēti, izmantojot kvalitatīvās un kvantitatīvās metodes, lai izvērtētu viltus pašnodarbinātības apmēru un skartās nozares.

14. Izpētes rezultātā sadarbībā ar attiecīgo nozaru ekspertiem izstrādāt sistēmisku pieeju viltus pašnodarbinātības ierobežošanai vai radīt priekšnosacījumus tās mazināšanai, padarot to nepievilcīgu tajos sektoros, kur šī forma ir visizplatītākā.

SECINĀJUMS: Ēnu ekonomika Latvijā skaitliski veido salīdzinoši lielu daļu no IKP un ir uzskatāma par problēmu valstiskā līmenī. Ēnu ekonomikas īpatsvars valstī un ievērojamā atšķirība starp VID reģistrēto obligāto iemaksu veicēju skaitu un pašnodarbināto skaitu pēc CSP datiem, iespējams, norāda, ka daļa pašnodarbināto neuzrāda savus patiesos ienākumus un paliek ēnu ekonomikas segmentā, taču pētījumi šajā jomā nav veikti un precīzi dati nav pieejami.

Ieteikumi situācijas uzlabošanai:

15. Ēnu ekonomikas mazināšana pašnodarbināto vidū jāveic Valsts iestāžu darba plāna ēnu ekonomikas ierobežošanai 2016.–2020. gadam ietvaros. Īpaša rīcība attiecībā uz pašnodarbinātajiem kā saimnieciskās darbības veicējiem nav nepieciešama.

16. Precīzākas informācijas iegūšanai par ēnu ekonomikas izplatību pašnodarbināto vidū definēt un ieviest pašnodarbināto saimnieciskās darbības veicēja statusa anulēšanas jeb likvidēšanas automatisku procesu, kas ļautu identificēt faktiski esošos pašnodarbinātos, un par šo tēmu veiktajos pētījumos izdalīt pašnodarbinātos kā atsevišķu mērķa grupu.

6. IZMANTOTAIS DATU AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

- 1) AFL-CIO. Aflcio.org. Pieejams: <https://aflcio.org/>
- 2) Australian Business Register. Abr.gov.au. Pieejams: <https://abr.gov.au/>
- 3) Australian Council of Trade Unions (2011). The future of work in Australia: dealing with insecurity and risk. Melbourne. Pieejams: <https://www.actu.org.au/media/125289/Future%20of%20work%20industrial%20options%20paper.pdf>
- 4) Australian Council of Trade Unions. Actu.org.au. Pieejams: <https://www.actu.org.au/>
- 5) Australian Government (2016). Using the Guide to Social Security Law. Guides.dss.gov.au. Pieejams: <http://guides.dss.gov.au/guide-social-security-law>
- 6) Australian Government Comcare. Comcare.gov.au. Pieejams: <https://www.comcare.gov.au/>
- 7) Australian Taxation Office. Ato.gov.au. Pieejams: <https://www.ato.gov.au/>
- 8) BECTU. Bectu.org.uk. Pieejams: <https://www.bectu.org.uk/home>
- 9) Belastingdienst. Belastingdienst.nl. Pieejams: <https://www.belastingdienst.nl/wps/wcm/connect/nl/home/home>
- 10) Change to Win Federation. Changetowin.org. Pieejams: <http://www.changetowin.org/>
- 11) Darba aizsardzības likums. LR likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=26020>
- 12) Dutch Chamber of Commerce. Kvk.nl. Pieejams: <https://www.kvk.nl/english/>
- 13) Economic Policy Institute (2015). (In)dependent Contractor Misclassification. Epi.org. Pieejams: <http://www.epi.org/publication/independent-contractor-misclassification/>
- 14) Eiropas Parlamenta 2015.gada 25.novembra rezolūcija par ES stratēģisko satvaru par drošību un veselības aizsardzību darbā laikposmam no 2014.gada līdz 2020.gadam (2015/2107(INI)). Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX:52015IP0411>
- 15) Employment Appeal Tribunal. Gov.uk. Pieejams: <https://www.gov.uk/courts-tribunals/employment-appeal-tribunal>
- 16) Equity. Equity.org.uk. Pieejams: <https://www.equity.org.uk/home>
- 17) Eurofound (2017). Exploring self-employment in the European Union. p.2. Pieejams: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1718en1.pdf
- 18) Eurofound (2017). Fraudulent contracting of work: Bogus self-employment (Czech Republic, Spain and UK). Dublin, p.15. Pieejams: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1717en1_0.pdf
- 19) European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2007). Trade union extends membership to self-employed workers. Eurofound.europa.eu. Pieejams: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/articles/trade-union-extends-membership-to-self-employed-workers>
- 20) European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2009). Finland: Self-employed workers. Eurofound.europa.eu. Pieejams: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/national-contributions/finland/finland-self-employed-workers>

- 21) European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2009). UK : Self-employed workers. Eurofound.europa.eu. Pieejams: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/national-contributions/united-kingdom/uk-self-employed-workers>
- 22) Fair Work Act 2009. Austrālijas likums. Pieejams: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2017C00323>
- 23) Federation of Finnish Enterprises. Yrittajat.fi. Pieejams: <https://www.yrittajat.fi/en>
- 24) Finnish Patent and Registration Office. Prh.fi. Pieejams: <https://www.prh.fi/fi/index.html>
- 25) Finnish Tax Administration (2011). Do I work as an employee or self-employed? Vero.fi. Pieejams: https://www.vero.fi/en/businesses-and-corporations/business-life-cycle/employee_or_selfemployed/
- 26) Finnish Tax Administration (2016). New enterprise – self-employed (private trader). Vero.fi. Pieejams: https://www.vero.fi/en/businesses-and-corporations/business-life-cycle/setting_up_a_business/new_enterprise__selfemployed_private_tr/
- 27) Finnish Tax Administration. Vero.fi. Pieejams: <https://www.vero.fi/en/individuals/>
- 28) FNV Zelfstandige Bondgenoten. Fnvzpz.nl. Pieejams: <https://fnvzpz.nl/>
- 29) FNV Zelfstandigen Bouw. Zelfstandigenbouw.nl. Pieejams: <https://www.zelfstandigenbouw.nl/>
- 30) General Old Age Pensions Act. Nīderlandes likums. Pieejams: http://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=&p_isn=69220
- 31) Government Decree on the Safety of Asbestos Work (798/2015). Somijas dekrēts. Pieejams: <https://www.tyosuojelu.fi/documents/95118/1317096/GovernmentDecreeSafetyofAsbestosWork/e45025e3-fd8c-4bd6-9bb0-9fd55317f06c>
- 32) Government Decree on the Safety of Construction Work (205/2009). Somijas dekrēts. Pieejams: <https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/2009/en20090205.pdf>
- 33) Health and Safety at Work etc. Act 1974. Lielbritānijas likums. Pieejams: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1974/37>
- 34) Health and Safety Executive. Hse.gov.uk. Pieejams: <http://www.hse.gov.uk/index.htm>
- 35) Health and Safety Executive. Strategies and plans. Hse.gov.uk. Pieejams: <http://www.hse.gov.uk/aboutus/strategiesandplans/index.htm>
- 36) Health Insurance Act (1224/2004). Somijas likums. Pieejams: <https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/2004/en20041224.pdf>
- 37) HM Revenue & Customs. Gov.uk. Pieejams: <https://www.gov.uk/government/organisations/hm-revenue-customs>
- 38) Hours of work, weekly rest and paid leave. Nīderlandes likums. Pieejams: http://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=68828
- 39) Inspectorate SZW. Supervision and investigation tasks. Inspectorateszw.nl. Pieejams: <https://www.inspectorateszw.nl/about-inspectorate-szw/supervision-and-investigation-tasks>
- 40) International Labour Organization, International Labour Office, Governance and Tripartism Department (2013). Regulating the employment relationship in Europe: a guide to Recommendation No. 198. Geneva, p.82. Pieejams: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---dialogue/documents/publication/wcms_209280.pdf
- 41) International Labour Organization, International Labour Office, Governance and Tripartism Department (2013). Regulating the employment relationship in Europe: a guide to Recommendation No.

198. Geneva, p.82. Pieejams: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---dialogue/documents/publication/wcms_209280.pdf
- 42) International Labour Organization. Information System on International Labour Standards. Ratifications by country. Ilo.org. Pieejams: <http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11001:::NO::>
- 43) IRS (2017). Self-Employed Individuals Tax Center. Irs.gov. Pieejams: <https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/self-employed-individuals-tax-center>
- 44) IRS (2017). Voluntary Classification Settlement Program (VCSP). Irs.gov. Pieejams: <https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/voluntary-classification-settlement-program>
- 45) IRS (2018). Independent Contractor (Self-Employed) or Employee? Irs.gov. Pieejams: <https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/independent-contractor-self-employed-or-employee>
- 46) Judex. Hoe werkt de Algemene Nabestaandenwet (Anw)? Judex.nl. Pieejams: <https://www.judex.nl/rechtsgebied/uitkeringen-sociale-zekerheid/algemene-nabestaandenwet/artikelen/hoe-werkt-de-algemene-nabestaandenwet-anw/>
- 47) Judex. Wat is de AWBZ en ben ik hiervoor verzekerd? Judex.nl. Pieejams: <https://www.judex.nl/rechtsgebied/uitkeringen-sociale-zekerheid/awbz/artikelen/wat-is-de-awbz-en-ben-ik-hiervoor-verzekerd/>
- 48) Judex. Wat regelt de Zorgverzekeringswet (Zvw)? Judex.nl. Pieejams: <https://www.judex.nl/rechtsgebied/uitkeringen-sociale-zekerheid/zorgverzekeringswet/artikelen/wat-regelt-de-zorgverzekeringswet-zvw/>
- 49) Labklājības ministrija (2016). Darba aizsardzības jomas attīstības plāns 2016.-2018.gadam. 29lpp. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/aktualitates/5/lm_260116_darba_aizsardz_jomas_att_plans_2016-2018.pdf
- 50) Labklājības ministrija (2016). Darba aizsardzības politikas pamatnostādnes 2016.–2020.gadam. 21lpp. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/aktualitates/5/lm_190116_darba_aizsardz_polit_pamatnost_2016-2020.pdf
- 51) Labklājības ministrija. Nelaiemes gadījumu izmeklēšana un uzskaitē. Lm.gov.lv. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/text/443>
- 52) Labklājības ministrija. Arodslimību noteikšana. Lm.gov.lv. Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/text/551>
- 53) Labklājības ministrija. Darba drošība. 288lpp. Pieejams: <http://osha.lv/lv/publications/docs/darbadrosiba.pdf>
- 54) Labklājības ministrija. Individuālie aizsardzības līdzekļi. Lm.gov.lv. Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/text/449>
- 55) Labklājības ministrija. Nelaiemes gadījumu izmeklēšana un uzskaitē. Lm.gov.lv. Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/text/442>
- 56) Latvijas Darba devēju konfederācija (2013). Darba apstākļi un riski Latvijā, 2012-2013. Rīga, 139lpp. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/darba_tirgus/darba_aizsardziba/darba_aptakli_un_riski.pdf
- 57) Latvijas Darba devēju konfederācija (2013). Darba apstākļi un riski Latvijā, 2012-2013. Tematiskie pielikumi: pašnodarbināto darba apstākļi. Rīga, 9lpp.
- 58) Ministry of Economic Affairs and Employment. Tasks of the Labour Council. Tem.fi. Pieejams: <http://tem.fi/en/tasks-of-the-labour-council>

- 59) Ministry of Social Affairs and Health (2016). Occupational Safety and Health in Finland. Helsinki, p.37. Pieejams:
http://stm.fi/documents/1271139/1332445/STM_esite_Tyosuojelu_suomessa_verkkoonUK.pdf/a2bd9c8c-6de8-43c7-8516-c149840498e1
- 60) Ministry of Economic Affairs and Employment. Tasks of the Labour Council. Tem.fi. Pieejams:
<http://tem.fi/en/tasks-of-the-labour-council>
- 61) Muižniece J. (2017). Sociālās aizsardzības sistēma Latvijā. Labklājības ministrija. Pieejams:
http://www.lm.gov.lv/upload/aktuali2/socialas_drosibas_sistema_latvija_24.05.2017.pdf
- 62) National Association for the Self-Employed (NASE). Nase.org. Pieejams:
<http://www.nase.org/about-us/about-the-nase>
- 63) National Insurance Act 1911. Lielbritānijas likums. Pieejams: <https://www.sochealth.co.uk/national-health-service/health-law/national-insurance-act-1911/>
- 64) Netherlands Focal Point (2017). Dutch Working Conditions Legislation. Arboineuropa.nl. Pieejams:
<https://www.arboineuropa.nl/en/legislation/wetgeving-in-het-engels>
- 65) New Business Tax System (Integrity Measures) Act 2000. Austrālijas likums. Pieejams:
<https://www.legislation.gov.au/Details/C2004A00684>
- 66) Occupational Health Care Act (1383/2001). Somijas likums. Pieejams:
https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2001/en20011383_20091559.pdf
- 67) Occupational Safety and Health Act (738/2002). Somijas likums. Pieejams:
<https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/2002/en20020738.pdf>
- 68) Occupational Safety and Health Administration (2014). Occupational Safety and Health Guides and Instructions 5. The role of the small enterprise work environment as a profit enhancer 2014. Tampere, p.68. Pieejams:
https://www.tyosuojelu.fi/documents/95118/2556216/Pienyryityksen_Possu_EN_2014.pdf/b499ad7b-7b47-4b0d-9aa6-9170eec0265a
- 69) Organisation for Economic Co-operation and Development (2018). OECD.Stat. Trade Union. Stats.oecd.org. Pieejams: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TUD#>
- 70) OSH Act of 1970. ASV likums. Pieejams: <https://www.osha.gov/laws-regs/oshact/completeoshact>
- 71) PZO-ZZP. Pzo-zzp.nl. Pieejams: <https://www.pzo-zzp.nl/>
- 72) Safe Work Australia Australian (2012). Work Health and Safety Strategy 2012-2022. p.18. Pieejams:
<https://www.safeworkaustralia.gov.au/doc/australian-work-health-and-safety-strategy-2012-2022>
- 73) Self Employed Australia. Selfemployedaustralia.com.au. Pieejams:
<http://www.selfemployedaustralia.com.au/>
- 74) Self-Employed Workers' Pensions Act (1272/2006). Somijas likums. Pieejams:
http://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=75000
- 75) Self-Employment Contributions Act of 1954. ASV likums. Pieejams:
https://www.law.cornell.edu/topn/self-employment_contributions_act_of_1954
- 76) Social Security (Administration) Act 1999. Austrālijas likums. Pieejams:
<https://www.legislation.gov.au/Details/C2017C00220>
- 77) Social Security (International Agreements) Act 1999. Austrālijas likums. Pieejams:
<https://www.legislation.gov.au/Details/C2017C00229>
- 78) Social Security Act 1991. Austrālijas likums. Pieejams:
<https://www.legislation.gov.au/Details/C2017C00332>

- 79) Staffing Industry Analysts (2018). Netherlands – cabinet suspends the enforcement of false self-employment legislation until 2020. Staffingindustry.com. Pieejams: <https://www2.staffingindustry.com/eng/Editorial/Daily-News/Netherlands-Cabinet-suspends-the-enforcement-of-false-self-employment-legislation-until-2020-45024>
- 80) Tax and Customs Administration. Belastingdienst.nl. Pieejams: <https://www.belastingdienst.nl/wps/wcm/connect/bldcontenten/belastingdienst/individuals/individuals>
- 81) The Freelancers Union. Freelancersunion.org. Pieejams: <https://www.freelancersunion.org/>
- 82) The Health and Safety at Work etc. Act 1974 (General Duties of Self-Employed Persons) (Prescribed Undertakings) Regulations 2015. Lielbritānijas valsts sekretāra noteikumi. Pieejams: <https://www.legislation.gov.uk/ukdsi/2015/9780111136980>
- 83) The Management of Health and Safety at Work Regulations 1999. Lielbritānijas valsts sekretāra noteikumi. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/uksi/1999/3242/contents/made>
- 84) The Social Insurance Institution of Finland (2017). Amount and payment. Kela.fi. Pieejams: <http://www.kela.fi/web/en/amount-and-payment-basic-unemployment-allowance>
- 85) The Work at Height Regulations 2005. Lielbritānijas valsts sekretāra noteikumi. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/uksi/2005/735/contents/made>
- 86) Unite. Unitetheunion.org. Pieejams: <http://www.unitetheunion.org/>
- 87) United Nations Development Programme (2017). 2016 Human Development Report. Hdr.undp.org. Pieejams: <http://hdr.undp.org/en/2016-report>
- 88) Valsts darba inspekcija (2016). Ziņojums Starptautiskajai Darba organizācijai par Valsts darba inspekcijas 2015 .gada darbības rezultātiem. Rīga. 18lpp. Pieejams: http://www.vdi.gov.lv/files/sdo_2015_lv_gala.pdf
- 89) Valsts darba inspekcija (2017). Ziņojums Starptautiskajai Darba organizācijai par Valsts darba inspekcijas 2016.gada darbības rezultātiem. 18lpp. Pieejams: http://www.vdi.gov.lv/files/sdo_2016_lv.pdf
- 90) Valsts ieņēmumu dienests (2018). Valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas. Vid.gov.lv. Pieejams: <https://www.vid.gov.lv/lv/valsts-socialas-apdrosinasanas-obligatas-iemaksas>
- 91) Werkloosheidswet. Nīderlandes likums. Pieejams: <https://www.judex.nl/rechtsgebied/uitkeringen-sociale-zekerheid/werkloosheidswet/>
- 92) WIA. Nīderlandes likums. Pieejams: <https://www.judex.nl/rechtsgebied/uitkeringen-sociale-zekerheid/wia/>
- 93) Work Health and Safety Act 2011. Austrālijas likums. Pieejams: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2017C00305>
- 94) Work Health and Safety Regulations 2011. Austrālijas noteikumi. Pieejams: <https://www.legislation.gov.au/Details/F2011L02664>
- 95) Workers' Compensation Act (459/2015). Somijas likums. Pieejams: <https://tem.fi/documents/1410877/5263154/C+121+Annex+I.pdf/1ccbb192-79b7-4f20-9035-8c3d65a38df2>
- 96) Working Conditions Act. Nīderlandes likums. Pieejams: http://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=&p_isn=68800&p_country=NLD&p_count=2273&p_classification=01.02&p_classcount=2
- 97) Working Conditions Decree. Nīderlandes dekrēts. Pieejams: http://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=68806

98) Working for yourself. Gov.uk. Pieejams: <https://www.gov.uk/working-for-yourself>

PIELIKUMI

Pielikums Nr. 1. Lauka darba metodoloģijas apraksts (pieejams atsevišķā datnē)

Pielikums Nr. 2. Aptaujas rezultātu tabulu un grafiku datne (pieejams atsevišķā datnē)